

СІВЕРСЬКИЙ ЦЕНТР
ПІСЛЯДИПЛОМНОЇ ОСВІТИ

СІВЕРСЬКИЙ ІНСТИТУТ
РЕГІОНАЛЬНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Розумовські зустрічі

Збірник наукових праць

№12 2025

Чернігів – 2025

**Hanns
Seidel
Stiftung**

*Видання здійснене за фінансової підтримки Представництва
Фонду Ганнса Зайделя (Баварія, ФРН) в Україні*

Головний редактор:

В.М. Бойко — канд. істор. наук
(Україна, Чернігів, СЦПО)

Заступник головного редактора:

Л.А. Чабак — канд. філос. наук (Україна, Чернігів)

Відповідальний секретар

О.Я. Козенко — Україна, Чернігів, СЦПО

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

З історичних наук:

В.Ф. Верстюк — доктор істор. наук, професор
(Україна, Київ, ПУ НАН України)

А.М. Киридон — доктор істор. наук, проф. (Україна, Київ,
Державна наукова установа «Енциклопедичне видавництво»)

С.А. Лесяк — доктор істор. наук, проф. (Україна, Ніжин,
Ніжинський державний університет ім. Миколи Гоголя)

О.М. Любовець — доктор істор. наук (Україна, Київ,
Державна наукова установа «Енциклопедичне видавництво»)

І.Я. Тодоров — доктор істор. наук, проф., професор
Ужгородського національного університету, заступник голови
Координаційної ради Громадської ліги «Україна – НАТО»

Джеймс Стерретт (James Sterrett) — PhD in history
(Platte City, Missouri, USA)

З публічного управління та адміністрування:

С.Ю. Лукін — доктор наук із державного управління, доцент,
директор Київського регіонального центру підвищення кваліфікації
(Україна, Київ)

В.В. Тертичка — доктор наук із державного управління, керівник
Києво–Могилянської школи врядування ім. Андрія Мелешевича
НаУКМА. (Україна, Київ)

А.А. Халецька — доктор наук із державного управління, професор
Києво–Могилянської школи врядування імені Андрія Мелешевича
(Україна, Київ)

Н.А. Липовська — доктор наук із державного управління, проф.
кафедри державного управління і місцевого самоврядування
Національний технічний університет «Дніпровська політехніка»
(Україна, Дніпро)

І.І. Хожило — доктор наук із державного управління, проф.
кафедри державного управління і місцевого самоврядування
Національний технічний університет «Дніпровська політехніка»
(Україна, Дніпро)

Н.Т. Гончарук — доктор наук із державного управління, проф.
кафедри державного управління і місцевого самоврядування
Національний технічний університет «Дніпровська політехніка»
(Україна, Дніпро)

О.В. Антонова — доктор наук з державного управління, завідувача
кафедрою публічного управління та митного адміністрування,
Університет митної справи та фінансів (Дніпро, Україна).

З юридичних наук:

О.Л. Копиленко — доктор юрид. наук, проф., академік НАПрН
України, академік НАН України, народний депутат України
(Україна, Київ)

В.Ф. Пузирний — доктор юрид. наук, проф. проректор Академії
Державної пенітенціарної служби.

І.М. Сопілко — доктор юрид. наук, проф. академік Академії наук
вищої школи України (Україна, Київ)

В.С. Журавський — доктор юрид. наук, доктор політ. наук, проф.,
академік НАПрН України (Україна, Київ)

О.М. Клименко — доктор юрид. наук, проф. (Україна, Київ)

Рецензенти:

С.В. Зливко — доктор юридичних наук, проф. (Україна, Чернігів)

Д.М. Никоненко — доктор історичних наук, проф. (Україна, Чернігів)

І.М. Олійченко — доктор наук з державного управління, проф. (Україна, Чернігів, НУЧП)

Розумовські зустрічі: збірник наукових праць / Сіверський центр післядипломної освіти; Сіверський інститут регіональних досліджень. — Чернігів: Сіверський центр післядипломної освіти, 2025. Вип. 12. 214 с.

У збірнику вміщено матеріали теоретичного та прикладного характеру, що висвітлюють низку питань з історії, сучасного розвитку адміністративно-територіального устрою, системи органів державного управління та місцевого самоврядування.

Видання призначене для державних службовців, посадових осіб місцевого самоврядування, депутатів місцевих рад, політологів, істориків, викладачів, аспірантів, студентів та всіх, хто цікавиться питаннями реформування державної служби та служби в органах місцевого самоврядування, українським та світовим досвідом функціонування державної служби, органів місцевого самоврядування та перспективами розвитку територіальних громад, населених пунктів, регіонів.

Публікуються (після внутрішнього та зовнішнього рецензування) статті, що містять нові теоретичні та практичні здобутки у галузі історії, права та державного управління.

ЗМІСТ

Розділ І. ПРОБЛЕМИ ЕВОЛЮЦІЇ ДЕРЖАВНОЇ СЛУЖБИ ТА ДЕЦЕНТРАЛІЗАЦІЇ ВЛАДИ В УКРАЇНІ В УМОВАХ ВИКЛИКІВ СЬОГОДЕННЯ.....	Стор. 6
Білорусов С. Досвід окремих країн європейського союзу з питань адміністративно-територіального устрою та децентралізації влади для України ...	6
Бузун О. Крутівська територіальна громада – самоврядне управління в умовах воєнного стану.....	13
Врублевський О. Деякі аспекти застосування окремих положень Закону України «Про лобіювання».....	23
Дяченко Н. Механізми впливу децентралізації на формування конкурентоспроможності аграрного сектору економіки України	28
Жирохов М., Щербина Н. Вплив російської пропаганди на формування колабораціоністського руху в умовах окупації та роль освіти у протидії цьому явищу.....	37
Зубко О. Reality upside down (Реальність, перевернута з ніг на голову) або дезінформація як тактика інформаційної боротьби в умовах російсько-українського протистояння	45
Пилипенко О. Державна стратегія регіонального розвитку на 2021–2027 роки: проблеми та реалізація.....	54
Пилинський Я. Зброя і громадяни (чи повинні громадяни України бути озброєними?)	65
Пузирич В., Шестак Л. Правопорушення пов'язані з корупцією: питання адміністративно-правової кваліфікації.....	75
Сторонянська І., Беневська Л. Багаторівневе врядування як інструмент регіонального та місцевого розвитку: трансформації та виклики	83
Тертичка В. Спільне врядування як основа післявоєнної відбудови країни	95
Тодоров І. Декомунізація та дерусифікація України: взаємодія державної влади та місцевого самоврядування	104
Чабак Л. Проєктний менеджмент в сфері культури: регіональний аспект	114
Розділ ІІ. ІСТОРИЧНИЙ ДОСВІД (СВІТОВИЙ ТА ВІТЧИЗНЯНИЙ) ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ.....	120
Бойко В. Польські політичні об'єднання на муніципальних виборах в Україні 1917 р.....	120
Голець В. Історичні аспекти становлення законодавства про корупційні злочини і правопорушення	133
Джердж С., Свідерська Н. Російські спекуляції на темі історії та релігії.....	142
Зубар Н., Овчаренко В. Демократичні рухи України: від інакодумства до свободи від страху.....	146

Котельницький Н. Питання організації діяльності інститутів місцевого самоврядування у практичній роботі Земської ліберальної партії Північної України (70-ті рр. XIX ст.)	166
Кудлай О. Генеральне Секретарство міжнаціональних справ Української Центральної Ради: склад, завдання, головні напрями діяльності.....	174
Пилипенко О. Актуальність політичних та філософських ідей Т.Г. Шевченка для сучасної України	185
Пиріг Р. Постать Павла Скоропадського в спогадах начальника Гетьманського штабу Б. Стеллецького: спроба сучасної верифікації	194
Рева Л. Літературні роздуми про причини російсько-української війни та роль особи	203

CONTENT

PART 1. PROBLEMS OF EVOLUTION OF CIVIL SERVICE AND DECENTRALIZATION OF POWER OF UKRAINE UNDER THE CONDITIONS PRESENT CHALLENGES	6
Bilorusov S. Experience of some eu countries on administrative and territorial structure and decentralisation of power for Ukraine.	6
Buzun O. Kruty territorial community: local self-governance under martial law conditions	13
Vrublevskiy O. Certain aspects of the application of specific provisions of The Law of Ukraine «On lobbying».....	23
Diachenko N. Mechanisms of the influence of decentralization on the formation of the competitiveness of the agricultural sector of the economy of Ukraine	28
Zhyrokhov M., Shcherbyna N. The influence of russian propaganda on the formation of the collaboratory movement under occupation conditions and the role of education in countering this phenomenon	37
Zubko O. Reality upside down (Reality inverted from the feet to the head) or disinformation as a tactic of information struggle in the conditions of the Russian-Ukrainian confrontation	45
Pylypenko O. State strategy of regional development on years 2021–2027: problems and implementation	54
Pylynskyi Y. Weapons and citizens. (should Ukrainian citizens be armed?)	65
Puzyrnyi V., Shestak L . Offences related to corruption: issues of administrative and legal qualification.....	75
Storonyanska I., Benovska L. Multi-level governance as a tool for regional and local development: transformations and challenges	83
Tertychka V . Collaborative governance as a basis for post-war reconstruction	95
Todorov I. Decommunisation and derussification of Ukraine: interaction between state authority and local self-government.....	104
Chabak L. Challenges for the sphere of culture in the conditions of pandemic and war.....	114

PART 2. HISTORICAL AND CULTURAL ASPECTS OF GOVERNMENT.....	120
Boyko V. Polish political associations in the municipal elections in Ukraine in 1917	120
Golets V. Historical aspects of the formation of legislation on corruption crimes and offenses	133
Dzherdzh S., Sviderska N. Russian speculations on history and religion.....	142
Zubar N., Ovcharenko V. Democratic movements in Ukraine: from dissent to freedom from fear.....	146
Kotelnytskyi N. The issue of organizing the activities of local self-government institutions in the practical work of the Zemstvo liberal party of Northern Ukraine (1870S)	166
Kudlai A. General Secretariat of interethnic affairs of the Ukrainian Central Rada: composition, tasks, main activities.....	174
Pylypenko O. The relevance of the political and philosophical ideas of T. G. Shevchenko to modern Ukraine	185
Pyrh R. Pavlo Skoropadskyi in the memoirs of B. Stelley: historical source and contemporary verification.....	194
Reva L. Literary reflections on the causes of the Russian-Ukrainian war and the role of the individual	203

**Розділ І. Проблеми еволюції державної служби та децентралізації влади
в Україні в умовах викликів сьогодення**

УДК 352: 342. 25

Сергій БІЛОРУСОВ,
директор Херсонського регіонального
центру підвищення кваліфікації, к.т.н., доцент,
заслужений працівник освіти України,
nazaranna78@gmail.com

**ДОСВІД ОКРЕМИХ КРАЇН ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ З ПИТАНЬ
АДМІНІСТРАТИВНО-ТЕРИТОРІАЛЬНОГО УСТРОЮ ТА ДЕЦЕНТРАЛІЗАЦІЇ
ВЛАДИ ДЛЯ УКРАЇНИ**

DOI: 10.5281/zenodo.17060251

У статті проведено глибокий аналіз досвіду окремих країн Європейського Союзу щодо адміністративно-територіального устрою та децентралізації влади, що становить значну практичну цінність для України в умовах завершального етапу відповідної реформи. Автор досліджує історичні передумови та ключові етапи трансформації системи публічної влади в європейських країнах у другій половині ХХ – на початку ХХІ ст.

Окрема увага приділяється законодавчому забезпеченню процесів децентралізації, структурній перебудові вертикалі влади, механізмам запровадження префектурного контролю та розподілу повноважень між центральними органами виконавчої влади й органами місцевого самоврядування.

У статті виокремлено успішні приклади Франції, Румунії та Польщі, які пройшли шлях складних, але ефективних трансформацій. Аналізується адаптивний потенціал цих моделей для українських реалій, зокрема у контексті запровадження адміністрацій префектного типу та забезпечення конституційного нагляду.

Зроблено висновки щодо стратегічних кроків на 2025–2027 роки, необхідних для завершення реформи територіальної організації влади в Україні, включно з правовим, інституційним та комунікаційним супроводом змін.

Ключові слова: територіальна організація, публічна влада, децентралізація, реформа, досвід, префект.

Serhii BILORUSOV,
Ph.D
Director Kherson Regional centre for retraining
and improvement of the qualifications, Kherson,
nazaranna78@gmail.com

**EXPERIENCE OF SOME EU COUNTRIES ON ADMINISTRATIVE AND
TERRITORIAL STRUCTURE AND DECENTRALISATION OF POWER FOR UKRAINE**

The article provides an in-depth analysis of the experience of selected European Union countries in administrative-territorial organization and decentralization of power, which holds significant practical value for Ukraine as it approaches the final phase of its reform. The authors explore the historical background and key stages of the transformation of public governance systems in European states during the second half of the 20th and early 21st centuries.

Special attention is paid to the legislative frameworks for decentralization, the structural restructuring of governance hierarchies, the introduction of prefectural oversight, and the

distribution of powers between central executive authorities and local self-government bodies. The article highlights successful cases from France, Romania, and Poland, which have undergone complex but effective reforms. The adaptability of these models to Ukrainian realities is examined, particularly in the context of introducing prefect-type administrations and ensuring constitutional oversight.

The article concludes with strategic recommendations for 2025–2027 to complete the reform of Ukraine's territorial governance, emphasizing the need for legal, institutional, and communication support for the ongoing transformations.

Keywords: territorial organization, public authority, decentralization, reform, experience, prefect.

Постановка проблеми. Україна зараз знаходиться на завершальному етапі реформування територіальної організації влади з акцентом на децентралізацію і розвитку місцевого самоврядування.

Актуальним і своєчасним для остаточних перетворень та закріплення на законодавчому і конституційному рівнях адміністративно-територіального устрою та організації влади є перерозподіл повноважень між центральними органами державної виконавчої влади та місцевого самоврядування шляхом подальшої трансформації місцевих державних адміністрацій в адміністрації перфектного типу, які мають, в цілому, здійснювати ефективний нагляд за конституційністю та законністю рішень органів місцевого самоврядування.

Зазначений процес потребує відповідального правового обґрунтування, інформаційного супроводу в суспільстві, фахового методичного забезпечення та професійної спроможності публічних службовців щодо сприйняття та запровадження змін.

Важливим аспектом перетворень залишається виважене опрацювання, висвітлення та використання досвіду окремих країн Європейського Союзу щодо колізій та покрокових змін національного законодавства і практичних дій з питань адміністративно-територіального устрою і організації публічної влади та щодо їх реалізації у другій половині XX та на початку XXI ст.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Історія та аналіз процесу правових змін щодо децентралізації публічної влади у Франції, Румунії та Польщі знайшло широке відображення в наукових працях [3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10, 11] в контексті використання досвіду зазначених країн Євросоюзу для успішного завершення відповідної реформи і розвитку місцевого самоврядування в Україні.

Метою статті є аналіз дій публічної влади та осмислення загального змісту окремих стадій національних перетворень щодо територіального устрою та організації публічної влади на базових рівнях в окремих країнах ЄС з акцентом на практичну цінність для реалізації Плану заходів з реформування місцевого самоврядування та територіальної влади в Україні на 2024–2027 роки.

Виклад основного матеріалу дослідження. Франція, Румунія та Польща мають республіканську форму правління різних типів. Країни пройшли відповідні трансформаційні етапи за часом та змістом перетворень системи публічного управління з пріоритетом децентралізації владних повноважень і розвитку інституцій місцевого самоврядування, тому важливим є розкриття ключових особливостей зазначених перетворень для національного розвитку, в межах відповідних реформ, що запроваджуються в Україні.

Так, території Франції та України збігаються за розмірами і країни мають однакову унітарну форму правління. У Франції значно раніше, ніж в інших західноєвропейських країнах завершився процес централізації та було здійснено відділення державного апарату від громадянського суспільства з наступною поступовою специфікацією і диференціацією функцій та повноважень. 1982 рік став початком (першим етапом) сучасної реформи із децентралізації системи управління та дав поштовх уточненню функцій представника центрального рівня – префекта у системі місцевого управління. Так, 02 березня 1982 року

був прийнятий закон «Про права та свободи комун, департаментів та регіонів» №82-213, який визначав принципи функціонування територіальних громад (регіон, департамент, комуна) та уточнював їх повноваження. Він став важливим актом – початком першого етапу сучасної децентралізації і містив низку нововведень: зміну апіорного нагляду з боку префекта на подальший нагляд за допомогою визначених інституцій; передачу виконавчих повноважень від префекта голові обраної представницької асамблеї; надання регіону статусу повноправної територіальної громади тощо. До речі, Франція стала єдиною країною Західної Європи, що має 4 рівні адміністрації, якщо враховувати центральний рівень. Подальшим кроком став прийнятий закон від 12 липня 1999 року щодо врегулювання механізмів між комунальною співпраці шляхом створення об'єднаних громад. Було визначено три типи таких об'єднань: міські, об'єднання міст та передмістя (для урбанізованих територій) і об'єднання комун (у сільській місцевості). Утворення таких об'єднань проходило відповідно до принципу добровільної участі.

Другий етап реформи щодо децентралізації влади був здійснений протягом 2002-2005 років, так, 28 березня 2003 року був прийнятий Закон «Про децентралізовану організацію Республіки» – запроваджено: пряму демократію на місцевому рівні, фінансову самостійність територіальних громад, статус регіону як повноправної громади з більш зрозумілим визначенням його фінансової спроможності. Законом №2004-89 від 13 серпня 2004 року здійснено передачу певних повноважень різним територіальним громадам з уточненням їх зони відповідальності. Реформа триває, вдосконалюються та корегуються окремі її елементи та постійно проводиться моніторинг її ефективності [4,7-9, 11].

Сучасна Франція поділена на 21 метропольний регіон та територіальну спільноту Корсика, до яких входять 101 департамент, які у свою чергу, складаються з 342 округів, в складі яких 2054 кантони. Кантони поділяються на 36658 комун, які є муніципалітетами з виборами міської ради.

Треба підкреслити, що округ і кантон не мають власних органів, але є складовими організації проведення виборчого процесу, а на місцях існує трирівнева система організації влади: регіон, департамент, комуна. На низовому базовому рівні комун публічна влада представлена виключно інститутом місцевого самоврядування (місцевою радою та мером комуни). Діяльність органів самоврядування комун контролюється префектом з питань відповідності їх діяльності чинному законодавству держави.

Місцеві органи влади в особі префекта відповідають за дотриманням закону, слідкують за виконанням державних програм, координують дії, наглядають за безпекою тощо на рівні регіонів та департаментів. Цікавий факт – державна влада на рівні департаменту представлена державною адміністрацією під керівництвом префекта, який має професійну підготовку Національної школи адміністрування, є державним службовцем високого рівня, призначається декретом Президента Франції за представленням Прем'єр-міністра та міністра внутрішніх справ Франції [3].

Серед країн, які здійснили пострадянську трансформацію, в тому числі децентралізацію публічної влади є Румунія. Конституція 1991 року остаточно закріпила принцип адміністративної децентралізації поряд з місцевою автономією, до яких законом 2003 року був доданий принцип адміністративної деконцентрації.

У цілому, державне управління здійснюється на принципах децентралізації, місцевої автономії та деконцентрації надання публічних послуг відповідно до Закону «Про місцеву публічну адміністрацію» №215/2001, управління в адміністративно-територіальних одиницях належить комунам, місту, муніципалітету або округу. Місцева автономія надає місцевій владі право, в межах закону, проявляти ініціативи в усіх сферах життєдіяльності, крім тих, які закріплені за органами державної влади.

Для адміністративної децентралізації притаманна наявність органів місцевого самоврядування, які, до речі, не протидіють централізації влади, а зменшують її концентрацію, відповідно до рамкового Закону «про децентралізацію» №195/2006 з питань

передачі адміністративної та фінансової компетенції від центральних органів державної влади до органів місцевого самоврядування [10].

Румунська доктрина адміністративної децентралізації розділена на територіальну децентралізацію та технічну децентралізацію.

Територіальна децентралізація передбачає наявність спільних інтересів жителів і «географічної місцевості», що входить до складу території держави, місцевих інтересів у найрізноманітніших сферах діяльності, відмінних від національних.

Технічна децентралізація передбачає існування осіб публічного права, яких традиційно називають місцевими органами влади, що надають певні публічні послуги, відокремлені від послуг, які надаються державними органами влади. Адміністративно Румунія поділена на 41 повіт (жудец), до яких входять 211 міст та 103 муніципалітети в сільській місцевості, плюс 1 муніципій (Бухарест), існує 2827 комун. Жудец (повіт) очолює префект. Крім того, функціонує 8 регіонів розвитку – тільки статистичні зони країни [10].

Становлення дієвого територіального самоврядування у Польщі почалося з прийняття 08 березня 1990 року першого засадничого Закону «Про територіальне самоврядування», який поклав початок децентралізації публічної влади та забезпечив початок реалізації пріоритетних цілей процесу впровадження принципів демократичності, децентралізації, деконцентрації і субсидіарності в організацію життєдіяльності країни.

Вагомими здобутками щодо реформування територіального самоврядування стали зрозуміло визначення та подальша реалізація за часом напрямків та задіяних механізмів щодо ефективної моделі територіального самоврядування та територіальної організації влади, зацентрованих на задоволенні інтересів громадян в усіх сферах життєдіяльності на відповідній території, створені на кожному адміністративно-територіальному рівні органів територіального самоврядування з власними виконавчими органами. Важливим стало ліквідація на базовому та середньому рівнях органів державної влади, узгодження інтересів держави та територіальних громад, визначення власних самоврядних і делегованих повноважень тощо.

У Польщі діє система, яка має три рівні територіального самоврядування: воєводство, повіт і гміна, була впроваджена з 1 січня 1999 року та налічує: 16 воєводств, 314 повітів, 2478 гмін. Цей поділ має історичні коріння.

На рівні воєводства функціонує як урядова адміністрація (очолює воєвода, призначений прем'єр-міністром країни) так і самоврядна адміністрація із сеймиком, обраним на місцевих виборах. Воєводство є адміністративною одиницею адміністративного поділу найвищого ступеня, яке складається з повітів. Сфера діяльності воєводства не порушує самостійності повіту та гміни. З метою підтримки рівноваги та забезпечення певного контролю воєвода здійснює фаховий нагляд та у випадку порушення органом місцевого самоврядування діючого у країні законодавства має право розпустити орган місцевого самоврядування та призначити нові вибори. Нижче за рівнем розташований повіт, який є самоврядною адміністративно-територіальною одиницею другого рівня, яка входить до складу воєводства і формується з гмін. Завдання повіту не можуть порушувати сфери діяльності гмін. У гмінах – найменших адміністративних одиницях – усі органи влади обираються мешканцями – це основна одиниця територіального самоврядування та одночасно й самоврядна спільнота осіб, які мешкають на відповідній території. Повноцінна управлінська самостійність гміни забезпечується, в першу чергу, її фінансовою самостійністю. Специфіка системи місцевого самоврядування у Польщі полягає в принципі доповнення, а не поглинання, як основи побудови її рівнів, тобто, наступний рівень самоврядування виконує ті функції, які не здатен здійснювати нижчий [5, 6].

Система врядування в Україні є централізованою. Адміністративно-територіальний устрій має три рівні: області, райони й міста\села. На кожному з яких обираються власні представницькі органи (ради).

Україна – унітарна держава, до складу якої входять 27 регіонів: 24 області, 1 – Автономна Республіка Крим і 2 міста зі спеціальним статусом: Київ та Севастополь. З 17

липня 2020 року регіони України діляться на 136 районів (до реформи – 490 районів) до яких входять 1469 територіальних громад (далі – ТГ). Відповідно до Бюджетного кодексу з 01 січня 2021 року територіальні громади перейшли на прямі міжбюджетні відносини з Державним бюджетом, пройшло розмежування між доходами і видатками районів та ТГ. У липні 2020 року ВР України Прийняла постанову «Про утворення та ліквідацію районів» № 3650.

В Україні процес децентралізації розпочався у 2014 році відповідно до розпорядження Кабінет Міністрів України «Про схвалення Концепції реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні» від 01 квітня 2014 року №333-р. реформа децентралізації передбачала формування ефективного місцевого самоврядування та територіальної організації влади, створення і підтримки повноцінного життєвого середовища для громадян, надання високоякісних та доступних публічних послуг, створення інститутів прямого народовладдя, узгодження інтересів держави та територіальних громад тощо.

Вона забезпечила об'єднання (укрупнення) територіальних громад та оптимізацію (зменшення) витрат на утримання управлінського апарату. Була передбачена відповідальність ОМС перед мешканцями за ефективність своєї роботи, а перед державою – за її законність. Питання визначення нових меж об'єднаних ТГ вирішувалося органами влади обласного рівня, з урахуванням об'єктивних критеріїв та думки членів громад.

Досвід країн ЄС для України – в розбудові демократичного урядування визначає ключову роль. Серед різноманіття підходів до побудови системи урядування на основі співвідношення державної влади і обсягу покладених на самоврядування повноважень можна виділити дві ключові моделі: місцевої автономії та децентралізації, на останню, до речі, спирається Україна.

А в Угоді про Асоціацію України до ЄС є неодноразові посилання на демократію як спільну цінність, крім того, стаття 478 Угоди може бути припинено у разі недодержання цього та інших принципів.

У листопаді 2021 року на сайті Комітету з питань організації державної влади, місцевого самоврядування, регіонального розвитку та містобудування Верховної Ради України було оприлюднено текст змін до Конституції України із уточненими термінами щодо запровадження та ухвалення положень Європейської Хартії місцевого самоврядування [1].

У січні 2024 року набув чинності, ухвалений у 2023 році Закон України «Про порядок вирішення окремих питань адміністративно-територіального устрою України» №3285, який серед іншого, встановив чіткі процедури віднесення населених пунктів до категорії міст, селищ, сіл.

У березні 2024 року Кабінет Міністрів України затвердив План заходів з реформування місцевого самоврядування і територіальної організації влади на 2024–2027 роки, який розширив та деталізував попередній план здійснення децентралізації, також ухвалив постанову щодо створення трьох базових реєстрів в т.ч. адміністративно-територіальних одиниць [2].

В цілому, у 2024 році Верховна Рада України ухвалила 10 важливих законопроектів щодо продовження децентралізації, розвитку місцевого самоврядування і забезпечення його стійкості в умовах війни. Серед пріоритетів Верховної Ради України на 2025–2027 роки розгляд законопроекту від 30.10.2020 року «Про внесення змін до Закону України «Про місцеві державні адміністрації»» № 4298 та деяких інших законодавчих актів щодо реформування територіальної організації виконавчої влади в Україні, які 21 лютого 2024 року підтримав профільний комітет Верховної Ради та рекомендував ухвалити його в другому читанні та в цілому, що нарешті, дозволить почати їх переформатування в контексті децентралізації влади. В межах зазначеного закону, розглядається можливість залучення інституту префектів. Прийняття цього закону забезпечить розроблення нормативно-правових

актів, спрямованих на його виконання в міністерствах та інших центральних органах виконавчої влади.

Важливим є опрацювання проекту закону щодо розмежування повноважень органів місцевого самоврядування різних рівнів та органів виконавчої влади за принципом субсидіарності, опрацювання проекту Закону України «Про префекта» та підготовка проекту Закону України «Про адміністративно-територіальний устрій України», що має бути зроблено у разі внесення змін до Конституції України щодо децентралізації влади, які до речі, треба підготувати, наприклад, на рівні конкретних статей, що стосуються діяльності представників держави на регіональному рівні, а саме, префектів, їх повноважень: зон адміністративного нагляду та взаємодії з органами місцевого самоврядування, діяльності в умовах воєнного або надзвичайного стану, надзвичайних ситуацій, інших делегованих повноважень. Опрацьовуються інші важливі законодавчі ініціативи зазначеного спрямування з відповідним фаховим обґрунтуванням та врахуванням інтересів окремих груп суспільства.

Один із чинників успішності реалізації, зазначених вище законодавчих актів в Україні – злагодженість та «синхронність» їх імплементації у взаємопов'язаних сферах.

Висновки. Значну роль у побудові сучасної системи урядування на основі співвідношення державної влади і обсягу, покладених на місцеве самоврядування повноважень має використання досвіду країн ЄС щодо питань адміністративно-територіального устрою та організації публічної влади на середньому та базовому рівнях. Важливим чинником успішності реформи децентралізації в Україні є її узгодженість по часу з прийняттям відповідних конституційних змін, наприклад, щодо запровадження інституту префектів та вдосконаленню ієрархії та змісту відносин між державою і місцевим самоврядуванням.

У цілому, публічна політика із зазначених пріоритетних питань знаходиться в стадії активної фахової трансформації та опрацювання чіткості визначених пріоритетів щодо вдосконалення ієрархії відносин та змісту, функцій, які виконуватимуть представники публічної влади на кожному із рівнів управління. Окремої уваги потребує фаховий інформаційний супровід та ґрунтовне тлумачення законодавчих змін, що пропонуються.

Список використаних джерел та літератури

1. Європейська хартія місцевого самоврядування: Рада Європи; Хартія, Міжнародний документ від 15.10.1985. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_036#Text (дата звернення: 09.06.2025).
2. Про затвердження плану заходів з реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні на 2024-2027 роки: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 26 березня 2024 р. № 270-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/270-2024-%D1%80#Text> (дата звернення: 09.06.2025).
3. Ганущак Ю.І.Чипенко І.І. Префекти: уроки Франції для України. – К.: ІКЦ «Легальний статус», 2015. – 44 с.
4. Грима Ж. Організація адміністративної влади у Франції. URL: www.rada.gov.ua/libery/catalog/analit/tra001 (дата звернення: 09.06.2025).
5. Дерещ В.А. Польський досвід організації та діяльності урядової адміністрації у воєводстві та реформа місцевих державних адміністрацій. Вчені записки ТНУ В.І.Вернадського. Серія: Юридичні науки. 2023. Том 34 (73). №5 С.40–45.
6. Євсюкова О.В. Український погляд на польський досвід децентралізації владних відносин та відновлення самоврядних традицій. Державне управління: удосконалення та розвиток. 2014. №12. URL: <http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=831> (дата звернення: 09.06.2025).
7. Жамулдінов В.Н. Особливості французької моделі децентралізації державного управління і розвитку місцевого самоврядування. В.Н. Жамулдінов, О.Є.Комаров. Вітчизняна юриспруденція. – 2015. – №1 – С.14–20

8. Колодій О.М. Досвід децентралізації у Франції. Вчені записки ТНУ ім. В.І.Вернадського. Серія: Державна управління. Том 29 (68) № 1 С. 195–199
9. Ляпін І.Ф. Децентралізація державної влади: механізм реалізації в унітарній державі (на прикладі Франції). Світ політики і соціології. – 2016. 4. – С. 55–59
10. Стогова О.В. Децентралізація та місцеве самоврядування в Румунії. Науковий вісник публічного та приватного права. 2022 № 1. С. 24–29.
11. Хребтій І.В. Децентралізація у Франції: досвід для України. Аспекти публічного управління. – 2018. – Т.6 – № 9. – С. 32–42.

References

1. Yevropeiska khartiia mistsevoho samovriaduvannia: Rada Yevropy; Khartiia, Mizhnarodnyi dokument vid 15.10.1985. [European Charter of Local Self-Government: Council of Europe; Charter, international document dated 15 October 1985] (accessed: June 9, 2025) [In Ukrainian]
2. Pro zatverdzhennia planu zakhodiv z reformuvannia mistsevoho samovriaduvannia ta terytorialnoi orhanizatsii vlady v Ukraini na 2024–2027 roky: Rozporiadzhennia Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 26 bereznia 2024 r. № 270-r. [Cabinet of Ministers of Ukraine. (2024, March 26). On approval of the action plan for the reform of local self-government and territorial organization of power in Ukraine for 2024–2027 (Order No. 270-r).] URL: https://www.rada.gov.ua/news/news_kom/248450.html (accessed: June 9, 2025) [In Ukrainian]
3. Hanushchak Yu.I. Chypenko I.I. Prefekty: uroky Frantsii dlia Ukrainy / Yu. Hanushchak. – K.: IKTs «Lehalnyi status», 2015.- 44 s. [Hanushchak, Yu. I., & Chypenko, I. I. (2015). Prefects: Lessons from France for Ukraine. Kyiv: Legal Status Information and Consulting Center. 44 p.] [In Ukrainian]
4. Hryma Zh. Orhanizatsiia administratyvnoi vlady u Frantsii. [Grima, J. Organization of administrative power in France] URL: www.rada.gov.ua/libery/catalog/analit/tra001 (accessed: June 9, 2025) [In Ukrainian]
5. Derets V.A. Polskyi dosvid orhanizatsii ta diialnosti uriadovoi administratsii u voievodstvi ta reforma mistsevykh derzhavnykh administratsii. Vcheni zapysky TNU V.I.Vernadskoho. Seriia: Yudydychni nauky. 2023. Tom 34 (73). №5 S.40–45. [Derets, V. A. (2023). Polish experience in the organization and activities of government administration in voivodeships and the reform of local state administrations. Scientific Notes of V. I. Vernadsky Taurida National University. Series: Legal Sciences, 34(73)(5), 40–45.] [In Ukrainian]
6. Yevsiukova O.V. Ukrainskyi pohliad na polskyi dosvid detsentralizatsii vladnykh vidnosyn ta vidnovlennia samovriadnykh tradytsii. Derzhavne upravlinnia: udoskonalennia ta rozvytok. 2014. №12. [Yevsyukova, O. V. (2014). The Ukrainian perspective on the Polish experience of decentralization and the restoration of self-governance traditions. Public Administration: Improvement and Development, (12).] URL: <http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=831> (accessed: June 9, 2025) [In Ukrainian]
7. Zhamuldinov V.N. Osoblyvosti frantsuzkoi modeli detsentralizatsii derzhavnoho upravlinnia i rozvytku mistsevoho samovriaduvannia. V.N. Zhamuldinov, O.Ie.Komarov. Vitchyzniana yurysprudentsiia. – 2015. – №1 – S.14–20 [Zhamuldinov, V. N., & Komarov, O. Ye. (2015). Features of the French model of decentralization of public administration and development of local self-government. Domestic Jurisprudence, (1), 14–20]. [In Ukrainian]
8. Kolodii O.M. Dosvid detsentralizatsii u Frantsii. Vcheni zapysky TNU im. V.I.Vernadskoho. Seriia: Derzhavna upravlinnia. Tom 29 (68) №1 S.195–199. [Kolodiy, O. M. (Year unknown). The experience of decentralization in France. Scientific Notes of V. I. Vernadsky TNU. Series: Public Administration, 29(68)(1), 195–199] [In Ukrainian]
9. Liapin I.F. Detsentralizatsiia derzhavnoi vlady: mekhanizm realizatsii v unitarnii derzhavi (na prykladi Frantsii). Svit polityky i sotsiologii. – 2016. 4. – S.55–59. [Liapin, I. F. (2016). Decentralization of state power: A mechanism of implementation in a unitary state (based on the example of France). The World of Politics and Sociology, (4), p. 55–59]. [In Ukrainian]

10. Stohova O.V. Detsentralizatsiia ta mistseve samovriaduvannia v Rumunii. Naukovyi visnyk publichnoho ta pryvatnoho prava. 2022 №1. S. 24–29. [Stohova, O. V. (2022). Decentralization and local self-government in Romania. Scientific Bulletin of Public and Private Law, (1), 24–29] [In Ukrainian]

11. Khrebtii I.V. Detsentralizatsiia u Frantsii: dosvid dlia Ukrainy. Aspekty publichnoho upravlinnia. – 2018. – Т.6 - №9. – S. 32–42. [Khrebtii, I. V. (2018). Decentralization in France: Experience for Ukraine. Aspects of Public Administration, 6(9), 32–42.] [In Ukrainian]

УДК УДК352/354:351.778.5:005.963:94(477)»1918/2022»

Олег БУЗУН,

*Голова Крутівської територіальної громади,
доктор філософії з державного управління PhD
(Україна, Ніжинський район, с. Крути)
oleg_buzun@ukr.net*

КРУТІВСЬКА ТЕРИТОРІАЛЬНА ГРОМАДА – САМОВРЯДНЕ УПРАВЛІННЯ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

DOI: 10.5281/zenodo.17060305

У статті йдеться про значення подвигу героїв бою під Крутами та пов'язані з ним уроки історії для розбудови сучасної української державності. Вишукання стійкості та мужності молодих хлопців, які так само як і сьогоднішні воїни Збройні сили України (далі – ЗСУ), стали на захист української держави від зовнішнього агресора. Акцентовується увага на тому, що бій під Крутами є не тільки трагічною сторінкою в історії нашої країни, а й відображає непохитну боротьбу українців за незалежність нашої держави.

Автор, використовуючи історичні паралелі, засвідчує повномасштабне вторгнення рашистів 24 лютого 2022 року в Україну, практично через 104 роки після легендарного бою під Крутами на Чернігівщину, описує дії місцевої влади щодо організації спротиву та життя громади у перші місяці війни. Дотично до теми аналізуються й перші, нелегкі кроки новоствореної Крутівської об'єднаної територіальної громади в період пандемії коронавірусу, відповідної самоорганізованості та адаптування до життєдіяльності в умовах воєнного стану, що, у свою чергу, дало змогу забезпечити стійкість громади, зокрема щодо розміщення внутрішньо переміщених осіб (далі – ВПО), забезпечення жителів наших сіл продуктами харчування й товарами першої необхідності, відновити перевезення громадян, навчання у Зкладах загальної середньої освіти (далі – ЗЗСО), надання медичних послуг та поступово адаптувати роботу ключового сектору нашої економіки, аграрного бізнесу у нових життєвих реаліях. Відмічено також, що усі ці заходи давали можливість наповнювати коштами місцевий бюджет й певною мірою стабілізувати соціально-психологічний клімат в об'єднанні.

У свою чергу, у викладеному матеріалі, наголос зроблений й на наявності у територіальній громаді певних ресурсів та можливостей, основними з яких є комунальна земля, водойми, лісові масиви та власні надходження місцевого бюджету. Відповідно до «smart» використання яких і формується спроможність територіальної громади та вибудовується залежить наскільки результативно та ефективно використовуються ці ресурси.

Орієнтиром на міжнародне співробітництво, зосереджена увага на підписанні договору про партнерство та співробітництво між Крутівською територіальною громадою та містом Сантені (Регіон Іль-де-Франс (Паризький регіон). Головою Крутівської

територіальної громади Олег Бузун та мером міста Сантені – Vincent BEDU, що окреслили плани на перспективу та майбутню співпрацю.

Водночас, у статті згадується про проект Національного військово-історичного музею України (м. Київ) щодо розбудови нових патріотичних перспектив на території Меморіального комплексу «Пам'яті героїв Крут», наміри Крутівської територіальної громади створити парк із використанням локацій цього меморіального комплексу в рамках ініціативи «Активні парки – локації здорової України». Приділяється увага й напрямам співробітництва між громадою та дослідною станцією (ДС) «Маяк» Інституту овочівництва і багжанництва Національної академії аграрних наук України та міжнародного екологічного проєкту *Promoting sustainable livestock management and ecosystem conservation in northern Ukraine*, що буде на території громади займатися питаннями відновлення деградованих земель, проблематики торфовищ та створення кооперативів сільськогосподарського спрямування.

Ключові слова: Крутівська громада, бій під Крутами, агресія рф, війна, відбудова, ідентичність громади, спроможність громади. Аудит землі, наповнення бюджету, інвестиційні ініціативи.

Oleg BUZUN,
Head of the Kruty territorial community,
Candidate of sciences in public
administration (PhD), (Ukraine, Nizhyn
district, v. Kruty),
oleg_buzun@ukr.net

KRUTY TERRITORIAL COMMUNITY: LOCAL SELF-GOVERNANCE UNDER MARTIAL LAW CONDITIONS

In this article the feat of heroes of the battle near Kruty, historical lessons connected with it and their significance for the development of modern Ukrainian statehood are discussed. Honoring the resilience and courage of young men who, like today's soldiers of the Armed Forces of Ukraine, stood up to defend the Ukrainian state from an external aggressor. Attention is focused on the fact that the battle near Kruty is not only a tragic page in the history of our country, but it also reflects the unwavering struggle of Ukrainians for the independence of our state.

The author, using historical parallels, testifies to the full-scale invasion of the russians on February 24, 2022 into Ukraine, almost 104 years after the legendary battle near Kruty in the Chernihiv region, and describes the actions of local authorities in organizing resistance and community life during the first months of the war. Analysed the first difficult steps of the newly created the Kruty united territorial community during the coronavirus pandemic, appropriate self-organization and adaptation to life under martial law, that made it possible to ensure sustainability of the community, in particular, regarding the placement of IDPs, providing residents of our villages with food and essential goods, resumption of transportation of citizens, studying in institutions of general secondary education, providing of medical services, and gradually adapting the work of a key sector of our economy, agricultural business, to new life realities. It was also noted that all these measures made it possible to fill the local budget with funds and to some extent stabilize the social and psychological climate in the community.

Besides, the article emphasizes on the presence of certain recourses and opportunities in the territorial community, the main of which are communal land, water bodies, forest areas and own revenues of local budget. According to the «smart» use of which, the capacity of the territorial community is formed and built, depending on how effectively and efficiently these resources are used.

As a reference for international cooperation attention is focused on the signing of partnership and cooperation agreement between the Kruty territorial community and the city of

Santenay (Ile-de-France Region (Paris region). The Head of the Kruty territorial community, Oleg BUZUN, and the Mayor of the city of Santenay, Vincent BEDU, outlined plans for the future cooperation.

At the same time, the article mentions the project of the National Military History Museum of Ukraine (Kyiv) to develop new patriotic perspectives on the territory of the Memorial Complex «In Memory of the Heroes of Kruty», the intentions of the Kruty territorial community are to create a park using the locations of this memorial complex as a part of the initiative «Active Parks - Locations of Healthy Ukraine». Attention is also paid to areas of cooperation between the community and the Research Station (RS) «Mayak» of the Institute of Vegetable and Melon Growing of the National Academy of Agrarian Sciences of Ukraine and the international environmental project Promoting sustainable livestock management and ecosystem conservation in northern Ukraine, which will deal with issues of restoring degraded lands, peat bog issues, and creating agricultural cooperatives in the community.

Keywords: *Kruty community, battle near Kruty, Russian aggression, war, reconstruction, community identity, community capacity, land audit, budget replenishment, investment initiatives.*

Постановка проблеми. Перші нелегкі кроки новоствореної Крутівської об'єднаної територіальної громади, що утворилася в процесі децентралізаційної української реформи та досвід роботи в період пандемії коронавірусу, допомогли територіальній громаді (далі – ТГ) досить швидко самоорганізуватися та адаптуватися до життєдіяльності в умовах воєнного стану. Разом, ми долали виклики та перешкоди у розвитку громади в умовах воєнного стану, передусім вони були пов'язані з безпековими заходами і фінансовими обмеженнями, соціальною мобілізацією громадян для спільної роботи над розвитком території, кадровим потенціалом для ефективного управління. Це, у свою чергу, дало змогу забезпечити стійкість громади, зокрема щодо розміщення ВПО, забезпечення жителів наших сіл продуктами харчування й товарами першої необхідності, відновити перевезення громадян, навчання у ЗЗСО, надання медичних послуг та поступово адаптувати роботу ключового сектору нашої економіки, аграрного бізнесу у нових життєвих реаліях. Усі ці заходи давали можливість наповнювати коштами місцевий бюджет й певною мірою стабілізувати соціально-психологічний клімат в об'єднанні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вже більше століття тематика Крут цікавить українських істориків, літераторів, політиків – є об'єднавчою у формуванні української ідентичності й вагомим пазлом у цілісній концепції національної ідеї України. Битва під Крутами – один із важливих сюжетів сучасної української історичної пам'яті, який вже давно перестав сприйматись як рядова історична подія. Міф битви під Крутами є історичним образом, що має важливе значення для української колективної пам'яті та української ідентичності. Сучасна російсько-українська війна також народила свої порівняння. Через призму сьогодення події під Крутами не можна трактувати як поразку. Це перемога українського духу. «Це були перші українські «кіборги»». І надзвичайно важливим є факт, що це були студенти, молодь, яка завжди є рушійною силою на шляху нашого народу до свободи.

Метою статті є в контексті історичної пам'яті про події 100-ї давнини під Крутами, проаналізувати можливості для розвитку Крутівської територіальної громади й пов'язані з цим нові можливості, перспективи та впливи децентралізаційних процесів в Україні та життєстійкості та адаптивності ТГ в умовах воєнного стану.

Виклад основного матеріалу дослідження. Щороку у січні Україна відзначає День пам'яті Героїв Крут. Цього дня ми віддаємо шану стійкості та мужності молодих хлопців, які так само, як і сьогоднішні оборонці України, стали на захист української держави й чинили достойний опір ворогу.

Крути... символізм і героїзм у цій назві переважно завжди спонукає нас пригадувати – одну з трагічних і водночас звитязних сторінок в історії України 1917–1921 років. Легендарний бій під Крутами 29 січня 1918 року між Ніжином і Бахмачем на Чернігівщині,

за 130 кілометрів на північний схід від Києва під час наступу на столицю України військ більшовицької росії, зупинив просування М. Муравйова на чотири дні й дав змогу укласти Брестський мир між Українською Народною Республікою і державами Четверного союзу. Цей документ визнавав Україну самостійною державою з західним кордоном.

Тогочасна радянська влада, як і сучасна росія, прагнула якнайшвидше захопити Київ й зламати паростки молодого українського державності. Сили ворога були у десять разів більшими (за різними даними, більшовиків було від 4 до 6 тисяч проти 300-600 українських бійців), але це не зламало молодих Героїв України. На превеликий жаль, під Крутами загинув цвіт української молоді. Під московським багнетом обірвалося життя кількох сотень представників найкращої інтелігенції – юнаків, ентузіастів української національної ідеї. Така втрата для культурної нації була б важкою, для нашого народу вона безмірна.

З тих часів аналогія активно використовувалась і використовується у працях про битву під Крутами. Битву під Крутами досить швидко почали називати «українськими Фермопілами». Також це твердження народило популярний і героїчний міф про участь у битві під Крутами 300 студентів, що мав відповідне порівняння зі 300-ма спартанцями. Сучасна російсько-українська війна, також народила свої порівняння. Через призму сьогодення, події під Крутами не можна трактувати, як поразку. Це перемога українського духу та сили волі. «Це були перші українські «кіборги». І надзвичайно важливим є той факт, що це були студенти, наша тогочасна молодь, яка завжди є рушійною силою на шляху українського народу до свободи».

Битва під Крутами – один із важливих сюжетів сучасної української історичної пам'яті, який вже давно перестав сприйматись як рядова історична подія. Міф битви під Крутами є історичним образом, що має важливе значення для української колективної пам'яті та української ідентичності.

На державному рівні цей історично – пам'ятний день почали відзначати з 2003 року. Щорічне вшанування пам'яті Героїв Крут закріплено у Постанові ВРУ від 16 травня 2013 року «Про відзначення подвигу героїв бою під Крутами». У 2006 році на залізничній станції Крути відкрили Меморіальний комплекс «Пам'яті Героїв Крут».

Самі Крути – сьогодні це центр громади. Процес створення якої тривав понад 4 роки. Починаючи з 2015 року були проведені десятки зустрічей на рівні Чернігівської обласної державної адміністрації, колишнього Мінрегіону (нині – Міністерство розвитку громад та територій України) та аналітика перспектив майбутнього об'єднання на сходах і громадських обговореннях сіл. Наприкінці 2020 року була заснована Крутівська об'єднана територіальна громада (ТГ) центром якої стали Крути. Загальна площа ТГ – 291, 4 км², чисельність населення до 4 тис осіб (3651ч). 12 червня 2020 року, відповідно до розпорядження Кабінету Міністрів України № 730-р «Про визначення адміністративних центрів та затвердження територій територіальних громад Чернігівської області», до складу Крутівської сільської громади приєдналися села Хороше озеро, Печі, Пам'ятне та Омбиш колишнього Борзнянського району та села колишнього Ніжинського району – Бурківка, Перебудова та самі Крути. Громада об'єднала в собі 14 сіл з 6 колишніх сільських рад, що стали центрами старостинських округів, а Крути – центром громади. 19 липня 2020 року, в результаті адміністративно-територіальної реформи Крутівська ТГ увійшла до складу новоутвореного Ніжинського району.

Крути – назавжди стали символом боротьби за незалежність України. Новим витком історичних паралелей і нового спротиву було повномасштабне вторгнення рашистів 24 лютого 2022 року, практично через 104 роки після історичного бою під Крутами. Знову лунали постріли та вибухи, йшов ворог – той самий, здичавілий, споконвічний нелюд – російська орда. Знову колони рвалися на Київ. Вся московська погань, яка згодом «геройствувала» під Києвом у лютому–березні 2022 року, пройшла через села Крутівської ТГ і безпосередньо через Крути. Загалом через адміністративний центр Крутівської громади пройшло понад 700 одиниць різноманітної військової техніки окупантів, у колонах лише

танків Т-72 було понад 500 одиниць, а також – тентовані КамАЗи з солдатами, легковики, схожі на джипи, бензовози та польові кухні, які навіть не рахували.

24-го лютого 2022 року, узгодивши свої дії рішенням виконавчого комітету Крутівської сільської ради, практично все управлінське керівництво Крутівської громади через місцевий Ніжинський територіальний центр комплектування та соціальної підтримки населення (далі – РТ ЦК та СП) добровільно мобілізувалося до лав Збройних Сил України, а протягом перших тижнів після лютого військового вторгнення в Україну, в територіальній громаді була створена місцева територіальна оборона (далі – ТРО), бійці якої несли чергування на блок постах, інформували й допомагали ЗСУ. Саме місцеві чоловіки, у перші дні повномасштабного вторгнення у Крутах, на два дні зупинили рух колон російської техніки, поваливши дерева на їхньому шляху. Завали тяглися понад 200 метрів, військовим рф довелося шукати способи, як об'їхати ці перешкоди, а Ніжинський гарнізон отримав такий дорогоцінний час на організацію та укріплення оборони міста. Пізніше, саме цими патріотично налаштованими громадянами з місцевої ТРО поповнювалося українське – ЗСУ!!!

Важливим моментом для збереження громади від руйнувань та перешкоджання подальшому більш швидкому просуванню окупантів на Київ, був підриг мосту у Крутах, головної автомагістралі, що з'єднувала села колишніх – Борзнянського та Ніжинського районів. Це також було суттєвою запорукою щодо збереження адміністративних будівель та приватних садиб, у той час, коли українські захисники гнали огидних окупантів з-під нашої столиці, ті, як правило, мали повертатися тим самим шляхом через Крути. Підірваний міст убезпечив громаду від руйнувань, ворог змушений був обходити наші села під час відступу. Новий маршрут був не зручним і довшим, окупант ніс значні втрати.

Відбудовувати міст громада розпочала відразу ж після відходу окупантів. Надіслали звернення та звіти у відповідні інстанції, але розуміли, що цей процес може затягнутися, адже критичних руйнувань там, куди діставався ворог було багато. Тож взялися за відновлення інженерної споруди, у фінансовому плані, самотужки – способом «толоки». На цю справу витратили до 500 тис. грн. Частина коштів виділили з місцевого бюджету, а ще частину надали місцеві фермери та інші підприємці. Усі фахові розрахунки та безпосередньо будівельні роботи були здійснені силами військовослужбовців Конотопського шляху – відновлювального полку Державної спеціальної служби транспорту Міністерства оборони України у найкоротші терміни.

Також, під час нелегких місяців 22-го року, а потім і наступних років у Крутах і навколишніх селах активно працювали волонтери, які дієво співпрацювали з Ніжином, Черніговом, Києвом та Православна Церква України (далі – ПЦУ). Центральний офіс громади та старостинські округи Крутівської ТГ, разом з місцевим сільським споживчим товариством та небайдужими жителями забезпечували населення хлібом, молоком, іншими продуктами харчування. У свою чергу, Ніжинська районна військова адміністрація, допомагала громаді паливом, засобами гігієни, а також зорганізувала продуктові пакети у кожний двір громади, а багатодітні сім'ї та інваліди отримували різного виду допомоги по декілька разів протягом місяця. Суттєвою необхідною була підтримка нашої громади й Ніжинським Червоним Хрестом, а згодом й іншими благодійними організаціями, такими як «Право на захист», «Жіночий Консорціум України», «Рокада» та інші. Подібної допомоги Крутівська громада за ці воєнні роки отримала понад 20 млн грн.

Першочерговим завданням, як у перші місяці після повномасштабного вторгнення московитів, так, безперечно, і надалі для стабілізації адміністрування у Крутівській ТГ було успішне наповнення й місцевого бюджету громади, без якого не можливо здійснювати подальші ефективні кроки в ТГ.

Так, до бюджету Крутівської сільської територіальної громади за 2023 рік надійшло доходів 42 053 467,90 грн податків, зборів та інших платежів, що складає 119,2% уточненого плану звітного періоду та на 11 757630,14 грн, це більше ніж за відповідний період 2022 року. До загального фонду надійшло власних доходів – 17 487 600,00 грн, або 162,82 %. За

підсумками минулого року, такі відсотки – це один з найкращих фінансових показників по Чернігівській області серед 57 ТГ.

Варто також зазначити, що протягом 2022–2024 років спільні зусилля Крутівської сільської ради були націлені на залучення значної суми позабюджетних коштів. 10 438 078 грн – таких додаткових коштів Крутівська громада залучила лише за 2023 рік. Цей показник дорівнює практично половині планового бюджету ТГ за попередні роки.

Головним пріоритетом для сучасного життя в Україні, безперечно, є підтримка ЗСУ!!! Крутівською ТГ було виділено 2 000 000, 00 грн, (практично до 10% місцевого бюджету) на Програму Крутівської територіальної громади допризовної підготовки, мобілізаційних заходів, територіальної оборони та підтримки ЗСУ на 2024 рік. Станом на травень 2024 року програму було виконано на 100%.

Не менш важливим фронтом боротьби українського народу наразі є релігійний орієнтир, в Україні спостерігаємо перехід парафій Української православної церкви Московського патріархату (далі – УПЦ МП) до рідної церкви – ПЦУ. Січень 2024 року завершив багаторічне прагнення і боротьбу вірян Свято-Михайлівського храму у селі Крути, щодо відмови від московського патріархату та приєднання до Православної Церкви України. Підтримку подібних переходів релігійних громад спостерігаємо й в інших селах громади, що є безперечно запорукою у формування національної свідомості та ідентичності.

У свою чергу, орієнтиром на міжнародне співробітництво, був підписаний договір про партнерство та співробітництво між Крутівською територіальною громадою та містом Сантені (Регіон Іль-де-Франс; Паризький регіон). Голова Крутівської територіальної громади Олег БУЗУН та мер міста Сантені – Vincent BEDU окреслили плани на перспективу та майбутню співпрацю.

Про Крути під час війни 2014–2024 років, як і понад 100 років тому, написали та зняли багато різних тематичних сюжетів, де продовжували, як теми історичних порівнянь та паралелей, так й вже у нових враженнях розповідати, як населені пункти Сіверщини оговтувалися та відбудовувалися після російського сучасного вторгнення. У цьому контексті, відмітимо роботу команди Ukraïner, яка на ютуб-каналі презентувала серію документальних фільмів «Відновлення», де у другій серії поділилася історією села Крути, яке вже вдруге у своєму літописі допомогло затримати наступ росіян і виграти час для оборонців столиці. Крути, історія КРУТ – то частинка УКРАЇНИ й української історії. Маємо це знати, популяризувати й завжди розвивати !!! Дякуємо «Ukraïner. Ukrainian Insider» за чудову й професійну роботу.

Вагомим і необхідним щодо втілення задумів у життя був презентований ще у січні 2022 року амбіційний проєкт щодо розвитку локації меморіального комплексу «Героїв Крут». Національний військово-історичний музей України підготував та погодив ескізний проєкт – «Крути 2023», наступним етапом якого планувалася розробка науково-технічного завдання та масштабного будівництва у Крутівській громаді на площі 126 га земельної ділянки, що перебуває у державній власності й опікується працівниками комплексу «Героїв Крут». Крутівська громада доєднується до задумів НВІМУ й планує на території меморіального комплексу, вже після перемоги ЗСУ, розбудовувати парк за відомою у нашій державі ініціативою – «Активні парки – локації здорової України». Подібний парк додасть до комплексу до 7 га землі, передбачається розробка та створення навігаційної карти рекреаційного заняття у новоствореному парку для всіх вікових груп. Елементами інфраструктури мають бути пішохідні доріжки, зелені насадження, спортивні об'єкти: «шведська стінка», турніки/бруси, спортивні лавки та сходи тощо.

Дієвим кроком для ТГ була й передача земель сільськогосподарського призначення з державної власності у комунальну власність територіальних громад, що відбулася відповідно до Указу Президента України від 15 жовтня 2020 року № 449/2020 «Про деякі заходи щодо прискорення реформ у сфері земельних відносин» та Постанови Кабінету Міністрів України від 16 листопада 2020 року № 1113 «Деякі заходи щодо прискорення реформ у сфері земельних відносин». З державної у комунальну власність Крутівської ТГ Головним

управління Держгеокадастру в Чернігівській області наказами від 04.12.2020 № 13-ТГ – було передано 2951,5113 га; від 20.01.2021 № 7-ТГ – 121,9521 г; 25.01.2021 – 30,9670 та від 25.03.2021 № 81-ТГ – 139,6947. Всього 3244,1251 га.

Додамо також, що увага багатьох міжнародних донорських проєктів прикута до об'єднаних громад. Їм запропоновано різну допомогу – від консультацій та навчання активу й посадовців до конкретних сум допомоги на різні проєкти: центри надання адміністративних послуг, інфраструктурні проєкти, енергозбереження тощо.

Для виконання соціальної функції у структурі виконавчого органу територіальної громади був утворений структурний підрозділ з питань соціального захисту населення та визначені відповідні уповноважені посадові особи. Функція такого соціального офісу у територіальній громаді забезпечується безпосередньо посадовими особами структурного підрозділу з питань соціального захисту населення, адміністраторами центру надання адміністративних послуг й в режимі віддалених робочих місць у старостатах. Не менш важливими функціями територіальної громади є також виконання повноважень у сфері захисту прав дитини та організації надання соціальних послуг мешканцям громади. Для забезпечення надання базових соціальних послуг особам/сім'ям у територіальній громаді створена мережа надавачів соціальних послуг державного/комунального сектору, залучені надавачі соціальних послуг недержавного сектору. Надавачі недержавного сектору – це підприємства, установи, організації, громадські об'єднання, благодійні, релігійні організації, фізичні особи-підприємці та фізичні особи, які надають соціальні послуги з догляду без здійснення підприємницької діяльності. Шляхами залучення надавачів соціальних послуг недержавного сектору є закупівля послуг, державне-приватне партнерство, соціальне замовлення, конкурс соціальних проєктів, мікропроєктів та програм.

На своїй території громада має дослідну станцію (далі – ДС) «Маяк» Інституту овочівництва і баштанництва Національної академії аграрних наук України, що займається унікальним процесом збереження українського насінництва, збереженням сорту брендового Ніжинського огірка й має в обробітку 400 га землі. ДС суттєво й протягом вже багатьох років недофінансовується державою, виживає здаючи землю в обробіток іншим суб'єктам господарювання. Пропозиції КТГ, у разі повної ліквідації, чи можливої санації «Маяка», передати майно станції ТГ та повернути землю у комунальну власність громади. Крутівська громада у перспективі розглядає можливість створення на базі ДС «Маяк» комунального підприємства ТГ з відповідним арсеналом сільськогосподарських послуг і використання сільськогосподарської техніки для населення, самостійним обробітком землі, вивозом сміття тощо. Наступною пропозицією є створення на базі ДС «Маяк» місцевого засолочного пункту, своєрідної артілі по заготівлі й солінню брендової продукції Ніжинського огірка й включенню такої «смачної локації» у туристичні маршрути, що матимуть виїзди з м. Ніжина (Ніжин – Крути – Заньки, Ніжин – Крути – Батурин).

Значної уваги заслуговує й рекомендація КТГ щодо використання кооперування серед фермерських господарств. Агровиробники потребують спільних об'єднаних зусиль у формуванні зернових партій та спільному зберіганні збіжжя. Під подібні потреби громада планує залучати інвестиції та отримати державну підтримку у будівництві кооперативного зерносховища.

Громада долучається до міжнародного екологічного проєкту Promoting sustainable livestock management and ecosystem conservation in northern Ukraine, що буде на території громади займатися питаннями відновлення деградованих земель, проблематики торфовищ та створення кооперативів сільськогосподарського спрямування.

Сьогодні, ми чітко розуміємо, що громади необхідно наближати і розвивати їх інфраструктуру на місцях, саме в територіальних громадах, а не концентрувати її у міських центрах (районах). Це був би один із шляхів подолання «знелюднення», тобто відтік робочої сили до міських центрів».

Висновки. У підсумку зазначимо, об'єднані територіальні громади в Україні – наразі є головними агентами місцевого розвитку. Будь-яка громада надає той перелік життєво

необхідних для населення послуг, який ще у недалекому минулому був функціоналом колишніх районів. ТГ – планує, координує, як може стабілізує й контролює розвиток (наскільки під час війни ми можемо говорити про розвиток), більше звісно про життя та стабілізацію місцевого самоврядування. Сьогодні це робити надзвичайно складно... Недостатність ресурсів, «голод» кадрів, незавершеність реформ і цього, окрім зрозуміло війни, вистачає для ускладнення життя у громадах. Проте, цього життя ніхто не відтерміновував, в українських селах, селищах і містах, потрібно навчати, лікувати, надавати, забезпечувати і т.д. – і все це роблять ТГ!!!

У зрозумілий спосіб описані вище соціально-економічні перспективи Крутівської громади, подальші плани її керівництва та місцевих еліт будуть впливати на формування регіональної, а при більш плідній роботі, взаємодії та організованості й загальнодержавній популяризації Крут, Крутівської ТГ, крутівської продукції – іміджу Крут тощо. Усе це, у свою чергу, маємо поєднувати вже зі згаданою історичною інформацією про Героїв Крут 1918, яка вже достатньо розповсюджена в українському соціумі й лише підсилуватиме й ще більше вмонтовуватиме Крути у загальнодержавну ідентичність та національну свідомість. Протягом понад століття тематика Крут цікавить українського історика, літератора, політика – є об'єднавчою у формуванні української ідентичності й вагомим пазлом у цілісній концепції національної ідеї України. Після здобуття Україною незалежності, подвиг героїв Крут зайняв гідне місце в пантеоні національної слави, став символом патріотизму і жертвності у боротьбі за державну незалежність.

Крути, Батурин, Конотоп (Шаповалівка) – це лише три (розташовані практично поряд) своєрідні місця сили – української сили, сили духу й звияти українців у боротьбі проти ворога, а скільки подібних місць ми маємо по Україні... То наша слава і наша гордість.

СЛАВА УКРАЇНІ !!! ГЕРОЯМ СЛАВА !!!

Список використаних джерел та літератури

1. Promoting sustainable livestock management and ecosystem conservation in Northern Ukraine. URL: <https://www.undp.org/ukraine/projects/promoting-sustainable-livestock-management-and-ecosystem-conservation-northern-ukraine> (accessed: June 9, 2025).
2. Бій під Крутами: відомі й невідомі сторінки. URL: https://www.istpravda.com.ua/research/52e92d0db9539/view_columns/ (дата звернення: 09.06.2025).
3. Бій під Крутами – міф про українських 300 спартанців. Як Перемогу перетворили на жалобу. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=5hFpNXyOlvQ> (дата звернення: 09.06.2025).
4. Бій під Крутами 100 років потому. 28 лютого 2022 року там розгромили росіян. URL: <https://texty.org.ua/articles/109069/bij-pid-krutamy-sto-rokiv-potomu-28-ljutoho-2022-roku-tam-znovu-rjatuvaly-kyyiv/> (дата звернення: 09.06.2025).
5. Бій під Крутами в історичній пам'яті. Як експлуатується міф. URL: <https://www.istpravda.com.ua/research/4f25a01d13510/> (дата звернення: 09.06.2025).
6. Бойко О.Д. Бій під Крутами історія вивчення. Український історичний журнал. 2008. №2. С.43–54.
7. Бузун Олег. Крути стали точкою опору, гідною українських традицій. Інтерв'ю голови Крутівської громади. URL: <https://decentralization.ua/news/14818?page=6> (дата звернення: 09.06.2025).
8. Воююча громада: у Крутах керівник і старости взяли до рук зброю, щоб боронити рідний край. URL: <http://che.cn.ua/index.php/all-news/item/7166-voiuucha-hromada-u-krutakh-kerivnyk-i-starosty-vzialy-do-ruk-zbroiu-shchob-boronyty-ridnyi-krai> (дата звернення: 09.06.2025).
9. Глава держави започатковує соціальний проект «Активні парки – локації здорової України» URL: <https://www.president.gov.ua/news/glava-derzhavi-zapochatkovuye-socialnij-proekt-aktivni-parki-65633> (дата звернення: 09.06.2025).

10. Звідки і скільки: гроші місцевих бюджетів України. URL: <https://centreua.org/mistsevi-byudzhet/zvidki-i-skilki-groshi-miscevih-byudzhetiv-ukrayini/> (дата звернення: 09.06.2025).
11. Ковальчук М. Бій під Крутами: урок, котрий українці ще не засвоїли. URL: <https://iprovita.com/bij-pid-krutamy-urok-kotryj-ukraintsi-shche-ne-zasvoily/> (дата звернення: 09.06.2025).
12. Маленька громада з великими планами розбудови та розширення. URL: <http://che.cn.ua/index.php/economy/item/5024-malenka-hromada-z-velykymy-planamy-rozbudovy-ta-rozshyrennia> (дата звернення: 09.06.2025).
13. Наказ Головного управління Держгеокадастру у Чернігівській області Про передачу земельних ділянок державної власності у комунальну власність від 20 січня 2021 р. № 7-ОТГ URL: <https://cutt.ly/zBgujb7> (дата звернення: 09.06.2025).
14. Національний військово-історичний музей України презентує нову концепцію «Крути 2023». URL: <https://armyinform.com.ua/2022/01/25/naczialnyj-vijskovo-istorychnyj-muzej-ukrayiny-prezentuye-novu-konczepczyu-kruty-2023/> (дата звернення: 09.06.2025).
15. Про відзначення подвигу героїв бою під Крутами: Постанова Верховної Ради України від 16.05.2013 № 261-VII URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/261-18#Tex> (дата звернення: 09.06.2025).
16. Рахували техніку, барикадували дороги та допомагали розвідці: оборона Крут 100 років потому. URL: <https://suspilne.media/chernihiv/368208-rahuvati-tehniku-barikaduvati-dorogi-ta-dopomagali-rozvidci-oborona-krut-100-rokiv-potomu/> (дата звернення: 09.06.2025).
17. Це були перші українські кіборги. URL: <https://novynarnia.com/2016/01/28/tse-buli-pershi-ukrayinski-kiborgi-ukrayina-vidznachaye-richnitsyu-podvigu-pid-krutami-video/>
18. Як бій під Крутами вплинув на українську державність. URL: <https://vechirniy.kyiv.ua/news/49023/> (дата звернення: 09.06.2025).

References

1. Promoting sustainable livestock management and ecosystem conservation in Northern Ukraine. URL: <https://www.undp.org/ukraine/projects/promoting-sustainable-livestock-management-and-ecosystem-conservation-northern-ukraine> (accessed: June 9, 2025) [In English]
2. Bii pid Krutamy: vidomi y nevidomi storinky [The Battle of Kruty: Known and Unknown Pages]. URL: <https://www.undp.org/ukraine/projects/promoting-sustainable-livestock-management-and-ecosystem-conservation-northern-ukraine> (accessed: June 9, 2025). [In Ukrainian]
3. Bii pid Krutamy – mif pro ukrainskykh 300 spartantsiv. Yak Peremohu peretvoryly na zhalobu [The Battle of Kruty – The Myth of Ukraine’s 300 Spartans. How Victory Was Turned into Mourning]. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=5hFpNXyOlvQ> (accessed: June 9, 2025). [In Ukrainian]
4. Bii pid Krutamy 100 rokiv potomu. 28 liutoho 2022 roku tam rozghromyly rosiian. [The Battle of Kruty 100 Years Later. On February 28, 2022, Russians Were Defeated There Again] URL: <https://texty.org.ua/articles/109069/bij-pid-krutamy-sto-rokiv-potomu-28-ljutoho-2022-roku-tam-znovu-rjatuvaly-kyiv/> (accessed: June 9, 2025). [In Ukrainian]
5. Bii pid Krutamy v istorychnii pamiaty. Yak ekspluatuietsia mif [The Battle of Kruty in Historical Memory. How the Myth is Exploited] URL: <https://www.istpravda.com.ua/research/4f25a01d13510/> (accessed: June 9, 2025). [In Ukrainian]
6. Boiko O.D Bii pid Krutamy istoriia vyvchennia. Ukrainskyi istorychnyi zhurnal.2008.№2.S.43-54. [Boiko, O. D. The Battle of Kruty: A History of Its Study. Ukrainian Historical Journal. 2008. No. 2, pp. 43–54]. [In Ukrainian]
7. Buzun Oleh. Kruty staly tochkoiu oporu, hidnoiu ukrainskykh tradytsi. Interviu holovy Krutivskoi hromady. [Buzun, Oleg. «Kruty Became a Pillar Worthy of Ukrainian Traditions...» Interview with the Head of Kruty Hromada] URL: <https://decentralization.ua/news/14818?page=6> (accessed: June 9, 2025) [In Ukrainian]

8. Voiuiucha hromada: u Krutakh kerivnyk i starosty vzialy do ruk zbroiu, shchob boronyty ridnyi krai [A Warring Community: In Kruty, the Head and Starostas Took Up Arms to Defend Their Homeland.] URL: <http://che.cn.ua/index.php/all-news/item/7166-voiuiucha-hromada-u-krutakh-kerivnyk-i-starosty-vzialy-do-ruk-zbroiu-shchob-boronyty-ridnyi-krai> (accessed: June 9, 2025). [In Ukrainian]
9. Hlava derzhavy zapochatkovuie sotsialnyi proekt «Aktyvni parky – lokatsii zdorovoi Ukrainy» [The Head of State Launches the Social Project «Active Parks – Locations of a Healthy Ukraine»] URL: <https://www.president.gov.ua/news/glava-derzhavy-zapochatkovuye-socialnij-proekt-aktivni-parki-65633> (accessed: June 9, 2025). [In Ukrainian]
10. Zvidky i skilky: hroshi mistsevykh biudzhety Ukrainy. [Sources and Amounts: Local Budgets of Ukraine]. URL: <https://centreua.org/mistsevi-byudzhety/zvidki-i-skilki-groshi-miscevih-byudzhetyv-ukrayini/> (accessed: June 9, 2025). [In Ukrainian]
11. Kovalchuk M. Bii pid Krutamy: urok, kotryi ukraintsi shche ne zasvoily. [Kovalchuk, M. The Battle of Kruty: A Lesson Ukrainians Have Yet to Learn.]. URL: <https://iprosvita.com/bij-pid-krutamy-urok-kotryi-ukraintsi-shche-ne-zasvoily/> (accessed: June 9, 2025) [In Ukrainian]
12. Malenka hromada z velykymy planamy rozbudovy ta rozshyrennia. [A Small Community with Big Plans for Development and Expansion.]. URL: <http://che.cn.ua/index.php/economy/item/5024-malenka-hromada-z-velykymy-planamy-rozbudovy-ta-rozshyrennia> (accessed: June 9, 2025) [In Ukrainian]
13. Nakaz Holovnoho upravlinnia Derzhheokadastru u Chernihivskii oblasti Pro peredachu zemelnykh dilianok derzhavnoi vlasnosti ukomunalnu vlasnist vid 20 sichnia 2021 r. No 7-OTH. [Order of the Main Department of the State Geocadastre in Chernihiv Region on the Transfer of State-Owned Land Plots to Communal Ownership, January 20, 2021, No. 7-OTG.] URL: <https://cutt.ly/zBgujb7> (accessed: June 9, 2025). [In Ukrainian]
14. Natsionalnyi viiskovo-istorychnyi muzei Ukrainy prezentuie novu kontseptsiiu «Kruty 2023» [The National Military Historical Museum of Ukraine Presents a New Concept: «Kruty 2023».] URL: <https://armyinform.com.ua/2022/01/25/nacjonalnyi-vijskovo-istorychnyj-muzej-ukrayiny-prezentuye-novu-konczepczyu-kruty-2023/> (accessed: June 9, 2025). [In Ukrainian]
15. Pro vidznachennia podvyhu heroiv boiu pid Krutamy: Postanova Verkhovnoi Rady Ukrainy vid 16.05.2013 № 261-VII [On Commemorating the Feat of the Heroes of the Battle of Kruty: Resolution of the Verkhovna Rada of Ukraine dated May 16, 2013, No. 261-VII] URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/261-18#Tex> (accessed: June 9, 2025) [In Ukrainian]
16. Rakuvaly tekhniku, barykaduvaly dorohy ta dopomahaly rozvidtsi: oborona Krut 100 rokiv potomu [Counting Equipment, Blocking Roads, and Assisting Reconnaissance: The Defense of Kruty 100 Years Later.] URL: <https://suspilne.media/chernihiv/368208-rahuvati-tehniku-barykaduvali-dorogi-ta-dopomagali-rozvidci-oborona-krut-100-rokiv-potomu/> (accessed: June 9, 2025). [In Ukrainian]
17. Tse buly pershi ukraintski kiborhy [They Were Ukraine's First «Cyborgs»] URL: <https://novynarnia.com/2016/01/28/tse-buli-pershi-ukrayinski-kiborgi-ukrayina-vidznachaye-richnitsyu-podvigu-pid-krutami-video/> (accessed: June 9, 2025). [In Ukrainian]
18. Yak bii pid Krutamy vplynuv na ukraintsku derzhavnist [How the Battle of Kruty Influenced Ukrainian Statehood] URL: <https://vechirniy.kyiv.ua/news/49023/> (accessed: June 9, 2025). [In Ukrainian]

Олександр ВРУБЛЕВСЬКИЙ,
національний експерт з питань
діяльності старост та співробітництва
територіальних громад, юрист-аналітик
alexvrubl@ukr.net

ДЕЯКІ АСПЕКТИ ЗАСТОСУВАННЯ ОКРЕМИХ ПОЛОЖЕНЬ ЗАКОНУ УКРАЇНИ «ПРО ЛОБІЮВАННЯ»

DOI: 10.5281/zenodo.17060380

У статті висвітлено окремі аспекти застосування Закону України «Про лобіювання» у зв'язку з його майбутнім введенням у дію. Зосереджено увагу на особливостях правозастосування норм закону на місцевому рівні, включно з аналізом суміжних термінів, які набувають вагомого значення в умовах функціонування органів місцевого самоврядування. Розкрито проблемні моменти, пов'язані з неузгодженістю у часі введення в дію Закону «Про лобіювання» з іншими новоприйнятими актами, такими як Закон України «Про правотворчу діяльність» та Закон «Про публічні консультації».

Враховуючи наявність спільної термінології та потенційно взаємозалежних процедур, автор наголошує на потребі перегляду строків введення в дію відповідних законів.

У статті обґрунтовано, що відсутність синхронізації в реалізації норм може негативно позначитися на функціонуванні майбутнього ринку лобістських послуг, зокрема й на місцевому рівні. Запропоновано рекомендації щодо належної комунікації із громадськістю з метою підвищення обізнаності жителів територіальних громад щодо сутності лобіювання та ролі громадськості у цьому процесі.

Зроблено висновки щодо необхідності комплексного та узгодженого впровадження законодавчих новацій, аби забезпечити ефективність та правову визначеність майбутньої системи лобіювання в Україні.

Ключові слова: лобіювання, лобісти, лобістські послуги, комерційний інтерес, публічні особи, об'єкти лобіювання, суб'єкти лобіювання, правотворча діяльність, публічні консультації

Oleksandr VRUBLEVSKYI,
National Expert on starostas' activities and
cooperation territorial communities,
lawyer–analyst
alexvrubl@ukr.net

CERTAIN ASPECTS OF THE APPLICATION OF SPECIFIC PROVISIONS OF THE LAW OF UKRAINE «ON LOBBYING»

The article highlights selected aspects of the application of the Law of Ukraine «On Lobbying» in light of its upcoming entry into force. It focuses on the legal implications of lobbying at the local level, including the analysis of related legal terms that gain relevance in the context of local self-government operations. The article examines challenges arising from the asynchronous implementation of this law alongside other recently adopted legislative acts – namely, the Laws of Ukraine «On Law-Making Activity» and «On Public Consultations»

Given their shared terminology and potentially interrelated procedures, the author emphasizes the need to reconsider the timeline for their enactment. It is argued that the lack of synchronization may hinder the functionality of the future lobbying services market, especially at the local level, and reduce the expected effectiveness of this legislative initiative.

The article proposes recommendations for improving public awareness and communication strategies to inform territorial community residents about the concept of lobbying and the role of civil society in lobbying processes.

Conclusions are drawn on the importance of coordinated and holistic implementation of the new legislation to ensure a legally sound and effective lobbying system in Ukraine.

Keywords: *lobbying, lobbyists, lobbying services, commercial interest, public figures, objects of lobbying, subjects of lobbying, law-making activity, public consultations.*

Постановка проблеми. Невдовзі буде введено в дію закон «Про лобіювання». Втілення цього закону на практиці зумовлюватиметься необхідністю паралельного застосування положень щонайменше ще двох інших законів, окремі положення яких є дотичними, зокрема, «Про правотворчу діяльність» та «Про публічні консультації». Втім, з огляду на деякі речі нормотворчого характеру, їхнє комплексне застосування після введення в дію закону «Про лобіювання» вбачається вельми проблемним. Головна причина – різний час введення в дію цих трьох законів та відсутність норм, які могли б забезпечувати часткове застосування двох інших дотичних законів, що вводитимуться в дію значно пізніше, аніж закон «Про лобіювання».

Хоча кожен з трьох означених вище законів має свій предмет правового регулювання, унормовуючи при цьому конкретні суспільні відносини, що об'єктивно відрізняються між собою за своїм змістом та суб'єктами, при цьому вони мають низку спільних точок дотику. Проблема здебільшого, на мій погляд, полягає у тому, що законодавець приймаючи ці три закони у різні періоди часу, не спромігся змодельовати майбутню ситуацію щодо потреби їхнього спільного застосування і випустив з поля зору деякі речі. Перш за все не варто було розводити у часі введення в дію законів, які мають і спільну термінологію, і часткову правозастосовну взаємозалежність. Втім, якщо законодавець не перегляне час введення в дію розглядуваних тут законів, то це може негативно позначитися на функціонуванні майбутнього ринку лобістських послуг, знівелювавши очікувану ефективність від його впровадження, у т.ч. й на місцевому рівні.

Якщо все залишиться без змін, то за таких умов публічні особи вже восени цього року мають бути готовими до застосування положень закону «Про лобіювання» із законами «Про правотворчу діяльність» та «Про публічні консультації» у тому взаємозв'язку, який біг би бути значно щільнішим.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанням лобіювання загалом та окремим його особливостям присвячували свою увагу як вітчизняні, так і зарубіжні науковці. З-поміж них варто відзначити передусім таких дослідників лобіювання як А. Бентлі, О. Войнич, О. Гросфельд, О. Дягілева, А. Євгенієву, М. Лендєла, Р. Мацкевича, В. Нестеровича, А. Онупрієнко, О. Порфіровича, В. Сумську, Є. Тихомирову та В. Федоренка. Їхні ґрунтовні дослідження стосуються цілої низки теоретичних та практичних питань лобіювання в різних країнах світу, втім, вони цілком з об'єктивних причин не охоплюють усієї тієї специфіки, яку сьогодні містить чинна редакція закону «Про лобіювання». З огляду на цю обставину, український варіант законодавчого врегулювання лобіювання потребує подальшого дослідження як з погляду правотворчості, так і практичного застосування. Відтак, у цій публікації буде зроблено спробу висвітлити окремі аспекти лобіювання в контексті його законодавчого врегулювання законом «Про лобіювання».

Метою статті є привернути увагу до ключових положень закону «Про лобіювання», які невдовзі визначатимуть алгоритми дій депутатів місцевих рад, посадових осіб органів державної влади та місцевого самоврядування (далі – публічні особи) як об'єктів лобіювання, а також деяких інших норм, застосування яких на практиці може спричинювати на загальному тлі процедури лобіювання деякі дотичні проблеми юридичного характеру.

Виклад основного матеріалу дослідження. 14.03.2024 набув чинності закон «Про лобіювання» та вводиться в дію через два місяці з дня початку функціонування Реєстру прозорості, але не пізніше 01.09.2025. Це означає, що публічні особи як потенційні об'єкти

лобіювання, мають бути готовими до участі в процедурі лобіювання. Втім, для цього потрібно буде не тільки опанувати сам текст означеного закону, але й з'ясувати правозастосовний зміст цілої низки його норм.

Лобіювання в Україні як суспільно-політичне явище не є новим поняттям. Лобіювання як легальний механізм, що унормований на законодавчому рівні, продовжує привертати увагу науковців, експертів, посадовців органів публічної влади та інших зацікавлених осіб. Ця публікація стосуватиметься здебільшого депутатів місцевих рад, органів місцевого самоврядування та їх посадових осіб, які згідно із законом «Про лобіювання» виступають потенційними об'єктами лобіювання. А це своєю чергою спонукає до розкриття відповідних законодавчих новел, які невдовзі доведеться застосовувати на практиці.

Якщо не буде знову відтерміновано введення в дію закону «Про лобіювання», то вже у другій половині цього року буде запроваджено ринок лобістських послуг. Він діятиме на національному, регіональному та місцевому рівнях. Відтак публічним особам потрібно буде комунікувати із професійними лобістами. При цьому необхідно буде не лише дотримуватись норм закону «Про лобіювання», але й виконувати функцію арбітрування в процесі прийняття відповідних нормативно-правових актів. Це потрібно для того, щоб прийняті нормативно-правові акти були результатом ухвалення вивірених та збалансованих рішень, які органічно поєднують публічні та приватні інтереси жителів територіальної громади.

Закон «Про лобіювання» визначив лобіювання як «діяльність, що здійснюється з метою впливу (спроби впливу) на об'єкт лобіювання в комерційних інтересах бенефіціара (за винагороду, що отримується прямо або опосередковано, та/або з оплатою фактичних витрат, необхідних для її здійснення) або у власних комерційних інтересах особи та стосується предмета лобіювання» (пункт 6 частини 1 статті 1).

Як видно з наведеного визначення, ключовою ознакою лобіювання є комерційний інтерес бенефіціара, який теж отримав законодавче визначення. Так, комерційний інтерес – це «грошові кошти чи інше майно, особисті переваги, пільги, інші вигоди матеріального чи нематеріального характеру, які особа отримає чи може отримати в межах провадження господарської діяльності після впливу (спроби впливу) на об'єкт лобіювання в результаті прийняття (видання) нормативно-правового акта, внесення до нього змін, втрати чинності (скасування) нормативно-правовим актом, який є предметом лобіювання, або в результаті утримання від таких дій» (пункт 4 частини 1 статті 1). Що стосується бенефіціара, то ним закон «Про лобіювання» визначив іноземну державу, фізичну, юридичну особу або групу таких осіб, у комерційних інтересах яких здійснюється лобіювання (пункт 1 частини 1 статті 1).

Поруч з цим, закон «Про лобіювання» визначає перелік відносин, на які не поширюється його дія під час лобіювання (стаття 3). Хоча тут і сказано, що «не є лобіюванням відповідно до цього Закону діяльність, що не містить всіх ознак лобіювання...», означеним законом такі ознаки лобіювання окремою нормою не визначаються. Це означає, що ознаки лобіювання є узагальненим поняттям, яке потребує збирання з усіх тих ознак лобіювання, що віднайшли своє відображення у відповідних нормах закону «Про лобіювання».

Щодо інших видів діяльності, які не вважатимуться в контексті закону «Про лобіювання» лобіюванням, то з-поміж тих, які найчастіше матимуть місце на локальному рівні, до них варто віднести щонайменше такі як:

- діяльність політичних партій та місцевих організацій політичних партій, діяльність кандидатів на виборні посади на виборах Президента України, виборах народних депутатів України та місцевих виборах, пов'язана з їхньою участю у виборчому процесі відповідних виборів;
- діяльність асоціацій органів місцевого самоврядування;

➤ діяльність, пов'язана із залученням, використанням, моніторингом надання та використання міжнародної технічної допомоги, реалізацією проєктів та програм міжнародної технічної допомоги;

➤ діяльність, інших неприбуткових підприємств, установ та організацій, що спрямована на вплив (спробу впливу) на суб'єктів владних повноважень (органи державної влади, інші державні органи, органи місцевого самоврядування, юридичні особи публічного права, наділені владними повноваженнями, їх посадових осіб) з метою прийняття або утримання від прийняття такими суб'єктами рішень, що віднесені до їхніх повноважень, крім випадків, якщо така діяльність стосується комерційних інтересів тощо.

Діяльність громадських об'єднань та інших вказаних вище суб'єктів традиційно вважається правозахисною, оскільки не здійснюється в комерційних інтересах.

Що стосується самого лобіювання на місцевому рівні, то майбутніх лобістів в контексті їхньої діяльності, зміст якої окреслено методами лобіювання (стаття 7) та правами суб'єктів лобіювання (частина 1 статті 14) з точки зору закону «Про правотворчу діяльність» вважатимуться зацікавленими суб'єктами. Такий висновок можна зробити після аналізу деяких норм закону «Про правотворчу діяльність» в частині щодо набуття ним чинності та введення його в дію. А якщо бути точним, то з припису підпункту 3 пункту 1 Розділу

ЗВЕРНІТЬ УВАГУ! Абзац другий частини шостої статті 4 цього закону «Про правотворчу діяльність» визначив, що «Зацікавлені особи беруть участь у правотворчій діяльності відповідно до Конституції України, цього Закону, законів щодо публічних консультацій, лобізму та лобістської діяльності, а також інших законів України».

«Прикінцеві положення», де сказано: «1. Цей Закон набирає чинності з дня, наступного за днем його опублікування, та вводиться в дію через один рік з дня припинення або скасування воєнного стану в Україні, введеного Указом Президента України «Про введення воєнного стану в Україні» від 24 лютого 2022 року № 64/2022, затвердженим Законом України «Про затвердження Указу Президента України «Про введення воєнного стану в Україні»» від 24 лютого 2022 року № 2102-ІХ, крім: {...} 3) абзацу другого частини шостої статті 4 цього Закону (в частині лобізму та лобістської діяльності), який набирає чинності та вводиться в дію з урахуванням порядку, визначеного абзацом першим цього пункту, але не раніше дня набрання чинності законом щодо лобізму та лобістської діяльності».

Процитований вище припис дає зрозуміти, що зацікавлені особи мають брати участь у правотворчій діяльності, керуючись при цьому окрім Конституції України ще й трьома ключовими законами, а саме: «Про правотворчу діяльність», «Про публічні консультації» та «Про лобіювання». Зважаючи на ту обставину, що з-поміж вказаних трьох законів першим вводиться в дію закон «Про лобіювання», то цілком логічно постає виникає таке запитання: чи зможуть ті ж самі зацікавлені особи після введення в дію закону «Про лобіювання» брати участь в лобістській діяльності, застосовуючи при цьому положення законів «Про публічні консультації» та «Про правотворчу діяльність»?

Для відповіді на це запитання щонайменше потрібно буде з'ясувати час введення в дію кожного із трьох означених законів та наявні зв'язки між ними щодо комплексного застосування на практиці.

Загалом і закон «Про публічні консультації», і закон «Про правотворчу діяльність» вводиться в дію через один рік з дня припинення або скасування воєнного стану в Україні, введеного Указом Президента України «Про введення воєнного стану в Україні» від 24 лютого 2022 року № 64/2022, затвердженим Законом України «Про затвердження Указу Президента України «Про введення воєнного стану в Україні» від 24 лютого 2022 року № 2102-ІХ. Про це зазначено у прикінцевих положеннях обидвох законів. Втім, це не стосується абзацу другого частини шостої статті 4 Закону «Про правотворчу діяльність», оскільки він «набирає чинності та вводиться в дію з урахуванням порядку, визначеного абзацом першим цього пункту, але не раніше дня набрання чинності законом щодо лобізму

та лобістської діяльності». Звісно, цей припис має певне значення з правозастосовної точки зору, сутність якого, на мою думку, полягає у наступному.

Для того, щоб зацікавлені особи в розумінні закону «Про правотворчу діяльність» могли брати участь у лобістській діяльності, потрібно було, щоб цей закон, котрий вводиться в дію значно пізніше закону «Про лобіювання», маючи спільні точки дотику, забезпечував їхнє спільне застосування на практиці. Якщо закон «Про лобіювання» буде введено в дію цьогогоріч через два місяці з дня початку функціонування Реєстру прозорості, але не пізніше 01.09.2025, то два інших дотичних закони («Про публічні консультації» та «Про правотворчу діяльність») будуть введені в дію лише через один рік з дня припинення або скасування воєнного стану в Україні. Якихось об'єктивних причин, які зумовлювали б таку необхідність, на мій погляд, принаймні не вбачається. Однак, такий підхід може негативно позначитися на запровадженні ринку лобістських послуг. Зважаючи, що між законом «Про лобіювання» та «Про публічні консультації» відсутній такий правозастосовний зв'язок, як це має місце між законом «Про лобіювання» та «Про правотворчу діяльність», то органи місцевого самоврядування після запуску ринку лобіювання для прийняття вивірених та збалансованих рішень не зможуть застосовувати більш досконалі інструменти консультацій з громадськістю, які передбачено законом «Про публічні консультації». По суті це означатиме, що до введення в дію закону «Про публічні консультації» суб'єкти лобіювання матимуть чималі тимчасові переваги в процедурі лобіювання порівняно з іншими учасниками.

Наявний стан законодавчого врегулювання розглядуваних у цій публікації відносин та способів їхнього врегулювання, на мою думку, потребує приведення у відповідність до тих потреб правозастосування, які вже невдовзі можуть виникнути. Якщо ж цього не зробити, то скоріш за все варто буде очікувати тих чи інших правозастосовних «сюрпризів» в процедурі лобіювання, передусім на місцевому рівні.

Висновки. У контексті висловленого вище, можна зробити щонайменше такі висновки:

- суб'єкти лобіювання як зацікавлені особи зможуть брати повноцінну участь у лобіюванні лише після введення в дію закону «Про правотворчу діяльність», оскільки припису абзацу другої частини шостої статті 4 цього ж закону після введення в дію закону «Про лобіювання» виявляється замало;
- деякі положення закону «Про лобіювання» могли бути «пролобійовані» в інтересах певних суб'єктів для їхньої майбутньої діяльності на ринку лобістських послуг;
- час введення в дію закону «Про публічні консультації» доцільно «прив'язати» до часу введення в дію закону «Про лобіювання»;
- учасники процедури лобіювання, зокрема, посадовці ОМС та депутати місцевих рад мають не лише належним чином розібратися із ключовими складовими лобіювання, але й бути готовими до практичного застосування відповідних законів із наявними в їх змісті правозастосовними нюансами;
- лобіювання як нове суспільно-правове явище потребує належного сприйняття як невід'ємного атрибуту демократично розвинутого суспільства, а відтак широкої інформаційно-роз'яснювальної кампанії передусім з-поміж пересічних громадян. В сучасних умовах це варто робити передусім за допомогою соціальних мереж, яким сьогодні люди приділяють досить велику увагу, а також офіційних вебсайтів органів місцевого самоврядування відповідних територіальних громад. Адже кожен житель громади має знати про свої місце та роль у вирішенні різних питань місцевого значення, включаючи й через процедуру лобіювання.

Список використаних джерел та літератури

1. Про лобіювання: Закон України від 23.02.2024 № 3606-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3606-20#Text> (дата звернення: 09.06.2025).
2. Про публічні консультації: Закон України від 20.06.2024 р. № 3841-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3841-IX#Text> (дата звернення: 09.06.2025).

3. Про правотворчу діяльність: Закон України від 24.08.2023 р. № 3354-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3354-IX#Text> (дата звернення: 09.06.2025).

References

1. Pro lobiiuvannia: Zakon Ukrainy vid 23.02.2024 № 3606-IX [On Lobbying: Law of Ukraine of February 23, 2024, No. 3606-IX.] URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3606-20#Text> (accessed: June 9, 2025) [In Ukrainian]
2. Pro publichni konsultatsii: Zakon Ukrainy vid 20.06.2024 r. № 3841-IX [On Public Consultations: Law of Ukraine of June 20, 2024, No. 3841-IX] URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3841-IX#Text> (accessed: June 9, 2025) [In Ukrainian]
3. Pro pravotvorchu diialnist: Zakon Ukrainy vid 24.08.2023 r. № 3354-IX [On Law-Making Activity: Law of Ukraine of August 24, 2023, No. 3354-IX] URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3354-IX#Text> (accessed: June 9, 2025) [In Ukrainian]

УДК 339.137.22

Наталія ДЯЧЕНКО,
кандидат наук з державного управління,
доцент кафедри кібербезпеки, інформаційних технологій та економіки,
Київський університет інтелектуальної власності та права
Національного університету «Одеська юридична академія»
(Україна, Київ),
n.diachenko@ukr.net
<https://orcid.org/0000-0002-4306-7665>

МЕХАНІЗМИ ВПЛИВУ ДЕЦЕНТРАЛІЗАЦІЇ НА ФОРМУВАННЯ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ АГРАРНОГО СЕКТОРУ ЕКОНОМІКИ УКРАЇНИ

DOI: 10.5281/zenodo.17060422

Досліджено механізми впливу децентралізації на формування конкурентоспроможності аграрного сектору економіки України. Виявлено, що децентралізація є важливим кроком на шляху зміцнення місцевого самоврядування та розвитку громадянського суспільства в Україні, вона спрямована на передачу повноважень та ресурсів від центральної влади до місцевих громад, зокрема у сільських регіонах, чим формує передумови для підвищення конкурентоспроможності аграрного сектору. Ідентифіковано основні інноваційні механізми регулювання децентралізаційних процесів в Україні, серед яких: електронне урядування та цифровізація, грантове фінансування та проєктний менеджмент, міжмуніципальне співробітництво та кластерний розвиток, розвиток інституцій громадянського суспільства, навчання та підвищення кваліфікації суб'єктів господарювання, зокрема й з навичок упровадження цифрових технологій у практику господарювання, моніторинг та оцінка ефективності децентралізації шляхом використання інструментів digital-маркетингу. Ідентифіковано напрями розширення повноважень місцевих громад у сфері управління земельними ресурсами, серед яких: Землеустрій та землекористування, спрощення процедур, залучення громадян до формування управлінських рішень та їх упровадження. Аргументовано, що децентралізація, як реформа місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні обумовлює розвиток сільськогосподарської кооперації, оскільки сільськогосподарські кооперативи, об'єднуючи зусилля дрібних виробників, забезпечують формування їх конкурентоспроможності. Наголошено, що децентралізаційні процеси мають значний потенціал підвищення конкурентоспроможності аграрного сектору економіки України.

Проте, для досягнення успіху необхідно забезпечити ефективне місцеве управління, активну участь громади та сприятливі умови для розвитку сільськогосподарського бізнесу.

Ключові слова: *децентралізація, механізми державного регулювання, digital-маркетинг, конкурентоспроможність аграрного сектора економіки України.*

Natalia DIACHENKO,

Candidate of Sciences in Public Administration,

Associate Professor of the Department of Cybersecurity, IT and Economics,

Kyiv University of Intellectual Property and Law, National University «Odesa Law Academy»

(Ukraine, Kyiv), n.diachenko@ukr.net

<https://orcid.org/0000-0002-4306-7665>

MECHANISMS OF THE INFLUENCE OF DECENTRALIZATION ON THE FORMATION OF THE COMPETITIVENESS OF THE AGRICULTURAL SECTOR OF THE ECONOMY OF UKRAINE

The mechanisms of the influence of decentralization on the formation of the competitiveness of the agricultural sector of the economy of Ukraine were studied. It was found that decentralization is an important step towards strengthening local self-government and the development of civil society in Ukraine, it is aimed at transferring powers and resources from the central government to local communities, in particular in rural regions, which creates the prerequisites for increasing the competitiveness of the agricultural sector. The main innovative mechanisms for regulating decentralization processes in Ukraine were identified, including: e-government and digitalization, grant financing and project management, intermunicipal cooperation and cluster development, development of civil society institutions, training and advanced training of business entities, including in the skills of implementing digital technologies in business practice, monitoring and assessing the effectiveness of decentralization through the use of digital marketing tools. The directions of expanding the powers of local communities in the field of land management are identified, including: Land management and land use, simplification of procedures, involvement of citizens in the formation of management decisions and their implementation. It is argued that decentralization, as a reform of local self-government and territorial organization of power in Ukraine, determines the development of agricultural cooperation, since agricultural cooperatives, combining the efforts of small producers, ensure the formation of their competitiveness. It is emphasized that decentralization processes have significant potential for increasing the competitiveness of the agricultural sector of the economy of Ukraine. However, to achieve success, it is necessary to ensure effective local governance, active community participation and favorable conditions for the development of agricultural business.

Keywords: *decentralization, mechanisms of state regulation, digital marketing, competitiveness of the agricultural sector of the economy of Ukraine.*

Постановка проблеми. *Децентралізаційні процеси в Україні розпочалися у 2014 році відповідно до Закону України «Про добровільне об'єднання територіальних громад». Цей закон створив правові умови для добровільного об'єднання територіальних громад сіл, селищ та міст з метою формування спроможних органів місцевого самоврядування, здатних ефективно надавати публічні послуги населенню.*

У 2015 році були прийняті зміни до Конституції України, які закріпили положення про децентралізацію влади та розширили повноваження органів місцевого самоврядування.

У 2016 році було утворено Фонд регіонального розвитку, кошти якого спрямовуються на реалізацію інфраструктурних проєктів у регіонах.

У 2018 році було прийнято Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо питань адміністративно-територіального устрою України», який передбачає укрупнення районів та міст обласного значення.

У 2020 році було завершено процес формування об'єднаних територіальних громад. Замість 11 733 місцевих рад було утворено 1 469 об'єднаних територіальних громад.

Основними результатами децентралізації є:

- розширення повноважень органів місцевого самоврядування;
- збільшення фінансової самостійності місцевих бюджетів;
- підвищення якості публічних послуг, що надаються населенню;
- залучення громадян до прийняття рішень на місцевому рівні.

Децентралізація є важливим кроком на шляху зміцнення місцевого самоврядування та розвитку громадянського суспільства в Україні, вона спрямована на передачу повноважень та ресурсів від центральної влади до місцевих громад, зокрема у сільських регіонах, чим формує передумови для підвищення конкурентоспроможності аграрного сектору.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемам забезпечення ефективності впровадження децентралізації в Україні приділили увагу багато науковців, зокрема досліджено базові характеристики особливостей децентралізації та її впливу на економічно-соціальне життя країн (Дерев'янчук, 2024); ідентифіковано інноваційні механізми державного регулювання, серед яких розвиток ринку органічної продукції (Сичук, 2024); проаналізовано привабливість ринку органічної продукції для інвесторів (Левченко, 2023); виокремлено пріоритети при формуванні сприятливого інвестиційного середовища аграрного сектору економіки України (Сичук, 2024); досліджено вплив діджиталізації на трансформацію логістичних зв'язків (Василина, 2024); ідентифіковано механізм впливу сільськогосподарської кооперації на розвиток людського капіталу сільських територій України (Демченко, 2024); виявлено особливості бюджетного та позабюджетного інвестування (Драган, 2024), (Спринчук, 2024); ідентифіковано особливості цифровізації аграрного сектору економіки України (Дяченко, 2024), (Юрчук, 2024). Для забезпечення ефективності децентралізаційних процесів в Україні, спрямованих на розширення повноважень місцевого самоврядування та підвищення якості публічних послуг, використовуються різноманітні інноваційні механізми, які постійно розвиваються та вдосконалюються.

Метою статті є ідентифікація інноваційних механізмів впливу децентралізації на формування конкурентоспроможності аграрного сектору економіки України.

Виклад основного матеріалу дослідження.

МАТЕРІАЛИ ТА МЕТОДИ

Методологічні засади дослідження враховують концепції ідентифікації закономірностей упровадження інноваційних механізмів впливу децентралізації на формування конкурентоспроможності аграрного сектору економіки України. У роботі використано комплекс взаємопов'язаних наукових методів, зокрема, методи системного аналізу, структурно-функціональний та метод узагальнення застосовано з метою виявлення особливостей та пріоритетів використання інноваційних механізмів державного регулювання децентралізаційних процесів; методи синтезу та екстраполяції – для обґрунтування теоретичних узагальнень, формулювання висновків, розробки практичних рекомендацій.

РЕЗУЛЬТАТИ ТА ОБГОВОРЕННЯ

Децентралізація в Україні – реформа місцевого самоврядування та територіальної організації влади, яка розпочалася у 2014 році, метою якої є створити ефективну та відповідальну місцеву владу, здатну забезпечити комфортне та безпечне середовище для проживання людей по всій території країни, передбачає не просто передачу повноважень та ресурсів від державних органів органам місцевого самоврядування, а й створення базового суб'єкта місцевого самоврядування – спроможної територіальної громади, реалізується в декілька етапів. Етапи децентралізації в Україні:

Перший етап (2014–2019 роки):

- формування законодавчої бази;
- формування спроможних територіальних громад;
- передача повноважень і ресурсів.

- Другий етап (2020–2021 роки):
- формування базового рівня місцевого самоврядування;
 - затвердження нового адміністративно-територіального устрою базового рівня.
- Третій етап (2021 – дотепер):
- консолідація та розвиток місцевого самоврядування;
 - забезпечення сталого розвитку територіальних громад.
- Основними напрямками реформи є:
- адміністративно-територіальна реформа;
 - фінансова децентралізація;
 - розширення повноважень органів місцевого самоврядування;
 - реформа державної регіональної політики.
- Результати децентралізації:
- створено нову систему місцевого самоврядування;
 - збільшено повноваження та ресурси місцевих громад;
 - покращено якість публічних послуг;
 - активізовано розвиток територій.

Децентралізація в Україні є триваючим процесом, який потребує постійного вдосконалення та адаптації до потреб суспільства. Для ефективного регулювання цього процесу використовуються різноманітні інноваційні механізми (табл. 1), які постійно розвиваються та вдосконалюються.

Таблиця 1. Основні інноваційні механізми регулювання децентралізаційних процесів в Україні

№	Назва	Сутність
1.	Електронне урядування та цифровізація	➤ упровадження електронних сервісів та інструментів для забезпечення прозорості та ефективності діяльності органів місцевого самоврядування; ➤ створення єдиних інформаційних платформ для обміну даними між органами влади різних рівнів; ➤ забезпечення доступу громадян до публічної інформації та можливості участі в прийнятті рішень через онлайн-платформи.
2.	Грантове фінансування та проєктний менеджмент	➤ залучення грантових коштів з різних джерел для реалізації місцевих проєктів розвитку; ➤ упровадження сучасних методів проєктного менеджменту для ефективного використання ресурсів та досягнення конкретних результатів; ➤ створення механізмів моніторингу та оцінки ефективності реалізації проєктів.
3.	Міжмуніципальне співробітництво та кластерний розвиток	➤ створення умов для розвитку співпраці між територіальними громадами для розв'язання спільних проблем та реалізації спільних проєктів; ➤ формування кластерів для розвитку окремих галузей економіки на основі використання місцевих ресурсів та залучення інвестицій.
4.	Розвиток інституцій громадянського суспільства	➤ створення умов для активної участі громадян у процесах прийняття рішень на місцевому рівні; ➤ підтримка діяльності громадських організацій та ініціативних груп, які сприяють розвитку місцевого

		самоврядування; ➤ забезпечення прозорості та підзвітності діяльності органів місцевого самоврядування перед громадою.
5.	Навчання та підвищення кваліфікації суб'єктів господарювання, зокрема й з навичок упровадження цифрових технологій у практику господарювання	➤ організація навчання та підвищення кваліфікації для посадових осіб органів місцевого самоврядування, депутатів та активістів; ➤ впровадження сучасних освітніх програм та методик для підготовки кадрів, здатних ефективно працювати в умовах децентралізації.
6.	Моніторинг та оцінка ефективності децентралізації шляхом використання інструментів digital-маркетингу	➤ розробка системи індикаторів для оцінки ефективності децентралізаційних процесів на різних рівнях; ➤ проведення регулярного моніторингу та аналізу даних для виявлення проблем та прийняття своєчасних рішень щодо удосконалення механізмів регулювання.

Децентралізація, як реформа місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні є комплексом базових механізмів державного регулювання конкурентоспроможності аграрного сектору економіки України.

Механізми цього впливу є різноманітними та охоплюють різні аспекти сільськогосподарського виробництва та розвитку сільських територій. Зокрема розширенню повноважень місцевих громад у сфері управління земельними ресурсами сприяють упорядкування норм землеустрою та землекористування та залучення громадян до управління (табл. 2).

Таблиця 2. Напрями розширення повноважень місцевих громад у сфері управління земельними ресурсами:

№	Напрямок	Характеристика
1.	Землеустрій та землекористування	Децентралізація надає громадам більше можливостей для самостійного управління землями сільськогосподарського призначення, що сприяє ефективнішому використанню ресурсів та залученню інвестицій.
2.	Спрощення процедур	Місцеві громади можуть встановлювати власні правила та процедури, що стосуються землекористування, що зменшує бюрократичне навантаження на сільгоспвиробників та прискорює процес прийняття рішень
3.	Залучення громади до формування управлінських рішень та їх упровадження	Децентралізація передбачає активну участь місцевого населення у прийнятті рішень щодо використання земельних ресурсів, що сприяє врахуванню інтересів усіх зацікавлених сторін та запобігає зловживанням.

Децентралізаційні процеси сприяють фінансовій автономії та залученню інвестицій шляхом:

➤ формування місцевих бюджетів, адже децентралізація передбачає збільшення частки місцевих податків, що залишаються у розпорядженні громад, що створює стимули для розвитку місцевого бізнесу, в тому числі й аграрного;

➤ залучення інвестицій, оскільки місцеві громади, маючи більшу фінансову незалежність, можуть активніше залучати інвестиції у розвиток сільського господарства, створюючи сприятливі умови для інвесторів та пропонуючи місцеві програми підтримки;

➤ упровадження інфраструктурних проєктів – децентралізація сприяє розвитку місцевої інфраструктури, необхідної для ефективного функціонування аграрного сектору, такої як дороги, зрошувальні системи, логістичні центри тощо.

Децентралізація, як реформа місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні, обумовлює формування сприятливого бізнес-середовища через:

➤ спрощення регулювання, адже місцеві громади можуть встановлювати власні правила та нормативи, що регулюють діяльність сільськогосподарських підприємств, враховуючи місцеві особливості та потреби;

➤ підтримку малого та середнього бізнесу, оскільки децентралізація створює умови для розвитку малого та середнього агробізнесу, оскільки місцеві громади можуть надавати їм фінансову та організаційну підтримку, сприяти доступу до ресурсів та ринків збуту.

➤ розвиток сільських територій – децентралізація сприяє комплексному розвитку сільських територій, створюючи умови для залучення молоді до роботи в аграрному секторі, розвитку соціальної інфраструктури та покращення якості життя на селі.

Децентралізаційні процеси сприяють підвищенню ефективності управління та контролю, оскільки передбачають:

➤ контроль за використанням ресурсів;

➤ прозорість та підзвітність місцевої влади, що сприяє ефективнішому використанню бюджетних коштів та запобігає корупції;

➤ оперативне прийняття рішень, адже місцеві громади можуть швидше та ефективніше реагувати на потреби аграрного сектору, приймати рішення щодо підтримки сільгоспвиробників та розв'язання проблем, що виникають.

Децентралізація, як реформа місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні обумовлює розвиток сільськогосподарської кооперації шляхом:

➤ підтримки кооперативного руху, оскільки місцеві громади зацікавлені надавати підтримку кооперативам, сприяти їх створенню та розвитку;

➤ посилення конкурентоспроможності, оскільки сільськогосподарські кооперативи, об'єднуючи зусилля дрібних виробників, можуть підвищити свою конкурентоспроможність на ринку, отримати доступ до кращих технологій та ресурсів.

Важливо зазначити, що ефективність впливу децентралізації на формування конкурентоспроможності аграрного сектору залежить від багатьох факторів, таких як:

➤ якість місцевого управління, оскільки важливо, щоби місцеві громади мали достатній рівень компетенції та досвіду для ефективного управління ресурсами та прийняття рішень;

➤ активна участь громади, адже успіх децентралізації залежить від активної участі місцевого населення у процесі прийняття рішень та контролю за діяльністю влади;

➤ координація між різними рівнями влади необхідна для забезпечення збалансованого розвитку аграрного сектору;

➤ законодавче забезпечення, яке не лише регулює процес децентралізації, а й забезпечує захист інтересів усіх учасників.

Децентралізація та інноваційні механізми є ключовими чинниками забезпечення конкурентоспроможності аграрного сектора економіки України, оскільки децентралізація передбачає передачу повноважень та ресурсів від центральної влади до місцевих громад, в аграрному секторі це сприятиме:

➤ розвитку місцевої інфраструктури, оскільки громади можуть самостійно визначати пріоритети розвитку інфраструктури, необхідної для сільськогосподарського виробництва, наприклад, будівництво доріг, зрошувальних систем тощо;

➤ більш ефективному управлінню земельними ресурсами, оскільки органи місцевого самоврядування краще розуміють потреби своїх громад та можуть ефективніше розпоряджатися землями сільськогосподарського призначення;

➤ підтримці місцевих виробників: органи місцевого самоврядування можуть надавати підтримку місцевим сільськогосподарським виробникам, створюючи сприятливі умови для їх діяльності.

Передумовою забезпечення конкурентоспроможності аграрного сектора економіки України є впровадження інноваційних механізмів, серед яких:

➤ упровадження сучасних технологій шляхом використання сучасних технологій, таких як точне землеробство, безпілотні літальні апарати, супутникові системи, що дозволяє підвищити ефективність сільськогосподарського виробництва та зменшити його негативний вплив на навколишнє середовище;

➤ розвиток органічного виробництва, яке є перспективним напрямком розвитку, оскільки має попит на ендегенному та екзогенному ринках;

➤ створення кластерів, що об'єднують сільськогосподарських виробників, переробні підприємства, наукові установи та інші організації, сприяє обміну знаннями та досвідом, залученню інвестицій та підвищенню конкурентоспроможності продукції;

➤ забезпечення доступу до фінансування, зокрема для впровадження інновацій та розвитку свого бізнесу – держава може створювати програми підтримки, які полегшують доступ до кредитів та інших фінансових інструментів.

Важливо зазначити, що з метою досягнення максимального ефекту, упровадження у децентралізаційні процеси інноваційних механізмів необхідно здійснювати виважено, поетапно, системно та комплексно. Держава повинна створювати сприятливі умови для розвитку аграрного сектора, забезпечувати правове регулювання та підтримку інновацій.

Серед перспектив розвитку інноваційних механізмів варто виокремити:

➤ подальше вдосконалення електронного урядування та цифровізації;

➤ розширення практики застосування грантового фінансування та проєктного менеджменту;

➤ створення умов для розвитку міжмуніципального співробітництва та кластерного розвитку;

➤ активізація участі громадянського суспільства у процесах прийняття рішень;

➤ забезпечення постійного навчання та підвищення кваліфікації суб'єктів господарювання;

➤ упровадження ефективної системи моніторингу та оцінки результатів децентралізації.

Децентралізація в Україні відкриває нові можливості для розвитку аграрного сектору, зокрема, через створення сприятливих умов для інноваційного розвитку. Проте, існують певні виклики та перспективи, які потребують уваги для ефективного використання цього потенціалу.

Серед викликів доцільно виокремити:

➤ недостатнє фінансування, оскільки органи місцевого самоврядування часто мають обмежені фінансові ресурси для підтримки інноваційних проєктів в аграрному секторі;

➤ відсутність стратегічного бачення – не завжди на місцях є чітке розуміння пріоритетів інноваційного розвитку аграрного сектору та стратегій їх досягнення;

➤ не достатній рівень кваліфікації кадрів;

➤ інфраструктурні обмеження, застаріла або недостатньо розвинена інфраструктура може стримувати впровадження інновацій в аграрному секторі;

➤ не завжди ефективно налагоджена координація між центральними органами влади та органами місцевого самоврядування щодо підтримки інноваційного розвитку аграрного сектору.

Перспективними напрямками забезпечення конкурентоспроможності аграрного сектору економіки України є:

➤ залучення інвестицій шляхом формування сприятливого інвестиційного клімату на місцевому рівні для залучення інвестицій у інноваційні проєкти в аграрному секторі;

➤ розвиток державно-приватного партнерства через активне залучення бізнесу до фінансування та реалізації інноваційних проєктів в аграрному секторі;

- створення інноваційних кластерів – формування на базі територіальних громад інноваційних кластерів, що об'єднують наукові установи, бізнес та органи місцевого самоврядування для спільної реалізації інноваційних проєктів;
- підвищення кваліфікації кадрів шляхом організації навчання та перекваліфікації фахівців для аграрного сектору, здатних працювати з сучасними технологіями та розробляти інноваційні проєкти;
- розвиток інфраструктури шляхом модернізації та розвитку інфраструктури на місцевому рівні для забезпечення можливості впровадження інновацій в аграрному секторі;
- інформаційна підтримка – створення інформаційних платформ та центрів для поширення інформації про інноваційні розробки та можливості їх впровадження в аграрному секторі.

З метою впровадження перспективних напрямів забезпечення конкурентоспроможності аграрного сектору економіки України необхідно:

- розробити чіткі стратегії інноваційного розвитку аграрного сектору на рівні територіальних громад з урахуванням їх специфіки та потреб;
- забезпечити належне фінансування інноваційних проєктів в аграрному секторі з місцевих бюджетів та залучення інших джерел фінансування;
- активно залучати бізнес до участі в інноваційному розвитку аграрного сектору через механізми державно-приватного партнерства;
- забезпечити постійне підвищення кваліфікації суб'єктів господарювання аграрного сектору економіки України;
- створити сприятливі умови для розвитку інфраструктури на місцевому рівні;
- створити ефективну систему координації між різними рівнями влади для підтримки інноваційного розвитку аграрного сектору.

Впровадження цих заходів сприятиме підвищенню конкурентоспроможності аграрного сектору економіки України та забезпечить його сталий розвиток.

Висновки. Застосування інноваційних механізмів регулювання децентралізаційних процесів сприятиме підвищенню ефективності місцевого самоврядування, покращенню якості публічних послуг та створенню умов для сталого розвитку територіальних громад в Україні. Децентралізація має значний потенціал для підвищення конкурентоспроможності аграрного сектору економіки України. Проте, для досягнення успіху необхідно забезпечити ефективне місцеве управління, активну участь громади та сприятливі умови для розвитку сільськогосподарського бізнесу.

Список використаних джерел та літератури

1. Васирина О., Попадинець Н., Яхно Т., Садура О., Кравчик Ю. Розвиток аграрної сфери: трансформація логістичних зв'язків та економічна ефективність підприємств зернової продукції. Herald of Khmelnytskyi National University. Economic Sciences, 328(2), 477–482. URL: <https://doi.org/10.31891/2307-5740-2024-328-71>. (дата звернення: 09.06.2025).
2. Демченко О. Механізм впливу сільськогосподарської кооперації на розвиток людського капіталу сільських територій України. Український журнал прикладної економіки та техніки. Том 9. № 1. С. 327–331. URL: <https://doi.org/10.36887/2415-8453-2024-1-55>. (дата звернення: 09.06.2025).
3. Дерев'янчук, В.. Економічна децентралізація в Україні: здобутки, виклики, завдання, міжнародний досвід. Економіка та суспільство. №67. URL: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2024-67-32> (дата звернення: 09.06.2025).
4. Драган І., Дацій Н., Антонова Л. . Регулювання виробництва в аграрному секторі України із застосуванням механізмів бюджетного та позабюджетного інвестування. Інвестиції: практика та досвід. № 1. С. 95–102. URL: <https://doi.org/10.32702/23066814.2024.1.95I> (дата звернення: 09.06.2025).

5. Дяченко В. С., Дяченко Н. П. Публічний digital-маркетинг як елемент державної інформаційної політики. Наукові перспективи. № 2 с. 245–254. URL: [https://doi.org/10.52058/2708-7530-2024-2\(44\)-245-254](https://doi.org/10.52058/2708-7530-2024-2(44)-245-254). (дата звернення: 09.06.2025).
6. Левченко І., Шарий Г., Андріяш А. (2023). Ринок органічної продукції України та його привабливість для залучення іноземних інвестицій. Агросвіт. № 15. с. 43–51. URL: <https://doi.org/10.32702/2306-6792.2023.15.43> (дата звернення: 09.06.2025).
7. Сичук О. Діагностика розвитку ринку органічної продукції в Україні. Проблеми сучасних трансформацій. Серія: економіка та управління №15. URL: <https://doi.org/10.54929/2786-5738-2024-15-03-02>. (дата звернення: 09.06.2025).
8. Спринчук Н. Економічна ефективність інвестицій в зрощувальні технології. Агросвіт. № 15. с. 70–74. URL: <https://doi.org/https://orcid.org/0000L0002L3118L2009>. (дата звернення: 09.06.2025).
9. Юрчук Н., Кіпоренко С. Цифровізація сільського господарства: виклики і можливості для фермерських господарств. Агросвіт. № 19. с. 53–62. URL: <https://doi.org/10.32702/2306-6792.2024.19.53> (дата звернення: 09.06.2025).

References

1. Vasylyna O., Popadynets N., Yakhno T., Sadura O., Kravchuk Yu. Rozvytok ahrarnoi sfery: transformatsiia lohistychnykh zviazkiv ta ekonomichna efektyvnist pidpriemstv zernovoi produktsii. Herald of Khmelnytskyi National University. Economic Sciences, 328(2), 477–482. [Vasylyna, O., Popadynets, N., Yakhno, T., Sadura, O., Kravchuk, Yu. Development of the Agricultural Sector: Transformation of Logistics Links and Economic Efficiency of Grain Enterprises. Herald of Khmelnytskyi National University. Economic Sciences, 328(2), 477–482.]. URL: <https://doi.org/10.31891/2307-5740-2024-328-71> (accessed: June 9, 2025) [In Ukrainian]
2. Demchenko O. Mekhanizm vplyvu silskohospodarskoi kooperatsii na rozvytok liudskoho kapitalu silskykh terytorii Ukrainy. Ukrainyskyi zhurnal prykladnoi ekonomiky ta tekhniky. Tom 9. № 1. S. 327–331. [Demchenko, O. The Mechanism of Influence of Agricultural Cooperation on the Development of Human Capital in Rural Areas of Ukraine. Ukrainian Journal of Applied Economics and Technology, Vol. 9, No. 1, pp. 327–331]. URL: <https://doi.org/10.36887/2415-8453-2024-1-55> (accessed: June 9, 2025) [In Ukrainian]
3. Derevianchuk, V. Ekonomichna detsentralizatsiia v ukraini: zdobutky, vyklyky, zavdannia, mizhnarodnyi dosvid. Ekonomika ta suspilstvo. №67. [Derevyanchuk, V. Economic Decentralization in Ukraine: Achievements, Challenges, Tasks, and International Experience. Economics and Society, No. 67.]. URL: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2024-67-32> (accessed: June 9, 2025) [In Ukrainian]
4. Drahan I., Datsii N., Antonova L. . Rehuliuvannia vyrobnytstva v ahrarnomu sektori Ukrainy iz zastosuvanniam mekhanizmiv biudzhethnoho ta pozabiudzhethnoho investuvannia. Investytsii: praktyka ta dosvid. № 1. S. 95-102 [Dragan, I., Datsiy, N., Antonova, L. Regulation of Production in Ukraine's Agricultural Sector Using Budgetary and Extra-Budgetary Investment Mechanisms. Investments: Practice and Experience, No. 1, pp. 95–102.]. URL: <https://doi.org/10.32702/23066814.2024.1.95I> (accessed: June 9, 2025) [In Ukrainian]
5. Diachenko V. S., Diachenko N. P. Publichnyi digital-marketynh yak element derzhavnoi informatsiinoi polityky. Naukovi perspektyvy. № 2 S. 245–254. [Dyachenko, V. S., Dyachenko, N. P. Public Digital Marketing as an Element of State Information Policy. Scientific Perspectives, No. 2, pp. 245–254.]. URL: [https://doi.org/10.52058/2708-7530-2024-2\(44\)-245-254](https://doi.org/10.52058/2708-7530-2024-2(44)-245-254) (accessed: June 9, 2025) [In Ukrainian]
6. Levchenko I., Sharyi H., Andriiash A. (2023). Rynok orhanichnoi produktsii Ukrainy ta yoho pryvabylyvist dlia zaluchennia inozemnykh investytsii. Ahrosvit. № 15. S. 43–51. [Levchenko, I., Sharyi, H., Andriyash, A. (2023). Ukraine's Organic Products Market and Its Attractiveness for Foreign Investment. Agrosvit, No. 15, pp. 43–51.]. URL: <https://doi.org/10.32702/2306-6792.2023.15.43> (accessed: June 9, 2025) [In Ukrainian]

7. Sychuk O. Diahnostyka rozvytku rynku orhanichnoi produktsii v Ukraini. Problemy suchasnykh transformatsii. Seriia: ekonomika ta upravlinnia №15. [Sychuk, O. Diagnostics of the Development of the Organic Products Market in Ukraine. Problems of Modern Transformations. Series: Economics and Management, No. 15]. URL: <https://doi.org/10.54929/2786-5738-2024-15-03-02> (accessed: June 9, 2025) [In Ukrainian]

8. Sprynchuk N. Ekonomichna efektyvnist investytsii v zroshuvalni tekhnolohii. Ahrosvit. № 15. S. 70–74. [Sprynchuk, N. Economic Efficiency of Investments in Irrigation Technologies. Agrosvit, No. 15, pp. 70–74.]. URL: <https://doi.org/https://orcid.org/0000L0002L3118L2009> (accessed: June 9, 2025) [In Ukrainian]

9. Yurchuk N., Kiporenko S. Tsyfrovizatsiia silskoho hospodarstva: vyklyky i mozhlyvosti dlia fermerskykh hospodarstv. Ahrosvit. № 19. S. 53-62. [Yurchuk, N., Kiporenko, S. Digitization of Agriculture: Challenges and Opportunities for Farming Enterprises. Agrosvit, No. 19, pp. 53–62.]. URL: <https://doi.org/10.32702/2306-6792.2024.19.53> (accessed: June 9, 2025) [In Ukrainian]

УДК 316.77:355.355(470+571:477):37.016

Михайло ЖИРОХОВ,

завідувач «Військово-історичним музеєм»

м. Чернігів,

girohov8@gmail.com

Наталія ЩЕРБИНА,

кандидат історичних наук,

доцент кафедри педагогіки та професійної етики

гуманітарного факультету (денної та

заочної форми навчання)

Пенітенціарної академії України,

<https://orcid.org/0009-0002-5573-0505>

natalboyko@gmail.com

ВПЛИВ РОСІЙСЬКОЇ ПРОПАГАНДИ НА ФОРМУВАННЯ КОЛАБОРАЦІОНІСТСЬКОГО РУХУ В УМОВАХ ОКУПАЦІЇ ТА РОЛЬ ОСВІТИ У ПРОТИДІЇ ЦЬОМУ ЯВИЩУ

DOI: 10.5281/zenodo.17060463

Стаття присвячена дослідженню колабораціонізму в ході російсько-української війни в контексті аналізу інформаційних впливів, передусім пропаганди, яка сприяє поширенню цього явища.

Окреслено значення поняття «пропаганда» та наведено історичні аналогії впливу пропаганди на українських землях в ході Другої світової війни і її вплив на поширення колабораціонізму. Визначено основні тези, які використовують росіяни на окупованих територіях, зокрема, і у методичній літературі, яка надається для поширення у закладах освіти. Наведено способи протидії поширенню російської пропаганди як на державному, так і на особистісному рівнях.

У ході дослідження вдалося встановити, що в умовах інформаційного суспільства роль пропаганди значно зростає. Яскравим прикладом цього є сучасна російсько-українська війна, яка наочно демонструє, що інформаційна та ідеологічна складова, відіграють подекуди не менш важливу роль, ніж безпосередні військові дії, а також впливає на перебіг останніх.

В умовах глобалізованого суспільства, коли поширення інформації відбувається дуже швидко, можна умовно виділити два рівні інформаційної безпеки: на рівні держави, й

особистісний рівень. Оскільки навіть в умовах демократичного суспільства, держава має контролювати інформаційний простір з метою недопущення поширення ворожої пропаганди і фейків, які загрожують національній безпеці України. На особистісному рівні кожен свідомий громадянин має сприяти виробленню критичного мислення й дотримання особистої інформаційної гігієни.

У таких умовах національна освіта також має сприяти формуванню інформаційної компетентності, засвоєнню знань власної історії та культури, надбань свого народу, розвивати всебічно розвинену особистість, яка має чітку національну самоідентифікацію і любить свою державу, що є вагомим засобом протидії російським наративам.

Ключові слова: пропаганда, колабораціонізм, інформаційна культура, медіаосвіта, інформаційна гігієна.

Mykhailo ZHYROKHOV,

Head of the «Military History Museum»
of Chernihiv

girohov8@gmail.com

Nataliia SHCHERBYNA,

PhD in Historical Sciences, Associate Professor of the
Department of Pedagogy and Professional Ethics,
Faculty of Humanities

(full-time and part-time,
Penitentiary Academy of Ukraine

natalboyko@gmail.com

ORCID: 0009-0002-5573-0505

THE INFLUENCE OF RUSSIAN PROPAGANDA ON THE FORMATION OF THE COLLABORATORY MOVEMENT UNDER OCCUPATION CONDITIONS AND THE ROLE OF EDUCATION IN COUNTERING THIS PHENOMENON

The article is devoted to studying collaborationism during the Russian-Ukrainian war in the context of analysing information outflows, especially propaganda, which contributes to the spread of this phenomenon.

The article aims to study the impact of Russian propaganda on the formation of the collaborationist movement in the temporarily occupied Ukrainian lands and the ways to counteract this phenomenon.

The authors outline the meaning of «propaganda» and provide historical analogies of the impact of propaganda on Ukrainian lands during the Second World War and its influence on the spread of collaborationism. The authors identify the main theses used by Russians in the occupied territories, including in the methodological literature provided for distribution to educational institutions. The ways of counteracting the spread of Russian propaganda at both the state and personal levels are presented.

The study found that the role of propaganda in the information society is growing significantly. A vivid example is the current Russian-Ukrainian war, which demonstrates that the information and ideological components sometimes play no less important role than direct military action and influence the course of the latter.

In a globalised society, when information is disseminated quickly, two levels of information security can be conditionally distinguished: at the state and personal levels. Even in a democratic society, the state must control the information space to prevent the spread of hostile propaganda and fakes that threaten the national security of Ukraine. At the personal level, every conscious citizen must strive to develop critical thinking and observe personal information hygiene.

In such conditions, national education should also contribute to the formation of information competence, the assimilation of knowledge of national history and culture, the achievements of Ukrainian people, and the development of a comprehensively developed personality that has an explicit national self-identification and loves the motherland, which is a significant means of countering russian narratives.

Keywords: *propaganda, collaborationism, information culture, media education, information hygiene.*

Постановка проблеми. В умовах російської агресії ключову роль у її здійсненні належить інформації, навмисне спотворення якої активно використовується ворогом з метою формування ідеологічних переконань, передусім пропаганді, що нерідко призводить до колабораціонізму. Тому пошук способів протидії цим небезпечним процесам є актуальним викликом, яке постало перед українським суспільством, і зумовлює необхідність пошуку шляхів протидії цьому представниками різних сфер суспільної діяльності, зокрема й освітян.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження такого явища як колабораціонізм знайшли своє відображення у низці студій як вітчизняних, так і зарубіжних вчених, зокрема це питання вивчали: В. Горобець, І. Дерейко, О. Заєць, Є. Письменський, Д. Федоренко, Є. Цибуленко, В. Барахта, Н. Дубонос та Н. Пашина [2; 4]. Проте порушена тема може розглядатися з різних аспектів, нами буде зроблено акцент на ідеологічну складову колабораціонізму, зумовленого у тому числі пропагандою, та ролі освіти у протидії цьому явищу.

Метою статті є дослідити вплив російської пропаганди на формування колабораціоністського руху на тимчасово окупованих українських землях і способах протидії цьому явищу.

Виклад основного матеріалу. Як показує досвід війн кінця XX – початку XXI століття одним із ефективних та універсальних засобів впливу на суспільну думку виявилась пропаганда. Хоча визначень цього явища існує доволі багато, однак, на нашу думку, найближче до суті підійшов американський дослідник М. Спруль, який ще на початку 1990-х років охарактеризував пропаганду як роботу великих організацій або груп, спрямованих на одурманення громадськості для досягнення особливих інтересів шляхом нав'язування привабливих висновків, оформлених таким чином, щоб приховати переслідувану мету [1]. Таким чином, можна в цілому говорити про те, що пропаганда призводить до формування певних ідеологічних переконань і думок.

Використання засобів пропаганди налічує сотні років, причому деякі дослідники говорять про позитивну (конструктивну) і негативну (деструктивну) пропаганду, але для України як території і як держави найбільш травматичним є досвід використання пропаганди нацистами і комуністами в часи Другої світової та росіянами під час сучасної російсько-української війни.

Нацистська пропаганда для українського населення на окупованих територіях суттєво відрізнялась від такої, яка поширювалась всередині Третього Рейху та на інших окупованих територіях Європи та СРСР. Перш за все основний акцент робився на розпалюванні антибільшовицьких, антиросійських та антисемітських настроїв та знеціненні совєцької ідеології, результатом чого повинно було стати як формування лояльного ставлення місцевого населення до окупантів (в чому в принципі і полягає сутність явища колабораціонізму як такого), так й активне співробітництво (без чого окупаційний порядок на таких доволі значних територіях забезпечити було просто неможливо). Слід визнати, що певних результатів відомству Й. Гебельса вдалось досягнути – найбільш показовим була діяльність загонів української допоміжної поліції та батальйонів «шутцманшафту», які брали участь в антипартизанських операціях, були активно задіяні в знищенні населених пунктів, які обґрунтовано підозрювались в співпраці з совєцькими партизанами. Так, спалення с. Козари Чернігівської області, яке сталося 11 березня 1943 року, було проведено силами Чернігівського добровольчого батальйону СД та поліцейських із навколишніх сіл. Крім того, цілком собі ефективно працювала і система місцевої влади – як в містах, так і в селах.

Знову вплив російської пропаганди на населення України став очевидним у 2014 році з початком російсько-української війни. І першим етапом російської агресії стала окупація півострова Крим. Практично відразу доволі велика частина місцевих мешканців, зокрема політиків, увійшла до підконтрольних загарбникам структур, кримські журналісти та блогери стали частиною пропагандистської машини, яка обслуговує інтереси кремлівського режиму. Щодо останніх, то час від часу навіть використовується термін «інформаційний колабораціонізм» [8].

Звісно, що цю практику росіяни поширили спочатку на окремі райони Донецької і Луганської областей, а потім і інших, в тому числі й тих, які були окуповані доволі незначний час (так, окремі населені пункти Чернігівської області були під російським контролем з 24 лютого по 1 квітня 2022 року).

Загалом можна виділити декілька російських наративів, які доволі активно поширюються з 2014 року на окупованих територіях за допомогою як російських державних і недержавних медіа, так й місцевих медіа (а окупанти по більшості зберегли ті телекомунікаційні можливості, які були створені за роки незалежності України) і мають вплив на місцеве населення.

Першим і основним російським наративом є те, що «Україна – це провальна держава». Це такий собі варіант західного терміну «failed state», який має варіанти такі як «Держава 404». В цей наратив входять меседжі про корупцію, історію, ціни на комунальні послуги тощо [9].

Другим наративом, який активно використовується аж до 2025 року є те, що «Україна перебуває під зовнішнім управлінням» із комплексом меседжів про «вашингтонський обком». Він просувається доволі довго і яким чином на фоні подій початку 2025 року з приходом адміністрації Трампа пропагандисти будуть «перевзуватись в повітрі» не зрозуміло.

Ще один російський наратив говорить про «українських нацистів і те, що Україна – це по суті нацистська держава». Хоча він направлений перш за все на західну аудиторію, але активно використовується і на окупованих територіях – перш за все в розрізі висвітлення процесів декомунізації. Причому має таку собі особливість, коли діяльність ОУН-УПА і особисто очільників цього руху асоціюють з нацистськими окупантами і апелюють до спільної боротьби різних народів СРСР проти них («діди воєвали»).

Окрім того, активно транслюється образ колективного Заходу, якому приписують агресивні наміри, що нібито виправдовують у картині світу росіян напад на Україну. Тут від найбільш простого – «Вони готували напад на Росію, ми рятуємо Росію від цього нападу» [6, с. 50].

Перелік пропагандистських штампів можна доповнити тезами, які поширюються росіянами, у тому числі на окупованих українських територіях серед освітян для проведення всеросійських уроків і бесід учителя з дітьми):

1. Росія захищає Донбас (визнала ДНР і ЛНР, які утворилися після «збройного державного перевороту» і взяття владою «курсу на знищення російської мови та порушення прав російськомовних громадян»). Росія зупиняє обстріли і загибель мирних громадян.

2. Метою операції є захист населення Донбасу, а щоб по-справжньому захистити людей, потрібно раз і назавжди зупинити джерело погроз. Інакше все повторюватиметься знову і знову. Цією логікою упереджувального удару агресор виправдовує вторгнення на територію України за межами окупованих районів Донецької і Луганської області, які нібито захищає Росія.

3. І ще одна варіація нав'язування образу невідвратної загрози, яка виправдовує дії: уся країна бачила, як Україна роками накопичувала озброєння, туди ешелонами постачали техніку і зброю з країн НАТО. Навіть якби сьогодні російські військові просто зупинилися на кордонах ДНР і ЛНР, це ніяк не гарантувало б миру: ні Донбасу, ні нам. Рано чи пізно почалася б страшна війна. Їй потрібно запобігти заздалегідь. Ти знаєш, наприклад, що сучасні ракети долетіли б з України до центру Росії лише за 5–10 хвилин?

4. Демілітаризацію агресор пояснює дітям так: Військові стратегічні об'єкти, які сьогодні нейтралізуються в Україні, – це комплекси зенітних засобів, системи залпового вогню, військові аеродроми, важка бойова техніка. Ударів по цивільних об'єктах, по житлових будинках і мирному населенню Росія не завдавала і не завдаватиме. Жертви нікому не потрібні. Але дивись, як підло вчиняють українські націоналісти: вони розміщують свої ракетні комплекси серед житлових будинків, щоб викликати вогонь у відповідь по них. Тобто просто прикриваються мирними мешканцями. Це воєнний злочин, так чинять лише терористи і фанатики. Дітям подається «благий» намір, а всі факти, які суперечать цьому, ворог називає українською підлістю, пропагандою, брехнею і фальшуванням [6, с. 53–55].

Цікаво зрозуміти не тільки сутність наративів, але й засоби, якими це доносилось до населення. Доволі показовий в цьому приклад Донецької і Луганської областей, які першими в 2014 році потрапили під масований вплив російської пропаганди. Згідно з даними Національного Інституту Стратегічних досліджень станом на лютий 2014 року для 78 % жителів Сходу та Півдня України основним джерелом політичних новин були російські телеканали [7]. Крім ретрансляції провайдерськими компаніями, у Донецьку і Донецькій області можна було дивитись і ефірне російське телебачення. Також вагома роль належить закладам освіти та російській церкві.

Як бачимо, пропагандистська машина країни-терориста невпинно працює над змінами масової свідомості мешканців, застосовуючи як силовий терор і залякування, так і інформаційні впливи: фальшування історії і подій, викривлення причинно-наслідкових зв'язків і підміну понять, насаджування нескінченним повторенням потрібних ідей, думок і наративів (розповідей), відбувається мілітаризація освіти, міфологізація медійного простору [6, с. 28].

Тому логічним видається питання, як ми маємо протидіяти російській пропаганді в умовах сучасного інформаційного суспільства.

Спробуємо виділити основні проблеми, які слід вирішити для ефективної боротьби з пропагандою на рівні суспільства:

1. Насамперед, потрібно не дозволяти пропаганду, посиляючись на лібералізм та плюралізм думок. Не слід плутати протидію дезінформації з цензурою, яка заборонена у більшості демократичних країн. У суспільстві можуть існувати різні погляди, але не може бути двох різних правд. Якщо інформація спотворює ту чи іншу подію, чи факт, джерело яке поширює подібні новини повинне бути виявлене. Якщо воно поширює фейкові новини систематично і цілеспрямовано, воно має бути заборонене. Це стосується, насамперед, зовнішньої пропаганди пропагандистських режимів. Трансляція пропагандистських ЗМІ повинна зупинятися, шляхом блокування супутникової ретрансляції, блокування сторінок у соцмережах. Такі заходи мають вчинятися не тоді, коли злочини режиму очевидні, масові, шокуючі, коли є багато жертв і написано безліч звернень і петицій про заборону того чи іншого ЗМІ, а тоді коли просто виявлено викривлення фактів. Заборона поширення фейків має розцінюватися не як санкції проти режиму, а як захід інформаційної гігієни.

2. Ми можемо спостерігати як соцмережі блокують кадри, що висвітлюють жертв війни через «їх надмірну жорстокість». Так, жорстокість надмірна, але їй можна було б запобігти, якби не допускалось поширення пропаганди. Виглядає абсурдно, коли блокуються реальні докази вчинених злочинів, натомість продовжується поширення дезінформації із закликами до насильства, порушення міжнародного правопорядку і цинічної зневаги до людства і моральності.

3. Також кожній державі варто звертати увагу на випадки, коли в її інформаційному просторі зростає питома вага ЗМІ іншої держави. Мається на увазі, коли суспільство черпає певний, доволі значний, відсоток інформації саме з джерел інформації, які належать конкретній країні. Те що всередині держави основну частину інформаційного простору займають загальнонаціональні ЗМІ – це природньо, також обов'язковою є наявність іноземних джерел інформації, в тому числі міжнародних засобів масової інформації. Проте,

якщо зростає вплив ЗМІ якоїсь однієї іноземної держави, а на деяких територіях (як це було на сході України) їх вплив навіть переважає національні ЗМІ – це привід для занепокоєння і вжиття заходів для встановлення балансу між національними та іноземними (незалежними) джерелами інформації [3, с. 2].

Проте вагому роль посідає й особиста інформаційна гігієна, яка має прививатися підростаючому поколінню як від батьків, так і у закладах освіти. Доречно навести кілька важливих аспектів, вартих уваги, в контексті особистого сприйняття інформації кожною особистістю. Отже, що має насторожити в медіа:

- навішування ярликів (мова ворожнечі). Людину чи об'єкт називають словом, яке несе негативне емоційне забарвлення (наприклад, радикали). Мета – спонукати до засудження без доказів;

- блискуче узагальнення. Вживають позитивні та емоційні загальні фрази і слова (честь, слава, патріотизм, мир, свобода, сімейні цінності, стабільність, добро, демократія). Закликають схвалити щось, так само не вивчаючи доказів;

- евфемізми, метафори. Використовують загальні і м'які слова і фрази, які приховують неприємну правду. Наприклад, ліквідація замість вбивство під час війни; втрати замість загиблі;

- перенесення якості відомої людини або символу (прапор, герб) переносять на продукт, рух, організацію, щоб підтримати або дискредитувати їх. Буває позитивне або негативне. Приклад: зірки виступають за політичного кандидата. Посилання на авторитети (фальшиві і не тільки). Потрібну думку висловлює популярна особа. Це можуть бути також сумнівні іноземні ЗМІ, «відомі експерти» та «дослідження». Маніпуляції з фактами «Свої хлопці» («звичайні люди»);

- обігравання страху. Ситуацію змальовують як катастрофічну і таку, що вимагає негайного вибору між небагатьма (найчастіше – двома) варіантами. Страх заважає мислити раціонально і спонукає погодитися на найпростіші і найшвидші рішення, щоб уникнути небезпеки. Підміна фактів і думок;

- думку подають як факт або факт видають за думку. Обман. Неправдиві факти, твердження, фальшиві зображення видають за правдиві;

- підтасування карт. Правдиву інформацію подають вибірково. Наводять найкращі факти для підкріплення своєї заяви і найгірші — для протилежного погляду. Замовчують важливі, але не вигідні для себе факти. Перебільшення. З несуттєвої частини чи факту судять про ціле або роблять великі прогнози;

- хибна логіка. З правильних припущень роблять маніпулятивний висновок.

Як бачимо, пропаганда спрощує сприйняття світу до простої схеми: чорне/біле, вороги/друзі. Для цього використовує прийоми співставлення і протиставлення. Співставлення зі «своїми» відбувається за ознакою схожості, протиставлення – за ознаками відмінності. Образ героя і образ ворога – обов'язкові елементи пропаганди. Впроваджуються як через інформаційні медіа, так і через масову культуру (кіно, серіали, мультфільми, меми), а також проведення заходів. Образ героя як рольова модель поведінки, перемоги заради великої мети. Вплив на почуття, а не на розум. Емоції працюють швидше за логіку.

Тому дуже важливо формувати у здобувачів освіти, їх батьків критичне мислення й давати необхідні знання з медіакультури, вивчати правдиву історію України, формувати шанобливе ставлення до своєї батьківщини, власну причетність до її майбутнього.

Висновки. Таким чином, хоча такі явища як пропаганда і колабораціонізм відомі давно, в умовах інформаційного суспільства їх роль значно зростає. Яскравим прикладом цього є сучасна російсько-українська війна, яка наочно демонструє, що інформаційна та ідеологічна складова, відіграють подекуди не менш важливу роль, ніж безпосередні військові дій, а також впливає на перебіг останніх. В умовах глобалізованого суспільства, коли поширення інформації відбувається дуже швидко, можна умовно виділити два рівні інформаційної безпеки: на рівні держави, й особистісний рівень. Оскільки навіть в умовах демократичного суспільства, держава має контролювати інформаційний простір з метою

недопущення поширення ворожої пропаганди і фейків, які загрожують національній безпеці України. На особистісному рівні кожен свідомий громадянин має сприяти виробленню критичного мислення й дотримання особистої інформаційної гігієни.

У таких умовах національна освіта також має сприяти формуванню інформаційної компетентності, засвоєнню знань власної історії та культури, надбань свого народу, розвивати всебічно розвинену особистість, яка має чітку національну самоідентифікацію і любить свою державу, що є вагомим засобом протидії російським наративам.

Список використаних джерел та літератури:

1. Sproule J.-M. *Propaganda and Democracy: The American Experience of Media and Mass Persuasion*, Cambridge University Press, 1997.

2. Барахта В. До питання щодо врахування соціально-психологічних особливостей соціально-психологічних особливостей осіб, які обвинувачуються в колабораційній діяльності або є засудженими за такі злочини. Науковий вісник Сіверщини. Серія: Освіта. Соціальні та поведінкові науки. 2024. № 1(12): 28–39. URL: <https://doi.org/10.32755/sjeducation.2024.01.028> (дата звернення: 02.04.2025).

3. Драбюк С. Пропаганда та її види. Шляхи протидії пропаганді. Аналітично-порівняльне правознавство. 2022. № 1. с. 153–157.

4. Дубонос Н., Пашина Н. Сутність поняття «колабораціонізм» та його основні ознаки. Вісник Маріупольського державного університету. Серія: Історія, політологія. 2023. Вип. 37. с. 59–67.

5. Лисенко О. Спалені під час нацистської окупації села Чернігівщини: причини, мотиви, механізм, наслідки здійснення воєнного злочину. З архівів ВУЧК-ГПУ-НКВД-КГБ. 2023. № 2 (60). с. 352. URL: http://archive-vuchk.history.org.ua/doc/za_2023_2_7 (дата звернення: 04.04.2025).

6. Найдьонова Л. А. Розвиток медіаосвіти в територіальній громаді: шляхи подолання психологічних наслідків війни: методичні рекомендації. Національна академія педагогічних наук України, Інститут соціальної та політичної психології. Кропивницький : Імекс-ЛТД , 2023. с. 68

7. Пропаганда спрямована на розпалювання національної та міжнаціональної ворожнечі: проблеми визначення та протидії : Аналітична записка. URL: <https://niss.gov.ua/doslidzhennya/informaciyni-strategii/propaganda-spryamovana-na-rozpalyuvannya-nacionalnoi-ta> (дата звернення: 04.04.2025).

8. Солончак В. Колабораціонізм у Криму: прояви та наслідки. Голос Криму. 1 січня 2025 року. URL: <https://www.voicecrimea.com.ua/uk/article/post/9bb0b111-0d47-46d6-ae82-8bff74f277bc/> (дата звернення: 04.04.2025)..

9. Тягнирядно Л. Дезінформація, пропаганда і все, що між ними: як розпізнати і захиститися. Рубрика. 3 серпня 2022 року. URL: <https://rubryka.com/ru/article/ksenia-iliuk/> (дата звернення: 04.04.2025).

10. Як аналізувати медіа критично? URL: https://filter.mkip.gov.ua/wp-content/uploads/2021/08/l2d-s_universal_handouts-1.pdf (дата звернення: 04.04.2025).

References:

1. Sproule J.-M. *Propaganda and Democracy: The American Experience of Media and Mass Persuasion*, Cambridge University Press, 1997. [In English]

2. Barakhta V. Do pytannia shchodo vrakhuvannia sotsialno-psykholohichnykh osoblyvostei sotsialno-psykholohichnykh osoblyvostei osib, yaki obvynuvachuiutsia v kolaboratsiinii diialnosti abo ye zasudzhenymy za taki zlochyny. Naukovyi visnyk Sivershchyny. Serii: Osvita. Sotsialni ta povedinkovi nauky. 2024. № 1(12): 28–39. [Barakhta, V. On the Issue of Taking into Account the Socio-Psychological Characteristics of Individuals Accused or Convicted of Collaboration Activities. Scientific Bulletin of Sivershchyna. Series: Education. Social and Behavioral Sciences,

2024, No. 1(12), pp. 28–39.] URL: <https://doi.org/10.32755/sjeducation.2024.01.028> (accessed: April 4, 2025) [In Ukrainian]

3. Drabiuk S. Propahanda ta yii vydy. Shliakhy protydii propahandi. Analitychno-porivnialne pravoznavstvo. 2022. № 1. S. 153–157. [Drabiuk, S. Propaganda and Its Types. Ways to Counter Propaganda. Analytical and Comparative Law, 2022, No. 1, pp. 153–157.] [In Ukrainian]

4. Dubonos N., Pashyna N. Sutnist poniattia «kolaboratsionizm» ta yoho osnovni oznaky. Visnyk Mariupolskoho derzhavnoho universytetu. Serii: Istorii, politolohii. 2023. Vyp. 37. S. 59–67. [Dubonos, N., Pashyna, N. The Essence of the Concept of «Collaborationism» and Its Main Features. Bulletin of Mariupol State University. Series: History, Political Science, 2023, Issue 37, pp. 59–67.] [In Ukrainian]

5. Lysenko O. Spaleni pid chas natsystskoi okupatsii sela Chernihivshchyny: prychyny, motyvy, mekhanizm, naslidky zdiisnennia voiennoho zlochynu. Z arkhiviv VUChK-HPU-NKVD-KHB. 2023. № 2 (60). S. 352. [Lysenko, O. Villages of Chernihiv Region Burned During the Nazi Occupation: Causes, Motives, Mechanism, and Consequences of the War Crime. From the Archives of the VUChK-GPU-NKVD-KGB, 2023, No. 2 (60), p. 352.] URL: http://archive-vuchk.history.org.ua/doc/za_2023_2_7 (accessed: April 4, 2025) [In Ukrainian]

6. Naidonova L. A. Rozvytok mediaosvity v terytorialnii hromadi: shliakhy podolannia psykholohichnykh naslidkiv viiny: metodychni rekomendatsii [Elektronne vydannia]. Natsionalna akademiia pedahohichnykh nauk Ukrainy, Instytut sotsialnoi ta politychnoi psykholohii. Kropyvnytskyi : Imeks-LTD , 2023. 68 s. [Naidonova, L. A. Development of Media Education in Territorial Communities: Ways to Overcome the Psychological Consequences of War: Methodical Recommendations [Electronic Edition]. National Academy of Educational Sciences of Ukraine, Institute of Social and Political Psychology. Kropyvnytskyi: Imeks-LTD, 2023. 68 p.][In Ukrainian]

7. Propahanda spriamovana na rozpaliuvannia natsionalnoi ta mizhnatsionalnoi vorozhnechi: problemy vyznachennia ta protydii : Analitychna zapyska. [Propaganda Aimed at Inciting National and Interethnic Hatred: Issues of Definition and Counteraction: Analytical Note.] URL: <https://niss.gov.ua/doslidzhennya/informaciyni-strategii/propaganda-spryamovana-na-rozpalyuvannya-nacionalnoi-ta> (accessed: April 4, 2025) [In Ukrainian]

8. Solonchak V. Kolaboratsionizm u Krymu: proiavy ta naslidky. Holos Krymu. 1 sichnia 2025 roku. [Solonchak, V. Collaborationism in Crimea: Manifestations and Consequences. Voice of Crimea, January 1, 2025.] URL: <https://www.voicecrimea.com.ua/uk/article/post/9bb0b111-0d47-46d6-ae82-8bff74f277bc/> (accessed: April 4, 2025) [In Ukrainian]

9. Tiahnyriadno L. Dezinformatsiia, propahanda i vse, shcho mizh nymy: yak rozpiznaty i zakhystytysia. Rubryka. 3 serpnia 2022 roku. [Tiahnyriadno, L. Disinformation, Propaganda, and Everything in Between: How to Recognize and Defend Yourself. Rubryka, August 3, 2022.] URL: <https://rubryka.com/ru/article/ksenia-iliuk/> (accessed: April 4, 2025) [In Ukrainian]

10. Yak analizuvaty media krytychno? [How to Analyze Media Critically?] URL: https://filter.mkip.gov.ua/wp-content/uploads/2021/08/12d-s_universal_handouts-1.pdf (accessed: April 4, 2025) [In Ukrainian]

Ольга ЗУБКО.,

кандидат історичних наук,
старший лаборант кафедри всесвітньої історії та археології
Донецького національного університету імені Василя Стуса
(Україна, Вінниця)

ORCID: 0000-0002-7052-1472

zubkoolga5@gmail.com

REALITY UPSIDE DOWN (РЕАЛЬНІСТЬ, ПЕРЕВЕРНУТА З НІГ НА ГОЛОВУ) АБО ДЕЗІНФОРМАЦІЯ ЯК ТАКТИКА ІНФОРМАЦІЙНОЇ БОРОТЬБИ В УМОВАХ РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОГО ПРОТИСТОЯННЯ

DOI: 10.5281/zenodo.17060555

Під дезінформацією розуміється спотворена, завідомо неправдива, провокаційно упереджена інформація, поширена як правдива через засоби масової інформації, соціальні мережі або в інший спосіб з метою введення в оману громадськості, політичних опонентів, конкурентів тощо. Термін запозичено з військової справи, де дезінформація є методом тактичного чи стратегічного маскування.

Дезінформація відома ще з часів Стародавньої Греції та Стародавнього Риму. Але саме у XX столітті поняття «дезінформація» набуло психологічного контексту, оскільки ототожнювалося з поняттями широкомасштабного застосування методів психологічного придушення противника, зміни його думок, переконань, ціннісних орієнтацій, зміни почуттів населення та військ дружніх і нейтральних держав.

Нині дезінформація в реаліях російсько-українського протистояння є одним із понад кількох десятків елементів психологічних диверсій.

Основні ознаки дезінформації: вплив на певну аудиторію шляхом оприлюднення, цілеспрямованість (передбачає організатора та умисел), негативні (суспільно небезпечні) наслідки, наявність в основі перевіреної «неправди», імітованість, подання як правдивого матеріалу, «вмонтованість» у певні системи поглядів, відповідність певним переконанням, прихильність до суспільно значущих подій, тобто суспільно важливої інформації, яка є делікатною або має символічне значення.

Реалізація дезінформації відбувається через публікації новин (статті, теле- та радіоповідомлення, інтернет-видання), діяльність ботів, тролів, здійснення витоку інформації.

Напрацьовано багато методів боротьби з дезінформацією: це насамперед здоровий глузд, а з ним і фактчекінг, підвищення якості новинної журналістики, розвінчання неправдивих повідомлень у пресі, групах та соціальних мережах, оприлюднення матеріалів чи статей, створених офіційним Центром протидії дезінформації – робочим органом РНБО та МО України.

Ключові слова: дезінформація, російсько-українська війна, психологічні диверсії.

Olha ZUBKO
candidate of historical sciences,
senior laboratory assistant at the Department of World History and Archaeology
Donetsk National University named after Vasyl Stus
(Ukraine, Vinnytsia)
ORCID: 0000-0002-7052-1472
zubkoolga5@gmail.com

REALITY UPSIDE DOWN (REALITY INVERTED FROM THE FEET TO THE HEAD) OR DISINFORMATION AS A TACTIC OF INFORMATION STRUGGLE IN THE CONDITIONS OF THE RUSSIAN-UKRAINIAN CONFRONTATION

Disinformation is understood as distorted, deliberately false, provocatively biased information, disseminated as true, through mass media, social networks or in another way with the aim of misleading the public, political opponents, competitors etc. The term is borrowed from a military case, where disinformation is a method of tactical or strategic camouflage.

Disinformation have been known since Ancient Greece and Ancient Rome. But it was in the 20th century the concept of «disinformation» acquired a psychological context, as it was identified with the concepts of large-scale use of methods of psychological suppression of the enemy, change of thoughts, beliefs, value orientations, feelings of the population and troops of friendly and neutral states.

Currently, disinformation in the realities of the russian-ukrainian opposition is one of more than several dozen elements of psychological diversions.

The main signs of disinformation: influence on a certain audience through publication, purposefulness (presupposes the organizer and intention), negative (socially dangerous) consequences, the presence of a verifiable «falsehood» at the base, imitability, presentation as true material, «embeddedness» in certain systems of views, compliance with certain beliefs, attachment to socially significant events, that is, socially important information that is sensitive or has symbolic value.

The implementation of disinformation occurs through news publications (articles, television and radio messages, online publications), the activities of bots, trolls, and the implementation of information leaks.

Many methods of combating disinformation have been developed: this is primarily common sense, and with it fact-checking, improving the quality of news journalism, debunking false reports in the press, groups and social networks, making public materials or articles created by the official Centre for Countering Disinformation – a working body of the National Security Council and Defence of Ukraine.

Keywords: *disinformation, russian-ukrainian war, psychological diversions.*

*Сучасний світ будується не тільки з допомогою інформації,
але й дезінформації.
Чим серйозніша подія,
тим більше про неї з'являється дезінформації,
яка прагне викривити реальність.*

Г. Поченцов

Постановка проблеми. В реаліях сучасної російсько української війни питання дезінформації набуває неабиякої ваги. Дезінформування або дезінформація за визначенням Енциклопедії сучасної України – спотворена, свідомо неправдива, провокаційно тенденційна інформація, поширена як правдива з метою введення в оману громадськості, політичних опонентів, конкурентів тощо. Дезінформацією також називають сам процес поширення у засобах масової інформації (ЗМІ) чи у інший спосіб викривлених або свідомо неправдивих

відомостей. У військовій справі – це спосіб тактичного або стратегічного маскуванню, суть якого полягає у планомірному навмисному розповсюдженні неправдивих відомостей про власні збройні сили, їх склад, озброєння, боєздатність і плани військових дій [1]. І саме з військової справи термін прийшов у сучасне інформаційне суспільство.

Дезінформація відома ще з часів в Стародавній Греції та Риму. Зокрема, приклади й поради щодо здійснення психологічного впливу на окремих осіб і війська противника за воєнних та мирних умов містилися у працях відомого візантійського історика Прокопія Кесарійського. А ось поради щодо інформаційного впливу, спрямованого на розпалювання суперечностей у таборі супротивника, знаходимо у працях грецького історика Геродота. Класичним наочним прикладом дезінформації є «троянський кінь», який зіграв вирішальну роль в Троянській війні (XIII–XII ст. до н. е.); нині вираз «троянський кінь» у колі професійних розвідників використовується для позначення операцій із дезінформації противника з подальшою його поразкою.

Якщо ж брати близьке нам XX ст., то в XX ст. поняття «дезінформація» набуло більш чіткого психологічного контексту, оскільки ототожнювалося із поняттями широкомасштабного використання методів психологічного приголомшення противника, зміною думок, переконань, ціннісних орієнтацій, почуттів населення і військ дружніх і нейтральних держав. Тобто, у XX ст. поняття «дезінформація» стало еквівалентним поняттю «психологічна війна».

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Про дезінформацію як метод й тактику «психологічної війни» писалося багато. На початку XX ст. увагу дезінформуванню приділив М. Кампанео у своїй книзі «Досвід військової психології», яка була надрукована в 1904 р. у Бухаресті. Надалі це поняття вживано майором А. Блау у своїй книзі «Ведення війни духу» (Потсдам, 1937) та військовими психологами Ф. Симонейтом («Військова психологія. Короткий огляд проблем і практичних висновків», Берлін, 1943) і Л. Фараго («Психологічна війна в Німеччині», Нью-Йорк, 1943).

У 1920–1930-х рр. у питанні дезінформування м'яч на полі гри в німецьких націонал-соціалістів. У націонал-соціалістичній Німеччині термін «дезінформація» дорівнював терміну «психологічне шкідництво», основними завданнями якого було: розкол ворожої держави, викликання незадоволення серед населення ворожої держави політикою власного уряду, ізоляція ворожої держави від її союзників, організація різних перешкод, завад в підготовці до війни противників, створення опозиції. Для реалізації цих завдань в Третньому Рейсі використовували такі основні методи психологічного шкідництва як: підривна агітація, плітки, підкуп, шантаж тощо. Цією роботою керував Еріх Бом, що очолював спеціальну організацію «Аусдандерорганізаціон» (Ausdanderorganization), яка охоплювала 548 груп у 45 державах (25 000 пропагандистів і 2 500 спеціальних співробітників). «Аусдандерорганізаціон» на реалізацію поставлених завдань тільки в 1937 р. витратила 100 млн. марок.

Після Другої світової війни «дезінформації» в полі зору американців Вільяма Догерті та Моріса Яноца. У 1955 р. вийшла друком їх книга «Посібник по веденню психологічної війни». Проте значно раніше, ще у 1948 р. була прийнята «Директива СНБ 10/2», яка зобов'язала ЦРУ вести психологічні війни. Ця Директива діє, зауважимо, і до сьогодні. Тоді як в останні десятиріччя XX ст. найбільш популярною стала книга П. Лайнбарджера «Психологічна війна», яка була видана в США на початку 1960-х [2].

У 1950–1980-ті рр. «дезінформацію» в якості психологічних диверсій активно використовував й СРСР. Так, відомо, що в лютому 1968 р. впродовж тритижневих боїв комуністи захопили південнов'єтнамське місто Хюе. Коли за два дні американська армія та її союзники відбили його, ЦРУ виявило, що кілька тисяч в'єтнамців: учителів, священників, буддистів, підприємців та освічених громадян – усіх, хто був проамериканськими, в'єтнамські комуністи зігнали до купи, за одну ніч вивезли за місто і стратили. Когось розстріляли, другим, зв'язаним, розбили черепа лопатами та залізними прутами. «Як вони змогли вирахувати цих людей лише за кілька годин у трьохсоттисячному місті?» –

дивувалися американці. А відповідь була проста: в країні діяла розгалужена мережа комуністичних інформаторів. Інформатори збирали не лише адреси. Їх цікавили також особисті звички, політична приналежність, висловлені ідеї, невисловлені думки, відстеженні у приватних бесідах, імена та адреси родичів, друзів, коханців і коханок майбутніх жертв «визволення». При цьому агентура зовсім не обов'язково була комуністичною за переконаннями. «Не зв'язуйтеся з цими повіями комуністами. Не витрачайте свій час на них. Немає нічого небезпечнішого, ніж розчаровані фанатики, які «щиро вірять» у комунізм. Вони перетворюються на найзапекліших ворогів і контрреволюціонерів. Націлюйтеся вище – на респектабельних, тих, хто займає солідні управлінські позиції, хто любить Америку, хто поза підозрою», – вчив КДБ [3].

А ось у XXI ст. поважний в роках термін «дезінформування» переживає свою другу молодість. Бо дезінформація у сучасному світі – це, насамперед, віртуальний товар. Так, реклама деяких відомих брендів (Amazon Prime, Burger King, Mercedes Benz, Samsung, Spotify, Volvo та ін.) фінансує відомі в Європі сайти дезінформації на суму 76 млн. доларів США в рік. Вперше оцінку таким фейковим новинам та дезінформаційним кампаніям у грошовому еквіваленті дав дослідник Роберто Кавазос. За його підрахунками, один рік діяльності дезінформаційних кампаній призвів до прямих збитків економіки декількох країн у розмірі, еквівалентному приблизно 70 мільярдам доларів. Ці збитки стосуються майже всіх сторін життя сучасного суспільства. Інший приклад. За підрахунками українських експертів, внаслідок окупації півострова Крим, розмір збитків завданих Україні, складає 1 трильйон 80 млрд 352 млн. грн [4]. Не дивлячись на те, що згадана оцінка нібито не стосується дезінформаційної кампанії, вона має причинно наслідковий зв'язок із окупаційними діями, які супроводжувались активною і тривалою дезінформаційною та пропагандистською діяльністю агресора. І це за умови того, що більша частина громадян України не схильна до критичного мислення, а відрізнити фейк від реальної новини в часи Антитерористичної операції (АТО) могли лише 11% опитаних.

В Україні від 2014 р. актуальними з питань дезінформації є дослідження Г. Почепцова [5] та А. Вальорскої [6]. У 2021 р. фахівці ІзбірКому разом з Одеською обласною організацією ВГО «Комітет виборців України» в рамках кампанії з протидії ворожим інформаційним операціям за підтримки Open Information partnership видали навчально практичний посібник для студентів, аспірантів, викладачів факультету журналістики, журналістів та дослідників «Ворожі інформаційні операції: нові виміри, нові виклики, нові медіа» [7].

Мета статті. Небезпека, яку несе дезінформація, посилюється з кожним днем. Цьому сприяють, насамперед, цифровізація, розвиток інформаційно-комунікаційних технологій та штучного інтелекту. Соціальні мережі стали середовищем, де дописи з дезінформацією можуть отримувати більше лайків і поширень, ніж інформація від перевірених джерел новин. Тролі та боти можуть наповнювати соцмережі брехнею чи напівправдою. Технології штучного інтелекту полегшують створення підробленого та неправдивого контенту, який важко відрізнити від справжніх новин..

Виклад основного матеріалу дослідження. Чому дезінформація становить небезпеку? А тому, що вона знищує сполучну тканину суспільства. Дезінформування руйнує віру людей у традиційні джерела новин, які, на відміну від агентів дезінформування, дотримуються етичних стандартів і мають юридичні зобов'язання повідомляти факти, часто складніші і менш привабливі за прості ворожі наративи. Дезінформація підриває довіру громадян до урядів та інших державних установ. Зазвичай, вона апелює до наших найгірших поривань, страхів і упереджень – сварити сусідів, підбурювати прошарки суспільства один проти одного, виправдовувати і розпалювати екстремізм, принижувати почуття приналежності до тієї або іншої спільноти або країни – усе це, прагнучи розколоти суспільство і взяти гору в інформаційній війні.

Метою дезінформації не завжди є намагання переконати людей у конкретній брехні. Іноді вона створюється для того, щоб заплутати і збаламутити суперечливими даними, щоб

люди більше не розрізняли, де – правда, а де – вигадка. Звідси: дехто зазнаватиме впливу дезінформації і сприятиме її поширенню, а інші будуть розчаровані потоком брехні і повністю самоусунуться.

Дезінформація в реаліях російсько-українського протистояння – це один з більш ніж декількох десятків елементів психологічної диверсії. Дезінформаційні техніки грають роль абсорбентних дій, що відвертають увагу від набагато важливіших технік. Наприклад, завдяки концентруванню уваги противника на дезінформації набагато ефективнішою стає пропаганда.

Основні ознаки дезінформації:

- Вплив на певну аудиторію через оприлюднення.
- Цілеспрямованість (передбачає організатора та умисел).
- Негативні (суспільно-небезпечні) наслідки.
- Наявність в основі «неправдивості», що піддається перевірці.
- Імітаційність, представленість як правдивого матеріалу.
- «Вбудованість» у певні системи поглядів, відповідність певним переконанням.

Дезінформація стосується певних переконань, відповідає певній системі поглядів, бо дезінформація на випадкові теми не досягає мети.

➤ Прив'язка до соціально значущих подій, тобто суспільно-важливої інформації, що є чутливою або має символічну цінність.

Проілюструємо ознаки психологічної інформаційної диверсії на прикладі статі з такого білоруського друкованого державного видання як «Беларусь сегодня» (в радянські часи – «Советская Белоруссия» – О.З.) (<https://www.sb.by>). Ось «що» було подано пересічним білорусам щодо теракту в Лисичанську 4 лютого 2024 р. (Мова статі – російська).

«Скоро оружие и цели будет выбирать искусственный интеллект. Ему все равно, кого и как убивать. Впрочем, как и нынешнему киевскому режиму... А если бы весь этот ужас творился не в Донецке, Горловке, Белгороде, Лисичанске... а в городах «демократий»?».... «Киевские кликуши называют это ударом по военным целям... Уже известно, что ВСУ били по пекарне из реактивной системы залпового огня HIMARS – высокоточного оружия. То есть когда прилетает не по случайной, а по установленной цели, мирным людям. И если раньше боевики разбрасывались «хаймерсами» налево и направо, то сейчас при дефиците боеприпасов их используют крайне редко и так, чтобы было как можно больше жертв.

4 февраля объявлено в республике днем траура».... ««Новый теракт – «благодарность» киевских экстремистов за «щедрую» финансовую поддержку стран Евросоюза», – говорится в комментарии Марии Захаровой на сайте российского МИД».

«Москва, конечно, проинформирует профильные международные организации об ударе Украины по Лисичанску, сообщит в ООН и Международный комитет Красного Креста. Сами ведь они ничего не видят и не слышат. А когда об этом заговорят на заседании Совбеза ООН, те, кому надо бы послушать и осудить преступления, они выйдут доедать свои пирожки и вернуться ко времени оглашения по бумажке «своей» речи» [8].

Або такий приклад психологічної інформаційної диверсії. Минулого тижня в республіці беларусь пройшов показ фільму «Чуже небо». Суть цієї інформаційної диверсії в тому, що в білорусів, які виїхали за межі рб з політичних причин, які підтримують Україну, були взяті обманом фахівцями Белтелерадіокомпанії («знімаємо для офісу Тихановської») інтерв'ю про їх нелегке життя в еміграції. Сайт «ONT.by» так проінформував про цю подію (переклад з російської – Ольги Зубко):

«Прем'єра, що наробила чимало галасу. Ні, не в білорусі, а на Заході. Найбільше уваги – від небайдужих литовських глядачів, а якщо ще конкретніше – від утікачів, які перебувають там. Бо герої – білоруси, які втекли з країни, – теж там. Втікали через свої політичні переконання, розраховували на райське життя, але прорахувалися, програли і виявилися чужими. З якими проблемами вони зіткнулися під «чужим небом» і чи хочуть повернутися до свого рідного краю – у проекті ОНТ «Чужі».

Кожен герой фільму «Чуже небо» має свою історію. Але всі як один (крім головної героїні – вона повернулася) зараз сидять у країнах ЄС без копійки в кишені. Проблеми з роботою, житлом, медичною допомогою, їжею, а на додачу ще й психологічні проблеми. Є ті, хто навіть дійшов до думки зайнятися проституцією.

Зміни, які вони так хотіли. Щоб хоч якось зводити кінці з кінцями, «змагарі» змушені тіснитися у жахливих умовах, шукати продукти на знижках, працювати за гроші, прибираючи за литовцями. Але й це не найстрашніше. Дехто так і не усвідомив, що опозиція потрібна була Заходу лише як таран, за допомогою якого намагалися знести владу незаконним шляхом, і більше ні для чого. Втікачі змогли стати лише називним ім'ям. Їм погано тут, їм погано там – однак від себе не втечеш. Але є й ті, хто справді помилився, і якщо усвідомлення прийшло, повернутися додому можна без жодного страху – така можливість є» [9]. Аналітик білоруського інституту стратегічних досліджень Ольга Лазоркіна була ж ще цинічнішою: «Як жорстко оббрехали білорусь у 2020 р. І як добре, що ми попрацювали. Нам дуже потрібно ще працювати і показувати цей фільм усім іншим, наголошуючи, що можна перекреслити дуже багато чого в інформаційному просторі. Білорусь нехай буде прикладом для всіх інших» [10].

Способи реалізації дезінформації.

Реалізація дезінформації відбувається через новинні публікації (статті, телевізійні та радіоповідомлення, онлайн-публікації), діяльність ботів, тролів та здійснення інформаційних витоків. Саме в новини найчастіше закладається дезінформація, оскільки вони є найоперативнішими й найпопулярнішими, отже, поширення буде найшвидшим й наймасовішим. Саме їх і варто називати фейковими новинами – одним з найпоширеніших механізмів дезінформації. Критичне ставлення до новин, а особливо з інтригуючими заголовками, запорука емоційного спокою і здорового глузду. «Експерти повідомили...», «люди вважають...», «українці вважають...» – подібні узагальнення повинні дати старт критичній оцінці контенту.

Дезінформація буває цілком вигаданою за своїм змістом (повною брехнею), та неповною брехнею (перекрученням), яка (неповна брехня) також підрозділяється на три види: замовчування, перебільшення та прикрашання.

У 2023 р. росіяни найбільше психологічно спекулювали на таких темах:

1.Релігійна.

Тема Православної Церкви в Україні (ПЦУ) загострилася відразу ж після накладення на УПЦ МП санкцій Радою національної безпеки та оборони України, розірвання права оренди частини приміщень Києво Печерської лаври та низки обшуків і кримінальних справ проти священників Московського патріархату. Вже 7 січня 2023 р. благочинні ПЦУ вперше провели різдвяне богослужіння в Успенському соборі лаври. Тому росіяни писали, що на літургії, мовляв, були присутні лише військові та преса, а ось «прості віряни» рушили, як і раніше, до храмів московського патріархату. До усього, ворожим боком повідомлялося, що Україна – язичницька держава, що її керівництво хоче знищити усі храми в країні, в тому числі й ПЦУ, адже президент України – «найзатятіший сатаніст». А чого тільки варті інформаційні «вкиди» про канонізацію Степана Бандери, Джо Байдена та пса Патрона. Лунала й брехня про «почорнілі хрести» на одному із головних українських храмів через богохульство українців та зграї темних птахів у небі над храмами.

2.Тема ЛГБТ.

В умовах повномасштабного вторгнення росія подає себе як «шматочок раю» для тих, хто сповідує «традиційні цінності». Російський агітпроп у цьому питанні вдався до вкиду фейків про те, як американці та європейці «тікають» до росії, бо мріють зберегти себе від «ЛГБТ-навали». А головне, саме ця «навала» і стала однією з причин кривавої російської агресії в Україні.

3.Тема іноземної зброї.

Великий пласт пропагандистських меседжів стосувався, буцімто, знецінення західної зброї, яку поставляють в Україну: галасувалося про те, що вона поламана, застаріла, списана.

А тому, наголошували ворожі дезінформатори, російська артилерія завиграшки знищувала українські танки на різних напрямках, тоді як одна з російських ракет навіть знищила ледь не «третину річного виробництва ракет до американського зенітного ракетного комплексу Patriot».

У 2024 р. у полі зору росіян: трансплантація (продаж сердець, нирок, печінок вояків ЗСУ), біолабораторії, християнські пророцтва та штучний інтелект у ПЦУ, плани перемоги Президента України.

У російських поплічників білорусів – інші теми: боротьба з історичними фейками та статтями у Вікіпедії, висміювання західної та американської політичних систем. Так, наприклад, білоруська пропагандистка Людмила Гладка писала в 2023 р. про те, що українська Вікіпедія редагувалася довгий час таким собі Юрієм Луцаєм, який був ліквідований при відході з-під Авдіївки: *«Луцай, пишут, сделал более 86 тысяч правок, написал свыше двухсот статей, а также полностью переработал еще около пятидесяти».* А в 2025 р. вона відзначила вже, що *«в феврале Википедия удалила статью о массовом убийстве мирных жителей Русского Поречного в Курской области. Российские коллеги пишут, что публикация пропала с сайта по решению 17 летнего украинского модератора, проживающего в Австралии. А вот что указано на месте удаленной страницы: «К сожалению, эта страница была удалена в течение последних 24 часов».*

И всё. Напомню, по данным российских следственных органов, пятеро украинских военных обвиняются в убийстве 22 жителей курского села Русское Поречное. Боевики убили 11 мужчин, трех женщин, еще восемь женщин изнасиловали и убили. Тела своих жертв прятали в подвалах. Один из убийц попал в плен и дал признательные показания» [11].

Якщо ж говорити про приклади по Вінницькій й області, то найсвіжішою дезінформацією є та, в якій йдеться про проведення Вінницьким обласним ТЦК та СП святкового заходу для дітей та їх батьків напередодні Нового 2024 року [12]. А серед «топових» «вінницьких» тем, що перебували в полі зору росіян у 2023 році, бачимо: поширення вірусу гепатиту А, перехід на бік ворога одного з бійців військової частини 3008, скасування пенсій та підвищення розмірів комунальних платежів.

Як протидіяти дезінформації? Методів боротьби із дезінформацією розроблено чимало: це і фактчекінг, і підвищення якості новинної журналістики, і розвінчання неправдивих повідомлень у пресі, групах та соцмережах.

Потрібно також орієнтуватися на оприлюднені матеріали або статі, створенні офіційним Центром протидії дезінформації – робочим органом Ради національної безпеки та оборони України (створений в 2021 р.). Саме ЦПД у своїй діяльності висвітлює тенденції з інформування стану військової справи, ОПК, боротьби зі злочинністю та корупцією, зовнішньої та внутрішньої політики, економіки, об'єктів критичної інфраструктури, екології, охорони здоров'я, соціальної сфери, формування суспільної свідомості, науково-технологічного напрямку тощо. Основна його увага зосереджена на протидії поширенню неправдивої інформації та боротьбі з інформаційним тероризмом.

Радимо також прислухатися до порад соціального психолога Олега Покальчука щодо боротьби з дезінформуванням як підвидом психологічних диверсій [3]:

1. Основною метою психологічних диверсій є жорсткий деструктивний вплив на масову свідомість м'якими засобами.

2. Усі ворожі наступальні дії спрямовані на корекцію інтелектуальної матриці людини, зміну її способу мислення.

3. Ворожі інформаційні методики – лоботомія масової свідомості. Психологічна анестезія вводиться на тактичному рівні (дезінформація, пропаганда, індоктринація та кілька таких самих ефективних процедур).

4. Дезінформація – це лише одна з багатьох тактик інформаційної боротьби, а інформаційна боротьба – лише один з багатьох фронтів психологічної війни.

5. Не концентруйте на маленьких пунктах (дезінформація чи інформаційна боротьба). Це деталі. Зосередьтеся на процесі, а не на його окремих елементах. Мета – виграти не маленьку битву, а велику війну.

6. Ознаки наступальних інформаційних дій:

- наративна логіка (опис вражень від подій);
- категоричність суджень, ідеологічні крайнощі;
- соціально чутлива емоція (має бути настільки сильною, щоб нейтралізувати критичне мислення);
- залучення третіх сторін як арбітрів, маніпуляція відповідальністю за конфронтацію.
- якщо ти надто слабкий, щоб мати власне Я, то завжди матимеш чуже МІ.

Висновки. У підсумку ж, хочемо наголосити, що окрім здорового глузду (критичного мислення) в боротьбі з дезінформацією, ми маємо пам'ятати й про те, що українське законодавство має відповідні прописані процедури реагування на поширення дезінформації. Таке реагування розділено на три рівні: цивільно-правова відповідальність, адміністративна відповідальність (що більше стосується телебачення та радіомовлення), кримінальна відповідальність (стосується «ботоферм» і злочинних угруповань).

Список використаних джерел та літератури

1. Капелюшний В. Дезінформація. URL: <https://esu.com.ua/article-21273> (дата звернення: 09.06.2025).
2. Ягупов В. Морально-психологічне забезпечення: курс лекцій. Київ: Тандем. 2002.
3. Покальчук О. Психологічні диверсії. Аналіз ворожих методик. URL: https://lb.ua/society/2023/04/04/550827_psihologichni_diversii_analiz.html (дата звернення: 09.06.2025).
4. Українські національні новини. В прокуратурі Криму підраховали збитки від окупації. URL: <https://www.unn.com.ua/uk/exclusive/1822207-v-prokuraturi-krimu-pidrakhuvai-zbitki-vid-okupatsiyi-pivostrova> (дата звернення: 09.06.2025).
5. Почепцов Г. (Дез)інформація. Київ: Паливода А. В. 2019. 248 с.
6. Вальорська М. Агнешка. Діпфейк та дезінформація. Київ: Академія української преси; Центр Вільної Преси. 2020. 36 с.
7. Болган В., Пархитко О., Польовий М., Стеблина Н. Ворожі інформаційні операції: нові виміри, нові виклики, нові медіа. Навчально-практичний посібник. /За заг. ред. В. С. Болган. Одеса, 2021. 178 с.
8. Гладкая Л. Киев нашел слабое место – люди. URL: <https://www.sb.by/articles/kogda-terakt-voshel-v-privychnu.html>. (дата звернення: 09.06.2025).
9. Фильм «Чужое небо» взорвал беглых, находящихся в Литве. URL: <https://ont.by/news/film-chuzhoe-nebo-vzorval-beglyh-nahodyashihsya-v-litve> (дата звернення: 09.06.2025).
10. Лазоркина О. Фильм «Чужое небо» впечатлил искренностью и нервом. URL: <https://news.by/news/obshchestvo/lazorkina-film-chuzhoe-nebo-vpechatlil-iskrennostyu-i-nervom> (дата звернення: 09.06.2025).
11. Гладкая Л. Про оружие информационной войны. URL: <https://www.sb.by/articles/kto-pishet-vikipediyu.html> (дата звернення: 09.06.2025).
12. Вінницька обласна військова адміністрація. Увага! Мережею шириться фейк щодо проведення Вінницьким обласним ТЦК та СП святкового заходу для дітей та їх батьків. URL: <https://www.vin.gov.ua/news/ostanni-novyny/59353-uvaha-merezheiu-shyrytsia-feik-shchodo-provedennia-vinnytskym-oblasnym-ttsk-ta-sp-sviatkovoho-zakhodu-dlia-ditei-ta-ikh-batkiiv> (дата звернення: 09.06.2025).

References

1. Kapeliushnyi V. Dezinformatsiia [Kapeliushnyi, V. Disinformation] URL: <https://esu.com.ua/article-21273> (accessed: June 9, 2025) [In Ukrainian]

2. Yahupov V. Moralno-psykholohichne zabezpechennia: kurs leksii. Kyiv: Tandem.2002. [Yahupov, V. (2002). Moral and psychological support: Lecture course. Kyiv: Tandem.] [In Ukrainian]
3. Pokalchuk O. Psykholohichni dyversii. Analiz vorozhykh metodyk. [Pocalyuk, O. Psychological subversions. Analysis of enemy methods.] URL: https://lb.ua/society/2023/04/04/550827_psihologichni_dyversii_analiz.html (accessed: June 9, 2025) [In Ukrainian]
4. Ukrainski natsionalni novyny. V prokuraturi Krymu pidrakhuvaly zbytky vid okupatsii [Ukrainian National News. The Prosecutor's Office of Crimea calculated the damage caused by the occupation] URL: <https://www.unn.com.ua/uk/exclusive/1822207-v-prokuraturi-krimu-pidrakhuvaii-zbitki-vid-okupatsiyi-pivostrova> (accessed: June 9, 2025) [In Ukrainian]
5. Pocheptsov H. (Dez)ynformatsiya. Kyiv: Palyvoda A. V. 2019. 248 s. [Pocheptsov, H. (2019). (Dis)information. Kyiv: Palyvoda A.V.] [In Ukrainian]
6. Valorska M. Agnieshka. Dipfeik ta dezinformatsiia. Kyiv: Akademiia ukrainskoi presy; Tsentr Vilnoi Presy. 2020. 36 s. [Walorska, M. A. (2020). Deepfake and disinformation. Kyiv: Academy of Ukrainian Press; Free Press Center.] [In Ukrainian]
7. Bolhan V., Parkhitko O., Polovyi M., Steblyna N. Vorozhi informatsiini operatsii: novi vymiry, novi vyklyky, novi media. Navchalno praktychnyi posibnyk. /Za zah. red. V. S. Bolhan. Odesa, 2021. 178 s. [Bolhan, V., Parkhitko, O., Polovyi, M., & Steblina, N. (2021). Hostile information operations: New dimensions, new challenges, new media: Educational and practical manual (Ed. V. Bolhan). Odesa.] [In Ukrainian]
8. Gladkaya L. Kyiv nashel slaboe mesto – lyudi. [Hladkaya, L. Kyiv found a weak spot – people.] URL: <https://www.sb.by/articles/kogda-terakt-voshel-v-privychku.html> (accessed: June 9, 2025) [In Russian]
9. Film «Chuzhoe nebo» vzorval beglyh, nahodyashihsya v Lytve. [The film «Alien Sky» shocked the fugitives in Lithuania.] URL: <https://ont.by/news/film-chuzhoe-nebo-vzorval-beglyh-nahodyashihsya-v-litve> (accessed: June 9, 2025) [In Russian]
10. Lazorkyna O. Fylm «Chuzhoe nebo» vpechatyl yskrennostiu y nervom. [Lazorkina, O. The film «Alien Sky» impressed with its sincerity and tension.]. URL: <https://news.by/news/obshchestvo/lazorkina-film-chuzhoe-nebo-vpechatlil-iskrennostyu-i-nervom> (accessed: June 9, 2025) [In Russian]
11. Gladkaya L. Pro oruzhie informacionnoj vojny [Hladkaya, L. About the weapons of the information war] URL: <https://www.sb.by/articles/kto-pishet-vikipediyu.html> (accessed: June 9, 2025) [In Russian]
12. Vinnytska oblasna viiskova administratsiia. Uvaha! Merezheiu shyrytsia feik shchodo provedennia Vinnytskym oblasnym TTsK ta SP sviatkovoho zakhodu dlia ditei ta yikh batkiv. [Vinnytsia Regional Military Administration. Attention! A fake is spreading online about a festive event allegedly organized by the Vinnytsia Regional TCC and SP] URL: <https://www.vin.gov.ua/news/ostanni-novyny/59353-uvaha-merezheiu-shyrytsia-feik-shchodo-provedennia-vinnytskym-oblasnym-ttsk-ta-sp-sviatkovoho-zakhodu-dlia-ditei-ta-ikh-batkiv> (accessed: June 9, 2025) [In Ukrainian]

Олександр ПИЛИПЕНКО,
доктор історичних наук, професор, професор
кафедри гуманітарних дисциплін, Національний університет
харчових технологій (Україна, Київ)
ORCID ID: 0000-0002-6096-9433
pylypenko08@ukr.net

ДЕРЖАВНА СТРАТЕГІЯ РЕГІОНАЛЬНОГО РОЗВИТКУ НА 2021–2027 РОКИ: ПРОБЛЕМИ ТА РЕАЛІЗАЦІЯ

DOI: 10.5281/zenodo.17060599

У статті визначено виклики соціально-економічному розвитку регіонів України, загрози довкіллю. Висвітлено деструктивні чинники трансформації моделі просторового розвитку регіонів України в умовах війни: втрати людського потенціалу, припинення діяльності малого та середнього бізнесу на територіях, що перебувають у зоні активних бойових дій; скорочення обсягів зовнішньоторговельної діяльності; загрози продовольчої та енергетичної безпеки країни; втрата податкових доходів до державного та місцевих бюджетів. Визначено проблеми, які впливають на соціальну, економічну, фінансову, інвестиційну стійкість регіонів та соціально-економічну безпеку країни. Аналіз опублікованих матеріалів зробив можливим дійти наступних висновків. Територіальні громади після деокупації потребуватимуть диференціації підходів реінтеграції залежно від тривалості окупації. Території, які перебувають в окупації з 2014 року – населені пункти Донецької та Луганської областей та Автономної Республіки Крим, зазнали повної втрати інституцій влади і потребуватимуть спеціальних програм та заходів для ефективного відновлення цілісності та суверенності держави, відновлення порушених внаслідок окупації прав і свобод людини і громадянина, у тому числі соціальних, трудових, виборчих прав та права на освіту, після залишення ними тимчасово окупованої території. До реалізації державної регіональної політики розвитку можуть бути залучені відповідні проекти міжнародної технічної допомоги. Реалізація Стратегії здійснюється на основі партнерства, координації та узгодження діяльності всіх органів, що забезпечують її реалізацію.

Ключові слова: стратегія регіонального розвитку, регіональна політика, соціально-економічний розвиток, регіони, об'єднанні територіальні громади.

Oleksandr PYLYPENKO,
doctor of historical sciences, professor,
Department of Humanities of the National University
of food technologies (Ukraine, Kyiv).,
ORCID ID: 0000-0002-6096-9433
pylypenko08@ukr.net

STATE STRATEGY OF REGIONAL DEVELOPMENT ON YEARS 2021–2027: PROBLEMS AND IMPLEMENTATION

The article identifies challenges to the socio-economic development of Ukraine's regions, as well as threats to the environment. Destructive factors of the transformation of the model of spatial development of the areas of Ukraine in the conditions of war are highlighted: loss of human potential, termination of small and medium-sized businesses in the territories that are in the zone of active hostilities; reduction of the volume of foreign trade activity; threats to the country's food and

energy security; loss of tax revenues to state and local budgets. The problems affecting the social, economic, financial and investment stability of the regions and the socio-economic security of the country are identified. The analysis of the published materials made it possible to reach the following conclusions. Territorial communities after de-occupation will require differentiation of reintegration approaches depending on the duration of the occupation. Territories that have been under occupation since 2014 – settlements of Donetsk and Luhansk regions and the Autonomous Republic of Crimea, have suffered a complete loss of government institutions and will require special programs and measures to effectively restore the integrity and sovereignty of the state, restore human rights and freedoms violated as a result of the occupation, and citizen, including social, labor, electoral rights and the right to education, after they leave the temporarily occupied territory. Relevant projects of international technical assistance may be involved in the implementation of the state regional development policy. The implementation of the Strategy is carried out on the basis of partnership, coordination and coordination of activities of all bodies that ensure its implementation.

Keywords: regional development strategy, regional policy, socio-economic development, regions, united territorial communities.

Постановка проблеми. Сучасні реалії вимагають перегляду ресурсного та організаційного забезпечення реалізації цілей, осмислення пріоритетних завдань, відновлення та розвитку деокупованих територій. Значна територія перебуває під контролем військ агресора. Через війну втрачено велику кількість промислових об'єктів, зруйновано традиційні торгівельні відносини, з'явилась значна кількість вимушених переселенців, ускладнилась демографічна ситуація в більшості регіонів України. У цих складних умовах виникла необхідність змін до Державної стратегії регіонального розвитку. Саме аналізу нових завдань в цій галузі й присвячена дана стаття.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемні питання регіонального розвитку у своїх працях дослідили такі вітчизняні вчені як: Л.І. Федулова, Л.М. Смельяненко, І.В. Черевань, Б.М. Бородин та інші.

Метою статті є всебічний аналіз Оновленої Державної стратегії регіонального розвитку і визначення пріоритетних напрямків розвитку регіонів держави в умовах воєнного стану.

Виклад основного матеріалу дослідження. Оновлена Державна стратегія регіонального розвитку (ДСРР) на 2021–2027 роки територіально орієнтована, враховує виклики сьогодення та завдання євроінтеграції, спирається на реальні потреби регіонів та громад. Це важливий крок з наближення державної регіональної політики до ключової політики Європейського Союзу – політики згуртованості. Зміни до Державної стратегії регіонального розвитку – результат спільної роботи усіх зацікавлених сторін – місцевих і регіональних влад, асоціацій органів місцевого самоврядування, експертної спільноти та громадянського суспільства, яких згуртувало Міністерство розвитку громад, територій та інфраструктури довкола підготовки необхідних змін стратегічного документу.

Правовою базою для розробки Державної стратегії стали закони України: «Про засади державної регіональної політики», «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України», «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб», «Про компенсацію за пошкодження та знищення окремих категорій об'єктів нерухомого майна внаслідок бойових дій, терористичних актів, диверсій, спричинених збройною агресією Російської Федерації проти України, та Державний реєстр майна, пошкодженого та знищеного внаслідок бойових дій, терористичних актів, диверсій, спричинених збройною агресією Російської Федерації проти України», постанов Кабінету Міністрів України від 4 серпня 2023 року № 817 «Деякі питання розроблення Державної стратегії регіонального розвитку України і плану заходів з її реалізації та проведення моніторингу реалізації зазначених Стратегії і плану заходів», від 30 травня 2023 р. № 600 «Про затвердження Порядку надання компенсації за знищені об'єкти нерухомого майна», від

27 вересня 2022 року № 1073 «Про затвердження Порядку поводження з відходами, що утворились у зв'язку з пошкодженням (руйнуванням) будівель та споруд внаслідок бойових дій, терористичних актів, диверсій або проведенням робіт з ліквідації їх наслідків та внесення змін до деяких постанов Кабінету Міністрів України».

Стратегія визначила генеральний вектор сталого розвитку регіонів та розроблена відповідно до Цілей сталого розвитку України до 2030 року, затверджених Указом Президента України від 30 вересня 2019 року № 722 [1]. В Україні створено юридичну основу та запроваджено нові підходи до стратегічного планування та фінансування регіонального розвитку. Реалізацію реформи місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні на засадах децентралізації розпочато у 2015 року. Реформа відкрила нові можливості для розвитку територіальних громад. Новий адміністративно-територіальний устрій та бюджетна децентралізація суттєво підвищили спроможність місцевого самоврядування [2].

Оновлення Державної стратегії зумовлено необхідністю врахування:

- наслідків повномасштабної війни РФ проти України та їх впливу на територіальні громади та регіони, підвищення ролі безпеки та стійкості до зовнішніх чинників;
- набуття Україною статусу кандидата на членство в ЄС, поглиблення ступеня виконання положень Угоди про асоціацію між Україною і ЄС та її державами-членами та переходу до початку переговорів про вступ України до ЄС;
- рекомендацій Організації економічного співробітництва та розвитку щодо необхідності оновлення Стратегії для забезпечення її зв'язку з процесом відновлення України;
- внесення змін до Закону України «Про засади державної регіональної політики»;
- кліматичних зобов'язань України [3].

У роботі над актуалізацією Стратегії взяли участь понад 230 представників неурядових організацій, аналітичних центрів, міжнародних організацій, незалежних експертів, дослідників та громадських активістів. Такий підхід забезпечив інклюзивність та відкритість процесу.

Політика регіонального розвитку ґрунтується на врахуванні під час стратегічного планування ключових викликів, які впливають на людину, інфраструктуру, безпекове середовище, економіку та довкілля, а також включатиме побудову культури партнерства та співробітництва, орієнтованої на взаємодію громадян та публічних інституцій щодо розвитку. Заходи регіональної політики формуються на основі отриманого досвіду, зібраних даних, висновків, рекомендацій, результатів аналізів та оцінки для забезпечення та підтримки високих стандартів управління та реалізації регіональної політики, що вимагає функціонування відповідних спеціалізованих аналітичних засобів [4, с. 28].

Реалізація державної регіональної політики на період до 2027 року здійснюватиметься на основі комплексного територіального підходу, що передбачає, що об'єктом у рамках регіональної політики є територія, яка характеризується специфічним набором соціальних, просторових, безпекових, екологічних та економічних особливостей. З цією метою в Стратегії визначаються функціональні типи територій. Заходи щодо реалізації державної регіональної політики спрямовуватимуться відновлення інфраструктури, економічної активності та балансу екосистем, створення безпекових умов для повернення в регіон внутрішньо переміщених осіб та вимушених мігрантів, створення сприятливих умов для діяльності всіх суб'єктів господарювання на територіях відновлення, підтримку та ефективне використання потенціалу територій з особливими умовами для розвитку, поширення позитивного впливу регіональних полюсів зростання (міських агломерацій, міст) та територій сталого розвитку, що повинно сприяти зниженню рівня міжрегіональної та внутрішньої регіональної асиметрії в розвитку територіальних громад та якості життя людини. Україна з часів Помаранчевої революції започаткувала проведення ряду важливих реформ, що дало значний імпульс розвитку регіонів держави, створило нову законодавчу базу для місцевого самоврядування та державної регіональної політики. Фінансова

децентралізація, формування нового адміністративно-територіального устрою та передача значних повноважень територіальним громадам підвищила спроможність місцевого самоврядування. Також суттєво зросло фінансування регіонального та місцевого розвитку, що сприяло підвищенню якості та доступності публічних послуг, зростанню доходів та зайнятості населення. Починаючи з 2012 року Україна стабільно покращувала свої оцінки в рейтингу Doing Business, який дає можливість оцінити легкість ведення бізнесу за десятьма основними показниками. А починаючи з 2015 року Україна стабільно демонструвала зростання Індексу людського розвитку (Human Development Index, HDI) – інтегрального показника рівня життя, грамотності, освіченості і довголіття.

Але з початком агресії Росії проти України ці показники знизилися. Стабільною тенденцією останніх двох десятиліть є скорочення чисельності населення в більшості регіонів (зокрема, зниження чисельності населення в кількох регіонах, де сільське господарство було основною галуззю, становило понад 10%).

Повномасштабна збройна агресія російської федерації проти України 24 лютого 2022 року призвела до тимчасової окупації частини території України, значних руйнувань інфраструктури і природних екосистем, мільйонів вимушених переселенців та рекордного падіння економіки України.

Перед нашою державою виникли нові виклики:

1. Втрата людського капіталу та прискорення депопуляції населення внаслідок вимушеної міграції, бойових дій, окупації та терористичних актів російської федерації;
2. Різкі просторові та структурні зміни в економіці, втрата експортного потенціалу регіонів;
3. Збільшення кількості територій, які потребують державної підтримки; Значні пошкодження та знищення інфраструктури внаслідок бойових дій, терористичних актів, диверсій, спричинених збройною агресією російської федерації та невідповідність інфраструктури актуальним потребам людини, економіки та безпековим викликам;
4. Втрата транзитного потенціалу та вимушена переорієнтація транспортно-логістичних потоків;
5. Екологічна шкода внаслідок бойових дій, терористичних актів, диверсій, спричинених збройною агресією російської федерації проти України, неможливість використання територій через небезпеку, пов'язану з забрудненням вибухонебезпечними предметами;
6. Тимчасова окупація територій та втрата інституційної спроможності влади на місцевому рівні внаслідок повномасштабної збройної агресії російської федерації;
7. Неготовність системи управління регіональним розвитком [5, с. 193].

Військова агресія Російської Федерації несе найбільші виклики для формування людського капіталу в Україні, оскільки руйнує його демографічну основу. За прогнозами, в Україні посилюватиметься негативна динаміка народжуваності; війна неминуче спричинить зростання рівня смертності та скорочення тривалості життя. Через збройну агресію російської федерації проти України підвищуються ризики падіння доходів та зростання бідності: частка осіб, що змушені економити на їжі у поточному році збільшилась вдвічі, масштаби руйнувань житлових будівель перевищують обсяги усього нового житла, введенного в експлуатацію за останні сім років; від бомбардувань та обстрілів постраждали заклади освіти та охорони здоров'я.

Статус тимчасового захисту у країнах Європи на початок червня 2023 р. отримали близько 5,14 млн українців, в Російській Федерації та Республіці Білорусь перебували близько 1,5 млн українських громадян. Майже 4,9 млн українців отримали офіційний статус внутрішньо переміщеної особи, який дає змогу отримувати соціальну допомогу від держави та міжнародних організацій. Частина громадян може надалі відмовитися від повернення в місце попереднього проживання. Значна кількість ветеранів російсько-української війни, які потребуватимуть реабілітації, реадаптації та реінтеграції. За попередніми експертними оцінками їх кількість досягне 2,0 млн осіб.

В умовах війни високим залишається рівень безробіття. Існує значний розрив у забезпеченні робітничими кадрами, в тому числі релокованих промислових підприємств. Через внутрішню міграцію та релокацію бізнесу найбільша кількість громадян, які шукають роботу, спостерігається в Закарпатській, Чернівецькій, Львівській, Хмельницькій та Вінницькій областях. Найменша активність в областях, на територіях яких відбуваються бойові дії.

Повномасштабна збройна агресія російської федерації проти України спричинила скорочення економіки України за підсумками 2022 року на 29,1%, що є найбільшим падінням економіки від здобуття Україною незалежності у 1991 році. При цьому, якщо попередні кризи більш рівномірно вплинули на економіку всієї країни, то зараз падіння є регіонально диференційованим і визначається основним чином наближеністю до лінії зіткнення.

У 2022 року приросту обсягу реалізованої продукції досягли лише легка промисловість (+8,5%) і окремі машинобудівні виробництва, що обумовлено їх швидкою переорієнтацією на задоволення військових потреб і виконання відповідних державних замовлень. Порівняно незначне скорочення обсягів виробництва продемонстрували харчова, деревообробна і фармацевтична промисловості, що пояснюється стабільним внутрішнім попитом на їх продукцію та експортною орієнтацією. Зважаючи на довоєнну територіальну концентрацію промислових підприємств у східних регіонах України – наслідком повномасштабної збройної агресії російської федерації стала деіндустріалізація її східних регіонів.

Аграрний сектор в умовах повномасштабного вторгнення Російської Федерації став одним з тих, що зазнали найвагоміших втрат. За оцінками, загальна сума втрат, завданих аграрному сектору держави станом на квітень 2023 року, сягнула 8,7 млрд дол. США, що становить близько третини від всієї вартості активів. Найбільша частка збитків агросектору – через знищення та пошкодження сільськогосподарської техніки. Серйозних втрат зазнала інфраструктура для зберігання виробленої сільськогосподарської продукції. Сумарна місткість зруйнованих зерносховищ досягає 8,2 млн т виробленої продукції, а пошкоджених зерносховищ – 3,25 млн т потужностей для одночасного зберігання. Найбільших збитків агросектору війна, розв'язана РФ, завдала Луганській, Херсонській, Донецькій, Харківській та Запорізькій областям. Відновлення аграрного сектору на територіях, де проводилися бойові дії та прилеглих до лінії розмежування ускладнюється необхідністю знешкодження або знищення вибухонебезпечних предметів. Великі економічні та екологічні втрати, спричинені терористичним актом російської федерації щодо руйнування греблі Каховської ГЕС. Терористичний акт фактично залишив без джерела води зрошувальні системи в Херсонській, Запорізькій та Дніпропетровській областях.

Іншим вагомим фактором деіндустріалізації східних регіонів стала релокація підприємств у більш безпечні західні регіони або за кордон. Релокація і галузева трансформація стали важливими факторами збереження підприємницького потенціалу регіонів України в умовах війни через адаптацію бізнесу до роботи в нових умовах (зміна ланцюгів постачання, оновлення клієнтської бази, зміна вектора експортно-імпорتنих операцій в сторону ЄС тощо). За урядовою програмою релокації було переміщено понад 800 підприємств, серед яких переважають металообробні та машинобудівні підприємства, медичні та фармацевтичні підприємства, підприємства легкої промисловості та IT-галузі. Релокований бізнес також представляють підприємства оптової торгівлі, які перемістили у західний регіон України свої логістичні центри, зокрема склади з готовою продукцією, а також IT-компанії. Лідером за кількістю релокованих підприємств є Львівська область – сюди переміщено майже чверть таких підприємств. Понад 50 підприємств повернулися на попередні місця роботи у зв'язку з покращенням там безпекової ситуації, зокрема, в Харківську, Чернігівську та Сумську області.

Низький рівень завантаження малого бізнесу спостерігався у м. Києві (24%), Сумській (32%), Черкаській (33%) та Кіровоградській (33%) областях. Основними чинниками, які

перешкоджали відновленню стійкості підприємницького сектору в зазначених регіонах були географічне розташування (близькість до лінії зіткнення), а також логістичні та енергетичні виклики. Втрата економічного потенціалу регіонів, які наближені до лінії фронту або перебували/перебувають під окупацією, відразу відобразилась на експорті України. За підсумками 2022 року частка експорту товарів і послуг у ВВП України (у фактичних цінах) скоротилась до 35,5% (проти 40,7% у 2021 році). У 2022 році відбулось зменшення обсягів товарного експорту з України на 35,2%, зокрема, внаслідок кардинального порушення логістики, передусім морської, через блокаду морських портів росією [6, с. 43].

Серед регіонів найбільших втрат експортного потенціалу зазнала економіка Донецької (- 96%), Луганської (- 94,8%) і Херсонської (- 86,2%) областей. Водночас усі області західного регіону, окрім Івано-Франківської, продемонстрували нарощення експортної активності, але найбільшого приросту товарного експорту впродовж 2022 року досягли Черкаська й Одеська області. Ключові тенденції у формуванні та розвитку експортного потенціалу України, окрім географічної переорієнтації експорту товарів у європейському напрямі, є переважно негативними і водночас взаємозалежними, а саме: зменшення частки високотехнологічної продукції у структурі товарного експорту при поглибленні сировинної орієнтації останнього; витіснення вітчизняних товаровиробників із традиційних сегментів ринку внаслідок втрати ними конкурентних переваг; незначна ймовірність зайняти нові ринкові сегменти із продукцією низько технологічних сегментів промисловості; залежність від циклічних коливань та зовнішніх чинників, що мають не лише економічне, а й геополітичне походження; надмірна енерго- і ресурсомісткість внутрішнього виробництва та його залежність від високотехнологічного імпорту.

За роки війни значно збільшилась кількість територій які потребують державної підтримки. В умовах повномасштабної військової агресії Російської Федерації відбулось розширення території тимчасової окупації, територіальні громади зіткнулись із втратою майна, руйнуванням інфраструктури, масовою міграцією населення, зниженням економічної активності, втратою економічного та експортного потенціалу тощо. Це прямо позначилось на спроможності територіальних громад, та зумовило збільшення кількості територій, які потребують державної підтримки. Впродовж 2022 року відбулося суттєве зниження фінансової спроможності значної кількості територіальних громад та регіонів. Попри незначне номінальне зростання власних доходів територіальних громад в Україні (в середньому +9,5%), фактично рівень їх фінансової спроможності суттєво знизився – з урахуванням рівня інфляції власні доходи територіальних громад у 2022 році зменшились на 17% порівняно з 2021 роком. В регіональному розрізі реальний приріст власних доходів загального фонду місцевих бюджетів у 2022 році продемонстрували 10 регіонів, серед яких – західні та центральні області України. Інші завершили рік з фактичним від’ємним приростом власних доходів місцевих бюджетів.

Вплив повномасштабної збройної агресії російської федерації зумовлених нею наслідків та податкових змін, запроваджених на національному рівні з метою стабілізації економічної ситуації, спричинили зміну структури доходів місцевих бюджетів та скорочення надходжень значущих податків: податок на доходи фізичних осіб (без урахування сплаченого з доходів військовослужбовців), акцизного податку з пального, плати за землю, єдиного податку. Сповільнення економічної активності у регіонах поблизу лінії зіткнення та її поживавлення у тилкових областях, а також посилення ролі оборонної сфери зумовили зростання диспропорцій у наповненні бюджетів територіальних громад. Водночас суттєво розширився перелік територій, які потребують державної підтримки.

В цьому контексті слід виділити специфічні чинники зниження спроможності окремих груп регіонів та територіальних громад:

для прилеглих регіонів та територіальних громад, до території, де ведуться бойові дії або до лінії зіткнення) – крім фактора безпеки, релокація підприємств та переміщення трудових ресурсів внаслідок вимушеного масового переміщення населення. Відтак масове

переміщення бізнесу матиме негативний наслідок для розвитку цих регіонів у довгостроковій перспективі навіть після завершення бойових дій та звільнення територій;

для прикордонних територіальних громад в тилу, віддалених від лінії зіткнення – це вилучення значної частини земель з господарського обігу, у тому числі через забруднення територій вибухонебезпечними предметами (наприклад, у Шацькій територіальній громаді Волинської області такі землі сягають $\frac{1}{5}$ площі громади); руйнування бюджетоутворювальних підприємств чи об'єктів інфраструктури тощо;

➤ для приморських регіонів та територіальних громад – це втрата потужного логістичного потенціалу та туризму як вагомому напрямку розвитку економіки (втрата туристичного потенціалу прослідковується у зменшенні обсягів туристичного збору в доходах бюджетів громад цих регіонів);

➤ для гірських територіальних громад Українських Карпат – це скорочення державної підтримки їх розвитку;

➤ для територіальних громад вздовж транспортних коридорів з республікою білорусь та російською федерацією – повна втрата логістичного потенціалу;

➤ для середніх та малих міст це зростання навантаження на інженерну та соціальну інфраструктуру з огляду на зростання кількості мешканців за рахунок ВПО та релокованого бізнесу, які при переміщенні віддавали перевагу саме містам як центрам концентрації економічної активності.

Зазначене визначає необхідність зміни інструментів державної підтримки окремих територій, вирівнювання їх спроможності та стимулювання соціально-економічного розвитку.

Житло є одним із секторів, які найбільше постраждали від бойових дій. За оцінками Світового банку, станом на кінець лютого 2023 року було пошкоджено 1,4 млн житлових приміщень (майже 8% всіх існуючих до війни), в тому числі 135 тис. індивідуальних будинків та 39 тис. приміщень у гуртожитках. Найбільша кількість пошкодженого житла у Донецькій, Харківській, Луганській, Київській та Миколаївській областях. За даними Міжнародної організації міграції, станом на початок 2023 року серед ВПО 24% потребували допомоги з житлом, а 60% його орендували. Станом на 24 лютого 2023 року щонайменше 2772 заклади освіти були частково пошкоджені та 454 зруйновані, що становить близько 10% усіх закладів всіх рівнів освіти в Україні. Найбільше постраждали об'єкти у східній частині України: 64% всіх закладів освіти у Донецькій області та 38% у Харківській області пошкоджені або зруйновані. Станом на липень 2023 року 68% закладів освіти обладнані укриттями. При цьому лише 56% учасників освітнього процесу були забезпечені укриттями в закладах освіти. Через відсутність та недостатність укриттів заклади дошкільної освіти не відвідувало близько 420 тис. дітей дошкільного віку. На кінець лютого 2023 року пошкоджено або знищено 15,9% закладів охорони здоров'я (1574 об'єкти, загальною площею 1791,6 тис. м²).

Пошкодження інфраструктури охорони здоров'я зареєстровано в 17 областях, причому найбільша частка пошкоджень зосереджена в Донецькій, Харківській, Чернігівській областях. До початку війни по всій країні нараховувалося 3118 автомобілів швидкої медичної допомоги, з яких за період масового вторгнення 650 (20,8%) були пошкоджені або вкрадені. Значних руйнувань зазнала транспортна інфраструктура. Найбільші втрати спостерігаються в регіонах, де велися тривалі бої – на Донецьку, Луганську, Херсонську та Запорізьку області разом припадає понад 70% збитків. У випадку Херсонської області природний бар'єр, створений річкою Дніпро, також призвів до майже статичної лінії фронту починаючи з кінця 2022 року. За попередніми оцінками, в цілому внаслідок бойових дій руйнувань зазнали 25,4 тис. км доріг та 344 мостів і мостових переходів державного та місцевого значення; пошкоджено 507 км залізничного полотна; 126 – пошкоджених залізничних вокзалів і станцій, з яких пошкоджено або знищено на підконтрольній території понад 53 і решта на неконтрольованих територіях.

Поточний стан систем водопостачання не забезпечує споживачів стабільними та доступними послугами, лише близько 65% населення мають доступ до систем централізованого питного водопостачання. Централізованим водопостачанням забезпечено менше ніж 30% населених пунктів України. Разом з тим, менше половини населення мають доступ до систем водовідведення. Лише 50% стічних вод проходить повний цикл біологічного очищення, третина стічних вод скидалися до водних об'єктів без жодного очищення.

У зв'язку з бойовими діями сектор зазнав збитків і втрат, масові удари безпілотниками та ракетами по критичній інфраструктурі наприкінці 2022 року та у першому кварталі 2023 років суттєво вплинули на надання послуг. Найбільше постраждала критична інфраструктура в Харківській, Луганській, Чернігівській, Київській, Херсонській та Донецькій областях.

Війна має значний негативний вплив на роботу української енергетичної галузі. Через своє економічне, гуманітарне і геополітичне значення об'єкти енергетичної інфраструктури є особливо частими цілями збройної агресії російської федерації. Внаслідок 33 масованих ракетних атак понад 47% енергетичної інфраструктури зазнало різного ступеня руйнувань, історично українська енергетична система базувалася на відносно невеликій кількості великих вугільних, атомних та гідроелектростанцій, які забезпечували більше ніж 90% генерації [7, с. 27]. Така система виявилася вразливою та неефективною в умовах воєнного стану. 6 червня 2023 р. агресором зруйновано греблю Каховської ГЕС, в результаті чого до річки Дніпро потрапило щонайменше 150 т мастила із ризиком подальшого витoku ще більшого обсягу. Техногенна катастрофа впливає на водопостачання 31 системи зрошення полів, а саме Дніпропетровської – 30%, Херсонської – 94% та Запорізької – 74% областей, а також спричиняє перебої в роботі Запорізької АЕС. Збройна агресія російської федерації проти України не лише суттєво змінила територіальну структуру економіки України, але і зумовила процеси переорієнтації транспортно-логістичних маршрутів суб'єктів бізнесу. З цим пов'язані процеси руйнування критичної та виробничої інфраструктури, проблеми з логістикою, блокування портів Чорного моря, зростання виробничих і експортних втрат в умовах порушення звичних ланцюгів постачання замовлень та попиту на товари, роботи та послуги.

Втрата транзитного потенціалу у більшості випадків торкнулася регіонів південної України, де у перші місяці воєнних дій стало неможливим здійснення морських перевезень внаслідок: тимчасової окупації та блокування морських портів, які були найбільш значними по обсягах експорту зернових, руди та металопродукції; забруднення вибухонебезпечними предметами прибережної смуги; безпосередньої близькості до територій, де ведуться бойові дії; загрози піратства та збройного розбою з боку суден країни-агресора і, відповідно, неможливості забезпечення належного рівня безпеки судноплавства та дотримання міжнародних зобов'язань.

Морська інфраструктура України включала 18 портів, з яких 8 перебувають під тимчасовою окупацією держави-агресора, ще 6 – у фактичній блокаді. Така ситуація призвела до переформатування логістики та диверсифікації постачань, а також додаткового навантаження на сухопутні коридори, що в, ймовірно, породжуватиме нові виклики для стабілізації ринку вантажоперевезень. Спостерігається підвищення інтенсивності використання транспортної інфраструктури регіонів, віддалених від зони бойових дій, що призводить до зростання рівня зношеності залізничних колій та автомобільних доріг у цих регіонах. Екологічна шкода внаслідок бойових дій, терористичних актів, диверсій, спричинених збройною агресією російської федерації, неможливість використання територій через небезпеку, пов'язану з забрудненням вибухонебезпечними предметами;

Бойові дії призвели до серйозних негативних наслідків для довкілля, що мають довготривалі наслідки – забруднення ґрунтів, повітря, водойм, лісові пожежі, незаконна вирубка та знищення лісів, аварії на промислових об'єктах, знищення критичної інфраструктури, пошкодження природно-заповідного фонду, руйнування і деградація

екосистем тощо. Крім того, війна в Україні негативно впливає на клімат всієї планети, зумовлюючи додаткові значні викиди вуглекислого та інших парникових газів. Попри недоступність значного масиву даних про вплив повномасштабної агресії на природу, вже зараз можна зробити попередні висновки про завдану шкоду, спираючись на відкриті джерела інформації. Повномасштабна збройна агресія російської федерації має значний вплив на природне середовище Азовського та Чорного морів. Через блокування портів та мінування акваторії вони залишаються майже недоступними, в тому числі й для науковців, які протягом десятиліть досліджували зміни у морському середовищі. Вже з перших днів стало очевидно, що бойові дії, бомбардування прибережних міст, блокади портів та забруднення морських вод нафтою та іншими речовинами мають негативні далекосяжні наслідки для морського середовища.

Вплив бойових дій на об'єкти природно-заповідного фонду практично не відрізняється від впливу на аналогічні природні екосистеми, які не мають охоронного статусу. Додатковим фактором впливу є неможливість установ природно-заповідного фонду виконувати свої природоохоронні, наукові та рекреаційні функції. За оцінками Міністерства захисту довкілля та природних ресурсів, 20% природоохоронних територій забруднені та уражені.

За даними Міністерства захисту довкілля та природних ресурсів станом на початок жовтня 2023 року зафіксовано майже 2,6 тис. фактів шкоди довкіл्लю, спричинених повномасштабним вторгненням РФ на суму майже 48,7 млрд дол. (без врахування руйнування греблі Каховської ГЕС). Серед найбільш постраждалих регіонів: Донецька, Житомирська, Київська, Луганська, Миколаївська, Сумська, Чернігівська та Харківська області.

Внаслідок збройної агресії Російської Федерації територія України зазнала найбільшого забруднення вибухонебезпечними предметами (мінами, залишками снарядів, уламками ракет, саморобними вибуховими пристроями) серед країн світу. Наразі обстеження потребує площа понад 174 тис. км², з яких 14 тис. км² – це морські акваторії. З початком повномасштабної збройної агресії майже 3800 населених пунктів у 231 територіальній громаді 11 областей України – Донецькій, Луганській, Житомирській, Запорізькій, Київській, Миколаївській, Харківській, Херсонській, Чернігівській, Сумській та Одеській областях зазнали тимчасової окупації [7, с. 28].

В тимчасово окупованих територіальних громадах була зруйнована українська система управління, припинено надання адміністративних та інших публічних послуг. На деяких територіях були спроби ввести в обіг гроші держави агресора, запровадити навчальні програми держави-агресора, було заблоковано роботу українського теле - та радіомовлення. Інструментом дестабілізації ситуації та легітимації окупаційної влади було проведення на окремих територіях незаконних референдумів щодо приєднання частини території України до держави-агресора.

На початок червня 2023 року деокуповано близько 2500 населених пунктів та близько 160 територіальних громад. Для відновлення системи управління та забезпечення життєдіяльності у постраждалих та деокупованих громадах у воєнний час, у 181 територіальній громаді 9 областей України були створені військові адміністрації населених пунктів. Серед основних проблем, які одразу постають після деокупації територій, слід виділити наступні:

- відсутність доступу до електроенергії та інших інженерних мереж;
- забруднення територій вибухонебезпечними предметами, знищення та пошкодження дорожньої інфраструктури, що між населеними пунктами, що обмежує доступність базових послуг;
- руйнування соціальної інфраструктури та житлового фонду, недостатність об'єктів фонду захисних споруд цивільного захисту;
- зниження економічної активності, зумовлене руйнуваннями та знищенням майна, безпековими загрозами та втратою трудового ресурсу;

- дефіцит кадрів для роботи військових адміністрацій, комунальних служб та публічних закладів;
- невідповідність наявного адміністративно-територіального устрою, викликам, пов'язаним зі зміною економічних, демографічних, безпекових та логістичних умов.

Зазначені проблеми актуальні для деокупованих територій, а також тих, які зараз тимчасово окуповані (майже 1900 населених пунктів в близько 130 територіальних громадах 6 областей України – Донецькій, Запорізькій, Луганській, Миколаївській, Харківській, Херсонській та 1061 населеного пункту в АР Крим).

Територіальні громади після деокупації потребуватимуть диференціації підходів реінтеграції залежно від тривалості окупації. Території, які перебувають в окупації з 2014 року – населені пункти Донецької та Луганської областей та Автономної Республіки Крим, зазнали повної втрати інституцій влади й потребуватимуть спеціальних програм та заходів для ефективного відновлення цілісності та суверенності держави, відновлення порушених внаслідок окупації прав і свобод людини та громадянина, у тому числі соціальних, трудових, виборчих прав та права на освіту, після залишення ними тимчасово окупованої території.

Крім зазначених вище, для деокупованих територій актуальними будуть наступні виклики:

- втрата зв'язків жителів з українським правовим, культурним, освітнім простором;
- присутність представників російських спецслужб, що може нести ризики для безпекової та суспільно-політичної ситуації на даних територіях;
- просування ідеології держави-агресора у всіх сферах життя людини цих територій за час окупації;
- наслідки політики російської федерації щодо знищення української та кримськотатарської ідентичностей, дискредитації української держави та її органів влади.

Важливим етапом після деокупації буде відновлення роботи органів влади України на відповідних територіях. Розвиток інституційної спроможності є спільним цільовим індикатором для багатьох розділів переговорного процесу. Саме тому Україна повинна бути готова інвестувати кошти та зусилля в покращення інституційної спроможності на національному, регіональному та місцевому рівнях.

Висновки. Стратегічною метою державної регіональної політики до 2027 року є посилення соціально-гуманітарної, економічної, просторової згуртованості України, зростання рівня безпеки й добробуту її громадян шляхом забезпечення потреб регіонів та територіальних громад у відновленні інфраструктури та модернізації економіки, ефективного використання внутрішнього потенціалу територій, розвитку системи демократичного, децентралізованого та інклюзивного багаторівневого врядування. Пріоритетами регіонального розвитку на період до 2027 року є: створення безпекових та соціально-економічних умов для повернення українців в регіони та територіальні громади; відновлення та розвиток інфраструктури на принципах прозорості, підзвітності, сталості, інклюзивності, енергоефективності, стійкості до безпекових загроз та економічної доцільності; розвиток інституційної спроможності органів місцевого самоврядування на регіональному та місцевому рівні у сферах стратегічного планування, проєктного менеджменту, цифровізації, антикорупції; розвиток людського капіталу, відновлення підприємницької активності та зростання економіки на основі внутрішнього потенціалу територій; розбудова партнерств, розвиток міжмуніципального, міжрегіонального та транскордонного співробітництва.

Інструментами реалізації Стратегії є плани заходів щодо її реалізації на 2024–2027 роки; програми та проєкти регіонального розвитку; план відновлення та розвитку регіонів; регіональні стратегії розвитку та плани заходів з їх реалізації; стратегії розвитку територіальних громад та плани заходів з їх реалізації; плани відновлення та розвитку територіальних громад; державні програми щодо розвитку транскордонного співробітництва, соціально-економічного розвитку окремих територій, угоди щодо регіонального розвитку тощо.

Список використаних джерел та літератури

1. Про Цілі сталого розвитку України на період до 2030 року: Указ президента України №722/2019. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/7222019-29825>
2. Про затвердження Державної стратегії регіонального розвитку на 2021–2027 роки: Постанова Кабінету Міністрів України від 5 серпня 2020 р. № 695. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/695-2020-%D0%BF#Text>
3. Уряд затвердив зміни до Державної стратегії регіонального розвитку. Міністерство розвитку громад, територій та інфраструктури України. 13 серпня 2024 року. URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/uriad-zatverdyy-zminy-do-derzhavnoi-stratehii-rehionalnoho-rozvytku>
4. Кіншак А.В. Державна регіональна політика в Україні: термінологічна невизначеність. Державне управління: удосконалення та розвиток. №6. 2014.
5. Черевань І., Бородин І. Перспективи зрушення регіонального розвитку в умовах воєнних викликів. Наукові перспективи. № 1 (31). 2023. С. 190–199.
6. Економіка регіонів України в умовах війни: ризики та напрямки забезпечення стійкості: науково-аналітичне видання / наук редактор Сторонянська І.З. Серія «Проблеми регіонального розвитку». Львів: ДУ «Інститут регіональних досліджень ім. М.І. Долишнього НАН України, 2022. 70 с.
7. Іщук С. Економіка регіонів України в умовах повномасштабної війни: новітні тенденції. Економічний часопис Волинського національного університету імені Лесі Українки. №3. 2023. С. 25–33.

References

1. Pro Tsili staloho rozvytku Ukrainy na period do 2030 roku: ukaz prezydenta Ukrainy №722/2019. [On the Sustainable Development Goals of Ukraine until 2030: Presidential Decree of Ukraine No. 722/2019.] URL: <https://www.president.gov.ua/documents/7222019-29825> (accessed: June 9, 2025) [In Ukrainian]
2. Pro zatverdzhennia Derzhavnoi stratehii rehionalnoho rozvytku na 2021–2027 roky: Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 5 serpnia 2020 r. № 695 [On the Approval of the State Regional Development Strategy for 2021–2027: Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine No. 695 dated August 5, 2020.] URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/695-2020-p#Text> (accessed: June 9, 2025) [In Ukrainian]
3. Uriad zatverdyy zminy do Derzhavnoi stratehii rehionalnoho rozvytku. Ministerstvo rozvytku hromad, terytorii ta infrastruktury Ukrainy. 13 serpnia 2024 roku [The Government Approved Amendments to the State Regional Development Strategy. Ministry for Communities, Territories and Infrastructure Development of Ukraine. August 13, 2024.] URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/uriad-zatverdyy-zminy-do-derzhavnoi-stratehii-rehionalnoho-rozvytku> (accessed: June 9, 2025) [In Ukrainian]
4. Kinshchak A.V. Derzhavna rehionalna polityka v Ukraini: terminolohichna nevyznachenist. Derzhavne upravlinnia: udoskonalennia ta rozvytok. №6. 2014. [Kinshchak, A. V. (2014). State regional policy in Ukraine: Terminological uncertainty. Public Administration: Improvement and Development, (6)] [In Ukrainian]
5. Cherevan I., Borodin I. Perspektyvy zrushennia rehionalnoho rozvytku v umovakh voiennykh vyklykiv. Naukovi perspektyvy. № 1 (31). 2023. S. 190–199. [Cherevan, I., & Borodin, I. (2023). Prospects for advancing regional development under wartime challenges. Scientific Perspectives, 1(31), 190–199.] [In Ukrainian]
6. Ekonomika rehioniv Ukrainy v umovakh viiny: ryzyky ta napriamky zabezpechennia stiihosti: naukovo-analitychne vydannia / nauk redaktor Storonianska I.Z. Seria «Problemy rehionalnoho rozvytku». Lviv: DU «Instytut rehionalnykh doslidzhen im. M.I. Dolishnoho NAN Ukrainy, 2022. 70 s. [The Economy of Ukraine's Regions Under Conditions of War: Risks and Directions for Ensuring Resilience: Scientific and analytical publication / Edited by I. Z.

Storonyanska. Series «Problems of Regional Development» Lviv: M. I. Dolishniy Institute of Regional Research of the NAS of Ukraine, 2022. 70 p.] [In Ukrainian]

7. Ishchuk S. *Ekonomika rehioniv Ukrainy v umovakh povnomasshtabnoi viiny: novitni tendentsii*. Ekonomichnyi chasopys Volynskoho natsionalnoho universytetu imeni Lesi Ukrainky. №3. 2023. S. 25–33. [Ishchuk, S. (2023). The economy of Ukraine's regions under full-scale war: Emerging trends. Economic Journal of Lesya Ukrainka Volyn National University, (3), 25–33.] [In Ukrainian]

УДК 355.2:323.28:342.5(477)"2022

Ярослав ПИЛИНСЬКИЙ,
старший науковий співробітник відділу
зарубіжних систем педагогічної освіти і освіти дорослих
Інституту педагогічної освіти і освіти дорослих
ім. Івана Зязюна НАПН України (Київ, Україна)
ypylynskyi@gmail.com

ЗБРОЯ І ГРОМАДЯНИ (ЧИ ПОВИННІ ГРОМАДЯНИ УКРАЇНИ БУТИ ОЗБРОЄНИМИ?)

DOI: 10.5281/zenodo.17060625

Ці три роки жорстокої війни на виживання зясували українцям багато такого, чого вони не знали про себе. Наприклад, для багатьох громадян стали відкриттям власна стійкість, мужність і здатність бути вояком, бути захисником, бути чоловіком, який готовий жертвувати своїм життям, щоб захистити свою родину, своїх дітей від окупанта, вберегти Україну від знищення.

Сьогодні, коли війна триває вже понад три роки, усі громадяни України мають зрозуміти, що навіть коли війна закінчиться, а закінчиться вона, безумовно, нашою перемогою, тема військового вишколу й озброєння громадян має перейти зі сфери теоретичних обговорень у площину практичного впровадження й повсякденної турботи громадян, громад і держави.

Водночас з осені 2023 р. суспільство охопила жвава дискусія про мобілізацію і передбачувано виявила, що український народ складається не лише з героїв, готових негайно стати до бою, і людей, здатних на самопожертву. Наше суспільство – це також громадяни які, за можливості, воліли б уникати участі у війні. Їхнє небажання особисто брати участь бойових діях (у захисті себе й своїх близьких) сильніше за страх бути інтернованим, катованим чи загинути від рук окупанта. Вони женуть від себе думки про те, що в разі окупації їх все одно буде мобілізовано окупантами й відправлено як гарматне м'ясо на наступну війну, хоча історія російської та більшовицької імперій, свідчить про те, що так було завжди. Не заглиблюючись у більш давню історію, варто нагадати, що саме українці становили основну масу як рекрутів, так і загиблих під час кримської війни 1853–1856 рр. Вони масово гинули також на фронтах як Першої, так і Другої світових воєн. Їх безжально кидали на ворожі шанці й під час окопної війни, і при форсуванні Дніпра, й при штурмі Берліна чи Кенігсберга.

Саме тому нам, сучасним українцям, у тилу й на фронті варто вже нині, не чекаючи закінчення війни, починати розробляти власну концепцію захисту держави, а отже, навчання й мобілізації громадян, виховання в них змалечку розуміння й усвідомлення обов'язку спільно захищати своє право жити у власній вільній і демократичній державі.

Ключові слова: зброя, громадяни, громада, захист держави.

Yaroslav PYLYNSKYI,
Senior Research of the department
foreign systems of pedagogical education and adult education
Institute of Pedagogical Education and Adult Education
named after Ivan Zyazyun of the National Academy of Educational Sciences of Ukraine
(Kyiv, Ukraine)
ypylynskyi@gmail.com

WEAPONS AND CITIZENS. (SHOULD UKRAINIAN CITIZENS BE ARMED?)

These three years of a brutal war for survival have revealed to Ukrainians many things they did not know about themselves. For example, for many citizens, their own resilience, courage, and ability to be a soldier, to be a defender, to be a man who is ready to sacrifice his life to protect his family, his children from the occupier, to save Ukraine from destruction became a discovery.

Today, when the war has been going on for more than three years, all citizens of Ukraine must understand that even when the war ends, and it will certainly end with our victory, the topic of military training and arming citizens must move from the sphere of theoretical discussions to the plane of practical implementation and everyday concern of citizens, communities, and the state.

At the same time, since the fall of 2023, society has been gripped by a lively discussion about mobilization and predictably revealed that the Ukrainian people consist not only of heroes ready to immediately go into battle, and people capable of self-sacrifice. Our society is also made up of citizens who, if possible, would prefer to avoid participating in war. Their reluctance to personally participate in hostilities (in defense of themselves and their loved ones) is stronger than the fear of being interned, tortured, or killed by the occupier. They drive away the thought that in the event of occupation they will still be mobilized by the occupiers and sent as cannon fodder to the next war, although the history of the Russian and Bolshevik empires shows that this has always been the case. Without delving into more ancient history, it is worth recalling that it was Ukrainians who made up the bulk of both recruits and those killed during the Crimean War of 1853-1856. They also died en masse on the fronts of both the First and Second World Wars. They were mercilessly thrown into enemy trenches during trench warfare, during the crossing of the Dnieper, and during the storming of Berlin or Königsberg.

That is why we, modern Ukrainians, in the rear and at the front, should start developing our own concept of state defense right now, without waiting for the end of the war, and therefore, training and mobilizing citizens, instilling in them from an early age an understanding and awareness of the duty to jointly defend our right to live in our own free and democratic state.

Keywords: weapons, citizens, community, state defense.

Постановка проблеми. Проблема права громадян бути озброєними сягає давніх часів. У демократичних суспільствах вона переважно вирішувалася через обов'язок усіх громадян мати зброю, вміти нею користуватися і відповідно разом захищати батьківщину. Недемократичні суспільства переважно забороняли населенню мати зброю і спиралися на найману армію. Сучасні демократії зуміли захистити себе від авторитарних країн і збудувати процвітаючі суспільства саме спираючись на озброєних громадян. Україні, щоб вижити у сучасному світі, у якому зусібіч посилюються авторитарні та тоталітарні режими, необхідно шукати опору у власних силах, а отже, громадяни України повинні мати зброю і вміти ефективно її використовувати. Досвід інших демократичних держав має стати нам у пригоді.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Першим відомим обґрунтуванням необхідності озброєння громадян є відома праця Фукідіда Історія Пелопоннеської війни [1]. Пізніше цю тему опрацьовували Мак'явеллі у своїй відомій праці Державець [2], відомі діячі американської революції Александер Гамільтон, Джеймс Медісон, Джон Джей у своїй праці «Федераліст» [3].

У сучасній Україні ця проблема обговорюється переважно у фаховій юридичній літературі. Так, наприклад, у статті «Що потрібно знати про декларування зброї» розміщеній на порталі МВС України просто наводиться порядок реєстрації зброї [4], а на порталі Протокол.юа, з'ясовується «Якою зброєю мають право володіти громадяни України?» [5]. Поодинокі статті в електронних медіа як то стаття Григорія Усатого «Україні потрібен закон щодо обігу зброї» [6] лише порушують проблему, проте не дають їй належного розвитку і осмислення. Не набагато краще стан справ і з іншими зверненнями до цієї теми. Так, Українська асоціація власників зброї розмістила нещодавно на своєму порталі статтю з промовистою назвою «Зброя, кара і Закон» [7] у якій розглядає цю проблему лише з точки зору вузько законодавчого врегулювання права громадян придбати зброю, і володіти нею. Крім того, у статті «Право громадян на зброю – pro et contra»: про право громадян на володіння бойовою вогнепальною зброєю» опублікованій ще у 2016р. Фріс П.Л., завідувач кафедри кримінального права Юридичного інституту Прикарпатського Національного університету імені Василя Стефаника, спробував обґрунтувати право громадян України володіти зброєю [8].

Таким чином, ця тема може вважатися практично нерозробленою в сучасній українській науковому обігу, проте, з огляду на війну на виживання, що триває вже понад три роки є, на нашу думку, першочергово важливою. Адже від того, чи зможе українське суспільство належним чином організувати володіння громадянами зброєю, залежить його існування.

Метою статті є осмислення необхідності озброєння громадян України та системного підходу до їх військової підготовки як елементу стійкої моделі національної безпеки в умовах триваючої війни та на перспективу після перемоги. Автор прагне ініціювати суспільну дискусію щодо ролі кожного громадянина у захисті держави та формування нової культури безпеки.

Виклад основного матеріалу дослідження. Сьогодні, коли війна триває вже понад три роки, усі громадяни України мають зрозуміти, що навіть коли війна закінчиться, а закінчиться вона нашою перемогою, тема військового вишколу й озброєння громадян має перейти зі сфери приватних обговорень переважно в Інтернеті в площину практичного впровадження й удосконалення, стати предметом повсякденної турботи громадян, громад і держави.

Водночас з осені 2023 р. суспільство охопила жвава дискусія про мобілізацію і передбачувано виявила, що український народ складається не лише з героїв, готових негайно стати до бою, і людей, здатних на самопожертву. Наше суспільство – це також громадяни, які, за можливості, воліли б уникати участі у війні. Їхнє небажання особисто брати участь бойових діях (у захисті себе й своїх близьких) сильніше за страх бути інтернованим, катованим чи загинути від рук окупанта. Вони женуть від себе думки про те, що в разі окупації їх все одно буде мобілізовано окупантами й відправлено як гарматне м'ясо на наступну війну, хоча історія російської імперії свідчить про те, що завжди було саме так. Не заглиблюючись у більш давню історію, варто лише нагадати, що саме українці становили основну масу як рекрутів, так і загиблих під час кримської війни 1853–1856 рр. Вони масово гинули також на фронтах як Першої, так і Другої світових воєн. Їх безжально кидали на німецькі та австрійські шанці й під час окопної війни, і при форсуванні Дніпра, і при штурмі Берліна чи Кенігсберга.

Саме тому нам, сучасним українцям, у тилу й на фронті варто вже нині, не чекаючи закінчення війни, починати розробляти власну концепцію захисту держави, а отже, принципи навчання й мобілізації громадян, виховання в них змалечку розуміння й усвідомлення обов'язку спільно захищати своє право жити у власній вільній і демократичній державі.

Як показали останні десятиліття, для існування й розвитку суспільства в мирний час, мабуть, не потрібно, щоб усі громадяни були героями, людьми, які повсякчас готові як фізично, так і психологічно до організованої відсічі нападникам, які володіють зброєю і

вміють її ефективно застосовувати, навчені виконувати команди й віддавати їх. Саме тому, десятиліття що минули на Європейському континенті по Другій світовій війні, відзначилися стрімким піднесенням добробуту, адже в суспільстві були передусім затребувані представники мирних професій, а не воїни-захисники, виробники товарів широкого вжитку, а не озброєння. Є підстави вважати, що з початком XXI ст. ця епоха завершилася. І людство повернулося якщо не до звичного колись стану війни усіх проти всіх і права сильного, то принаймні почуло відверті декларації про повернення до такого стану справ. А лідери РФ навіть продемонстрували видимий рух у цьому напрямку.

Саме тому варто нагадати, що саме ті суспільства, які сьогодні успішно продовжують існувати у світі, у попередні епохи змогли знайти такі засоби оборони, організуватися й виховати своїх громадян так, щоб вони були здатним захищати себе й свою державу. Упродовж багатьох віків запорукою успішного опору ворогам і захисту вітчизни від їхніх зазіхань було масове володіння громадянами зброєю, що потребувало їх постійного навчання злагоджено та вміло її застосовувати. Грецькі поліси, Рим за часів республіки, середньовічні італійські міста-держави, Голландські провінції – усі ці державні утворення завдячують своїм тривалим і безпечним існуванням саме озброєним і добре навченим громадянам. Протягом останніх двох століть Швейцарська Конфедерація змогла захистити свою незалежність, свободу й добробут саме спираючись на озброєних громадян – на «міліцію» (яке в первинному сенсі цього слова означало «армію громадян» [9]).

Отож, сучасні українці також мають згадати власний історичний досвід. Адже протягом кількох сторіч власна «озброєна міліція» – українські козаки – боронили наш край від зазіхань чужинців. І всупереч уявленню, нав'язанам нам ворогами протягом кількох останніх століть, козаки були переважно успішними. Ці озброєні громадяни, всупереч численним спробам анігіляції українського народу з боку різних агресорів, допомогли українцям не лише зберігати власну ідентичність на своїй землі, а навіть економічно й культурно розвиватися.

Можливо, спираючись саме на ці давні традиції, цей культурний код вічного воїна, перебуваючи в складі й Габсбурзької імперії, і російської імперії, а особливо її останнього втілення радянсько-більшовицького союзу, українці попри все не втратили здатності до збройного протистояння ворогам. І хоча ця, остання, імперія всілякими засобами намагалася пасифікувати українців, перетворюючи їх із озброєних громадян на покірливих підданих – рабів імперії, події останніх років довели марність цих намагань.

Сучасна війна на знищення, яка триває вже понад три роки, що точиться під відкриті заклики до геноциду українців, спонукає нас усіх – громадян України – максимально уважно поставитися до проблеми власного захисту і реального виживання. Адже досвід громадян, які вижили під час окупації, незаперечно засвідчує, що головною метою окупантів у цій війні є знищення громадян України і заміщення їх новоприбульцями з глибин території РФ. Саме тому сучасний досвід більшості європейських країн у створенні законодавства й порядку володіння громадянами зброєю навряд чи підходить Україні. Адже останні десятиліття після Другої світової війни Європа жила в умовах миру та гарантій з боку США цей мир оберігати. Саме тому не лише володіння зброєю, але й загальне військове зобов'язання нині сприймаються більшістю в європейських суспільствах як недоречні [10].

Натомість сьогодні Україна опинилася в тому минулому, коли війну справді сприймали продовженням політики, а великі держави вважали цілком доречним завойовувати близьких і не дуже сусідів, нищити їхню економіку та населення. Сьогодні Україна, як колись Швейцарія чи новостворені Сполучені Держави Америки (саме так, на нашу думку, мають називатися українською мовою США, тим більше, що саме так їх називають інші слов'янські народи) [11], має справу із російською імперією, яка, ніколи не припинить робити спроби захопити нашу землю, поневолити й винищити наш народ. Тому громадянам України та її владі, якщо вони не хочуть бути знищеними найближчими роками і в наступні десятиліття, потрібно постійно дбати про те, щоб усі громадяни України могли зі зброєю в руках ефективно захищати нашу землю від ворожої агресії.

Тим, хто справді турбується про майбутнє України, про її виживання й процвітання, про недоторканність її кордонів, було б варто передусім звернутися до досвіду Швейцарії, але не завадило б також поцікавитися досвідом Сполучених Держав, Фінляндії чи Ізраїлю у сфері озброєння та військового вишколу громадян. На увагу заслуговує і сучасний досвід балтійських держав, адже їхні уряди, розуміючи ступінь загрози з боку РФ, намагаються навчити більшість своїх громадян ефективно давити відсіч агресору [12].

Проте, оскільки історично першими в новітній історії масово почали озброюватися саме громадяни Швейцарії, вважаємо за доцільне подати короткий огляд досвіду цієї альпійської держави, адже, завдячуючи саме власним збройним силам, вона ніколи не була завойована, а її досвід було творчо застосовано у вже згаданих вище державах. Заради справедливості варто зазначити, що невдовзі після французької буржуазної революції відбулася буржуазна революція у Швейцарській конфедерації. У цей відносно короткий період революційної сваволі й безладу швейцарська конфедерація формально нетривалий час визнала зверхність Франції. Проте французькі війська не перетинали її кордонів і швейцарська республіка лише узгоджувала свою діяльність з французьким консулом, який перебував тоді в Женеві. Отже, протягом століть гарантом державного суверенітету Швейцарської конфедерації та свободи її громадян були саме озброєні громадяни.

У боротьбі за незалежність Сполучені Держави також спиралися на власних озброєних громадян. Більшість із них володіла зброєю, яку використовували передусім для полювання, а за необхідності й для захисту своїх осель. Протягом десятиліть, що передували війні за незалежність, сутички з індіанцями та між колоністами були звичною справою, адже в умовах освоєння нових земель конфлікти за право власності на землю відбувалися доволі часто. Отож від часу свого заснування американські колонії Британії мали спеціальні закони, які регулювали володіння та використання зброї. Ці закони також стосувалися особистої безпеки, запобігання злочинності, дозволу на полювання, загальної оборони тощо. Незважаючи на значну схожість, закони щодо контролю за зброєю в американських колоніях відрізнялися від англійських у двох важливих аспектах. По-перше, американські колонії не обмежували використання та володіння зброєю для громадян залежно від певного соціально-економічного статусу. А отже, по-друге, американські колонії створювали свої ополчення з усіх громадян незалежно від їхньої приналежності до різних верств населення. Крім того, в американських колоніях чоловіки всіх станів мали самі зберігати свою зброю та інше спорядження, необхідне для підтримання власної безпеки, захисту громади та держави [13].

У своїй упевненості в тому, що володіння зброєю має бути загальним, громадяни американських колоній спиралася на праці італійського політичного філософа Нікколо Макіавеллі [2] та британського філософа Джеймса Харрінгтона [15]. Ці мислителі у своїх працях обґрунтовували важливість особистого володіння зброєю громадянами для забезпечення загальної безпеки та захисту прав народу в республіці. Вони по суті пропагували філософію озброєного громадянства, згідно з якою кожен громадянин є солдатом, а кожен солдат – громадянином. Саме ці ідеї було зафіксовано в Другому додатку до Конституції США. Так, у ній зазначено: «Добре врегульована міліція необхідна для безпеки вільної держави, права людей зберігати й носити зброю не можуть бути порушеними». («A well regulated Militia being necessary to the security of a free State, the right of the people to keep and bear Arms, shall not be infringed»). У цьому Другому додатку слово «міліція» вжито саме в значенні «озброєні громадяни», від лат. *militia* «військова служба, війна», від *miles* «солдат», у такому значенні «громадянської армії – міліції» (на відміну від професійних солдатів) слово вперше згадується у британських документах у 1690-х рр. [16].

Під час війни за незалежність Йохан Валтраверс – впливовий, як на той час, швейцарський науковець і викладач – у своїх листах до Бенджаміна Франкліна наголошував, що нова республіка – Сполучені Держави – повинна стати зі Швейцарією республіками-сестрами [17].

Як показує подальший перебіг подій, саме спираючись на озброєних громадян, американські колонії виграли війну за незалежність. А по тому перед ними постало завдання

якнайкраще облаштувати свою нову країну, яка складалася з 13 окремих республік в оточенні великих і сильних колоніальних імперій. Враховуючи досвід Війни за незалежність, батьки-засновники вирішили зберегти право громадян на зброю як запоруку незалежності держави й підтримки підвалин міцної демократії в державі, як запобіжник від спроб узурпації влади.

Сьогодні, коли світ переживає новий виток імперіалізму й на зміну усталеному в Європі після Другої світової війни порядку, що полягав у недоторканності кордонів, знову повернулося право сильного перекроювати кордони на свій розсуд, лише сильна армія здатна гарантувати безпеку й добробут держави. Бо лише держава із сильною армією може зупинити агресора та сподіватися на підтримку й допомогу сусідів у разі такої агресії.

З огляду на це Україні потрібна «озброєна міліція», яка змогла б захистити її народ від агресивних дій сусідів. По суті, без загальної мілітаризації свідомості громадян неможливо буде налагодити такий рівень оборони держави, який зробив би збитки, завдані спробою агресії проти неї, неприйнятно нищівними для агресора. З цією метою необхідно повністю переглянути стосунки громадянина, громади та держави у сфері володіння зброєю, налагодити навчання усіх без винятку громадян того, як бути готовими зупинити агресора та кваліфіковано надавати домедичну допомогу.

Оскільки війна стала високотехнологічною, то навчання володіння новими технологіями ведення бойових дій за допомогою роботизованих систем повинно стати пріоритетом для навчання молоді, а також важливою складовою освіти дорослих, адже від злагоджених спільних дій усіх вікових груп нашого суспільства й обох статей напряду залежатиме як індивідуальне, так і групове виживання в умовах тотальної війни, яку наразі веде проти нас Російська Федерація.

Вважаємо, що для цього Міністерству освіти і науки України при взаємодії з Міністерством оборони, Міністерством цифрових технологій, Міністерством охорони здоров'я та іншими відомствами держави із залученням приватного сектору необхідно створити всеохопну програму розвитку оборони України.

На четвертому році війни варто зрозуміти всім, хто не бачить свого майбутнього поза межами України, хто вважає її своїм домом і місцем для самореалізації, що оборона держави є безумовним пріоритетом. Тільки сильна незалежна Україна зможе претендувати на належне місце в нових оборонних союзах, які складаються сьогодні у світі. Для цього необхідно також передбачити формування професійної контрактної армії, а також обов'язкове військове навчання для всіх громадян, крім тих, хто не може бути учасником оборони країни за станом здоров'я чи за віком. Для всіх громадян передбачити регулярну перепідготовку для підтримання навичок, набутих у період попереднього навчання, чи оволодіння новими навичками й знаннями, пов'язаними зі змінами в технологіях ведення оборонних дій.

Після проходження строкової служби особовий склад зараховують у запас. Ніякої різниці між спрямуванням чоловіків і жінок на службу в запас не повинно бути. ЗСУ також повинні мати право призвати резервістів для:

- служби в запасі тривалістю до одного місяця що три роки до досягнення 45 років (рядові) або 50 років (офіцери). Резервісти можуть піти добровольцями після досягнення цього віку за погодженням з управлінням персоналу армії;
- безпосередньої активної служби у воєнний час.

Усі українці, які служили в ЗСУ та віком до 45 років, мають право на службу в резерві, якщо не передбачено інше звільнення. Лише ті, хто відбув не менше 20 днів служби в запасі протягом останніх трьох років, вважаються дійсними резервістами.

На рівні громади, на нашу думку, необхідно запровадити випробувану століттями швейцарську модель навчання загального володіння стрілецькою зброєю та навичками надання домедичної допомоги. Для цього необхідно, щоб передусім громади контролювали володіння зброєю, вишкіл та перепідготовку громадян, а також порядок зберігання зброї та набоїв.

Для цього необхідно законодавчо упорядкувати з урахуванням досвіду цієї війни створення та підтримання функціонування системи територіальної оборони. Продумати спосіб її функціонування й підтримання злагодженості й боєздатності в умовах мирного часу, надавши територіальній обороні певні права у здійсненні функцій, попередньо властивих рятувальникам, пожежникам парамедикам тощо. На базі об'єднаних територіальних громад створити в межах територіальної оборони підрозділи із розмінування територій.

Додати необхідні доповнення до навчальних планів закладів середньої та вищої освіти, враховуючи необхідність швидкої добровільної мобілізації усіх громадян, які можуть бути мобілізовані за станом здоров'я.

Міністерству освіти і науки разом із відповідними міністерствами Кабінету міністрів та приватними підприємствами на місцях необхідно створити мережу закладів професійно-технічного навчання, спрямовану на забезпечення потреб оборони як на рівні окремих громад, так і на рівні держави в цілому. Для цього створити державний фонд підтримки інновацій у сфері оборонних технологій, а також законодавчу рамку для забезпечення функціонування недержавних фондів розвитку оборонних технологій.

Висновки. Усі перелічені заходи є критично важливими для виживання України як держави і українців як нації в сучасному світі, де кожний передусім має дбати про себе сам. Як показують події останніх двох десятиліть, людство позбулося страхів великої війни, а егоїзм як колективний, так і особистий, а також жадібність витіснили обережність і прагнення підтримувати колективну безпеку. Лише власна армія, власне озброєння та розумно побудовані союзи, засновані на спільності безпекових та економічних інтересів, зможуть допомогти українцям зберегти мир у своєму домі. І тут нам у пригоді можуть стати ідеї батьків-засновників США про те, що для підтримання демократії потрібні передусім демократи, а демократами можуть бути лише освічені, свідомі, моральні громадяни. Отже, наша мета віднині – підготовлені, мотивовані й озброєні громадяни, сильні громади, а відтак непереможна держава.

Список використаних джерел та літератури

1. Thucydides. History of the Peloponnesian War / translated by Steven Lattimore, 1998. URL: <https://ia801701.us.archive.org/25/items/thucydides-lattimore/Thucydides%20%5BLattimore%5D.pdf> (дата звернення: 06.04.2025)
2. Мак'явеллі Н. Державець. URL: <https://chtyvo.org.ua/authors/MachiavelliNiccolo/Derzhavets/> (дата звернення: 06.04.2025).
3. Гамільтон А., Медісон Д., Джей Д. Федераліст, Сфера, К., 2002. – 492.
4. Що потрібно знати про декларування зброї URL: <https://mvs.gov.ua/zbroya> (дата звернення: 06.04.2025)
5. Якою зброєю мають право володіти громадяни України? URL: https://protocol.ua/ua/yakoyu_zbroeyu_mayut_pravo_voloditi_gromadyani_ukraini/ (дата звернення: 06.04.2025)
6. Усатий Г., Україні потрібен закон щодо обігу зброї. URL: <https://ukr.radio/news.html?newsID=105280> (дата звернення: 06.04.2025)
7. Зброя, кара і Закон. URL: <https://uavz.org/zbroya-kara-i-zakon/> (дата звернення: 06.04.2025)
8. Фірс П.Л. «Право громадян на зброю – pro et contra»: про право громадян на володіння бойовою вогнепальною зброєю URL: https://protocol.ua/ua/pravo_gromadyan_na_zbroyu_pro_et_contra_pro_pravo_gromadyan_na_volodinnnya_boyovoyu_vognepalnoyu_zbroeyu/ (дата звернення: 06.04.2025)
9. Див докладніше: <https://www.etymonline.com/word/militia> Від лат. militia «військова служба, війна», від miles «солдат». Поняття militia «громадянська армія» (на відміну від професійних солдатів) уперше згадують у 1690-х роках, можливо, походить від французького слова milice. Історично англосаксонські війська, які чинили опір вікінгам, були

ополченнями, створеними графствами. В історії США до 1777 року militia розумілася як «уся сукупність чоловіків, оголошених за законом придатними до військової служби, без призову, незалежно від того, чи були вони озброєні та спеціально навчені».

10. Якось повертаючись літаком до Європи зі Сполучених Штатів, я мав сусідом поляка, який розповів мені, зокрема, що його дружина заборонила йому дарувати синові іграшкового водяного пістолета та й взагалі будь-яку іграшкову зброю, щоб, не дай боже, не виховати дитину в мілітарному дусі. І це було у 2018 році, вже після нападу РФ на Україну.

11. Так по-польськи це: Stany Zjednoczone Ameryki, а по хорватськи Sjedinjene Američke Države.

12. Guardians of the North: The Finnish Army Improves Readiness and Mobility to Counter Hybrid Threats, by Dr. Michael Jonsson & Dr. Johan Engvall // <https://www.foi.se/rest-api/report/FOI%20Memo%206481> // Ron Tira, ed. (2009). The Nature of War: Conflicting Paradigms and Israeli Military Effectiveness. Sussex Academic Press.

13. Gun control in the United States. URL: <https://www.britannica.com/technology/gun-control/Gun-control-in-the-United-States> (дата звернення: 06.04.2025)

14. Worden, Blair. «James Harrington and The Commonwealth of Oceana, 1656» and «Harrington's Oceana: origins and aftermath, 1651—1660,» in David Wootton, ed. Republicanism, liberty, and commercial society, 1649–1776 (Stanford: 1994)

15. Див. докладніше значення в Етимологічному словнику: URL: <https://www.Etymonline.com/search?q=Militia> (дата звернення: 06.04.2025)

16. Лист від Валтраверса до Франкліна 10 січня 1778 р. URL: <https://founders.archives.gov/?q=Correspondent%3A%22Valltravers%2C%20Johann%20Rodolphe%22%20Correspondent%3A%22Franklin%2C%20Benjamin%22&s=1111311111&r=9> (дата звернення: 06.04.2025)

17. Concept of nation-army in Switzerland. URL: <https://theanalyticon.com/en/%D0%BD%D0%BE%D0%B2%D0%BE%D1%81%D1%82%D0%B8-en/concept-of-nation-army-in-switzerland/> (дата звернення: 06.04.2025).

18. Sabine Mannitz. The Normative Construction of the Soldier in Switzerland: Constitutional Conditions and Public Political Discourse. URL: <https://citeseerx.ist.psu.edu/document?repid=rep1&type=pdf&doi=45897d17542954b392f4570a833eeaf90b7a5550> (дата звернення: 06.04.2025).

19. Roislien, Hanne Eggen (2013). "Religion and Military Conscription: The Case of the Israeli Defense Forces (IDF)", Armed Forces & Society 39, No. 3, pp. 213–232.

20. Guardians of the North: The Finnish Army Improves Readiness and Mobility to Counter Hybrid Threats, by Dr. Michael Jonsson & Dr. Johan Engvall. URL: <https://www.foi.se/rest-api/report/FOI%20Memo%206481> (дата звернення: 06.04.2025)

21. Gun control in the United States. URL: <https://www.britannica.com/technology/gun-control/Gun-control-in-the-United-States> (дата звернення: 06.04.2025).

22. Гамільтон А., Медісон Д., Джей Д. Федераліст, Сфера, К., 2002. – 492.

23. Ron Tira, ed. (2009). The Nature of War: Conflicting Paradigms and Israeli Military Effectiveness. Sussex Academic Press.

24. Thucydides. History of the Peloponnesian War / translated by Steven Lattimore, 1998. URL: <https://ia801701.us.archive.org/25/items/thucydides-lattimore/Thucydides%20%5BLattimore%5D.pdf> (дата звернення: 06.04.2025).

25. Worden, Blair. «James Harrington and The Commonwealth of Oceana, 1656» and «Harrington's Oceana: origins and aftermath, 1651–1660,» in David Wootton, ed. Republicanism, liberty, and commercial society, 1649–1776 (Stanford: 1994).

26. Усатий Г., Україні потрібен закон щодо обігу зброї. URL: <https://ukr.radio/news.html?newsID=105280> (дата звернення: 06.04.2025).

27. Фірс П.Л. «Право громадян на зброю – pro et contra»: про право громадян на володіння бойовою вогнепальною зброєю URL: https://protocol.ua/ua/pravo_gromadyan_na_zbroyu_pro_et_contra_pro_pravo_gromadyan_na_volodinnya_boyovoyu_vognepalnoyu_zbroeyu/ (дата звернення: 06.04.2025).

References

1. Thucydides. History of the Peloponnesian War / translated by Steven Lattimore, 1998. URL: <https://ia801701.us.archive.org/25/items/thucydides-lattimore/Thucydides%20%5BLattimore%5D.pdf> (accessed: 06.04.2025) [In English]
2. Makiavelli N. Derzhavets [Machiavelli, N. The Prince.] URL: <https://chtyvo.org.ua/authors/MachiavelliNiccolo/Derzhavets/> (accessed: 06.04.2025) [In Ukrainian]
3. Hamilton A., Madison D., Dzhei D. Federalist, Sfera, K., 2002. – 492. [Hamilton, A., Madison, J., Jay, J. The Federalist Papers. Kyiv: Sfera, K., 2002. – 492 pages.][In Ukrainian]
4. Shcho potribno znaty pro deklaruvannya zbroi [What You Need to Know About Weapon Declaration.] URL: <https://mvs.gov.ua/zbroia> (accessed: 06.04.2025) [In Ukrainian]
5. Yakoiu zbroieiu maiut pravo volodity hromadiany Ukrainy? [What Types of Weapons Are Ukrainian Citizens Allowed to Own?] URL: https://protocol.ua/ua/yakoyu_zbroeyu_mayut_pravo_voloditi_gromadyani_ukraini/ (accessed: 06.04.2025) [In Ukrainian]
6. Usatyi H., Ukraini potriben zakon shchodo obihu zbroi. [Usatyi, H. Ukraine Needs a Law on the Circulation of Weapons.] URL: <https://ukr.radio/news.html?newsID=105280> (accessed: 06.04.2025) [In Ukrainian]
7. Zbroia, kara i Zakon. [Weapons, Punishment, and the Law.] URL: <https://uavz.org/zbroia-kara-i-zakon/> (accessed: 06.04.2025) [In Ukrainian]
8. Firs P.L. «Pravo hromadian na zbroiu – pro et contra»: pro pravo hromadian na volodinnia boiovoiu vohnepalnoiu zbroieiu» [Firs, P.L. «The Right to Bear Arms – Pro et Contra»: On the Right of Citizens to Own Military Firearms] URL: https://protocol.ua/ua/pravo_gromadyan_na_zbroiu_pro_et_contra_pro_pravo_gromadyan_na_volodinnia_boiovoyu_vognepalnoyu_zbroeyu/ (accessed: 06.04.2025) [In Ukrainian]
9. Dyv dokladnishe: <https://www.etymonline.com/word/militia> Vid lat. militia «viiskova sluzhba, viina», vid miles «soldat». Poniattia militia «hromadianska armiia» (na vidminu vid profesiinykh soldativ) upershe zghadiut u 1690-kh rokakh, mozhlyvo, pokhodyt vid frantsuzkoho slova milice. Istorychno anhlosaksonski viiska, yaki chynyly opir vikinham, byly opolchenniamy, stvorenymy hrafstvamy. V istorii SShA do 1777 roku militia rozumilas yak «usia sukupnist cholovikiv, oholoshenykh za zakonom prydatnymi do viiskovoi sluzhby, bez pryzovu, nezalezho vid toho, chy byly vony ozbroieni ta spetsialno navcheni». [See more: <https://www.etymonline.com/word/militia>. From Latin militia «military service, war», from miles «soldier». The term militia in the sense of «citizens army» (as opposed to professional soldiers) first appeared in the 1690s, possibly derived from the French word milice. Historically, Anglo-Saxon forces resisting Viking invasions were militias raised by counties. In U.S. history, until 1777, militia referred to «the entire body of men declared by law as eligible for military service, without being conscripted, regardless of whether they were armed or specially trained»] [In Ukrainian]
10. Yakos povertaiuchys litakom do Yevropy zi Spoluchenykh Shtativ, ya mav susidom poliaka, yakyi rozpoviv meni, zokrema, shcho yoho druzhyna zaboronyla yomu daruvaty synovi ihrashkovoho vodianoho pistoletu ta y vzahali bud-yaku ihrashkovu zbroiu, shchob, ne dai bozhe, ne vykhovaty dytynu v militarnomu dusi. I tse bulo u 2018 rotsi, vzhe pislia napadu RF na Ukrainu. [Once, while flying back to Europe from the United States, I had a Polish neighbor on the plane who told me, among other things, that his wife had forbidden him to give their son a toy water gun – or any toy weapon at all – so as not to raise the child in a militarized spirit. And this happened in 2018, already after Russia's aggression against Ukraine.] [In Ukrainian]
11. Tak po-polsky tse: Stany Zjednoczone Ameryki, a po khorvatsky Sjedinjene Američke Države. [In Polish, it is Stany Zjednoczone Ameryki; in Croatian, Sjedinjene Američke Države.] [In Ukrainian]
12. Guardians of the North: The Finnish Army Improves Readiness and Mobility to Counter Hybrid Threats, by Dr. Michael Jonsson & Dr. Johan Engvall // <https://www.foi.se/rest-api/report/FOI%20Memo%206481> // Ron Tira, ed. (2009). The Nature of War: Conflicting Paradigms and Israeli Military Effectiveness. Sussex Academic Press [In English]

13. Gun control in the United States. URL: <https://www.britannica.com/technology/gun-control/Gun-control-in-the-United-States> (дата звернення: 06.04.2025) [In English]
14. Worden, Blair. «James Harrington and The Commonwealth of Oceana, 1656» and «Harrington's Oceana: origins and aftermath, 1651–1660,» in David Wootton, ed. *Republicanism, liberty, and commercial society, 1649–1776* (Stanford: 1994) [In English]
15. Dyv. dokladnishe znachennia v Etymolohichnomu slovnyku [See the detailed meaning in the Etymological Dictionary] URL: <https://www.etymonline.com/search?q=Militia> (дата звернення: 06.04.2025) [In Ukrainian]
16. Lyst vid Valtraversa do Franklina 10 sichnia 1778 r. [Letter from Valltravers to Franklin, January 10, 1778]. URL: <https://founders.archives.gov/?q=Correspondent%3A%22Valltravers%2C%20Johann%20Rodolphe%22%20Correspondent%3A%22Franklin%2C%20Benjamin%22&s=1111311111&r=9> (дата звернення: 06.04.2025) [In Ukrainian]
17. Concept of nation-army in Switzerland. URL: <https://theanalyticon.com/en/%D0%BD%D0%BE%D0%B2%D0%BE%D1%81%D1%82%D0%B8-en/concept-of-nation-army-in-switzerland/> (accessed: 06.04.2025) [In English]
18. Sabine Mannitz. The Normative Construction of the Soldier in Switzerland: Constitutional Conditions and Public Political Discourse URL: <https://citeseerx.ist.psu.edu/document?repid=rep1&type=pdf&doi=45897d17542954b392f4570a833eeaf90b7a5550> / (accessed: 06.04.2025) [In English]
19. Roislien, Hanne Eggen (2013). «Religion and Military Conscription: The Case of the Israeli Defense Forces (IDF)», *Armed Forces & Society* 39, No. 3, pp. 213–232. [In English]
20. Guardians of the North: The Finnish Army Improves Readiness and Mobility to Counter Hybrid Threats, by Dr. Michael Jonsson & Dr. Johan Engvall. URL: <https://www.foi.se/rest-api/report/FOI%20Memo%206481> (accessed: 06.04.2025) [In English]
21. Gun control in the United States. URL: <https://www.britannica.com/technology/gun-control/Gun-control-in-the-United-States> (accessed: 06.04.2025) [In English]
22. Hamilton A., Madison D., Dzhei D. *Federalist*, Sfera, K., 2002. – 492. [In Ukrainian]
23. Ron Tira, ed. (2009). *The Nature of War: Conflicting Paradigms and Israeli Military Effectiveness*. Sussex Academic Press. [In English]
24. Thucydides. *History of the Peloponnesian War* / translated by Steven Lattimore, 1998. URL: <https://ia801701.us.archive.org/25/items/thucydides-lattimore/Thucydides%20%5BLattimore%5D.pdf> (accessed: 06.04.2025) [In English]
25. Worden, Blair. «James Harrington and The Commonwealth of Oceana, 1656» and «Harrington's Oceana: origins and aftermath, 1651–1660,» in David Wootton, ed. *Republicanism, liberty, and commercial society, 1649–1776* (Stanford: 1994) [In English]
26. Usatyi H., Ukraini potriben zakon shchodo obihu zbroi. [Usatyi, H. Ukraine Needs a Law on the Circulation of Weapons] URL: <https://ukr.radio/news.html?newsID=105280> (accessed: 06.04.2025) [In Ukrainian]
27. Firs P.L. «Pravo hromadian na zbroiu – pro et contra»: pro pravo hromadian na volodinnia boiovoiu vohnepalnoiu zbroieiu» [Firs, P.L. «The Right of Citizens to Bear Arms – Pro et Contra»: On the Right of Citizens to Possess Combat Firearms] URL: https://protocol.ua/ua/pravo_gromadyan_na_zbroiu_pro_et_contra_pro_pravo_gromadyan_na_volodinnya_boiovoyu_vognepalnoyu_zbroeyu/ (accessed: 06.04.2025). [In Ukrainian]

Вячеслав ПУЗИРНИЙ,

доктор юридичних наук, професор,
директор Навчально-наукового інституту права,
правоохоронної діяльності та психології
Пенітенціарної академії України
(Україна, Чернігів)

<https://orcid.org/0000-0002-5692-2990>
1976_slava@ukr.net

Лілія ШЕСТАК,

кандидат юридичних наук, доцент,
професор кафедри адміністративного
та конституційного права
Пенітенціарної академії України
(Україна, Чернігів)

<https://orcid.org/0000-0003-4958-0838>
liliya.shestak.1973@gmail.com

ПРАВОПОРУШЕННЯ ПОВ'ЯЗАНІ З КОРУПЦІЄЮ: ПИТАННЯ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОЇ КВАЛІФІКАЦІЇ

DOI: 10.5281/zenodo.17060729

У статті аналізуються проблеми, які виникають у процесі адміністративно-правової кваліфікації правопорушень, пов'язаних з корупцією, відповідальність за вчинення яких передбачена положеннями глави 13-А Кодексу України про адміністративні правопорушення. Автори відстоюють позицію про те, що правильна й повна кваліфікація може бути проведена лише тоді, коли доведена наявність всіх елементів складу проступку, визначені обставини, які пом'якшують та/або обтяжують відповідальність, доведена наявність факультативних елементів об'єктивної чи суб'єктивної сторони адміністративного правопорушення, доведена відсутність обставин, які звільняють від адміністративної відповідальності чи можуть вказувати на малозначність діяння.

Автори окреслюють коло проблем, наявність яких ускладнює процес правової кваліфікації. До них належать: відсутність чіткого формулювання опису об'єктивної сторони адміністративного проступку, пов'язаного з корупцією; наявність великої кількості приміток до норм глави 13-А, які визначають суб'єктів конкретних адміністративних правопорушень або вміщують дефініції, що визначають особливості прояву об'єктивної сторони діяння; відсутність чітких формулювань складів адміністративних правопорушень, пов'язаних з корупцією та їх відмежування від корупційних проявів, що переслідуються не в адміністративному порядку; складність застосування ознаки повторності вчинення правопорушення, пов'язаного з корупцією; невирішеність питання про доцільність застосування положень ст. 22 КУпАП «Можливість звільнення від адміністративної відповідальності при малозначності правопорушення»; складність доведення наявності корисливих та інших мотивів у тих випадках, де їх обов'язковість презюмується.

Автори приходять до висновку, що якість правової кваліфікації визначає правильність юридичної оцінки конкретного адміністративного проступку та дозволяє застосувати справедливе покарання, яке б відповідало тяжкості вчиненого та тій шкоді, яка була або могла бути завдана корупційним адміністративним діянням.

Ключові слова: адміністративне правопорушення, адміністративно-правова кваліфікація, відповідальність, правопорушення, пов'язане з корупцією, проблеми кваліфікації.

Viacheslav PUZYRNYI,
Doctor of Law, Professor,
Director of the Educational
and Scientific Institute of Law,
Law-Enforcement and Psychology
of the Penitentiary Academy of Ukraine
(Ukraine, Chernihiv)

<https://orcid.org/0000-0002-5692-2990>
1976_slava@ukr.net

Liliya SHESTAK,
PhD in Law, Associate Professor,
Professor of the Department of Administrative
and Constitutional Law
of the Penitentiary Academy of Ukraine
(Ukraine, Chernihiv)

<https://orcid.org/0000-0003-4958-0838>
liliya.shestak.1973@gmail.com

OFFENCES RELATED TO CORRUPTION: ISSUES OF ADMINISTRATIVE AND LEGAL QUALIFICATION

The article analyzes the problems that arise in the process of administrative and legal qualification of offenses related to corruption, the responsibility for which is established by the provisions of Chapter 13-A of the Code of Ukraine on Administrative Offenses. The authors defend the idea that the correct and complete qualification can be carried out only when the presence of all the elements of the misdemeanor is proven, the circumstances that mitigate and/or aggravate the responsibility are determined, and the presence of optional elements of an administrative offense of the objective or subjective side is proven, the absence of circumstances that exempt from administrative responsibility or may indicate the insignificance of the act is proven.

The authors outline a range of problems, the presence of which complicates the process of legal qualification. These include: the lack of a clear formulation of the objective side of an administrative offense related to corruption; the presence of a large number of notes to the norms of chapter 13-A, which define the subjects of specific administrative offenses or contain definitions that determine the specifics of the manifestation of the objective side of the act; lack of clear wording of the composition of administrative offenses related to corruption and their distinction from corruption manifestations that are not prosecuted in an administrative manner; the difficulty of applying the sign of repeated offense commission related to corruption; unresolved issue of the expediency of applying the provisions of Art. 22 of the Code of Administrative Offenses «Possibility of exemption from administrative liability in case of minor offense»; the difficulty of proving the presence of selfish and other motives in those cases where their obligation is presumed.

The authors come to the conclusion that the quality of legal qualifications determines the correctness of the legal assessment of a specific administrative offense and allows the application of a fair punishment that would correspond to the severity of the offense and the damage that was or could be caused by a corrupt administrative act.

Keywords: administrative offense, administrative-legal qualification, responsibility, offense related to corruption, qualification problems.

Постановка проблеми. Корупційні прояви, на жаль, не є новелою українського суспільства. Відповідні прояви мають місце в діяльності органів державної влади, в недержавних структурах, на загальнодержавному та місцевому рівнях. Причин, які викликають корупційні прояви до життя, є багато. Їх виявлення та визначення способів попередження є предметом окремого наукового дослідження.

Одним із способів боротьби з корупційними проявами є встановлення та застосування заходів адміністративної відповідальності за їх вчинення. Зокрема, відповідальність за адміністративні правопорушення, пов'язані з корупцією передбачені главою 13-А Кодексу України про адміністративні правопорушення (далі за текстом – КУпАП). Але для притягнення до відповідальності важливою є адміністративно-правова кваліфікація – встановлення факту вчинення проступку належним суб'єктом за обставин, які унеможливають звільнення від відповідальності, тобто «встановлення і процесуальне закріплення точної відповідності між ознаками вчинених дій чи бездіяльності і ознаками складу делікту, передбаченого адміністративним законодавством» [1].

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Попри те, що правопорушення пов'язані з корупцією існують досить давно, законодавство, яке б визначало питання їх адміністративно-правової кваліфікації почало формуватися лише в незалежній Українській державі. Таким чином, наукові доробки в цьому напрямку є одним із відносно нових напрямів досліджень. Теоретичною основою дослідження стали наукові праці вітчизняних учених у галузі адміністративного та суміжних галузей права. Зокрема, питання адміністративно-правової кваліфікації правопорушень пов'язаних з корупцією розкриваються в роботах таких науковців, як В.Б. Авер'янов, Ю.П. Битяк, В.К. Колпаков, О.В. Кузьменко, В.І. Олефір, О.І. Остапенко, Р.А. Калюжний, А.Т. Комзюк, О.О. Погрібний та багатьох інших. Віддаючи належне значущості й важливості наукових досягнень вітчизняних авторів у питаннях адміністративно-правової кваліфікації правопорушень пов'язаних з корупцією, важливо зазначити велику кількість невирішених проблем. Адже, наявність значної кількості наукових доробок, законодавчих змін не забезпечили, на жаль, знищення корупції в українському суспільстві.

Метою статті є питання визначення адміністративно-правової кваліфікації діянь, пов'язаних з корупцією.

Виклад основного матеріалу дослідження. Правильна й повна кваліфікація може бути проведена лише тоді, коли доведена наявність всіх обов'язкових елементів складу адміністративного проступку, визначені обставини, які пом'якшують та/або обтяжують відповідальність, доведена наявність факультативних елементів об'єктивної чи суб'єктивної сторони адміністративного правопорушення (якщо за даних обставин їх наявність є обов'язковою), доведена відсутність обставин, які звільняють від адміністративної відповідальності чи можуть вказувати на малозначність діяння [2, с. 386]. Проте здійснення кваліфікації протиправних діянь, які пов'язані з корупцією, відповідно до положень глави 13-А КУпАП [3] не завжди просто через наявність таких основних проблем:

1. Відсутність чіткого формулювання опису об'єктивної сторони адміністративного проступку, пов'язаного з корупцією. Наразі більша частина норм глави 13-А КУпАП сформульовані як бланкетні норми, що містять посилання на інші нормативні акти: «порушення встановлених законом обмежень», «неповідомлення у встановлених законом випадках», «невжиття передбачених законом заходів», «порушення встановленої законодавством процедури» тощо. Тобто для того, щоб встановити факт протиправної поведінки, потрібно дослідити положення закону. Але в диспозиціях відповідних норм відсутня чітка вказівка про те, який саме закон доцільно застосувати. Зазвичай це положення Закону України «Про запобігання корупції» [4], але це можуть бути й інші акти, зокрема, Закон України «Про державну службу», Закон України «Про службу в органах місцевого самоврядування», Закон України «Про Національну поліцію» та інші закони, що регулюють діяльність окремих видів державної служби. Відповідно, для того, щоб довести наявність об'єктивної сторони конкретного проступку, потрібно визначити, хто є суб'єктом відповідного діяння та який правовий акт визначає його статус і повноваження, а вже потім встановлювати наявність ознак об'єктивної сторони за відповідним документом та положеннями Закону України «Про запобігання корупції». Це доволі складна робота, яка вимагає пошуку та ретельного аналізу першоджерел та порівняння їх положень. Тому

доречно в примітках до відповідних норм зазначати, якими нормативно-правовими актами варто керуватися для встановлення факту протиправного діяння.

2. При визначенні ознак суб'єкта багатьох адміністративних правопорушень, визначених главою 13-А КУпАП, варто керуватися положеннями приміток до відповідних норм, в яких визначається, хто, відповідно до положення Закону України «Про запобігання корупції», може бути притягнений до адміністративної відповідальності. З одного боку таке формулювання дозволяє уникати повторень в нормативних актах, але з іншого – внесення змін і доповнень до названого Закону України здійснюється без урахування положень КУпАП, що теж може ускладнювати правову кваліфікацію.

3. Відсутність чітких формулювань складів адміністративних правопорушень, пов'язаних з корупцією та їх відмежування від корупційних проявів, що переслідуються не в адміністративному порядку. Наразі Закон України «Про запобігання корупції» визначає порушення, пов'язане з корупцією як «діяння, що не містить ознак корупції, але порушує встановлені цим Законом вимоги, заборони та обмеження, вчинене особою, зазначеною у ч. 1 ст. 3 цього Закону, за яке законом встановлено кримінальну, адміністративну, дисциплінарну та/або цивільно-правову відповідальність. Тобто наслідки вчинення діянь, пов'язаних з корупцією, можуть бути різними. Це дозволяє в окремих випадках декриміналізувати об'єктивно корупційні діяння та уникати кримінальної відповідальності, підмінюючи її на адміністративну чи дисциплінарну, яка не тягне за собою судимості та інших тяжких наслідків. Крім того, неоднозначний опис у межах Глави 13-А КУпАП складів адміністративних проступків ускладнює їх правильну кваліфікацію. Також Закон України «Про запобігання корупції» не зазначає, чи може бути особа притягнена до різних видів відповідальності за одне і те ж діяння. Об'єктивно, виходячи з принципу «не двічі за одне» притягнення суб'єкта до дисциплінарної відповідальності робить неможливим застосування адміністративних чи кримінальних стягнень. Відповідно, рішення про вид (адміністративна, кримінальна, дисциплінарна чи цивільно-правова) і міру відповідальності за діяння, пов'язане з корупцією, приймає правозастосовчий суб'єкт і воно може бути як упередженим, так і неупередженим. Тобто всі вище названі обставини мають бути враховані у процесі адміністративно-правової кваліфікації.

4. Окремою і значною проблемою є термінологічна невизначеність: відсутність на законодавчому рівні дефініцій щодо обов'язкових (суб'єкт, суб'єктивна сторона, об'єкт, об'єктивна сторона) та факультативних (мотив, мета, місце, спосіб вчинення правопорушення тощо) елементів складу адміністративних правопорушень та їх значення при призначенні покарання. Наразі КУпАП не визначає таких елементів, що ускладнює правову кваліфікацію протиправних діянь [3]. Так, наприклад, особливості суб'єктного складу окремих правопорушень визначаються примітками до відповідної норми (ст. 172-4 КУпАП) із посиланням на положення Закону України «Про запобігання корупції» та з великою кількістю винятків, що суттєво ускладнює кваліфікацію; недоведеність умислу як форми вини при вчиненні окремих проступків унеможливує притягнення до адміністративної відповідальності. Так, ч. 4 ст. 172-6 КУпАП передбачає адміністративну відповідальність за подання завідомо недостовірних відомостей у декларації особи, уповноваженої на виконання функцій держави або місцевого самоврядування [4]. Відтак, для того, щоб уникнути відповідальності, варто лише довести відсутність умислу. Тому доречно передбачити названою нормою адміністративну відповідальність і за умислу, й за необережну форму вини.

5. Недостатня визначеність ряду ключових дефініцій, які дозволяють кваліфікувати діяння як таке, що пов'язане з корупцією («реальний/потенційний конфлікт інтересів», «неправомірна вигода», «встановлені законом обмеження», «приватний інтерес» тощо). Так, положення ст. 172-5 КУпАП [5] передбачають адміністративну відповідальність за порушення встановлених законом обмежень щодо одержання подарунків. Проте в нормі відсутнє чітке посилання на нормативний акт, який визначає відповідні обмеження, сутність та розміри таких обмежень, їх допустимі рамки тощо; примітка 2 до ст. 172-7 КУпАП дає

визначення реального конфлікту інтересів, яке за своїм змістом повністю відповідає аналогічному поняттю, визначеному Законом України «Про запобігання корупції». Доцільність такого дублювання викликає сумніви, оскільки у процесі правової кваліфікації потрібно посилається на конкретні положення нормативно-правового акту, які застосовуються. На наш погляд, доречно посилається на положення Закону, оскільки статус «приміток» до норм КУпАП чи інших актів у національному законодавстві наразі невизначений (жоден нормативний документ не вказує на їх юридичну силу, обов'язковість застосування, належність до норм права тощо). Звичайно, що перенасичення нормативних актів дефініціями не завжди є виправданою, але вона створює «рамки» чинності правової норми і, відповідно, полегшує правову кваліфікацію.

6. Складність застосування ознаки повторності вчинення правопорушення, пов'язаного з корупцією. Так, відповідно до положень п. 2 ч. 1 ст. 35 КУпАП до обставин, які обтяжують адміністративну відповідальність належить «повторне протягом року вчинення однорідного правопорушення, за яке особу вже було піддано адміністративному стягненню». І з позицій науковців та загальної судової практики [6, с. 320] однорідним правопорушенням визнається протиправне діяння, що посягає на той самий родовий або видовий об'єкт. Автори Науково-практичного коментаря кодексу України про адміністративні правопорушення чітко відзначають, що однорідні проступки це не тотожні, відповідальність за вчинення яких передбачається однією нормою. Тому однорідними слід визнати всі порушення у сфері забезпечення безпеки дорожнього руху, порушення правил паспортної системи тощо [7, с. 62]. Таким же шляхом іде й судова практика [8]. Натомість повторність з позицій кваліфікації діянь, пов'язаних з корупцією визначається виключно як аналогічне попередньо вчиненому, за яке особу протягом попереднього року було піддано адміністративному стягненню. Тут також варто відзначити наявність можливості уникнути кваліфікації діяння як повторного, оскільки КУпАП містить чітку вказівку на те, що особа протягом року повинна бути «піддана адміністративному стягненню». Якщо ж покарання було призначено, але не виконано з об'єктивних причин (хвороба порушника, військові дії, арешт банківських рахунків, проведення додаткових слідчих дій, ліквідація або реорганізація органу, в якому працював порушник тощо) і через це минув річний строк, то діяння не може бути кваліфіковано як таке, що вчинене повторно, тобто кваліфікується за іншою, «легшою» частиною відповідної норми. На наш погляд, щоб запобігти цьому, доречно пов'язати застосування ознаки повторності не з виконанням адміністративного покарання, а з його призначенням. Тому пропонуємо внести зміни в положення КУпАП, що регулюють відповідну проблему (зокрема до п. 2 ч. 1 ст. 35 КУпАП) та зазначити, що повторним вважається вчинене порушником протягом року діяння, за яке особі вже було призначено (а не виконано) адміністративне стягнення. Це посилить адміністративну відповідальність в цілому та відповідальність за правопорушення, пов'язані з корупцією, зокрема.

7. Наявність розбіжностей в положеннях КУпАП та Закону України «Про запобігання корупції», що має наслідком неоднакове правозастосування та різну судову практику при розгляді і вирішенні однотипних адміністративних справ. Власне названий Закон є загальним нормативним документом, положення якого спрямовані запобігати вчиненню діянь, які можуть кваліфікуватися як корупційні чи пов'язані з ними. Натомість КУпАП спрямований на застосування покарання.

8. До проблем адміністративно-правової кваліфікації діянь, пов'язаних з корупцією варто віднести й питання про доцільність застосування положень ст. 22 КУпАП «Можливість звільнення від адміністративної відповідальності при малозначності правопорушення». Оскільки ні орієнтовного переліку, ні ознак малозначимих правопорушень КУпАП не містить, видається можливим застосування названої норми і до діянь, визначених главою 13-А Кодексу. Наразі така судова практика має місце [9]. Але, з іншого боку, виходячи з того, що більшість правопорушень глави 13-А КУпАП межують з кримінально караними діяннями, застосування положень ст. 22 КУпАП та, як наслідок, звільнення винного від відповідальності є недопустимим. Складним є прийняття відповідних

рішень і суб'єктами правозастосування, оскільки застосування ст. 22 Кодексу як прояв лояльності до порушника може слугувати підставою для звинувачення такого владного суб'єкта в упередженому ставленні до порушника. Відтак, для уникнення ситуацій неоднакового застосування правових норм та з метою вироблення єдиної судової практики у справах про адміністративну відповідальність за правопорушення, пов'язані з корупцією, вважаємо за доцільне ст. 22 КУпАП доповнити ч. 2 такого змісту: «Положення цієї статті не поширюються на діяння, відповідальність за вчинення яких передбачена главою 13-А цього Кодексу».

9. Складність доведення наявності корисливих та інших мотивів у тих випадках, де їх обов'язковість презюмується. Адже корисливі мотиви прослідковуються не завжди та важко піддаються фіксації, оскільки наявність справжніх намірів порушника може бути основане на припущеннях, зроблених у процесі правової кваліфікації. Адже наразі в межах глави 13-А КУпАП немає ознак, які б вказували на наявність корисливих мотивів (особисте збагачення, отримання пільг, переваг чи благ, в тому числі й тих, які передбачені законодавством, скорочення строків надання пільг чи переваг тощо). Наразі судова практика вказує на те, що порушники намагаються приховати свої реальні наміри під виглядом правомірної діяльності, що ускладнює кваліфікацію діяння як такого, що було вчинено з корисливою метою. Крім того, оскільки більшість таких правопорушень не мають свідків або останні не бажають повідомляти про факти протиправних діянь через неналежний рівень правового захисту [10, с. 74], доказування наявності факту адміністративного правопорушення, пов'язаного з корупцією є ускладненим. Не сприяє полегшенню адміністративно-правової кваліфікації й тонка межа між корисливим діянням та службовою необхідністю, внаслідок чого окремі правопорушення, передбачені главою 13-А можуть виглядати як реалізація визначених законом службових повноважень, хоча насправді вони переслідують корисливу мету. Крім того, оскільки поняття мотиву та мети вчинення проступку в КУпАП не визначаються, у процесуальній частині Кодексу не визначаються особливості збору та систематизації інформації, яка дозволяє встановити мотив чи мету вчинення правопорушення, пов'язаного з корупцією. Доречно також зазначити, що складність доведення мотиву або мети такого проступку може обумовлюватися й тим, що корисливі наслідки протиправної поведінки можуть наставати через тривалий час після його вчинення або виникати постфактум. Всі ці та інші фактори ускладнюють процес правової кваліфікації протиправних діянь, передбачених главою 13-А КУпАП.

10. Окремою проблемою правової кваліфікації вчинків, відповідальність за які визначена у главі 13-А Кодексу є відсутність неупереджених фахівців державних органів з високим рівнем професійної підготовки, які є суб'єктами правозастосування. Ми вже відзначали, що наразі судова практика з цього питання є дуже неоднозначною, що також не сприяє якісній кваліфікації діянь, які пов'язані з корупцією. Крім цього, в окремих випадках для доведення факту протиправної поведінки, уповноважена на розгляд справи особа має ініціювати проведення експертиз та взаємодіяти з фахівцями з різних галузей знань (економістами, психологами, аудиторамі тощо), що не завжди можливо з огляду на відносно короткі строки адміністративних проваджень та не завжди доцільно, виходячи з покарань, які можуть бути призначені (адже КУпАП не визначає, хто має оплачувати послуги експертів та вартість експертиз).

Адміністративно-правова кваліфікація діянь, пов'язаних з корупцією може ускладнюватися й іншими проблемами: значним навантаженням на суди; нестачею працівників, які здійснюють досудове розслідування; загальна недосконалість положень адміністративного законодавства (як матеріальних, так і процесуальних норм); воєнний стан; низький рівень правової культури населення, бідність; відсутність єдиної судової практики при розгляді й вирішенні однотипних адміністративних справ, зокрема, єдиної правової позиції Верховного Суду, а також відступ Верховного Суду від раніше прийнятих правових позицій [11, с. 83] тощо.

Доцільно також зазначити, що оскільки основними видами адміністративних покарань за правопорушення, пов'язані з корупцією є штрафи та конфіскація предмета, який став безпосереднім об'єктом або знаряддям вчинення правопорушення, саме від правильної кваліфікації буде залежати вид і міра покарання порушника та можливість застосування додаткового покарання у вигляді позбавлення права займати певні посади або займатися визначеним видом діяльності (ст. 30 КУпАП).

Висновки. Враховуючи вищевикладене, можна стверджувати, що адміністративна кваліфікація правопорушень, які пов'язані з корупцією є складним і багатогранним процесом, що реалізовується у процесі професійної діяльності спеціально уповноважених осіб. Наразі важко переоцінити значення такої кваліфікації, адже якість її проведення вказує на правильність юридичної оцінки конкретного адміністративного проступку та визначає можливість застосування справедливого покарання, яке б відповідало тяжкості вчиненого та тій шкоді, яка була або могла бути завдана корупційним адміністративним діянням.

Важливим є чітке формулювання об'єктивної сторони адміністративних правопорушень, пов'язаних з корупцією в межах глави 13-А Кодексу та усунення тих норм, які дублюють положення Закону України «Про запобігання корупції». Доречно також визначити в межах КУпАП юридичне значення «приміток» до статей КУпАП, правові наслідки їх застосування, оскільки це питання фактично залишається поза межами правового поля. Це дозволить не тільки полегшити власне адміністративно-правову кваліфікацію, але й сприятиме уніфікації судової практики.

Варто також вказати на ефективність саме адміністративної відповідальності за правопорушення, пов'язані з корупцією. Адже завдяки своїй спрощеній (порівняно з кримінальною та цивільною відповідальністю) формі, вона дозволяє розглядати і вирішувати справи у більш стислі строки та є важливим інструментом боротьби з тяжкими корупційними проявами. Проте така відповідальність має поєднуватися з іншими заходами, спрямованими на попередження корупції, зокрема, проведенням роз'яснювальної роботи, здійсненням інших превентивних заходів, підвищенням рівня загальної та правової культури населення.

Список використаних джерел та літератури

1. Остапенко О. І. Про юридичну кваліфікацію військових адміністративних правопорушень. Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Серія : Юридичні науки. 2016. № 837. С. 92–99.
2. Шестак Л. В. До питання про сутність правової кваліфікації адміністративного правопорушення. Актуальні питання теорії та практики в галузі права, освіти, соціально-гуманітарних та поведінкових наук в умовах воєнного стану : матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (м. Чернігів, 25–26 квітня 2023 р.) : у двох томах. Том 1 / голов. ред. В. Ф. Пузирний ; Академія Державної пенітенціарної служби. Чернігів : Академія ДПітС, 2023. С.386-391. URL:<https://academysps.edu.ua/wp-content/uploads/2023/06/Konferenciya-Tom-1-25-26-kvitnya-2023-1.pdf> (дата звернення: 10.04.2025).
3. Шестак Л.В. Склад адміністративного правопорушення та його значення для призначення покарання. Підприємництво, господарство і право. 2009. №12. С. 9–11.
4. Кодекс України про адміністративні правопорушення від 7 грудня 1984 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10> (дата звернення: 10.04.2025).
5. Про запобігання корупції: Закон України від 14 жовтня 2014 року № 1700-VII. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/170018> (дата звернення: 10.04.2025).
6. Шестак Л.В., Веремієнко С.В. Обставини, що обтяжують адміністративну відповідальність. Порівняльно-аналітичне право. 2019. №5. С. 318–321. URL: https://pap-journal.in.ua/wp-content/uploads/2020/08/PAP_5_2019.pdf (дата звернення: 10.04.2025).
7. Кодекс України про адміністративні правопорушення: Науково-практичний коментар. Р.А. Калюжний, А.Т. Комзюк, О.О. Погрібний та ін. К.: Всеукраїнська асоціація видавців «Правова єдність». 2008. 781 с.

8. Судова практика з розгляду адміністративних справ про деякі правопорушення на транспорті. URL: [https://www.viaduk.net/clients/vsu/vsu.nsf/\(documents\)/152EA8DD0A2095E6C2257B7C00384606](https://www.viaduk.net/clients/vsu/vsu.nsf/(documents)/152EA8DD0A2095E6C2257B7C00384606) (дата звернення: 10.04.2025).

9. Узагальнення судової практики розгляду справ про адміністративні правопорушення за ст. ст. 172-4 – 172-9 КУпАП судами загальної юрисдикції Миколаївської області за звітний період 2020 року. URL: https://mka.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/sud4812/sud4812/korupcia.pdf (дата звернення: 10.04.2025).

10. Пузирний В., Іванець М. Державний захист осіб, які надають допомогу в запобіганні і протидії корупції. Актуальні проблеми правознавства. 2018. Вип. 2 (14). С. 71-76.

11. Шестак Л.В. Актуальні проблеми адміністративно-правової кваліфікації. Правова система та державотворення: історичний вимір і сучасні тенденції. Матеріали II науково-практичної конференції (м. Ужгород, 16–17 лютого 2024 р.). Одеса: Видавництво «Молодий вчений», 2024. С. 83–87. URL: <https://mail.google.com/mail/u/0/#inbox/FMfcgzGxRdxBBtwDxdcfwkGDphkmcTFB?projector=1&messagePartId=0.1> (дата звернення: 10.04.2025).

References

1. Ostapenko O. I. Pro yurydychnu kvalifikatsiiu viiskovykh administratyvnykh pravoporushen. Visnyk Natsionalnoho universytetu «Lvivska politekhnika». Seriiia : Yurydychni nauky. 2016. № 837. S. 92–99. [Ostapenko, O. I. On the Legal Qualification of Military Administrative Offenses. Bulletin of the National University «Lviv Polytechnic». Series: Legal Sciences. 2016. No. 837. Pp. 92–99.] [In Ukrainian]

2. Shestak L. V. Do pytannia pro sutnist pravovoi kvalifikatsii administratyvnoho pravoporushennia. Aktualni pytannia teorii ta praktyky v haluzi prava, osvity, sotsialno-humanitarnykh ta povedinkovykh nauk v umovakh voiennoho stanu : materialy mizhnar. nauk.-prakt. konf. (m. Chernihiv, 25–26 kvitnia 2023 r.) : u dvokh tomakh. Tom 1 / holov. red. V. F. Puzyrnyi ; Akademiia Derzhavnoi penitentsiarnoi sluzhby. Chernihiv : Akademiia DPtS, 2023. S.386-391. [Shestak, L. V. On the Essence of Legal Qualification of an Administrative Offense. Current Issues of Theory and Practice in Law, Education, Social-Humanitarian and Behavioral Sciences under Martial Law: Proceedings of the International Scientific and Practical Conference (Chernihiv, April 25–26, 2023): In Two Volumes. Vol. 1 / Chief Editor V. F. Puzyrnyi; Academy of the State Penitentiary Service. Chernihiv: Academy of the State Penitentiary Service, 2023. Pp. 386–391.] URL: <https://academysps.edu.ua/wp-content/uploads/2023/06/Konferenciya-Tom-1-25-26-kvitnya-2023-1.pdf> (accessed: 10.04.2025) [In Ukrainian]

3. Shestak L.V. Sklad administratyvnoho pravoporushennia ta yoho znachennia dlia pryznachennia pokarannia. Pidpriemnytstvo, hospodarstvo i pravo. 2009. №12. S. 9–11. [Shestak, L.V. The Elements of an Administrative Offense and Their Importance for the Imposition of Punishment. Entrepreneurship, Economy and Law. 2009. No. 12. Pp. 9–11.] [In Ukrainian]

4. Kodeks Ukrainy pro administratyvni pravoporushennia vid 7 hrudnia 1984 r. [Code of Ukraine on Administrative Offenses of December 7, 1984.] URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10> (accessed: 10.04.2025) [In Ukrainian]

5. Pro zapobihannia koruptsii: Zakon Ukrainy vid 14 zhovtnia 2014 roku № 1700-VII [On Prevention of Corruption: Law of Ukraine of October 14, 2014 No. 1700-VII.] URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/170018> (accessed: 10.04.2025) [In Ukrainian]

6. Shestak L.V., Veremiienko S.V. Obstavyny, shcho obtiazhuiut administratyvnu vidpovidalnist. Porivnialno-analitychne pravo. 2019. №5. S. 318–321. [Shestak, L. V., Veremiyenko, S. V. Aggravating Circumstances of Administrative Liability. Comparative and Analytical Law. 2019. No. 5. Pp. 318–321.] URL: https://pap-journal.in.ua/wp-content/uploads/2020/08/PAP_5_2019.pdf (accessed: 10.04.2025) [In Ukrainian]

7. Kodeks Ukrainy pro administratyvni pravoporushennia: Naukovo-praktychnyi komentar. R.A. Kaliuzhnyi, A.T. Komziuk, O.O. Pohribnyi ta in. K.: Vseukrainska asotsiatsiia vydavtsiv «Pravova yednist». 2008. 781 s. [Code of Ukraine on Administrative Offenses: Scientific and

Practical Commentary / R. A. Kalyuzhnyi, A. T. Komzyuk, O. O. Pohrybnyi et al. Kyiv: All-Ukrainian Association of Publishers «Legal Unity», 2008. 781 p.] [In Ukrainian]

8. Sudova praktyka z rozghliadu administratyvnykh sprav pro deiaki pravoporushennia na transporti. [Case Law on Administrative Offenses in Transport.] URL: [https://www.viaduk.net/clients/vsu/vsu.nsf/\(documents\)/152EA8DD0A2095E6C2257B7C00384606](https://www.viaduk.net/clients/vsu/vsu.nsf/(documents)/152EA8DD0A2095E6C2257B7C00384606) (accessed: 10.04.2025) [In Ukrainian]

9. Uzahalnennia sudovoi praktyky rozghliadu sprav pro administratyvni pravoporushennia za st. st. 172-4 – 172-9 KUpAP sudamy zahalnoi yurysdyktsii Mykolaivskoi oblasti za zvitnyi period 2020 roku. [Summary of Case Law on Administrative Offenses under Articles 172-4 – 172-9 of the Code of Ukraine on Administrative Offenses by Courts of General Jurisdiction of Mykolaiv Region for the Reporting Period of 2020] URL: https://mka.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/sud4812/sud4812/korupcia.pdf (accessed: 10.04.2025) [In Ukrainian]

10. Puzyrnyi V., Ivanets M. Derzhavnyi zakhyst osib, yaki nadaiut dopomohu v zapobihanni i protyidii koruptsii. Aktualni problemy pravoznavstva. 2018. Vyp. 2 (14). S. 71–76. [Puzyrnyi, V., Ivanets, M. State Protection of Persons Assisting in the Prevention and Counteraction of Corruption. Topical Issues of Jurisprudence. 2018. Issue 2 (14). Pp. 71–76.] [In Ukrainian]

11. Shestak L.V. Aktualni problemy administratyvno-pravovoi kvalifikatsii. Pravova systema ta derzhavotvorennia: istorychnyi vymir i suchasni tendentsii. Materialy II naukovopraktychnoi konferentsii (m. Uzhhorod, 16-17 liutoho 2024 r.). Odesa: Vydavnytstvo «Molodyi vchenyi», 2024. S. 83-87. [Shestak, L. V. Current Problems of Administrative-Legal Qualification. Legal System and State Building: Historical Dimension and Modern Trends. Materials of the 2nd Scientific and Practical Conference (Uzhhorod, February 16–17, 2024). Odesa: Publishing House «Young Scientist», 2024. Pp. 83–87] URL: <https://mail.google.com/mail/u/0/#inbox/FMfcgzGxRdxBBtwDxdcfwkGDphkmcTFB?projector=1&messagePartId=0.1> (accessed: 10.04.2025) [In Ukrainian]

УДК 352/354:332

Ірина СТОРОНЯНСЬКА,

доктор економічних наук, професор, заступник директора

ДУ «Інститут регіональних досліджень

ім. М.І.Долішнього НАН України»,

Львів, Україна

orcid.org/0000-0002-0237-1409

istoron.ird@gmail.com

Лілія БЕНОВСЬКА,

Кандидат економічних наук, старший дослідник,

провідний науковий співробітник

ДУ «Інститут регіональних досліджень

ім. М.І.Долішнього НАН України»,

Львів, Україна

orcid.org/0000-0002-6987-5724

lbenovska11@gmail.com

БАГАТОРІВНЕВЕ ВРЯДУВАННЯ ЯК ІНСТРУМЕНТ РЕГІОНАЛЬНОГО ТА МІСЦЕВОГО РОЗВИТКУ: ТРАНСФОРМАЦІЇ ТА ВИКЛИКИ

DOI: 10.5281/zenodo.17060848

У статті досліджено засади концепції багаторівневого врядування. Здійснено ідентифікацію поняття багаторівневе врядування (multi-level governance), як процесу прийняття рішень для досягнення спільно визначених цілей у певних сферах суспільного життя, що охоплює систему інституцій та дій органів публічної влади різного

управлінського рівня, скоординованих між собою та представниками приватного, громадського секторів. Рішення приймаються полісуб'єктно в інституціалізованому середовищі, більшість акторів якого є формально незалежними, але залежними функціонально. Прийняття рішень передують формальні та неформальні стосунки, що відображаються у консультаціях, переговорах, консенсусах, угодах.

З'ясовано особливості трансформації моделі багаторівневого врядування, а саме: зростання ролі субнаціонального рівня, зменшення ієрархічного впливу та посилення горизонтальних зв'язків, мобільність та здатність до вільного переміщення неформальними мережами, посилення співробітництва органів влади всередині самого субнаціонального рівня, інтернаціоналізація горизонтального співробітництва межах субнаціонального рівня.

Виявлено основні виклики впровадження багаторівневого врядування в Україні, а саме: зменшення ієрархічних впливів та розширення сфери застосування горизонтальних зв'язків потребує соціальної та політичної зрілості громадян та суспільних інститутів; небезпека політичних та соціальних конфліктів, лобіювання приватних інтересів, там де, місцеві еліти є надто «сильними», а ОМС інституційно неспроможними; нерозвиненість інституційного середовища; не достатня координація між різними рівнями управління, та сферами діяльності, проявом якої є неузгодженість програмних документів (програм, стратегій), що розробляються на різних рівнях управління.

Ключові слова: багаторівневе врядування, узгодження, децентралізація, субнаціональний рівень.

Iryna STORONYANSKA,
D.Sc. (Economics), Professor, Deputy director,
«Institute of Regional Research named
after M.I.Dolishniy of the NAS of Ukraine»,
Lviv, Ukraine,
orcid.org/0000-0002-0237-1409
istoron.ird@gmail.com

Liliya BENOVSKA,
PhD (Economics), Senior Researcher,
«Institute of Regional Research named
after M.I.Dolishniy of the NAS of Ukraine»,
Lviv, Ukraine,
orcid.org/0000-0002-6987-5724
lbenovska11@gmail.com

MULTI-LEVEL GOVERNANCE AS A TOOL FOR REGIONAL AND LOCAL DEVELOPMENT: TRANSFORMATIONS AND CHALLENGES

The article explores the principles of the multi-level governance (MLG) concept. MLG is defined as a decision-making process aimed at achieving jointly agreed objectives in specific areas of public life. It involves a system of institutions and actions by public authorities operating at different levels of government, coordinated both among themselves and with representatives of the private and public sectors. Decisions are made in a multi-actor, institutionalized environment where most participants are formally independent but functionally interdependent. The decision-making process is preceded by formal and informal interactions, including consultations, negotiations, consensus-building, and agreements.

The article identifies key features of the transformation of the MLG model, such as the increasing role of the subnational level; the decline of hierarchical control and the strengthening of horizontal linkages; greater mobility and the use of informal networks; enhanced cooperation

within subnational authorities; and the internationalization of horizontal cooperation among subnational entities.

The main challenges to implementing MLG in Ukraine are also examined. These include the need for greater social and political maturity among citizens and institutions to support reduced hierarchy and expanded horizontal coordination; the risk of political and social conflict, elite capture, and lobbying where local elites are overly influential and local governments lack institutional capacity; underdeveloped institutional frameworks; and insufficient coordination across levels of government and policy sectors, reflected in the inconsistency of programmatic documents (e.g., programs, strategies) developed at different administrative levels.

Keywords: multi-level governance, coordination, decentralization, subnational level.

Постановка проблеми. У сучасних умовах політичної, соціально-економічної та інституційної трансформації актуальність вивчення багаторівневого врядування в системі регіонального та місцевого розвитку зростає. З огляду на активне впровадження децентралізаційних реформ, необхідність підвищення ефективності публічного управління та прагнення до гармонізації міжрівневих відносин, виникає потреба у переосмисленні ролі кожного рівня влади – національного, регіонального та місцевого – у процесі прийняття управлінських рішень.

Багаторівневе врядування забезпечує інституційну рамку для координації дій між органами влади, громадянським суспільством і бізнесом, сприяючи формуванню горизонтальних зв'язків, посиленню ролі субнаціональних акторів та інтеграції місцевих політик у загальнонаціональний і міжнародний контексти. Особливої ваги ця концепція набуває в контексті європейської інтеграції України, де багаторівневе врядування є фундаментальним принципом політики згуртованості ЄС.

Таким чином, дослідження особливостей функціонування та трансформації моделі багаторівневого врядування є надзвичайно важливим для забезпечення сталого та збалансованого розвитку регіонів, зміцнення інституційної спроможності органів місцевого самоврядування та ефективної реалізації стратегічних документів регіонального розвитку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження теоретико-методологічних засад багаторівневого врядування здійснено у працях таких закордонних вчених, як Дж. Буковські, С. П'яттоні, К. Скелчер [1], Г. Маркс, Л. Хуг [2], П. Шміттер [3] та вітчизняних вчених Є. Лібанової, С. Романюка [4], В. Козака [5], О. Ткалі [6], особливості європейського врядування у контексті багаторівневого врядування знайшли відображення у роботах М. Фадєєва [7], В. Суворова [8], становлення демократичного врядування в Україні у працях П. Надолішній, Л. Приходченко, С. Саханенко [9], В. Котковського [10], В. Кравціва [11], особливостей багаторівневого регіонального врядування в працях І. Дехтярової [12], М. Черняка [13] та інших. Багаторівневе врядування є механізмом ухвалення управлінських рішень через співпрацю та переговори різних державних та недержавних акторів, що дозволяє розширити ресурсне забезпечення розвитку, забезпечує відкритість та сприяє усуненню соціальних конфліктів. Особливістю багаторівневого управління є його складність, гнучкість, диверсифікованість взаємодій управлінських суб'єктів та динамічність розвитку. З огляду на це, процеси багаторівневого врядування потребують поглиблених досліджень у різних напрямках, в тому числі і в контексті регіонального розвитку.

Метою статті є теоретичне обґрунтування концепту багаторівневого врядування, з'ясування особливостей та викликів імплементації багаторівневого врядування на субнаціональному та локальному рівнях управління.

Виклад основного матеріалу дослідження. До зародження концепції багаторівневого врядування (multi-level governance - MLG) в економічній науці домінували дві теорії – неофункціоналізму та інтерговерменталізму. Основні відмінності між ними полягали у ідентифікації акторів та їх ролей у процесі врядування.

У теорії інтерговерменталізму актори знаходилися в пастці своїх інституціональних ролей і завжди діяли на користь інститутів, які вони представляли. У теорії

неофункціоналізму актори урухомлювались лише потужними економічними й соціальними силами ринку.

Теоретичним підґрунтям формування концепції багаторівневого врядування були доктрини врядування (добре врядування, демократичне врядування), парадигма глобального врядування та теорії мереж. В основу концепції демократичного врядування покладено розуміння: а) держави як основного політичного інституту суспільства, утворюваного суспільством задля забезпечення свого збереження і подальшого поступу та безпосередньо йому підконтрольного; б) місцевого самоврядування як окремої ланки публічної влади, що реалізується на локальному рівні на усій території країни, і його утвердження відповідно до вітчизняної традиції врядування; в) громадянського суспільства як основного джерела і суб'єкта суспільної самоорганізації. Ця концепція відображає перехід від системоцентричної парадигми до людиноцентричної.

Доктрина глобального врядування передбачає заміну традиційних ієрархічних форм управління мережевими з метою задоволення інтересів у глобальному вимірі. Узагальнене визначення глобального врядування запропоновано Т. Вайсом та Р. Такуром – «глобальне врядування – це комплекс формальних та неформальних інститутів, механізмів, відносин та процесів, що співіснують один з одним та поширюються на держави, ринки, окремих громадян та організацій, що представляють як урядові, так і неурядові сектори, через які на глобальному рівні визначаються колективні інтереси, встановлюються правила та обов'язки, вирішуються суперечки» [14].

Згідно з теорією мережевого суспільства Мануеля Кастельса, зміни у виробничих відносинах мають призводити до трансформації суспільних відносин та їх принципів, у тому числі між суспільством та державою, які набуватимуть мережевого характеру. Завдяки цьому, мережеве суспільство (Network Society) являє собою суспільство, в якому превалюють не ієрархічні моделі, а соціальні мережі [15]. Значну роль в формуванні такого суспільства відіграють сучасні комунікації, особливо мережевого типу на зразок інтернету. Основні принципи мережевого управління, згідно з теорією мереж, полягають у наступному: 1) урядові інститути не повинні здійснювати більшого впливу на публічну політику у порівнянні із неурядовими інститутами; 2) урядові структури, бізнес та структури третього сектору є рівноправними партнерами в управлінських мережах, що створюються для розробки та/або реалізації публічної політики у різних суспільних сферах; 3) діяльність держави із управління мережею виключає використання механізмів примусу та тиску, а орієнтована на створення належного середовища функціонування існуючої мережі, підвищення якості взаємовідносин поміж її учасниками, подолання бар'єрів комунікації поміж ними, стимулювання інтенсивних щільних взаємодій; 4) в окремих ситуаціях держава може втручатися в активність мережі з метою її модифікації, використовуючи інструменти впливу «другого покоління»; 5) орієнтація на пошук консенсусу, переговори, нівелювання конфліктних ситуацій поміж учасниками мережі, які можуть мати конкуруючі інтереси; 6) спільне вирішення проблем, узгодження інтересів; 7) у якості менеджера мережі можуть виступати не лише урядові, але й неурядові інститути [5].

Зародженням концепції MLG можна вважати дев'яності роки минулого століття. Саме тоді Г. Маркс вперше запропонував її як основу розуміння деяких змін в ухваленні рішень в ЄС. Він звернув увагу на ті моменти, які не розглядалися і не сприймалися у рамках попередніх теорій: на погляди, бажання й інтереси реальних акторів, які, на його думку, є головною рушійною силою на усіх рівнях вироблення політики [2]. У практику вперше концепція MLG була імплементована у механізмах політики згуртованості ЄС, а згодом і у інших сферах, зокрема у сфері охорони довкілля.

Говорячи про концепт MLG доцільно розрізняти співвідношення понять «управління», «врядування», «урядування». Різні науковці по-різному трактують це поняття. Насамперед немає єдиного перекладу поняття – для перекладу «governance» на українську мову використовується термін «врядування». Українські науковці зазвичай «governance» пов'язують із системою державного управління, зокрема для характеристики взаємодії між

органами влади національного, регіонального, місцевого рівня та з іншими стейкхолдерами щодо формування державної політики [3].

І. Дегтярьова, розглядаючи типові характеристики управління та врядування, зводить їх в основному до відмінностей між централізованим управлінням (ієрархічна модель, наявність керівника, принци централізації, примус, авторитет) та децентралізованим (мережева модель, відсутність єдиного центру, принцип децентралізації, добровільність, довіра) [12].

Під «управлінням» розуміють процес участі в державній політиці, в якому державні органи приєднуються до інших, а інші представляють різні інтереси [7]. Врядування ж є механізмом ухвалення управлінських рішень. М. Фадєєв розглядає різницю між «урядуванням» та «врядуванням» таким чином – «урядування» – це те, що роблять уряди, а «врядування» намагається пояснити та проаналізувати, як уряди роблять свою роботу, зокрема як уряди співпрацюють з іншими акторами – з громадським та приватним сектором.

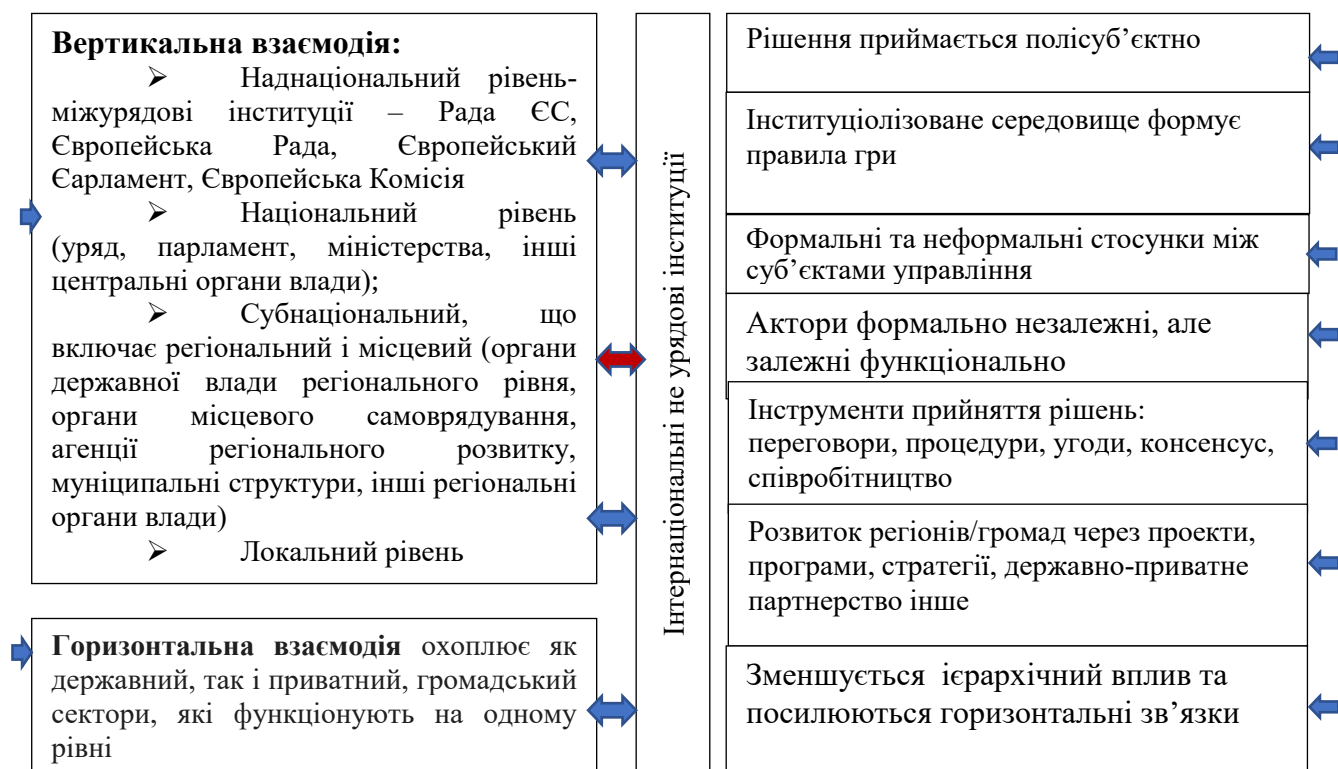
Е. Лібанова та С. Романюк відносять «governance» до управлінської категорії, наголошуючи на таких ключових характеристиках поняття як прийняття рішень (центральный елемент процесу управління) різними суб'єктами (полісуб'єктне управління). Вчені наголошують, що загальним знаменником усіх дефініцій є підхід до «governance» як до інституціоналізованого управління. Власне інституції, як правила гри у суспільстві, визначають шляхи, якими рішення ухвалюються та реалізуються [4].

Отже, основна мета багаторівневого урядування полягає в тому, щоб залучити всіх суб'єктів (будь то національні уряди, зацікавлені групи, регіональні або місцеві органи влади, громадські інституції, експерти, населення та інші) до управління та прийняття рішень.

Важливим моментом при багаторівневому врядуванні є те, що органи влади є лише одним із суб'єктів, залучених до процесу прийняття рішень, а інші – громадські, приватні актори – не є пасивними цілями та об'єктами державного регулювання, а виступають повноправними суб'єктами прийняття управлінських рішень, що і розкриває суть «governance». Отже, влада не лише поширюється на кілька рівнів, але і частково передається «неурядовим акторам». При цьому актори перебувають у комплексних взаємовідносинах та є формально незалежні, але взаємопов'язані функціонально.

Ф. Шмідт у своїх дослідженнях [20] розглядає багаторівнєве врядування як «угоду щодо прийняття зобов'язальних рішень, до якої залучаються безліч політично незалежних або взаємозалежних акторів – приватних і урядових – на різних рівнях територіальної організації щодо безперервного обговорення/застосування й де не закріплюється виключна політична компетенція за будь-яким з цих рівнів і де не встановлюється сувора ієрархія політичної влади». Тут акцентовано увагу, що актори належать до різних рівнів територіальної організації, але особливість у тому, що відбувається розмиття меж цих рівнів. Розмивання меж відбувається також між публічним та приватним секторами, що зумовлено втягуванням до системи врядування неурядових акторів різного рівня та типу територіальної організації.

Деякі із західних дослідників вважають, що розмивання меж відбувається у трьох площинах поміж зовнішнім та внутрішнім, центром та периферією, державою та суспільством [16; 17]. Якщо представити дані виміри в якості осей, то утворюється концептуальний простір багаторівневого управління. В точці збігу трьох осей розташований такий тип публічного управління, який передбачає повноту влади в урядових структурах. Перша ось (вимір «центр-периферія») показує рух від централізованого до децентралізованого типу врядування. Друга ось (вимір «зовнішнє – внутрішнє») показує рух від субординації до кооперації у взаємовідносинах. Третя ось (вимір «державна – суспільство») показує рух від чіткого поділу публічного та приватного до феномену державно-приватного управління. Чим далі від початку – тим більше груп акторів залучені у прийнятті та реалізації рішень.

ХТО?

ЯК?

MULTI-LEVEL GOVERNANCE – процес прийняття рішення

ЯКІ?

Прийнятті рішення є контент-залежні

- специфіка сфери
- різні повноваження
- різні інтереси
- різна мета і завдання

Принципи багаторівневого врядування:

- прозорість, відкритість, підзвітність процесу розробки і прийняття рішень;
- принцип субсидіарності, інклюзивності та пропорційності;
- розвиток партнерства за участю інституцій та осіб публічного та приватного права;
- взаємодія між різними рівнями у вигляді обміну ресурсами, інформацією, налагодження координації;
- досягнення управлінської ефективності та бюджетної збалансованості на всіх рівнях врядування;
- гнучкість: можливість кожного рівня адаптуватись до місцевих особливостей і потреб, враховуючи загальнонаціональні рамки;

Проведене дослідження дозволило ідентифікувати поняття багаторівневе врядування (multi-level governance), як процес прийняття рішень та дати відповідь на ключові питання – хто приймає рішення, як (на яких засадах) відбувається процес прийняття рішень та про які рішення іде мова (рис. 1).

Відповіді на поставлені питання дані в контексті регіонального/місцевого розвитку. Полісуб'єктне управління на субнаціональному рівні (регіональний та місцевий) базується на комбінації вертикальної та горизонтальної взаємодії акторів.

Вертикальна взаємодія включає різні рівні публічної влади: наднаціональний (міжурядові інституції), національний рівень (уряд, парламент, міністерства, інші центральні органи влади); регіональний і місцевий (органи державної влади регіонального рівня, органи місцевого самоврядування, агенції регіонального розвитку, муніципальні структури, інші регіональні органи влади) та локальний рівень (комунальні підприємства та установи). На кожному з цих рівнів формується горизонтальна взаємодія між державним, приватним, громадським секторами. Особливість сучасного розвитку є послаблення ієрархічного впливу та посилення горизонтальних зв'язків між суб'єктами управління.

Рішення приймаються полісуб'єктно в інституціалізованому середовищі, більшість акторів якого є формально незалежними, але залежними функціонально. Прийняття рішень передують формальні та неформальні стосунки, що відображаються у консультаціях, переговорах, консенсусах, угодах інше.

Отже, проведене дослідження дозволяє ідентифікувати багаторівневе врядування як процес прийняття рішень для досягнення спільно визначених цілей у певних сферах суспільного життя, що охоплює систему інституцій та дій органів публічної влади різного управлінського рівня (наднаціонального, національного, регіонального, місцевого і локального), скоординованих між собою, та представниками приватного, громадського секторів.

Важливою рисою сучасної трансформації моделі багаторівневого управління є зростання ролі субнаціонального рівня. Відбувається це через низку причин та сучасних тенденцій, серед яких доцільно зупинитись на таких:

1. Місцевий рівень управління є найбільш наближеним до населення, що дозволяє найкраще розуміти потреби населення та залучати його до процесів прийняття рішень. Органи місцевого самоврядування відповідають за надання більшості послуг соціальної, житлово-комунальної сфер, адміністративних послуг. Окремі послуги можуть надаватись в межах кількох рівнів одночасно або доповнювати компетенцію іншого рівня влади. Також в межах одного рівня різні органи місцевого самоврядування можуть об'єднуватись для надання послуг укладаючи договори міжмуніципального співробітництва. Інституційна спроможність ОМС визначається такими чинниками: актуалізована нормативна база щодо функціонування ОМС; структура ОМС і повноваження підрозділів; кадрове забезпечення, мотивація та повноваження посадових осіб; досвід проєктної діяльності. Основними принципами багаторівневого врядування є відкритість, прозорість, підзвітність, що досягається на місцевому рівні завдяки використанню таких інструментів як Е-демократія, партисипація.

2. Г. Марксом було підмічено, що в рамках єдиного європейського простору склалась ситуація, коли національні уряди втрачають традиційну роль посередника між наднаціональною та субнаціональною владою. Структури наднаціонального рівня та субнаціонального починають взаємодіяти на пряму. Так були сформовані вертикальні зв'язки між Європейською комісією (наднаціональною структурою) і публічною владою субнаціонального рівня. Для прикладу, при Європейській комісії діє дорадчий орган Комітет регіонів, що складається із представників європейської регіональної й місцевої влади. Комітет консультує з питань, що стосуються місцевої влади й регіональних адміністрацій, таких як: регіональна політика, питання охорони навколишнього середовища, освіти й транспорту. Іншим прикладом інтернаціоналізації субнаціонального рівня управління є налагодження органами місцевого самоврядування зовнішніх зв'язків з партнерськими

неурядовими організаціями. Це можуть бути спільні робочі групи чи конференції, стажування, підготовка спільних проєктів для залучення донорського фінансування, спільні фестивалі чи культурні обміни тощо.

3. Важливою особливістю багаторівневого врядування є зменшення ієрархічного впливу та посилення горизонтальних зв'язків, що особливо яскраво проявляється на нижчих рівнях управління. Приватний сектор та громадське суспільство перетворюються з пасивних об'єктів державного регулювання у повноправних суб'єктів прийняття управлінських рішень. На різних рівнях управління відбувається залучення неурядових суб'єктів громадського сектору, таких як громадські організації, благодійні фонди, адвокації, профспілки, ініціативні групи та приватного сектору у формах державно-приватного партнерства, аутсорсингу, субпідряду та інші. Такі учасники можуть як формально, так і неофіційно долучатись до процесу прийняття рішень, що стосуються спільних інтересів місцевого/регіонального розвитку. Для взаємодії використовуються такі інструменти як переговори, процедури, угоди, консенсус, співробітництво. Важливу роль у прийнятті рішень відводиться неформальним інститутам та нормам, що усталені у суспільстві.

До процесу багаторівневого врядування можуть долучатись не лише організації, але і окремі мешканці через механізми прямої демократії (запуск законодавчих ініціатив чи референдумів), механізми участі (консультації, спільне прийняття рішень, громадські бюджети), звертатися з пропозиціями та скаргами до місцевих органів влади.

4. Відбувається формування «внутрішніх мереж», за допомогою яких органи влади спроможні відреагувати на нові виклики. Внутрішні мережеві працівники можуть виконувати різні формальні ролі: управління та навчання персоналу, технічні роботи або навіть керування відділом. Їх характерною рисою є мобільність та здатність до вільного переміщення неформальними мережами, які є в усіх організаціях. Вони відіграють ключову функцію у донесенні нових ідей та практик до керівників підрозділів. Внутрішні мережеві працівники відіграють роль наставників, внутрішніх консультантів та "мозкових центрів", допомагаючи керівникам місцевих підрозділів у вирішенні з масою рутинних практичних проблем, які заважають впровадженню змін. Але їх важливість часто недооцінюють, навіть ті, хто працює поряд з ними, оскільки вони зазвичай не займають важливі посади в управлінській ієрархії [13].

5. Посилюється співробітництво органів влади всередині самого субнаціонального рівня – міжмуніципальне та регіональне співробітництво. Міжмуніципальне та регіональне співробітництво є формою, за якої два або більше муніципалітетів або регіонів працюють разом для досягнення спільних цілей та вирішення спільних проблем. Міжмуніципальна співпраця може мати багато різних форм, включаючи спільне надання послуг, спільне управління та регіональне планування. Муніципалітети можуть об'єднатися, щоб управляти громадськими об'єктами чи послугами. Таке співробітництво дозволяє реалізовувати більш масштабні проєкти, зменшуючи трансакційні витрати. Для прикладу кілька муніципалітетів/територіальних громад можуть об'єднатись для створення спільного полігону ТПВ, будівництва сміттєпереробного заводу, тобто завдань «непідйомних» для однієї громади [18].

6. Ще однією особливістю є інтернаціоналізація горизонтальної взаємодії в межах субнаціонального рівня, що проявляється не лише у партнерських стосунках органів влади різних країн, але і проєктній діяльності щодо вирішення спільних проблем (міжнародне територіальне співробітництво, у тому числі транскордонне), адже транскордонні регіони часто мають спільну історію, характеристики, ресурси та виклики через їх близькість до кордону. Спектр форм співпраці є доволі широким від простого форуму для обміну та координації певної політики, що становить спільний інтерес, до управління спільними проєктами та інфраструктурою. Управління спільними проєктами та інфраструктурою, як правило, вимагає конкретних загальних рамок і спеціальних правових домовленостей. На сьогоднішній день створено понад 80 таких єврорегіонів з різними формами та назвами, що

включають субнаціональні рівні влади. Створення транскордонних домовленостей під відповідальність субнаціональних рівнів влади заохочується починаючи з 1980 року з ініціативи Ради Європи. Європейська рамкова конвенція про транскордонне співробітництво між територіальними громадами або органами влади («Мадридська конвенція») стала першим кроком до визнання та сприяння структурам транскордонного співробітництва, заснованим на публічному праві [19].

Попри підвищення рівня демократизації, успіх проведених реформ впровадження моделі багаторівневого врядування в Україні супроводжується низкою викликів, зокрема на регіональному та місцевому рівнях, а саме:

1. Зменшення ієрархічних впливів та розширення сфери застосування горизонтальних зв'язків потребує соціальної та політичної зрілості громадян та суспільних інститутів, усвідомлення ними своєї ролі у розвитку громад/регіонів, готовності долучатись до визначення стратегічних напрямків розвитку, ініціювати компанії, проекти, інше. На жаль, громадське суспільство в Україні знаходиться лише на стадії формування, а рівень довіри до влади у суспільства є невисоким. Досить часто має місце формальне проведення владою консультацій з громадськістю, неврахування її пропозицій при розробленні і прийнятті управлінських рішень, створення «кишенькових» громадських рад та імітаційної громадської діяльності.

2. Посилення горизонтальної взаємодії, впливу мережевого управління може сприяти розвитку політичних та соціальних конфліктів. Мова про те, чи має право та, чи інша група індивідів ухвалювати колективно обов'язкові рішення. Чи не будуть такі рішення економічною, чи політичною рентою цих еліт? На сьогодні в країні сформована велика кількість територіальних громад, з низькою спроможністю і не лише фінансовою, але і інституційною спроможністю ОМС. Порівняно з ними місцеві еліти можуть бути надто «сильними» та примушувати владу здійснювати політику свого збагачення [4].

3. Проблеми вертикальної взаємодії між рівнями влади виникають через неузгодженість розподілу повноважень та фінансового забезпечення, труднощі у визначенні відповідальності за певну політику та рішення та, як наслідок, перекладання відповідальності між рівнями влади; дублювання функцій різними рівнями влади.

4. Політика багаторівневого регіонального врядування реалізується через розробку стратегій, проєктів державно-приватного партнерства, програм інше. Викликом для місцевого та регіонального розвитку є: а) відсутність/недостатня координація між різними рівнями управління та сферами діяльності, проявом якої є неузгодженість програмних документів (програм, стратегій), що розробляються на різних рівнях управління та у різних сферах; б) відсутність інтегрованого підходу до політики місцевого розвитку, що зумовлює посилення дисбалансу між секторальною, просторовою, фінансовою складовими забезпечення розвитку; в) поява документів, що дублюють один одного – плани відновлення громад і регіонів, програми комплексного відновлення території громади/регіону, концепції інтегрованого розвитку території громад, що дискредитує систему планування місцевого та регіонального розвитку [13].

5. Викликом для України в умовах війни стало створення військових адміністрацій, що зумовлює посилення централізації влади. Проблемою у відносинах між центральною та місцевою владою є дублювання повноважень військових адміністрацій і ОМС, нечіткість норм чинного законодавства щодо цього.

6. Багаторівневе врядування як узгоджений процес прийняття рішень потребує становлення інституційного середовища регіонального розвитку. Таке середовище в Україні характеризується низкою проблем: багато створених територіальних громад не мають достатнього кадрового, організаційного та технічного потенціалу для реалізації повноважень; попри децентралізацію, громади залишаються значною мірою залежними від трансфертів з державного бюджету; недостатньо розвинені механізми залучення інвестицій на місцях; часті зміни законодавства, адміністративні реформи та реорганізація органів виконавчої влади призводять до втрати наступності та досвіду тощо.

Висновки. Багаторівневе врядування слід розглядати як процес прийняття рішень для досягнення спільно визначених цілей у певних сферах суспільного життя, що охоплює систему інституцій та дій органів публічної влади різного управлінського рівня (наднаціонального, національного, регіонального, місцевого і локального), скоординованих між собою, та представниками приватного, громадського секторів. Важливим моментом є те, що суб'єкти громадського, приватного секторів перестають бути пасивними цілями та об'єктами державного регулювання, а виступають повноправними суб'єктами прийняття управлінських рішень, що і розкриває суть «governance».

Вертикальна взаємодія включає наднаціональний, національний, субнаціональний та локальний рівень. На кожному з цих рівнів формується горизонтальна взаємодія між суб'єктами державного, приватного та громадського секторів. Особливість сучасного розвитку є розмиття меж між рівнями управління, послаблення ієрархічного впливу та посилення горизонтальних зв'язків між суб'єктами управління. Рішення приймаються полісуб'єктно в інституціалізованому середовищі, більшість акторів якого є формально незалежними, але залежними функціонально. Прийняття рішень передують формальні та неформальні стосунки, що відображаються у консультаціях, переговорах, консенсусах, угодах.

Трансформація моделі багаторівневого управління відбувається в напрямку посилення ролі субнаціонального рівня, що насамперед зумовлено тим, що національні уряди втрачають традиційну роль посередника між наднаціональною та субнаціональною владою, а структури наднаціонального рівня та субнаціонального починають взаємодіяти на пряму.

Впровадження моделі багаторівневого врядування в Україні супроводжується низкою викликів, а саме: 1) розширення горизонтальних зв'язків потребує соціальної та політичної зрілості громадян та суспільних інститутів, а громадське суспільство в Україні знаходиться лише на стадії формування; 2) існує небезпека політичних та соціальних конфліктів, лобіювання приватних інтересів, там де, місцеві еліти є надто «сильними», а ОМС інституційно неспроможними; 3) відсутність координації між різними рівнями управління, та сферами діяльності призводить до продукування неузгоджених програмних документів; 4) після проведених в країні реформ функціонує багато фінансово та інституційно неспроможних громад, які слабо використовують інструменти багаторівневого врядування - е-демократію, партисипативне управління, не здатні залучати інвестиції, донорське фінансування під реалізацію проєктів; 5) доволі слабо сформоване інституційне середовище регіонального розвитку в умовах війни лише послабилось через законодавчі обмеження та необґрунтовані реформування.

Список використаних джерел та літератури

1. Bukowski, J., Piattoni S., Smyrl M., *Between Europeanization and Local Societies: The Space for Territorial Governance*. – Lanham: Rowman & Littlefield, 2003. 272 p.
2. Hooghe, L., Marks G., *Unraveling the Central State, but How? Types of Multi-Level Governance*. *American Political Science Review*. 2003. vol. 97(2). PP. 233–243.
3. Schmitter P. *Democracy in Europe and Europe's Democratization*. *Journal of Democracy*. 2003. №14.P. 70–79.
4. Лібанова Е. Романюк С. Концептуалізація полісуб'єктного управління в соціальних відносинах. *Демографія та соціальна економіка*. 2023. № 3(53). С. 33–50.
5. Козак В. І. Модернізація публічного управління на засадах мережевого підходу. *Державне управління та місцеве самоврядування*. 2018. Вип. 1. С. 14–21.
6. Ткаля О.В. Розуміння належного врядування за сучасних умов. *Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського* 2020. Т 31 (70) Ч.2 №2 С. 125–130.
7. Фадєєв М. Особливості європейського управління в контексті багаторівневого врядування. *Наукові праці Міжрегіональної академії управління персоналом*. 2023. №2. С.140-144.

8. Суворов В.П. Багаторівневе управління в контексті реалізації європейських політик щодо розбудови України на субнаціональному рівні. Державне будівництво. 2023. №1.(33). С. 119–129.

9. Багаторівневе управління (multi-level governance) в умовах модернізації публічної влади і становлення демократичного врядування в Україні: колективна монографія / уклад. : М. М. Іжа, П. І. Надолішній, Л. Л. Приходченко, С. Є. Саханенко та ін. ; за заг. ред. Л. Л. Приходченко. Одеса : ОРІДУ НАДУ, 2020. 480 с.

10. Котковський В. Багаторівневе управління як механізм розробки та реалізації державної політики. Актуальні проблеми державного управління. 2015. №4. С.21–25.

11. Кравців В. Територіальний розвиток та регіональна політика в Україні. Львів: ДУ «Інститут регіональних досліджень імені М.І. Долишнього», 2016. 100 с.

12. Дегтярьова І.О. Багаторівневе регіональне врядування та багаторівневе регіональне управління: аналіз співвідношення сутнісних характеристик. Держава та регіони. 2016. №2 (54). С. 132–136.

13. Черняк М.Є. Напрямки модернізації багаторівневого врядування у контексті регіонального розвитку. Інвестиції: практика та досвід. 2019. №20. С.98–102.

14. Weise Th., Thakur R. The UN and Global Governance: An idea and its Prospects. University of Indiana Press, 2003. 348 p.

15. Castells M. The Rise of the Network Society The Information Age: Economy, Society and Culture. 2016. Contemporary Educational Technology 7(3).

16. Piattoni S. Multi-level governance in the EU. Does it Work? Globalization and Politics: A Conference in Honor of Suzanne Berger. MIT, May 8 and 9, 2009. Pp. 12–16.

17. Зейтулаєва Е. Багаторівневість як теоретичний концепт та методологія управління суспільними процесами. Актуальні проблеми державного управління. 2021. №2(83). С.15–20.

18. Беновська Л.Я. Фінансове забезпечення делегованих повноважень органів місцевого самоврядування: проблеми та напрями вдосконалення. Світ фінансів. 2024. №3(80). С. 107–120.

19. European committee on democracy and governance (CDDG) report on multilevel governance. Adopted by the CDDG at its 18th plenary meeting (Strasbourg, 23–24 November 2023). URL: <https://rm.coe.int/report-on-multilevel-governance-final-2768-6653-0568-v-1/1680ad9120/> (дата звернення: 09.06.2025).

20. Schmidt, V., & Wood, M. (2019). Conceptualizing throughput legitimacy: Procedural mechanisms of accountability, transparency, inclusiveness and openness in EU governance. Public Administration, 97(4), 727–740. URL: <https://onlinelibrary.wiley.com/doi/10.1111/padm.12615> (дата звернення: 09.06.2025).

References

1. Bukowski, J., Piattoni S., Smyrl M., Between Europeanization and Local Societies: The Space for Territorial Governance. – Lanham: Rowman & Littlefield, 2003. 272 p. [In English]

2. Hooghe, L., Marks G., Unraveling the Central State, but How? Types of Multi-Level Governance. American Political Science Review. 2003. vol. 97(2). PP. 233–243. [In English]

3. Schmitter P. Democracy in Europe and Europe's Democratization. Journal of Democracy. 2003. №14.P. 70–79. [In English]

4. Libanova E. Romaniuk S. Kontseptualizatsiia polisubiektynoho upravlinnia v sotsialnykh vidnosynakh. Demohrafiia ta sotsialna ekonomika. 2023. № 3(53). S. 33–50. [Libanova, E., Romaniuk, S. Conceptualization of Multi-Actor Governance in Social Relations. Demography and Social Economy. 2023. No. 3(53). pp. 33–50.] [In Ukrainian]

5. Kozak V. I. Modernizatsiia publicynoho upravlinnia na zasadakh merezhevoho pidkhodu. Derzhavne upravlinnia ta mistseve samovriaduvannia. 2018. Vyp. 1. S. 14–21 [Kozak, V. I. Modernization of Public Administration Based on the Network Approach. Public Administration and Local Government. 2018. Issue 1. pp. 14–21.] [In Ukrainian].

6. Tkalia O.V. Rozuminnia nalezhnoho vriaduvannia za suchasnykh umov. Vcheni zapysky TNU imeni V.I. Vernadskoho 2020. T 31 (70) Ch.2 №2 S.125–130. [Tkalia, O. V. Understanding Good Governance under Modern Conditions. Scientific Notes of V.I. Vernadsky Taurida National University. 2020. Vol. 31(70), Part 2, No. 2. pp. 125–130.] [In Ukrainian]
7. Fadeiev M Osoblyvosti yevropeiskoho upravlinnia v konteksti bahatorivnevoho vriaduvannia. Naukovi pratsi Mizhrehionalnoi akademii upravlinnia personalom. 2023. №2. S. 140–144. [Fadeiev, M. Features of European Governance in the Context of Multi-Level Governance. Scientific Works of the Interregional Academy of Personnel Management. 2023. No. 2. pp. 140–144.] [In Ukrainian]
8. Suvorov V.P. Bahatorivneve upravlinnia v konteksti realizatsii yevropeyskykh polityk shchodo rozbudovy Ukrainy na subnatsionalnomu rivni. Derzhavne budivnytstvo. 2023. №1.(33). S.119–129. [Suvorov, V. P. Multi-Level Governance in the Context of Implementing European Policies on Building Ukraine at the Subnational Level. State Building. 2023. No. 1(33). pp. 119–129.] [In Ukrainian]
9. Bahatorivneve upravlinnia (multi-level governance) v umovakh modernizatsii publichnoi vlady i stanovlennia demokratychnoho vriaduvannia v Ukraini: kolektyvna monohrafiia / uklad. : M. M. Izha, P. I. Nadolishnii, L. L. Prykhodchenko, S. Ye. Sakhanenko ta in. ; za zah. red. L. L. Prykhodchenko. Odesa : ORIDU NADU, 2020. 480 s. [Multi-Level Governance in the Conditions of Modernization of Public Authority and the Formation of Democratic Governance in Ukraine: A Collective Monograph / compilers: M. M. Izha, P. I. Nadolishny, L. L. Prykhodchenko, S. Ye. Sakhanenko et al.; general editor: L. L. Prykhodchenko. Odesa: ORIDU NAPA, 2020. 480 pages.] [In Ukrainian]
10. Kotkovskiy V Bahatorivneve upravlinnia yak mekhanizm rozrobky ta realizatsii derzhavnoi polityky. Aktualni problemy derzhavnoho upravlinnia. 2015. №4. S. 21–25. [Kotkovskiy, V. Multi-Level Governance as a Mechanism for the Development and Implementation of State Policy. Topical Issues of Public Administration. 2015. No. 4. pp. 21–25.] [In Ukrainian]
11. Kravtsiv V. Terytorialnyi rozvytok ta rehionalna polityka v Ukraini. Lviv: DU «Instytut rehionalnykh doslidzhen imeni M.I. Dolishnoho, 2016. 100 s. [Kravtsiv, V. Territorial Development and Regional Policy in Ukraine. Lviv: SI «M. I. Dolishnyi Institute of Regional Research», 2016. 100 pages.] [In Ukrainian]
12. Dehtiarova I.O. Bahatorivneve rehionalne vriaduvannia ta bahatorivneve rehionalne upravlinnia: analiz spivvidnoshennia sutnisnykh kharakterystyk. Derzhava ta rehiony. 2016. №2 (54). S. 132-136. [Dehtiarova, I. O. Multi-Level Regional Governance and Multi-Level Regional Management: Analysis of the Relationship Between Their Essential Characteristics. The State and the Regions. 2016. No. 2(54). pp. 132–136.] [In Ukrainian]
13. Cherniak M.Ie. Napriamky modernizatsii bahatorivnevoho vriaduvannia u konteksti rehionalnoho rozvytku. Investytsii: praktyka ta dosvid. 2019. №20. S. 98–102. [Cherniak, M. Ye. Directions for the Modernization of Multi-Level Governance in the Context of Regional Development. Investments: Practice and Experience. 2019. No. 20. pp. 98–102.] [In Ukrainian]
14. Weise Th.,Thakur R. The UN and Global Governance: An idea and ist Prospects. University of Indiana Press, 2003.348 p. [In English]
15. Castells M. The Rise of the Network Society The Information Age: Economy, Society and Culture. 2016. Contemporary Educational Technology 7(3). [In English]
16. Piattoni S. Multi-level governance in the EU. Does it Work? Globalization and Politics: A Conference in Honor of Suzanne Berger. MIT, May 8 and 9, 2009. Pp. 12–16. [In English]
17. Zeitulaieva E Bahatorivnevist yak teoretychnyi kontsept ta metodolohiia upravlinnia suspilnymi protsesamy. Aktualni problemy derzhavnoho upravlinnia. 2021. №2(83). S. 15–20. [Zeitulaieva, E. Multilevelness as a Theoretical Concept and Methodology of Managing Societal Processes. Topical Issues of Public Administration. 2021. No. 2(83). pp. 15–20] [In Ukrainian]
18. Benovska L.Ia. Finansove zabezpechennia delehovanykh povnovazhen orhaniv mistsevoho samovriaduvannia: problemy ta napriamy vdoskonalennia. Svit finansiv. 2024. №3(80). S.107-120. [Benovska, L. Ya. Financial Support for Delegated Powers of Local Self-Government

Bodies: Problems and Directions for Improvement. World of Finance. 2024. No. 3(80). pp. 107–120.] [In Ukrainian]

19. European committee on democracy and governance (CDDG) report on multilevel governance. Adopted by the CDDG at its 18th plenary meeting (Strasbourg, 23-24 November 2023). URL: <https://rm.coe.int/report-on-multilevel-governance-final-2768-6653-0568-v-1/1680ad9120/> (accessed: 06.04.2025) [In English]

20. Schmidt, V., & Wood, M. (2019). Conceptualizing throughput legitimacy: Procedural mechanisms of accountability, transparency, inclusiveness and openness in EU governance. Public Administration, 97(4), 727–740. URL: <https://onlinelibrary.wiley.com/doi/10.1111/padm.12615> (accessed: 06.04.2025) [In English]

УДК 35.072

Валерій ТЕРТИЧКА,
д.держ.упр., професор, керівник
Школи врядування Національного
університету «Острозька академія»
vtertychka@gmail.com

СПІЛЬНЕ ВРЯДУВАННЯ ЯК ОСНОВА ПІСЛЯВОЄННОЇ ВІДБУДОВИ КРАЇНИ

DOI: 10.5281/zenodo.17060887

У статті досліджено поняття «врядування» з акцентом на спільне врядування як важливу категорію сучасної управлінської думки, що може стати концептуальною основою післявоєнної відбудови України. Проаналізовано різні підходи до врядування: суспільне, належне, цифрове, мережеве, системне, та їхні спільні й відмінні риси.

Спільне врядування розглядається як форма управління на основі горизонтальних зв'язків, партнерств і взаємодії влади, бізнесу, громадського сектору та громадян.

Особливу увагу приділено характеристикам і викликам такої моделі, її перевагам у процесах планування й реалізації політики на різних рівнях – від національного до локального.

Підкреслено, що суспільне врядування передбачає зменшення ролі держави як монопольного виробника політики та перехід до багатосуб'єктної участі у врядувальному процесі.

У такому контексті спільне врядування розглядається як інструмент подолання управлінських прогалин (gaps), які виникають у результаті трансформації держави у сервісну. Окреслено перспективи впровадження підходів до спільного врядування в рамках післявоєнної відбудови України, що потребує гнучких, прозорих та інклюзивних управлінських рішень. Зроблено висновок, що саме спільне врядування дозволяє ефективно координувати дії різних учасників відбудови та формувати сталі інституції для майбутнього розвитку.

Ключові слова: врядування, суспільне, системне, належне, мережеве врядування і спільне врядування післявоєнна відбудова.

Valerii TERTYCHKA,
Doctor of Public Administration, Professor,
Head, School of Governance, National
University of Ostroh Academy
vtertychka@gmail.com

COLLABORATIVE GOVERNANCE AS A BASIS FOR POST-WAR RECONSTRUCTION

The article explores the concept of «governance», with a particular focus on collaborative (co)governance as a key framework for Ukraine's post-war reconstruction. Various forms of governance—such as public, good, digital, networked, and systemic – are examined, with attention given to their core features, interrelations, and distinctions.

Collaborative governance is understood as a model of public management based on horizontal connections, partnerships, and interaction among government, businesses, civil society, and citizens.

The study highlights the advantages, challenges, and practical examples of such an approach, emphasizing its relevance in shaping inclusive and resilient policy processes at all levels. Public governance is characterized by a reduced dominance of the state as the sole policy-maker and a shift toward multi-actor participation in decision-making.

Within this paradigm, collaborative governance addresses the «gaps» in public administration that arise as the state transitions toward a service-oriented model. The article outlines the potential of co-governance mechanisms to serve as a foundation for Ukraine's post-war recovery, which requires flexible, transparent, and participatory governance solutions. It concludes that collaborative governance is essential for coordinating efforts among diverse reconstruction stakeholders and building sustainable institutions for long-term development.

Keywords: governance, public, systemic, good, network governance and collaborative governance, post-war reconstruction.

Постановка проблеми. Проблемність розуміння й осягнення врядування в широкому і вузькому розумінні та в контексті спільного врядування. Також проблемним питанням є виокремлення й основні характеристики спільного врядування, переваги, виклики і приклади такого врядування. Отже, наразі актуальним є потреба в комплексному огляді поняття «врядування» у значенні: суспільне, системне, належне, електронне (цифрове), мережеве врядування тощо та характеристики спільного врядування.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Про врядування (врядування чи урядування – це зрештою лише філологічне питання і переклад з англійської однозначний: governance – врядування) є належна кількість різноманітних публікацій і у цій статті автор використовує попереднє напрацювання [1].

Термін governance, що увійшов у широкий ужиток на Заході з 1980-х, хоча ще президент США А. Лінкольн говорив про демократію як «government of the people, by the people, for the people», він поєднував обидва значення слова government [2]. І переклад українською міг бути таким: «уряд, створений народом, що здійснює урядування силами народу і для народу» (переклад автора).

«Урядування (governance), – зазначає Дж. Стоукер, – стосується нових методів і форм правління і особливо – змін у значенні правління (government)» [3]. Ще в 1998 р. один із номерів журналу International Social Science Journal був присвячений питанням «урядування» [4]. І окрім статті Дж. Стоукера, заслуговують на увагу праці «Сучасне врядування, вчора і сьогодні: з'ясування деяких питань на основі французької урядової політики» (Ж.-П. Годен), «Урядування і наука: ринкоподібні методи управління суспільством і виробництво знань» (А. Кейзенсіджіл), «Належне використання врядування в міжнародних відносинах» (М.-К. Смаутс) тощо.

Дослідники М. Яковлев і Н. Гутнік вважають, що «в англійській мові, як і в українській, поняття «урядування» напряду пов'язане з поняттям «урядом» і використовується переважно на

позначення способів діяльності уряду, навіть «стилю» (англ. *manner*) цим процесів» [5, с. 31] Автори дещо однобоко трактують термін «урядування» і не розглядають його з позицій, наприклад, місцевого самоврядування. Трактують авторами, що «Німецькою мовою це поняття передається англіцизмом *governance*...» [5, с. 31] заслуговує на увагу [6].

Термін *governance* потрапив до англійської мови з французької (від дієслова *gouverner*) до французької, як мови романської, зі спільного предка – латини. В латині є дієслово *gubernare* і означає управляти, керувати, скеровувати тощо. Також у грецькій є *κυβερνάω*, що означає «керувати» і від якого ми маємо термін «кібернетика».

Дослідниця А. Колодій виокремила три «способи вживання» стосовно концепції «врядування», а саме: політичне врядування як «правління уряду, виконання ним своїх функцій», системне врядування як «різні способи суспільного впорядкування» і публічне або нове врядування як «сучасний тип горизонтальної, мережевої організації управління суспільством» [7, с. 1].

Розглянемо, спираючись на дослідження А. Колодій [7, с. 4–6] термінологічне визначення врядування (*governance*).

1. Урядування як процес здійснення влади і прийняття рішень, діяльність уряду (*government*), і українською мовою можна передати як «правління». Це є традиційне вживання терміну в системі влади – правління «згори – вниз». Парадигма «правління-урядування» видозмінюється у бік «урядування» завдяки участі громадянського суспільства й горизонтальнішому процесу прийняття рішень, але ризик політизації є достатньо суттєвим. А. Колодій пропонує назвати це «політичним урядуванням» [7, с. 5]. Побажаємо успіхів політологам у дослідження «політичного урядування».

2. Урядування як суспільне або системне урядування – *governance* – управлінська діяльність. Грунтуючись на суспільній координації: колективні дії через колективно прийняті рішення в горизонтальному вимірі. Суспільне урядування (*public governance*) означає, що влада – це лише одна з організацій, що беруть участь у процесі врядування. Варто погодитися з А. Колодій, що суспільне урядування (*public governance*) «за означенням є ширшим від «політичного врядування» (*government*) і, до того ж друге є складовою частиною першого» [7, с. 59]» [7, с. 59].

Саме на такому контексті розуміння *governance* як суспільне врядування буде зосереджено увагу. Таке врядування можна ще назвати «системне врядування».

Суспільне врядування у цьому значенні містить низку моделей і алгоритмів дій різних суб'єктів які впорядковані завдяки системності самого врядування. Такими суб'єктами можуть бути: ринки (попит-пропозиція, ціни, неспроможності ринку тощо); владні ієрархії – бюрократію (владні структури, механізми управління, неспроможності влади тощо); Мережі й мережеве врядування/самоврядування як «сплетіння» інституцій з неформальними оргструктурами і взаємовідносинами рівних (інститути громадянського суспільства, волонтерство, благодійність тощо).

3. Урядування у вузькому розумінні – самоуправління на основі мережевого врядування, горизонтальних зв'язків і координації, мінімізація владного впливу і максимізація ролі поза владних стейкхолдерів. Тобто нібито існує можливість «урядування без уряду» (*governance without government*) [8] – це намагання «врядувати без влади» (*governance without government*). Активізація інституцій громадянського суспільства, лідерів громадських думок, розповсюдження волонтерства, соціальних мереж тощо створюють «новий алгоритм» прийняття рішень в якому аутсайтери (у класичному розумінні вироблення політики) стають драйверами процесу вироблення політики. Влада є лише одним із учасників процесу політики і в «мережевому врядуванні» (*network governance*) вона не є «спицею» для вироблення мережевої політики або мережування-плетіння, а лише «ниткою» яку «тягнуть» у відповідному алгоритмі. Основна вимога до влади – створення належних умов або інституційно-правових рамок і «не перешкоджання» (правове, бюрократичне, інституційне тощо) для «ключових творців» стратегій і політики. Також суттєву роль у врядуванні відіграють саморегулювні процеси і організації та м'які компетенції установ і компетентності управлінців (*soft skills*).

Домінування мережевого врядування притаманне країнам з активним реформуванням суспільних процесів в умовах глобалізації, війни та трансформації національної держави – як в Україні, наприклад. Таке мережеве врядування (network governance) є складником суспільного врядування (public governance). Його часто ще називають «новим врядуванням».

Спробами системно поєднати мережеве врядування і суспільне врядування є виокремлення належного врядування (good governance), чутливого врядування (sensitive governance), цифрового врядування (digital governance) тощо. Такі концепти заслуговують на увагу і коротко будуть охарактеризовані згодом. Причиною цього є взаємопоборювання і компроміс як процес між владою і суспільними мережами.

Щодо належного врядування, то навіть у Вікіпедії для широкого загалу зазначено, що належне урядування (good governance) – одна з трьох основних концепцій (поряд із традиційним врядуванням та новим державним врядуванням) концепцій управління у публічному секторі. Під «врядуванням» розуміється процес прийняття та реалізації певних рішень. Належне врядування означає прийняття рішень та вживання дій, що характеризуються: залученням усіх зацікавлених сторін, верховенством права, прозорістю, реагуванням на соціальні потреби, прагненням до консенсусу, врахуванням голосів меншин, ефективністю, а також загальноновизнаною відповідальністю перед суспільством [9].

Загалом належне врядування має вісім основних характеристик: участь, орієнтація на консенсус, відповідальність (підзвітність), прозорість, належне реагування, ефективність і результативність, рівність і врахування інтересів, відповідність принципу верховенства права.

Це означає, що мінімізовано корупцію, враховано погляди меншості та голос незахищених верств населення почуто для рішень. Встановлення стандартів і стимулювання управлінців до реалізації суспільних інтересів. Основою принципів належного врядування – реальна реалізація владою на всіх рівнях рішень, оскільки вони захищені від порушень громадським контролем, виконавчим контролем системи органів юстиції, судовою владою і парламентським контролем.

Біла книга Європейського врядування містить п'ять принципів дієвого врядування: відкритість, участь, підзвітність, дієвість, злагожденість [10].

Як підтвердження характеристики врядування зробленої вище, в 2007 р. опубліковано чотиритомне зібрання статей у галузі врядування за редакцією М. Бевіра під загальною назвою «Суспільне врядування» (public governance) [11]. Особливістю цієї публікації було те, що дефініція «урядування» вживалося у поєднанні з «суспільне» (public), оскільки до цього в англійській літературі ми спостерігаємо окремішнє вживання термінів «урядування» і «суспільний». Перший том означеного видання присвячений теорії урядування, другий – реформі суспільного сектора (адміністративна реформа), третій – суспільній політиці, а четвертий – належному врядуванню. [11].

У публікації [12] є добірка статей, написаних у 1990–2000-х щодо теорії урядування взаємодії урядування й аналізу суспільної політики в розвинених демократичних державах. Причиною поступового переходу від «правління» до «врядування», на думку авторів, є неоліберальні реформи й глобалізація. (До речі, у цей період глобалізація є універсальним поясненням багатьох трансформаційних процесів.)

На думку авторів, урядування означає заміну традиційних ієрархічних форм організації владно-суспільних відносин на горизонтальні, мережеві моделі управління суспільством. Упевненістю, що на заміну державі приходить мережева організація (networked polity), в якій повноваження управління делегуються специфічним інституціям, які створюються суспільними суб'єктами для виконання конкретних завдань і мають перехресне членство. Такі структури можуть діяти на національному, субнаціональному і наднаціональному рівнях (своєрідне багаторівневе врядування), залишаючи державі роль, що координує та спрямовує сили, яка від того стає «порожнистою» інституцією. Тобто мова йде про багаторівневе мережеве урядування, оскільки держава лише керує, а «вєслують» інші інституції, організації та об'єднання [12]. На практиці це видозмінює взаємовідносини: держава – громадянське суспільство, оскільки влада, де-факто, секуляризується і громадянське самоуправління стає домінантним у прийнятті й

ухваленні рішень. Ключовим питанням залишається: чи призводить такий процес до суттєвого поглиблення демократії й широкого застосування учасницької моделі управління?

Збірник «Урядування й демократія» [13] цікавий тим, що автори статей намагалися відповісти на запитання: як сучасні моделі «мережевої політики», «багаторівневого врядування» узгоджуються і співіснують з традиційно-існуючими «демократичними стандартами». Збірник ділиться на три частини: перша – проблемні питання урядування в окремих країнах і таких, як Німеччина і Франція; друга – врядування на європейському рівні; третя – глобальний рівень врядування.

Цікавою є стаття Г. Пітерса і Дж. П'єра [14]. Автори демонструють, що зростаюча складність суспільства не дає можливості владі функціонально повноцінно виконувати свої обов'язки і саме перехід до врядування сприяє уникненню функціональному дисбалансу і перевантаженості бюрократизованої влади та уможливує управління. Урядування, на думку авторів, покращує підзвітність, зменшує бюрократичний ріст владних структур, сприяє економічності і, загалом, дієвості управління. Така модель управління як урядування стає демократичною і дієвою [14].

Метою статті є виокремлення спільного врядування в екосистемі врядування – суспільного врядування як базової категорії та характеристика спільного врядування у контексті належного, цифрового, демократичного й інших видів врядування.

Спираючись на урядування як суспільне (public governance), наголошуємо, що влада це лише одна з організацій, яка бере безпосередню участь у процесі врядування. Ринки, владні ієрархічні структури і мережі є ключовими акторами врядування. І перехід виключно до мережевого врядування унеможливають два чинники – національна безпека й конкуренція.

Тобто, «ринки» й «владні ієрархії» впливають на процес урядування і позбутися цього впливу найближчим часом буде неможливо.

Ключовим у суспільному врядуванні є зменшення ролі влади як виробника політики і учасника (актора) процесу врядування. Це передовсім пов'язано з розбудовою сервісної держави (Service State) і зворотнім процесом (зменшенням функціоналу) від розростання держави. Тобто, на зміну владному повсюдному впливу, правлінню, керуванню тощо відбувається мінімізація функціонального охоплення суспільних сфер і, відповідно – виникнення управлінських прогалин або «порожнин» чи управлінських «дірок» (gaps). Однією з таких прогалин є спільне врядування.

Виклад основного матеріалу дослідження. Спільне врядування (англійською – «Collaborative Governance») – це підхід до врядування, який передбачає активну участь різних стейкхолдерів у прийнятті рішень. Його мета полягає в тому, щоб залучити владу, громадські організації, приватний сектор, академічні установи та громадян до процесу ухвалення рішень щодо політики, розвитку стратегій та управління проєктами.

Основні характеристики спільного врядування:

1. Спільна відповідальність – різні стейкхолдери (зацікавлені сторони) працюють разом для досягнення спільних цілей.
2. Відкритий діалог – забезпечення відкритої комунікації та прозорості між усіма учасниками.
3. Рівноправна участь – кожен учасник процесу має рівні можливості для впливу на результати.
4. Довготривалі відносини – акцент на побудову довіри, довготривалих партнерств та постійних комунікацій.
5. Консенсусне прийняття рішень – прийняття рішень через досягнення згоди, а не через голосування більшості.

Переваги спільного врядування:

- Залучення всіх стейкхолдерів дозволяє приймати більш обґрунтовані та реалістичні рішення.
- Зниження конфліктів, оскільки учасники мають можливість брати участь у процесі прийняття рішень.

- Підвищення легітимності рішень, оскільки вони приймаються з урахуванням інтересів різних груп.
- Сприяння інноваціям завдяки об'єднанню різних поглядів та досвіду.
- Виклики спільного врядування:
- Пошук консенсусу може бути тривалим і складним процесом, особливо у випадку великих груп з різними інтересами.
- Нестача ресурсів, часу або фінансів може обмежити можливості залучення всіх стейкхолдерів.
- Проблеми комунікації та координації між різними учасниками.

Приклади спільного врядування:

1. Управління міським середовищем – коли місцева влада співпрацює з громадами, неурядовими організаціями та бізнесами для розв'язання місцевих проблем, таких як транспорт або екологічні питання.
2. Політика охорони здоров'я – спільна робота влади, медичних організацій та громадянських об'єднань для розробки політик у галузі охорони здоров'я.
3. Освітні ініціативи – спільна робота освітніх установ, бізнесу та громадських організацій для покращення якості освіти.
4. Спільне врядування МОУ – це модель управління, яка сприяє побудові міцної, узгодженої взаємодії між цивільним керівництвом міністерства та військовим командуванням Збройних сил України з питань прийняття рішень та формування політик. Цей підхід, успішно застосовуваний країнами ЄС та НАТО, сприяє наближенню України до євроатлантичних стандартів.

Спільне врядування часто застосовується в ситуаціях, де традиційні методи управління не спрацюють через складність питань або необхідність участі багатьох зацікавлених сторін.

Як спільне врядування може сприяти стійкості й інноваційності повоєнної відбудови України?

Передовсім завдяки широкому розповсюдженню волонтерства – мережі «на довірі» і лише частковій «довірі» до влади. Волонтерський рух став масштабним і завдяки використанню соціальних мереж (Фейсбук, наприклад) згуртованим з оперативним реагуванням. Наразі саме лідери громадських думок проводять масові збори грошей на озброєння, волонтери постачають амуніцію, прилади тощо. І це своєрідна комбінація мережевого врядування «network governance» зі спільним врядуванням «collaborative governance».

Волонтерство як поступово масовий рух має в країні свою історію. Волонтерство починалося традиційно – як опозиційний до влади рух, але неполітизований. Саме відстороненість від будь-яких політичних сил (проектів) і сприяла становленню повноцінного волонтерства як масового руху в країні. Оскільки «волонтерство – це форма громадянської активності, яка базується на безкорисливості та бажанні допомагати оточуючим» [15], то підґрунтям для волонтерського руху в Україні ще стали: недовіра до політичних партій, дискредитація через заангажованість окремих НУО, (наприклад, дискредитація «Червоного хреста» через відмову надавати допомогу зважаючи на безпекову ситуацію та забюрократизованість), опозиційність до влади тощо.

Вперше волонтерська діяльність в Україні офіційно визнана Постановою Кабінету Міністрів України від 10 грудня 2003 року «Про затвердження Положення про волонтерську діяльність у сфері надання соціальних послуг» [16]. У 2011 р. було ухвалено закон «Про волонтерську діяльність» [17].

Історики дебатують про дату і початок волонтерства, але потужний поштовх було зроблено чемпіонатом Європи з футболу (2012 р.), потім волонтерська діяльність була «підтримана» бездіяльністю місцевої влади Києва з прибирання снігу («визволення» автомобілів зі снігових заметів). Масовості волонтерського руху додали події Євромайдану та війною (офіційно: АТО, ООС) в АРК і на сході України. Максимальний сплеск волонтерства, напевно – 2014 р.

Наразі ми можемо говорити про волонтерські мережі які об'єднують волонтерів з різних міст, різного віку та різного напрямку діяльності. Волонтерська діяльність переважно зосереджена на:

- допомога українським бійцям в отриманні сучасного спорядження, амуніції, технічних засобів, транспорту тощо;
- допомога внутрішньо переміщеним особам, які вимушено залишили свої домівки на окупованих територіях у пошуці житла, допомогу речами першої потреби, їжею та одягом.

Серед волонтерських організацій, які допомагають українським військовим, найвідомішими є «Народний проєкт», «Народний тил», «Повернись живим», «Армія SOS», «Крила Фенікса», «Combat-UA», Волонтерська сотня «Україна – Світ» й низка інших.

Волонтерська діяльність як складова громадянського суспільства активно сприяє розвитку «governance», зокрема поєднанню мережевого і спільного врядування.

По-друге, завдяки децентралізації (реформа тривала понад 10 років) місцеве самоврядування набуло рис самостійної інституції і місцеві лідери фактично очолили спротив агресору, взяли на себе евакуацію, розташування переміщених осіб, допомогу ЗСУ тощо. Приклади Чернігова, Тростянця й інших міських голів про це свідчать. Наразі відбувається відбудова завдяки міжнародним проєктам, стратесіям, розробці і втіленню програм повоєнної відбудови (наприклад, з обов'язковими бомбосховищами, автономним електропостачанням тощо). Саме місцеве самоврядування стає основою стійкості й інноваційної повоєнної відбудови країни.

По-третє, можливості позбутися радянського минулого: в просторовому плануванні, урбаністиці, освіті, культурі тощо. Наприклад унормований пакетом законів процес декомунізації (позбавлення від впливу комуністичної ідеології, зрівняння нацистських і комуністичних символів) поступово перетворився у процес деколонізації країни (пам'ятник Пушкіну, спадок Булгакова, наприклад). Цікавими є напрацювання дослідника О.Гриценка [18].

По-четверте, «десекуляризація» влади – після виборів 2019 р. (президентських і парламентських) відбулася суттєва деінституціоналізація й розтаємничення влади. Низка владних інституцій, очолювана «позасистемними» призначеннями де-факто скомпрометували своєю неетичною поведінкою інститут влади загалом і конкретних інституцій зокрема через вихолощення їх функцій і компетенцій. Це відбулося через нерозуміння основ вироблення державної політики і інструментів державного управління. Деградація владних інституцій поєдналася з популізмом, беззмистовними, а почасти безвідповідальними публічними заявами найвищих посадовців країни. Посади у владних інституціях перестали бути престижними і наразі відчутним є «кадровий голод». Одночасно відбувається навчання і підготовка (навчальні, тренінгові й інші програми) ветеранів для роботи в органах влади. В суспільстві панує своєрідний міф про здатність ветеранів дієво управляти країною і бути відповідальним управлінцем.

До цього ще слід додати, по-п'яте – потужна цифровізація значної частини послуг (адміністративних, банківських, логістичні й інше).

Саме спираючись на ці п'ять (не остаточні) пунктів і відбувається становлення спільного врядування як підґрунтя для повоєнної відбудови країни.

Висновки. З цього дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямку.

Отже, всебічна характеристика поняття врядування переконує нас у правильній орієнтації щодо суспільного врядування, де влада – це лише одна з організацій, що беруть участь у процесі врядування. Ринки, владні ієрархічні структури і мережі є ключовими факторами такого врядування і є балансом для досягнення суспільної стійкості задля післявоєнної відбудови.

Спільне врядування як підхід до врядування, який передбачає активну участь різних стейкхолдерів у прийнятті рішень має свої переваги і недоліки. Також ми маємо цікавий варіант комбінації (поєднання) мережевого і спільного врядування завдяки волонтерству. Спільне врядування поступово стає основою для повоєнної відбудови країни і утвердження державності України.

Перспективним для подальших досліджень є всебічна і поглиблена характеристика спільного врядування в контексті належного і цифрового врядування. Також перспективним є дослідження складових спільного врядування і зокрема захисту цивільних і цивільного захисту, оскільки повоєнна відбудова має ґрунтуватися на концепті спільного врядування.

Список використаних джерел та літератури

1. Тертичка В. Врядування в умовах післявоєнної відбудови: як досягти стійкості різноманіття у взаємодії /Public policy, governance and communications in the EU member states and candidate countries : post-conference monograph / V. Burksiene et al. ; gen. ed. by G. Riabtsev and V. Tertychka. Kyiv : NaUKMA, 2023. P.20–27. URL: https://sgov.oa.edu.ua/images/Library/Monographs/Public_policy_2023.pdf (дата звернення: 09.06.2025).
2. Gettysburg Address, delivered by President A. Lincoln. Encyclopedia of American History : The American Heritage . John Mack Faragher, gen. editor. New-York : Henry Holt and Co, 1998. P. 355.
3. Stoker G. Governance as theory: five propositions. International Social Science Journal. 1998. Vol. 50, Issue 155 (March (UNESCO)). P. 17–28.
4. International Social Science Journal. 1998. Vol. 50, Issue 155 (March (UNESCO)). URL: <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000113284>. (дата звернення: 09.06.2025).
5. Яковлев М. В., Гутнік Н. В. Ідеологічні та культурні особливості концепту «урядування»: досвід української, німецької і французької мов. Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського. Сер. «Публічне правління і адміністрування». 2021. Т. 32 (71), № 4. С. 31. URL: http://ekmair.ukma.edu.ua/bitstream/handle/123456789/22986/Ideolohichni_ta_kulturalni_osoblyvosti_kontseptu_vriaduvannia_dosvid_ukrainskoi_nimetskoi_i_frantsuzkoi_mov.pdf?sequence=1&isAllowed=y (дата звернення: 09.06.2025).
6. Benz A. Governance – Modebegriff oder nützliches sozialwissenschaftliches Konzept? Governance – Regieren in komplexen Regelsystemen. Eine Einführung. Wiesbaden : VS Verlag für Sozialwissenschaften, 2004. P. 11–28.
7. Колодій А. Концепція публічного (нового) врядування в її застосуванні до демократичних і перехідних систем. Демократичне врядування. 2012. № 10. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/DeVr_2012_10_3 (дата звернення: 09.06.2025).
8. Governance without Government. Order and Change in World Politics / ed. by J. N. Rosenau, E.-O. Czempiel. Cambridge : University Press, 1992.
9. Належне урядування. URL: <https://surli.cc/pwbpep> (дата звернення: 09.06.2025).
10. Європейське врядування : Біла книга. URL: <https://eukraina.com/load/0-0-0-113-20>. (дата звернення: 09.06.2025).
11. Public Governance / ed. by Mark Bevir. [s. n.] : Sage Publications, 2007. 1736 p.
12. From Government to Governance / R. Bellamy, A. Palumbo, eds. – Farnham (Eng.). Burlington (USA) : Ashgate, 2010. 536 p.
13. Benz A. Governance and Democracy. Comparing national, European and international experiences. London : Routledge, 2006. P. 18–29.
14. Peters G. B., Pierre J. Governance, accountability and democratic legitimacy. Governance and Democracy. Comparing national, European and international experiences. London : Routledge, 2006. P. 29–43.
15. Волонтерство. URL: <https://surl.lu/xtbwfd> (дата звернення: 09.06.2025).
16. Про затвердження Положення про волонтерську діяльність у сфері надання соціальних послуг: Постанова Кабінету Міністрів України; Положення від 10.12.2003 № 1895. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1895-2003-%D0%BF> (дата звернення: 09.06.2025).
17. Нормативно-правове забезпечення волонтерської діяльності. URL: <https://surl.lu/xtbwfd> (дата звернення: 09.06.2025).
18. Гриценко О. Президенти і пам'ять. Політика пам'яті президентів України (1994-2014): підґрунтя, послання, реалізація, результати. – К.: «К.І.С.», 2017. – 1136 с.; О. Гриценко

Декомунізація в Україні як державна політика і як соціокультурне явище. Видання друге, доповнене / Упор. Н. Гончаренко. – К.: Майстер Книг, 2022. – 336 с.

References

1. Tertychka V. Vriaduvannia v umovakh pisliavoiennoi vidbudovy: yak dosiahty stiikosti riznomanittia u vzaiemodii /Public policy, governance and communications in the EU member states and candidate countries : post-conference monograph / V. Burksiene et al. ; gen. ed. by G. Riabtsev and V. Tertychka. Kyiv : NaUKMA, 2023. P.20–27. [Tertychka, V. Governance in the Context of Post-War Reconstruction: How to Achieve the Resilience of Diversity in Interaction. In: Public Policy, Governance and Communications in the EU Member States and Candidate Countries: Post-Conference Monograph / V. Burksiene et al.; gen. eds. G. Riabtsev and V. Tertychka. Kyiv: NaUKMA, 2023. Pp. 20–27.] URL: https://sgov.oa.edu.ua/images/Library/Monographs/Public_policy_2023.pdf (accessed: June 9, 2025) [In Ukrainian]
2. Gettysburg Address, delivered by President A. Lincoln. Encyclopedia of American History : The American Heritage . John Mack Faragher, gen. editor. New-York : Henry Holt and Co, 1998. P. 355. [In English]
3. Stoker G. Governance as theory: five propositions. International Social Science Journal. 1998. Vol. 50, Issue 155 (March (UNESCO)). P. 17–28. [In English]
4. International Social Science Journal. 1998. Vol. 50, Issue 155 (March (UNESCO)). URL: <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000113284>. (accessed: 09.06.2025) [In English]
5. Yakovliev M. V., Hutnik N. V. Ideolohichni ta kulturni osoblyvosti kontseptu «uriaduvannia»: dosvid ukrainskoi, nimetskoi i frantsuzkoi mov. Vcheni zapysky TNU imeni V. I. Vernadskoho. Ser. «Publichne pravlinnia i administruvannia». 2021. T. 32 (71), № 4. S. 31. [Yakovlev, M. V., Hutnik, N. V. Ideological and Cultural Features of the Concept of «Governance»: The Experience of the Ukrainian, German, and French Languages. Scientific Notes of V. I. Vernadsky Taurida National University. Series: Public Governance and Administration. 2021. Vol. 32 (71), No. 4. P. 31.] URL: <https://surl.li/oetpfy> (accessed: June 9, 2025) [In Ukrainian]
6. Benz A. Governance – Modebegriff oder nützliches sozialwissen- schaftliches Konzept? Governance – Regieren in komplexen Regelsystemen. Eine Einführung. Wiesbaden : VS Verlag für Sozialwissenschaften, 2004. P. 11–28. [In German]
7. Kolodii A. Kontseptsiiia publichnoho (novoho) vriaduvannia v yii zastosuvanni do demokratychnykh i perekhidnykh system. Demokratychne vriaduvannia. 2012. № 10. [Kolodii, A. The Concept of Public (New) Governance in Its Application to Democratic and Transitional Systems. Democratic Governance. 2012. No. 10.] URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/DeVr_2012_10_3 (accessed: June 9, 2025) [In Ukrainian]
8. Governance without Government. Order and Change in World Politics / ed. by J. N. Rosenau, E.-O. Czempiel. Cambridge : University Press, 1992. [In English]
9. Nalezhe uriaduvannia. [Good Governance.] URL: <https://surl.cc/pwbpep> (accessed: June 9, 2025) [In Ukrainian]
10. Yevropeiske vriaduvannia: Bila knyha [European Governance: White Paper.] URL: <https://eukraina.com/load/0-0-0-113-20> (accessed: June 9, 2025) [In Ukrainian]
11. Public Governance / ed. by Mark Bevir. [s. n.] : Sage Publications, 2007. 1736 p. [In English]
12. From Government to Governance / R. Bellamy, A. Palumbo, eds. – Farnham (Eng.). Burlington (USA) : Ashgate, 2010. 536 p. [In English]
13. Benz A. Governance and Democracy. Comparing national, European and international experiences. London : Routledge, 2006. P. 18–29. [In English]
14. Peters G. B., Pierre J. Governance, accountability and democratic legitimacy. Governance and Democracy. Comparing national, European and international experiences. London : Routledge, 2006. P. 29–43. [In English]
15. Volonterstvo. [Volunteering.] URL: <https://surl.lu/xtbwfd> (accessed: June 9, 2025) [In Ukrainian]

16. Pro zatverdzhennia Polozhennia pro volontersku diialnist u sferi nadannia sotsialnykh posluh: Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy; Polozhennia vid 10.12.2003 № 1895. [On the Approval of the Regulation on Volunteer Activity in the Field of Social Services: Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine; Regulation dated 10.12.2003 No. 1895.] URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1895-2003-%D0%BF> (accessed: June 9, 2025) [In Ukrainian]

17. Normatyvno- pravove zabezpechennia volonterskoi diialnosti. [Regulatory and Legal Framework for Volunteer Activity] URL: <https://surl.lj/xtbwfd> (accessed: June 9, 2025) [In Ukrainian]

18. Hrytsenko O. Prezydenty i pamiat. Polityka pamiaty prezidentiv Ukrainy (1994-2014): pidhruntia, poslannia, realizatsiia, rezultaty. – K.: «K.I.S.», 2017. – 1136 s.; O. Hrytsenko Dekomunizatsiia v Ukraini yak derzhavna polityka i yak sotsiokulturne yavyshe. Vydannia druhe, dopovnene / Upor. N. Honcharenko. – K.: Maister Knyh, 2022. – 336 s. [Hrytsenko, O. Presidents and Memory. The Memory Policy of the Presidents of Ukraine (1994–2014): Background, Messages, Implementation, Results. Kyiv: K.I.S., 2017. 1136 p.; O. Hrytsenko. Decommunization in Ukraine as State Policy and as a Socio-Cultural Phenomenon. 2nd ed., revised / Comp. N. Honcharenko. Kyiv: Maister Knyh, 2022. 336 p.] [In Ukrainian]

УДК 351/354(045)

Ігор ТОДОРОВ.,
Директор Центру міжнародної безпеки
та євроатлантичної інтеграції
Ужгородського національного університету,
доктор історичних наук,
(Україна, Ужгород),
ihor.todorov@uzhnu.edu.ua

ДЕКОМУНІЗАЦІЯ ТА ДЕРУСІФІКАЦІЯ УКРАЇНИ: ВЗАЄМОДІЯ ДЕРЖАВНОЇ ВЛАДИ ТА МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ

DOI: 10.5281/zenodo.17060933

У статті проаналізовано сучасні процеси декомунізації та дерусифікації в Україні як складові державної політики пам'яті, що зазнали інтенсивного розвитку після Революції Гідності та особливо в умовах повномасштабної агресії російської федерації. Основна увага приділена особливостям взаємодії між органами державної влади та місцевого самоврядування в реалізації зазначених процесів.

Автор відзначає трансформацію ролі місцевих громад: від виконавців державної політики до активних суб'єктів і ініціаторів змін у публічному просторі.

Досліджено ключові виклики: відсутність законодавчої бази для дерусифікації, регіональні диспропорції, брак ресурсів та нестача професійних кадрів на місцях. Запропоновано шляхи підвищення ефективності державної політики через кодифікацію процедур дерусифікації, зміцнення інституційної спроможності громад та активне залучення громадянського суспільства.

Акцентовано, що ефективна взаємодія між центральною та місцевою владою у сфері декомунізації й дерусифікації є запорукою формування спільної історичної пам'яті, консолідації українського суспільства та посилення національної ідентичності в умовах війни та подальшої трансформації державності.

Ключові слова: декомунізація, дерусифікація, політика пам'яті, децентралізація, місцеве самоврядування, державна політика, історична пам'ять, національна ідентичність, Український інститут національної пам'яті.

Ihor TODOROV,
Director of the Center for International Security
and Euro–Atlantic integration Uzhgorod National University,
doctor of historical sciences
(Ukraine, Uzhhorod), ihor.todorov@uzhnu.edu.ua

DECOMMUNISATION AND DERUSSIFICATION OF UKRAINE: INTERACTION BETWEEN STATE AUTHORITY AND LOCAL SELF-GOVERNMENT

This article examines the current processes of decommunization and derussification in Ukraine as integral components of the state's memory policy, which have significantly intensified since the Revolution of Dignity and especially after the full-scale Russian aggression in 2022.

Particular attention is paid to the interaction between state authorities and local self-government in implementing these processes.

The author highlights the transformation of the role of local communities – from passive implementers of national policy to active initiators of change in public space. The study identifies key challenges, including the lack of a clear legal framework for derussification, regional disparities, limited resources, and insufficient local expertise.

The article proposes ways to improve public policy through codifying derussification procedures, strengthening the institutional capacity of communities, and involving civil society in cultural and historical reforms. It emphasizes that effective cooperation between central and local authorities is crucial for building a shared historical memory, consolidating Ukrainian society, and reinforcing national identity amid war and ongoing state transformation.

Keywords: *decommunization, derussification, memory policy, decentralization, local self-government, state policy, national identity, Ukraine, historical memory, Ukrainian Institute of National Remembrance*

Постановка проблеми. Після Революції Гідності та початку збройної агресії Російської Федерації проти України процеси декомунізації та дерусифікації набули нового змісту й особливого значення для формування української ідентичності та державності. Ці явища вийшли за рамки суто культурно-історичних практик і перетворилися на важливі елементи державної політики, спрямованої на подолання тоталітарного спадку та посилення національної єдності. Законодавче закріплення декомунізаційних заходів у 2015 році стало відправною точкою для широкомасштабних змін у публічному просторі, які охопили перейменування топонімів, демонтаж пам'ятників, оновлення змісту освітніх програм, впровадження нової історичної політики. Подальший розвиток цих процесів, особливо після повномасштабного вторгнення Росії у 2022 році, актуалізував і питання дерусифікації – відмови від імперської та радянської культурно-символічної спадщини, популяризації української мови, культури та історичної пам'яті.

Однак реалізація декомунізаційних та дерусифікаційних заходів в Україні відбувається в умовах децентралізації, що зумовлює складну й нерідко суперечливу взаємодію між органами державної влади та місцевого самоврядування. З одного боку, держава визначає стратегічні напрями та законодавчі рамки відповідних політик. З іншого – місцеві громади часто стають як суб'єктами, так і арбітрами процесу, відображаючи власне бачення історичної пам'яті та національної ідентичності. У ряді випадків така взаємодія породжує конфлікти, затримки, а іноді – й спротив змінам.

Актуальність обраної теми зумовлена не лише значущістю декомунізаційних та дерусифікаційних процесів для українського державотворення, а й потребою дослідити, яким чином центральна влада та місцеве самоврядування узгоджують свої дії, реалізують спільні завдання та долають виклики в умовах війни та трансформації політики пам'яті.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Тема декомунізації та дерусифікації України є однією з ключових у сучасному українському політичному, правовому та суспільному дискурсі. Дослідження цього питання набуло особливої актуальності після Революції Гідності (2013–2014) та початку збройної агресії Російської Федерації. Наукова література, присвячена даній тематиці, концентрується навколо кількох напрямів: концептуалізація понять «декомунізація» та «дерусифікація», правове регулювання процесів, роль державної влади та органів місцевого самоврядування, суспільно-політичні аспекти та регіональні особливості реалізації.

У працях українських дослідників В. В'ятровича [1], Я. Грицака [2] О. Гриценка [3], М. Гурика [4], Т. Ковальчука [10], Ю. Михайло [11], В. Яблонського [12] декомунізація розглядається як цілісна система заходів з подолання спадщини тоталітарного комуністичного режиму, зміни історичної політики та національної ідентичності. У свою чергу, дерусифікація часто визначається як доповнення до декомунізації, що передбачає відновлення та розвиток української мови, культури, історичної пам'яті.

Метою статті є аналіз взаємодії державної влади та органів місцевого самоврядування в реалізації політики декомунізації та дерусифікації України, виявлення основних форм, проблем та перспектив такої взаємодії.

Завдання дослідження:

- схарактеризувати теоретичні підходи до декомунізації та дерусифікації;
- проаналізувати нормативно-правову базу;
- дослідити практику взаємодії центральних та місцевих органів у цій сфері;
- виокремити проблеми та перспективи реалізації політики в умовах децентралізації та війни.

Виклад основного матеріалу дослідження. Декомунізація та дерусифікація в Україні є складними і багатограними процесами, що перебувають на перетині історичної, політичної, правової та соціокультурної площин. Їх вивчення ґрунтується на низці теоретичних концепцій, які дозволяють осмислити не лише зміст, але й механізми та специфіку взаємодії між різними рівнями влади.

Однією з базових концепцій для аналізу декомунізації та дерусифікації є теорія політики пам'яті, яка розглядає взаємозв'язок між історією, владою та колективною пам'яттю суспільства. Декомунізація та дерусифікація є не лише технічним процесом зміни назв чи демонтажу символів, а й інструментом конструювання національної ідентичності через перегляд та переосмислення минулого. Теорія деколонізації визначає, що декомунізація та дерусифікація в Україні сприймаються як форма подолання колоніальної спадщини Радянського Союзу та Російської імперії. Дерусифікація набуває характеру не лише культурно-символічної, але й цивілізаційної трансформації, що актуалізується особливо в умовах сучасної війни.

З методологічної точки зору, дослідження спирається на комплексний підхід, що поєднує: історико-порівняльний метод – для аналізу еволюції процесів декомунізації в Україні у порівнянні з іншими постсоціалістичними країнами Центрально-Східної Європи (Польща, Литва, Чехія); правовий аналіз – для дослідження нормативно-правової бази декомунізації та дерусифікації, визначення повноважень державних органів і місцевого самоврядування; системний підхід – для виявлення взаємозв'язку між центральними та місцевими суб'єктами реалізації політики пам'яті; регіональний аналіз – для вивчення особливостей реалізації декомунізаційних та дерусифікаційних процесів у різних регіонах України.

Питання декомунізації постало одразу після відновлення незалежності в 1991 році. Втім брак політичної волі тодішнього керівництва держави не дозволив це зробити. Єдине позитивне виключення мали області Галичини, де протягом 1992–1993 років були ліквідовані радянські та частина російських назв, демонтовані пам'ятники В.Леніну та іншим комуністичним вождям. В деяких регіонах Західної України були також певні кроки в цьому напрямі. Проте і там процеси не були завершені, про що свідчить нещодавнє довгоочікуване

перейменування Червонограда в Шептицький. Втім що стосується більшої частини країни, то там панували радянські та російські нарративи. Влада мотивувала такий підхід не бажанням образити почуття мешканців, повагою до так званої «спільної» історії.

Правове забезпечення процесів декомунізації та дерусифікації в Україні є комплексним та включає низку законів, підзаконних актів, рішень органів виконавчої влади та місцевого самоврядування. Окремою характеристикою цих процесів є те, що декомунізація була формалізована в національному законодавстві ще у 2015 році, а дерусифікація реалізується на практиці через загальні положення Конституції, законів про мову, культуру, місцеве самоврядування та низку актів Кабінету Міністрів України.

Ключовим нормативно-правовим актом, що започаткував процес декомунізації, став Закон України «Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів в Україні та заборону пропаганди їхньої символіки» від 9 квітня 2015 року. Закон встановив заборону використання символіки тоталітарних режимів, увів обов'язковість перейменування топонімів, демонтаж пам'ятників, пов'язаних із комуністичним минулим, та зобов'язав органи влади здійснити відповідні заходи. Згідно з його положеннями, у випадку бездіяльності органів місцевого самоврядування рішення могли ухвалюватися органами державної влади (наприклад, обласними державними адміністраціями) [7].

Закон України «Про забезпечення функціонування української мови як державної» (2019 р.) посилив правові передумови для дерусифікаційних змін, закріпивши пріоритетність української мови у публічному просторі, освіті, культурі, медіа. Хоча формально цей акт не є «дерусифікаційним», його положення уможливають процес поступового витіснення російськомовного середовища з офіційного та публічного простору [8].

Після початку повномасштабної агресії Росії у 2022 році, окремі зміни в законодавстві та підзаконних актах надали органам місцевого самоврядування додаткові підстави для демонтажу російських пам'ятників, перейменування вулиць, демонтажу меморіальних дощок та інших об'єктів, пов'язаних з російською та радянською символікою.

Дерусифікаційні заходи, що активізувалися після 2022 року, реалізуються без спеціального законодавчого регулювання, переважно через локальні ініціативи органів місцевого самоврядування, погоджені з державною політикою та рекомендаціями Українського інституту національної пам'яті. В 2023 році був прийнятий Закон України «Про засудження та заборону пропаганди російської імперської політики в Україні і деколонізацію топонімів» [9].

Органи місцевого самоврядування є безпосередніми суб'єктами реалізації декомунізаційних та дерусифікаційних процесів на місцях. Згідно з Законом України «Про місцеве самоврядування», вони мають право ухвалювати рішення щодо перейменування вулиць, демонтажу пам'ятників, встановлення нових топонімів.

Водночас в умовах децентралізації зросла автономія громад у питаннях політики пам'яті, що спричиняє як позитивні приклади ініціативності місцевої влади, так і випадки саботажу чи зволікань, особливо у прикордонних або східних регіонах. У 2022–2024 роках багато громад проявили самостійну ініціативу у проведенні дерусифікації, часто спираючись на петиції мешканців, рекомендації профільних інституцій чи рішення виконкомів.

Процеси декомунізації та дерусифікації в Україні показали різноманітність моделей взаємодії між центральними органами державної влади та органами місцевого самоврядування. На практиці можна виділити три основні типи цієї взаємодії: (1) ефективна співпраця, (2) конфлікт чи опір, (3) вимушене втручання держави у випадку бездіяльності громад.

В умовах широкомасштабної війни відбулася помітна трансформація підходів органів місцевого самоврядування до політики пам'яті. Багато громад, навіть ті, що раніше займали стриману позицію, самостійно ініціювали перейменування вулиць, демонтаж радянських чи російських пам'ятників, зміну місцевої символіки. Наприклад, міські ради Черкас, Житомира, Хмельницького, Кропивницького в 2022–2023 роках реалізували комплексні

програми дерусифікації, що охоплювали не лише перейменування вулиць, а й оновлення символіки, шкільних програм, комунікаційних стратегій. Характерно, що в цих випадках органи місцевого самоврядування виступали не як пасивні виконавці вказівок центру, а як активні ініціатори змін.

Процеси декомунізації та дерусифікації в Україні, попри загальнодержавну підтримку та нормативно-правову базу, залишаються складними й суперечливими через низку чинників. На сучасному етапі важливо не лише констатувати досягнення, але й виявити ключові виклики та окреслити перспективи вдосконалення політики пам'яті в умовах триваючої війни та децентралізації.

Важливо звернути увагу на міжнародний досвід у процесах декомунізації. Зокрема органи місцевого самоврядування в Польщі, Чехії, Литві та інших посткомуністичних країнах відігравали ключову роль у демонтажі радянської спадщини. Використання європейського досвіду в Україні може допомогти пришвидшити реалізацію декомунізаційних процесів на місцях. Різні країни, що пережили комуністичний режим, застосовували власні підходи до декомунізації, враховуючи національні особливості та історичний контекст. У Польщі процес декомунізації розпочався на початку 1990-х років. У 1992 році був ухвалений закон, який зобов'язував посадових осіб зізнаватися у співпраці з комуністичним режимом. Цей закон зазнав критики через сумніви щодо доцільності та достовірності оприлюдненої інформації. Згодом у країні створили Інститут національної пам'яті, який займається розсекреченням архівних матеріалів, історичними дослідженнями та розкриттям злочинів комуністичного й нацистського режимів. Люстрація в Польщі досі спричиняє суттєвий спротив, а декомунізація ще не завершена [6]. У Чехословаччині в 1991 році був прийнятий закон, що забороняв протягом п'яти років обіймати керівні посади в державних структурах колишнім працівникам органів держбезпеки, міліції, а також партійним функціонерам районного рівня і вище. Після розпаду країни у Словаччині цей закон припинили виконувати на практиці з 1994 року, в Чехії ж його дія була продовжена до кінця 2000 року.

У 1993 році парламент скасував термін давності для «злочинів комуністичного режиму», що дозволило притягати до відповідальності винних у злочинах комуністичного періоду [5]. Після об'єднання Німеччини в 1990 році постало питання про опрацювання матеріалів міністерства держбезпеки НДР («Штазі»). Уповноважена федеральної землі Тюрінгія з опрацювання цих матеріалів Гільдгунд Норберт зазначала, що навіть відкриті документи було заретушовано, і лише згодом науковці отримали доступ до повних версій без закреслень. Вона підкреслила, що установи, які відповідають за декомунізацію, мають бути незалежними у діях, а відкрита ними інформація – правдивою і перевіреною. Проте в східних землях ФРН декомунізації, а тим більше дерусифікації фактично не відбувалося. Вулиці К. Маркса, Р. Люксембург, А. Пушкіна. М. Горького тощо характерні для багатьох міст «колишньої НДР». Досвід декомунізації в різних країнах свідчить про важливість комплексного підходу, який включає правову оцінку минулого, відкриття архівів, люстрацію та просвітницьку роботу. Кожна країна обирає власний шлях, враховуючи історичні, політичні та соціальні особливості.

Одним із головних викликів залишається відсутність спеціалізованого законодавчого регулювання процесів дерусифікації. На відміну від декомунізації, яка має чітко закріплені процедурні механізми у законі 2015 року, дерусифікаційні заходи здійснюються в межах загальних повноважень місцевих рад, що призводить до нерівномірності реалізації політики, суперечок та юридичної невизначеності. Другим важливим викликом є регіональна асиметрія у сприйнятті декомунізації та дерусифікації. Незважаючи на зменшення відмінностей після 2022 року, окремі громади, особливо у прикордонних регіонах чи серед сільських територій, демонструють стриманість або зволікання у проведенні змін, часто посиляючись на низьку поінформованість населення чи побоювання суспільного спротиву. Третій виклик полягає у фінансових та ресурсних обмеженнях. Заміна табличок, вивісок, оновлення символіки, підготовка історико-культурних експертиз часто вимагають

додаткових витрат, що для багатьох громад в умовах війни та бюджетних обмежень є серйозною проблемою. Четвертий виклик – дефіцит професійних історико-культурних консультацій та експертизи на місцях. У багатьох громадах відсутні кваліфіковані спеціалісти, здатні здійснювати фахову оцінку історичної спадщини, що часто призводить до поверхневих рішень або спричиняє додаткові конфлікти.

І хоча органи місцевого самоврядування є безпосередніми суб'єктами реалізації декомунізаційних та дерусифікаційних процесів, існує певна специфіка на тимчасово окупованих територіях України. Починаючи з 2014 року, після незаконної окупації Автономної Республіки Крим та частин Донецької і Луганської областей, офіційна декомунізація та дерусифікація на цих не проводилася. Ба більше, окупаційні адміністрації Російської Федерації активно проводили зворотний процес – ресталінізацію, советизацію та глибоку русифікацію. На окупованій території зберігалася комуністична топоніміка; використовувалися радянські свята, символіка, пам'ятники; активно просувалися ідеї «общего культурного пространства с Россией».

Після початку нового етапу агресії в 2022 році Росія ще більше посилила ці процеси. У захоплених громадах Херсонщини, Запоріжжя, Донеччини, Луганщини окупаційні адміністрації повернули радянсько-російську топоніміку, демонтували пам'ятники, встановлені після 2014 року в межах української декомунізації та українізації, запровадили російські підручники з історії, пропагандистську шкільну програму. Ці дії чітко відрізняються від навіть раннього періоду окупації у 2014–2016 роках і демонструють цілеспрямовану спробу повністю стерти український історичний ідентифікаційний простір на захоплених територіях.

Уряд України, Український інститут національної пам'яті та органи місцевого самоврядування вже працюють над напрацюванням стратегії декомунізації та дерусифікації після деокупації. Розмови про те, що треба спочатку звільнити, потім робити кроки відповідно до законодавства тощо. І взагалі на перейменування потрібні гроші і це не на часі. Такі аргументи використовувалися противниками декомунізації та дерусифікації постійно. Існує поширена думка, що можливо радянська та російська топонімія українських земель сприяла російській агресії. В умовах триваючої війни, складної ситуації на фронті важливо вказати на те, що тимчасово окуповані території не залишаються поза увагою держави і триває робота з повернення їх в український простір. Поки це має символічний характер, але це має мобілізуюче значення.

Наприклад, в Донецьку з 9 адміністративних районів назва лише одного була більш-менш політично нейтральною – Київський. Решта ж була комуністичною – Ленінський, Ворошилівський, Пролетарський, Кіровський, Будьонівський, Куйбишевський, Петровський тощо.

23 грудня 2024 року у Верховній Раді зареєстрований Проект Закону про внесення змін до Закону України «Про судоустрій і статус суддів» щодо зміни найменування місцевих загальних судів [15]. 13 січня 2025 року цей законопроект був прийнятий за основу. Звісно, такий закон не призведе до суцільної декомунізації назв на тимчасово окупованих територіях. Саме в компетенції парламенту зробити це, не порушуючи демократичних засад. Проте має стати першим кроком в цьому напрямі. Наприкінці лютого 2025 року Верховна Рада прийняла цей закон, а наприкінці березня Президент України підписав його. Законом України «Про внесення змін до Закону України "Про судоустрій і статус суддів" щодо зміни найменування місцевих загальних судів» загалом перейменовано 106 судів як на підконтрольній, так і на окупованій території. Зокрема, змінені назви 8 з 9 районних судів у Донецьку: Будьонівський на Богодухівський, Ворошилівський на Юзівський, Калінінський на Калинівський, Кіровський на Рубченківський, Куйбишевський на Смолянінівський, Ленінський на Олександрівський, Петровський на Вознесенський, Пролетарський на Чумаківський [15]. Автор понад 35 років тому, наприкінці радянської «перебудови», ініціював перейменування центрального району в Донецьку на честь засновника міста Юзівка уельського підприємця Джона Хьюза [16]. Питання намагалися вирішити

демократичним шляхом, а саме проведенням опитування під час голосування на виборах до Верховної ради УРСР. Жодна запропонована пропозиція не набрала понад 50% голосів і район відповідно залишився Ворошилівський.

В Автономній Республіці Крим змінені найменування Кіровського суду на Іслямтерецький, Красногвардійського на Курманський, Ленінського на Єдикуйський, Первомайського на Джурчанський, Советського на Ічкінський; в місті Севастополі Гагарінського суду на Західний, Ленінського на Центральний, Нахімовського на Корабельний; в Луганській області: Новопсковського суду на Айдарський, Краснодонського на Сорокинський, Первомайського на Сокологірський тощо [10]. Отже, після визволення не треба буде думати як називати адміністративні райони!

Водночас варто зазначити, що змінені найменування низки місцевих судів, які продовжують здійснювати свої повноваження у межах територіальної юрисдикції на підконтрольній території. Зокрема йдеться про Володимирський міський суд Волинської області замість Володимир-Волинського, Соборний районний суд міста Дніпра замість Жовтневого, Пулинський районний суд Житомирської області замість Червоноармійського, Олександрівський районний суд міста Запоріжжя замість Жовтневого, Благовіщенський районний суд Кіровоградської області замість Ульяновського, Шептицький міський суд Львівської області замість Червоноградського, Вітовський районний суд Миколаївської області замість Жовтневого, Подільський міськрайонний суд Одеської області замість Котовського, Пересипського міста Одеси замість Суворовського, Горішньоплавнівський міський суд Полтавської області замість Комсомольського, Слобідський районний суд міста Харкова замість Комінтернівського тощо [10].

Принципово важливо, що пропозиції щодо перейменування зазначених судів викладено з урахуванням проведених консультацій із Радою суддів України, місцевими та апеляційними загальними судами відповідних областей, військово-цивільними адміністраціями, Уповноваженим із захисту державної мови в Україні, Українським інститутом національної пам'яті, представництвом Президента України в Автономній Республіці Крим. Комітет з питань інтеграції України до Європейського Союзу 13 січня 2025 р. визнав його положення такими, що регулюються національним законодавством країн-членів Європейського Союзу та не підпадають під дію міжнародно-правових зобов'язань України у сфері європейської інтеграції [14].

Отже, юридично закріплена таким чином декомунізація та дерусифікація назв районів та міст на тимчасово окупованих територіях є слушною та актуальною. Зміна найменування окремих місцевих загальних судів, перелік яких визначається в додатку до Закону, є важливим кроком, спрямованим на прискорення процесів декомунізації, дерусифікації та деколонізації.

Перспективи розвитку політики декомунізації та дерусифікації в Україні пов'язані з кількома ключовими напрямками: кодифікація та деталізація законодавства; прийняття окремого закону або внесення змін до чинного законодавства щодо дерусифікації дозволить унормувати процедури, чітко закріпити повноваження органів державної влади та місцевого самоврядування, зменшити кількість конфліктних ситуацій; посилення взаємодії між державними органами та місцевим самоврядуванням. Створення чітких комунікаційних каналів, надання консультацій, методичних рекомендацій та фінансової підтримки сприятиме більш ефективному впровадженню політики пам'яті на місцях.

Успішна реалізація політики можлива лише за умови усвідомленого залучення місцевих жителів до обговорення та підтримки змін. Важливе інституційне посилення Українського інституту національної пам'яті як головного органу координації декомунізаційних та дерусифікаційних заходів. Розширення його повноважень та ресурсів дозволить більш системно впливати на ці процеси. Активна участь громадських організацій, ініціативних груп, науковців дозволяє не лише покращити якість рішень, але й забезпечити підтримку з боку місцевого населення.

Широкомасштабна агресія РФ створила особливий історичний момент, коли потреба у зміцненні національної ідентичності та оновленні символічного простору стала спільним завданням як для держави, так і для громад. Попри складнощі, саме війна сприяла зростанню запиту на дерусифікацію серед населення, що відкриває нові можливості для гармонізації взаємодії між державними та місцевими органами влади.

Висновки. У ході проведеного дослідження було встановлено, що процеси декомунізації та дерусифікації в Україні є невід'ємною складовою сучасної державної політики, спрямованої на формування стійкої національної ідентичності, подолання тоталітарного минулого та протидію інформаційно-культурному впливу Російської Федерації. Їх реалізація набуває особливого значення в умовах триваючої війни та трансформації суспільно-політичного порядку денного.

Декомунізація, яка була законодавчо унормована у 2015 році, задала формальні рамки очищення публічного простору від символів тоталітарного комуністичного режиму, тоді як дерусифікація постала як більш динамічний і багатовимірний процес, що активізувався в умовах війни після 2022 року. Їх особливість полягає у тісному поєднанні інструментів державного управління з механізмами місцевої демократії, що робить взаємодію органів державної влади та місцевого самоврядування одним із визначальних факторів ефективності політики пам'яті.

Аналіз показав, що попри наявність базового правового регулювання, реалізація декомунізаційних та дерусифікаційних заходів супроводжується низкою викликів. Серед основних слід відзначити регіональні відмінності у сприйнятті змін, брак законодавчого врегулювання саме дерусифікації, дефіцит ресурсів та фахового кадрового забезпечення на місцях. Ці проблеми суттєво впливають на темпи й якість реалізації змін, особливо в окремих регіонах України. У той самий час, емпіричні приклади доводять, що в умовах загострення безпекової ситуації та посилення суспільного запиту на національну консолідацію органи місцевого самоврядування все активніше долучаються до реалізації політики пам'яті. Значна частина громад виявляє ініціативність, самостійно організовує перейменування, демонтажі пам'ятників, проводить просвітницьку роботу серед населення.

Перспективи подальшого розвитку декомунізаційних та дерусифікаційних процесів вбачається у прийнятті комплексного законодавства щодо дерусифікації, посиленні інституційної спроможності органів місцевого самоврядування та Українського інституту національної пам'яті, розширенні участі громадськості, а також у впровадженні сучасних підходів до управління історичною пам'яттю в умовах децентралізації та воєнного стану.

Список використаних джерел та літератури

1. В'ятрович В. Нотатки з кухні «переписування історії». К.6 Наш Формат, 2021. 528 с.
2. Грицак Я. Подолати минуле: глобальна історія України. К.: Наш Формат, 2022. 408с.
3. Гриценко О.А. Декомунізація в Україні як державна політика і як соціокультурне явище. Київ: Інститут політичних і етнонаціональних досліджень ім. І.Ф. Кураса НАН України; Інститут культурології НАМ України, 2019. 320 с.
4. Гурик М.І. Декомунізація як шлях побудови україноцентристської моделі історичної пам'яті. Актуальні проблеми філософії та соціології - 2016. Вип. 11. С. 26-29.
5. Декомунізація Східної Європи: чи правильним шляхом іде Україна. URL: <https://www.eurointegration.com.ua/articles/2015/11/10/7040071/> (дата звернення: 09.06.2025).
6. Декомунізація: як це відбувалося в Європі. URL: <https://surl.li/pmnnwbv> (дата звернення: 09.06.2025).
7. Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів в Україні та заборону пропаганди їхньої символіки: Закон України від 09.04.2015 № 317-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/317-19> (дата звернення: 09.06.2025).
8. Про забезпечення функціонування української мови як державної: Закон України від 25.04.2019 № 2704-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/2704-19> (дата звернення: 09.06.2025).

9. Про засудження та заборону пропаганди російської імперської політики в Україні і деколонізацію топонімів: Закон України від 21.03.2023 № 3005-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3005-20#Text> (дата звернення: 09.06.2025).
10. Про внесення змін до Закону України «Про судоустрій і статус суддів» та деяких законів України щодо діяльності органів суддівського врядування: Закон України від 16.10.2019 № 193-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/193-20> (дата звернення: 09.06.2025).
11. Ковальчук Т. Дерусифікація публічного простору України в умовах повномасштабної російсько-української війни // Інтермарум: історія, політика, культура. - № 14 (2024). - С. 144-159.
12. Михайло Ю. Цивілізаційні зміни на пострадянському просторі і декомунізація суспільства // Історико-політичні проблеми сучасного світу: Збірник наукових статей. – Чернівці: Чернівецький національний університет, 2022. – Т. 45. – С. 247–254
13. Політика історичної пам'яті в контексті національної безпеки України: аналітична доповідь / ред. Яблонський В. М.; Яблонський В. М., Лозовий В. С., Валецький О. Л., Здіорук С. І., Зубченко С. О. та ін. Київ: НІСД, 2019. 144 с.
14. Президент України підписав Закон України «Про внесення змін до Закону України «Про судоустрій і статус суддів» щодо зміни найменування місцевих загальних судів». URL: <https://www.rada.gov.ua/news/razom/260512.html> (дата звернення: 09.06.2025).
15. Проект Закону про внесення змін до Закону України «Про судоустрій і статус суддів» щодо зміни найменування місцевих загальних судів. URL: <https://surli.cc/cvwiqg> (дата звернення: 09.06.2025).
16. Тодоров І. Кто за Юзовку?. Вечерний Донецк. 1990. 2 марта.

References

1. Viatrovych V. Notatky z kukhni «perepysuvannia istorii». K.6 Nash Format, 2021. 528 s. [Vyatrovych, V. Notes from the Kitchen of "Rewriting History". Kyiv: Nash Format, 2021. 528 p.] [In Ukrainian]
2. Hrytsak Ya. Podolaty mynule: hlobalna istoriia Ukrainy. K.: Nash Format, 2022. 408s. [Hrytsak, Y. Overcoming the Past: A Global History of Ukraine. Kyiv: Nash Format, 2022. 408 p.] [In Ukrainian]
3. Hrytsenko O.A. Dekomunizatsiia v Ukraini yak derzhavna polityka i yak sotsiokulturne yavyshe. Kyiv: Instytut politychnykh i etnonatsionalnykh doslidzhen im. I.F. Kurasa NAN Ukrainy; Instytut kulturolohii NAM Ukrainy, 2019. 320 s. [Hrytsenko, O. A. Decommunization in Ukraine as State Policy and a Socio-Cultural Phenomenon. Kyiv: I. F. Kuras Institute of Political and Ethnic Studies of the National Academy of Sciences of Ukraine; Institute of Cultural Studies of the National Academy of Arts of Ukraine, 2019. 320 p.] [In Ukrainian]
4. Huryk M.I. Dekomunizatsiia yak shliakh pobudovy ukrainotsentrystskoi modeli istorychnoi pam'iaty. Aktualni problemy filosofii ta sotsiologhii – 2016. Vyp. 11. S. 26–29. [Huryk, M. I. Decommunization as a Path to Building a Ukraine-Centered Model of Historical Memory. Topical Issues of Philosophy and Sociology. 2016. Issue 11. Pp. 26–29.] [In Ukrainian]
5. Dekomunizatsiia Skhidnoi Yevropy: chy pravylnym shliakhom ide [Decommunization of Eastern Europe: Is Ukraine on the Right Track?] URL: <https://www.eurointegration.com.ua/articles/2015/11/10/7040071/> (accessed: June 9, 2025) [In Ukrainian]
6. Dekomunizatsiia: yak tse vidbuvalosia v Yevropi. [Decommunization: How It Happened in Europe.] (accessed: June 9, 2025) [In Ukrainian]
7. Pro zasudzhennia komunistychnoho ta natsional-sotsialistychnoho (natsystskoho) totalitarnykh rezhymiv v Ukraini ta zaboronu propahandy yikhnoi symvoliky: Zakon Ukrainy vid 09.04.2015 № 317-VIII. [On the Condemnation of Communist and National Socialist (Nazi) Totalitarian Regimes in Ukraine and the Prohibition of Propaganda of Their Symbols: Law of Ukraine dated April 9, 2015, No. 317-VIII.] URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/317-19> (accessed: June 9, 2025) [In Ukrainian]

8. Pro zabezpechennia funktsionuvannia ukrainskoi movy yak derzhavnoi: Zakon Ukrainy vid 25.04.2019 № 2704-VIII [On Ensuring the Functioning of the Ukrainian Language as the State Language: Law of Ukraine dated April 25, 2019, No. 2704-VIII.] URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/2704-19> (accessed: June 9, 2025) [In Ukrainian]
9. Pro zasudzhennia ta zaboronu propahandy rosiiskoi imperskoi polityky v Ukraini i dekolonizatsiiu toponimii: Zakon Ukrainy vid 21.03.2023 № 3005-IX [On the Condemnation and Prohibition of Propaganda of Russian Imperial Policy in Ukraine and the Decolonization of Toponymy: Law of Ukraine dated March 21, 2023, No. 3005-IX.] URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3005-20#Text> (accessed: June 9, 2025) [In Ukrainian]
10. Pro vnesennia zmin do Zakonu Ukrainy «Pro sudoustrii i status suddiv» ta deiakykh zakoniv Ukrainy shchodo diialnosti orhaniv suddivskoho vriaduvannia: Zakon Ukrainy vid 16.10.2019 № 193-IX. [On Amendments to the Law of Ukraine «On the Judiciary and the Status of Judges» and Certain Laws of Ukraine Regarding the Activities of Judicial Governance Bodies: Law of Ukraine dated October 16, 2019, No. 193-IX.] URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/193-20> (accessed: June 9, 2025) [In Ukrainian]
11. Kovalchuk T. Derusyifikatsiia publichnogo prostoru Ukrainy v umovakh povnomasshtabnoi rosiisko-ukrainskoi viiny // Intermarum: istoriia, polityka, kultura. - № 14 (2024). - S. 144-159. [Kovalchuk, T. Derussification of Ukraine's Public Space During the Full-Scale Russian-Ukrainian War. Interarmum: History, Politics, Culture. No. 14 (2024). Pp. 144–159.] [In Ukrainian]
12. Mykhailo Yu. Tsyvilizatsiini zminy na postradianskomu prostori i dekomunizatsiia suspilstva // Istoryko-politychni problemy suchasnoho svitu: Zbirnyk naukovykh statei. – Chernivtsi: Chernivetskyi natsionalnyi universytet, 2022. – T. 45. – S. 247–254 [Mykhailo, Yu. Civilizational Shifts in the Post-Soviet Space and the Decommunization of Society. In: Historical and Political Problems of the Contemporary World: Collection of Scientific Articles. Chernivtsi: Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University, 2022. Vol. 45. Pp. 247–254.] [In Ukrainian]
13. Polityka istorychnoi pamiaty v konteksti natsionalnoi bezpeky Ukrainy: analitychna dopovid / red. Yablonskyi V. M.; Yablonskyi V. M., Lozovyi V. S., Valevskyi O. L., Zdioruk S. I., Zubchenko S. O. ta in. Kyiv: NISD, 2019. 144 s. [Historical Memory Policy in the Context of Ukraine's National Security: Analytical Report / Ed. by V. M. Yablonskyi; Authors: V. M. Yablonskyi, V. S. Lozovyi, O. L. Valevskyi, S. I. Zdioruk, S. O. Zubchenko et al. Kyiv: National Institute for Strategic Studies, 2019. 144 p.] [In Ukrainian]
14. Prezydent Ukrainy pidpysav Zakon Ukrainy «Pro vnesennia zmin do Zakonu Ukrainy «Pro sudoustrii i status suddiv» shchodo zminy naimenuvannia mistsevykh zahalnykh sudiv». [The President of Ukraine Signed the Law of Ukraine «On Amendments to the Law of Ukraine «On the Judiciary and the Status of Judges» Regarding the Renaming of Local General Courts.»] URL: <https://www.rada.gov.ua/news/razom/260512.html> (accessed: June 9, 2025) [In Ukrainian]
15. Proiekt Zakonu pro vnesennia zmin do Zakonu Ukrainy «Pro sudoustrii i status suddiv» shchodo zminy naimenuvannia mistsevykh zahalnykh sudiv. [Draft Law on Amendments to the Law of Ukraine «On the Judiciary and the Status of Judges» Regarding the Renaming of Local General Courts] URL: <https://surli.cc/cvwjqg> (accessed: June 9, 2025) [In Ukrainian]
16. Todorov Y. Kto za Yuzovku?. Vechernyi Donetsk. 1990. 2 marta. [Todorov, I. Who Supports Yuzovka? Vecherniy Donetsk. March 2, 1990.] [In Russian]

ПРОЄКТНИЙ МЕНЕДЖМЕНТ В СФЕРІ КУЛЬТУРИ: РЕГІОНАЛЬНИЙ АСПЕКТ

DOI: 10.5281/zenodo.17060960

У статті розглядаються сучасні виклики проєктного менеджменту у сфері культури на регіональному рівні, особливо в умовах війни та обмежених ресурсів. Акцент зроблено на брак кваліфікованих проєктних менеджерів у громадах та слабкий рівень системної підтримки проєктної діяльності.

Проаналізовано основні компоненти культурного проєкту – від етапу планування до комунікації й оцінки результатів. Окрема увага приділяється питанням підвищення професійної спроможності спеціалістів у сфері культури, розвитку локальних освітніх ініціатив і потенціалу для міжсекторального партнерства. Авторка наводить приклади національних онлайн-курсів та освітніх програм, спрямованих на розвиток навичок проєктного управління, зокрема в межах ініціатив Українського культурного фонду та ГО. Також окреслено бар'єри, що заважають ефективному залученню європейських грантів і донорської підтримки у сфері культури.

Визначено необхідність наукової аналітики успішних і неуспішних кейсів проєктів на місцях, як передумови для стратегічного посилення спроможності громад. Запропоновано підходи до подолання фрагментарності в реалізації культурних ініціатив через створення сталої інфраструктури підтримки проєктів та поширення досвіду кращих практик у сфері культурного менеджменту на рівні територіальних громад.

Ключові слова: культура, проєкт, проєктний менеджер, регіональний розвиток, територіальні громади.

Liudmyla CHABAK,
candidate of philosophical sciences,
Expert of the Ukrainian Cultural Foundation
Chernihiv
ORCID ID: 0000–0001–8874–2647
seminog82@ukr.net

CHALLENGES FOR THE SPHERE OF CULTURE IN THE CONDITIONS OF PANDEMIC AND WAR

This article explores the key challenges of project management in the cultural sector at the regional level, especially under the constraints of war and limited resources. The author highlights the shortage of qualified project managers in local communities and the lack of systematic support for cultural project initiatives. The study analyzes the main components of a cultural project – from planning and resource allocation to communication and monitoring. Special attention is given to capacity-building strategies for cultural professionals, the development of local educational initiatives, and the potential of cross-sector partnerships.

The article reviews several national training programs and online courses aimed at enhancing project management skills, including initiatives by the Ukrainian Cultural Foundation

and civil society organizations. It also addresses barriers to effective participation in European cultural grant programs. Emphasis is placed on the need for analytical assessment of successful and unsuccessful cultural projects at the local level as a basis for strengthening community capacity.

Finally, the author suggests ways to overcome fragmentation in cultural project implementation by building sustainable support infrastructure and promoting the exchange of best practices in local cultural management.

Keywords: *culture, project, project manager, regional development, territorial communities*

Постановка проблеми. В умовах викликів війни сфера культури залишається однією з найменш захищених. І мова тут не тільки про прямі загрози знищення, руйнування, пошкодження об'єктів матеріальної та нематеріальної культурної спадщини, але й про недостатність фінансування галузі. Саме тому зростає необхідність пошуку додаткових джерел фінансування, взаємодії з українськими та міжнародними організаціями й фондами, донорськими інституціями, якісної підготовки заявок на отримання грантів.

Однак часто у сфері культури, зокрема, на регіональному рівні бракує фахівців у сфері проєктного менеджменту, спеціалістів, здатних підготувати та втілити в життя конкурентоспроможний проєкт.

Відтак, нагальною є аналітика існуючих та потенційних викликів у сфері проєктного менеджменту для сфери культури.

Аналіз останніх досліджень та публікацій демонструє розуміння проблеми фахівцями у сфері проєктного менеджменту.

Зокрема, привертає увагу стаття О.В. Комарніцької, спрямована на розкриття сутності й представлення різновидів проєктів у сфері культури. Автор наголошує, що проєктна діяльність у сфері культури, як спосіб організації, виявлення та збільшення ресурсного потенціалу останньої, засіб взаємодії з органами влади, громадськістю та партнерами, є специфічною формою регулювання соціокультурних процесів [1, с.137].

І. Андрощук у своїй статті на підставі аналізу понять «проєкт», «проєктування» й «культура» обґрунтовує суть та семантику поняття «проєктна культура», визначаючи його як якісну характеристику проєктної діяльності особистості, що передбачає реалізацію власного творчого потенціалу й досвіду і виражається у високому ступені досконалості спроєктованої моделі майбутньої діяльності, матеріального виробу або іншого об'єкту праці» [2].

І.І. Лисакова аналізує поточний стан підготовки фахівців до управління проєктами в сфері культури та дозволяє [3].

Про інтерес до теми, нагальну необхідність підвищення кваліфікації у сфері та попит на подібні знання свідчить й значна кількість різноманітних онлайн-курсів (як платних, так і безкоштовних). Наприклад, онлайн-курс «Культурний менеджмент» розкриває шлях, який проходить кожен успішний культурний проєкт, представляє огляд ключових концепцій та методів управління культурними проєктами, знайомить з основами планування, організації, мотивації та контролю в контексті культурного менеджменту та ін. [4].

Український культурний фонд як державний інвестор розвитку культури та креативних індустрій України в партнерстві з ГО «Інша Освіта» та медіаплатформою «Накипіло» також створив освітній курс з грантового менеджменту. Його мета – підвищення професійних компетенцій проєктних менеджерів, що працюють у сфері культури та мистецтва [5].

Інший онлайн-курс «Проектний менеджмент в культурі», створений у співавторстві з командою Creative Management Camp, націлений на створення власного культурного проєкту та знайомить учасників з оцінкою ідеї проєкту, потребами цільової аудиторії, підходами до організації команди тощо [6].

Окремо варто виділити проблематику отримання європейських грантів на розвиток культури та креативних індустрій. Цікавий в цьому напрямку онлайн-курс «Європейські гранти для культурних та креативних проєктів», розробники якого прагнули зрозумілою

мовою і покроково пояснити всі етапи роботи з залучення грантів (від вибору конкурсу у підпрограмах «Креативної Європи» до подачі звітності з втілення проєкта) [7].

Водночас на сьогодні ще замало, власне, наукових студій та аналітики, професійного аналізу успішності та неуспішності підготовки проєктів у сфері культури (зокрема, на рівні територіальних громад, комунальних закладів у сфері культури), та напрацювання шляхів подолання хоча б частини існуючих викликів.

Отже, **метою статті є** аналіз поточного стану та викликів для проєктного менеджменту у сфері культури на локальному рівні (рівні територіальних громад) в умовах повномасштабного вторгнення сусідньої держави-агресора.

Виклад основного матеріалу дослідження. Українська культура сьогодні постала перед низкою загроз та викликів, пов'язаних як з російсько-українською війною, так і з її наслідками, зокрема, браком фінансування, відтоком кадрів, знищенням та пошкодженням об'єктів культурної спадщини тощо. В цих умовах важливим є взаємодія з тим, хто тим чи іншим чином може допомогти у розв'язанні вищезазначених проблем, надати підтримку митцям, а також інституціям та організаціям сфери культури. Мова йде про українські та міжнародні організації, програми, які надають грантову підтримку. Серед них: Український культурний фонд, House of Europe («Дім Європи») – програма, що фінансується Європейським Союзом та втілюється Goethe-Institut Україна, Програма Європейського Союзу «Креативна Європа» та багато інших. Однак, через різні причини не всі мають можливості скористатися запропонованою підтримкою.

Найбільше ця проблема відчувається на місцевому рівні, в невеликих територіальних громадах та має виражений регіональний (географічний) аспект.

Наприклад у звіті Українського культурного фонду, (державної установи, створеної у 2017 році, на підставі відповідного Закону України, для розвитку національної культури та мистецтва в державі) серед іншого щорічно зазначається географія проєктів (кількість отриманих/підтриманих проєктів за областями) яка демонструє деякі чіткі тенденції. Наприклад, за 2024 р. заявниками подано 1560 проєктів (з них підтримано – 235). При цьому найбільше заявок традиційно подається з міста Києва (511 поданих/80 підтриманих) та західних регіонів України, зокрема, Львівської, Рівненської областей [6]. Це може пояснюватися як більшою кількістю вже досвідчених фахівців, здатних підготувати проєктну заявку, ширшим досвідом грантової діяльності та партнерства з громадськими організаціями в цих регіонах загалом, так і викликами війни для інших регіонів (окупацією частини територій, руйнуваннями, відтоком кадрів, неможливістю реалізувати деякі культурні проєкти в східних та північних регіонах України) тощо.

Що ж до проблеми розвитку проєктного менеджменту в невеликих територіальних громадах, то тут можна зупинитися на кількох аспектах.

Насамперед мова йде про формування команди. На місцях, як правило, недостатньо фахівців, які здатні якісно втілити в життя проєктну ідею. Мова йде як про брак проєктних менеджерів, фахівців з комунікації (PR-менеджерів) так і про творців культурного продукту, насамперед, в сфері цифровізації, сучасних інтерактивних технологій тощо. Це зумовлює розбудову партнерств та співпраці, пошук необхідних фахівців в обласних центрах, столиці тощо.

До того ж в малих територіальних громадах часто відсутні або є малоспроможними громадські організації чи інші недержавні інституції культурного спрямування з відповідними статутними завданнями та досвідом реалізації проєктів у сфері культури та фізичні особи-підприємці з відповідними КВЕД та досвідом, готові взятися за розробку проєкту культурного спрямування. Водночас обмежені можливості для подання заявок комунальними закладами (в багатьох громадах культурні інституції, такі як музеї, бібліотеки, будинки культури не мають статусу юридичної особи).

Серед тих, хто орієнтовно планує безпосередню підготовку (написання) проєктної заявки в органах місцевого самоврядування громад – заступники голів, начальники відділів економіки, меншою мірою начальники відділів освіти, культури, молоді тощо. Часом також

спостерігається залучення в процес підготовки працівників комунальних закладів (будинків культури, центрів культури та дозвілля, бібліотек тощо). Вони ж в переважній більшості в директивній формі (а не з власної ініціативи) отримують завдання підготувати проєктну заявку й не володіють базовими знаннями з проєктного менеджменту.

Тобто працівники комунальних установ та організацій в територіальних громадах часто змушені реалізувати проєкт чи готувати проєктну заявку, не маючи достатньої мотивації, за наказом, в умовах завантаженості поточною робочою діяльністю. При цьому системний моніторинг таких проєктів не здійснюється, залишаючи лише формальний аспект, що призводить до низької ефективності та якості, не дозволяє здійснювати роботу над помилками.

Далеко не завжди потенційні заявники чітко розуміють, яка саме ідея проєкту є актуальною та конкурентоздатною, відповідає вимогам часу та варті реалізації. Наприклад, в умовах воєнного стану та повномасштабного вторгнення є питання до проведення ярмарків, фестивалів, інших великих публічних заходів, організації безпеки відвідувачів. Відтак спостерігається фокусування на поточній діяльності (капітальні ремонти, потреба в обладнанні, організації укриття), а також вшануванні пам'яті загиблих героїв (меморіали, стенди) тощо, та водночас замало інших креативних, творчих ідей для розвитку сфери культури.

Іноді виникають суперечності й з визначенням цільової аудиторії проєкту та її потреб. Адже часом цільовою аудиторією культурного проєкту визначаються всі мешканці громади, що виглядає занадто широко та точно не конкретизує та не диференціює культурні потреби її мешканців.

Не залишаються осторонь й етичні аспекти роботи культурного менеджера. Зокрема, на регіональному рівні майже не усвідомлюється відповідальність за вплив створених культурних продуктів та реалізованих проєктів на свідомість, емоційний стан та сприйняття громадян, мешканців тієї чи іншої громади. Також відсутній (чи є досить ситуативним) аналіз потенційних викликів і можливостей маніпулятивного впливу культурними значеннями та артефактами, їх впливом на суспільство.

В значній частині представників сфери культури, відповідальних за підготовку та реалізацію проєктів (працівників комунальних закладів, установ та організацій) відсутні уявлення про комунікаційну стратегію, просування культурних продуктів та проєктів, а розуміння значення та можливостей соціальних медіа та цифрового маркетингу є досить поверховими.

Ще одне «слабке місце» – бюджетування проєкту. Переважна більшість установ та організацій сфери культури в територіальних громадах не має у своєму штаті окремого бухгалтера, добре обізнаного з проєктним менеджментом, складанням бюджету проєкту та особливостями фінансування культурних проєктів різноманітними, в тому числі й міжнародними, фондами та організаціями, звітування, а отриманий грант. Відтак, в проєктних заявках часом спостерігається недостатнє обґрунтування витрат, а також численні помилки при складанні бюджету.

Висновки. Не зважаючи на те, що проблема досить не нова, в науковому просторі не вистачає аналітики існуючих та потенційних викликів для проєктного менеджменту у сфері культури. Спостерігається потреба у підвищенні кваліфікації фахівців щодо ефективних методів залучення фінансової підтримки для некомерційних культурних проєктів: отримання грантів, пошуку спонсорів. Необхідним є звернення уваги на важливість розбудови партнерств; обміну досвідом між громадами щодо реалізації успішних проєктів у сфері культури.

Також важлива розбудова спроможності місцевих громадських організацій у підготовці якісних проєктних заявок та реалізації проєктів у сфері культури в громадах, налагодження їхнього партнерства з органами місцевого самоврядування.

Список використаних джерел та літератури

1. Комарніцька О.В. Сутність і різновиди проєктів у сфері культури. Вісник Національної академії керівних кадрів культури і мистецтв № 1, 2024. С.137–143. URL: <https://journals.uran.ua/visnyknakkkim/article/view/302048/294095> (дата звернення: 09.06.2025).
2. Андросчук І. Проєктна культура: сутність та особливості. URL: <https://zbirnik.mixmd.edu.ua/index.php/artedu/article/view/177> (дата звернення: 09.06.2025).
3. Лисакова І.І. Підготовка фахівців до управління проєктами в сфері культури та дозвілля // Матеріали VIII Міжнародної науково-практичної конференції «Управління проєктами: проєктний підхід в сучасному менеджменті». – Одеса: ОДАБА, 2017. 29. С. 270–274. URL: https://TOURLIB.NET/STATTI_UKR/LYSAKOVA.HTM (дата звернення: 09.06.2025).
4. Культурний менеджмент. Перша сертифікатна програма академічного рівня. URL: <https://km.uculture.com.ua/> (дата звернення: 09.06.2025).
5. Грантовий менеджмент від УКФ. URL: https://ucf.in.ua/p/management_lectures (дата звернення: 09.06.2025).
6. Курс «Проєктний менеджмент в культурі». URL: <https://www.culturepartnership.eu/ua/publishing/project-management> (дата звернення: 09.06.2025).
7. Course «Європейські гранти для культурних та креативних проєктів». URL: <https://case.media/en/learning/course/creative-europe> (дата звернення: 09.06.2025).
8. Річний звіт Українського культурного фонду. 2024. URL: https://ucf.in.ua/storage/docs/15042025/_2024_5c822b8ecbb889a7abe3badd88e7d025dd7938b6.pdf (дата звернення: 09.06.2025).

References

1. Komarnitska O.V. Sutnist i riznovydy proiektiv u sferi kultury. Visnyk Natsionalnoi akademii kerivnykh kadriv kultury i mystetstv № 1, 2024. S.137 – 143. [Komarnytska, O. V. The Essence and Types of Projects in the Field of Culture. Bulletin of the National Academy of Managerial Staff of Culture and Arts, No. 1, 2024, pp. 137–143.] URL: <https://journals.uran.ua/visnyknakkkim/article/view/302048/294095> (accessed: June 9, 2025) [In Ukrainian]
2. Androshchuk I. Proiektna kultura: sutnist ta osoblyvosti. [Androshchuk, I. Project Culture: Essence and Features.]. URL: <https://zbirnik.mixmd.edu.ua/index.php/artedu/article/view/177> (accessed: June 9, 2025) [In Ukrainian]
3. Lysakova I.I. Pidhotovka fakhivtsiv do upravlinnia proektamy v sferi kultury ta dozvillia // Materialy VIII Mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii «Upravlinnia proektamy: proektnyi pidkhid v suchasnomu menedzhmenti». – Odesa: ODABA, 2017. 29. S. 270–274. [Lysakova, I. I. Training Specialists for Project Management in the Field of Culture and Leisure. In: Proceedings of the VIII International Scientific and Practical Conference «Project Management: Project-Based Approach in Modern Management». Odesa: ODESA State Academy of Civil Engineering and Architecture (ODABA), 2017, p. 270–274] URL: https://TOURLIB.NET/STATTI_UKR/LYSAKOVA.HTM (accessed: June 9, 2025) [In Ukrainian]
4. Kulturnyi menedzhment. Persha sertyfikatna prohrama akademichnoho rivnia. [Cultural Management. The First Certificate Program of Academic Level.] URL: <https://km.uculture.com.ua/> (accessed: June 9, 2025) [In Ukrainian]
5. Hrantovy menedzhment vid UKF.[Grant Management by the Ukrainian Cultural Foundation] URL: https://ucf.in.ua/p/management_lectures (accessed: June 9, 2025) [In Ukrainian]
6. Kurs «Proektnyi menedzhment v kulturi». [Course «Project Management in Culture».] URL: <https://www.culturepartnership.eu/ua/publishing/project-management> (accessed: June 9, 2025) [In Ukrainian]
7. Course «Yevropeiski hranty dlia kulturnykh ta kreatyvnykh proiektiv».[Course «European Grants for Cultural and Creative Projects».] URL: <https://case.media/en/learning/course/creative-europe> (accessed: June 9, 2025) [In Ukrainian]

8. Richnyi zvit Ukrainskoho kulturnoho fondu. 2024 [Annual Report of the Ukrainian Cultural Foundation. 2024.] URL: https://ucf.in.ua/storage/docs/15042025/_2024_5c822b8ecbb889a7abe3badd88e7d025dd7938b6.pdf (accessed: June 9, 2025) [In Ukrainian]

Розділ II. Історичний досвід (світовий та вітчизняний) державного управління

УДК 94(477)»1917»:329.15(438)

Володимир БОЙКО

кандидат історичних наук,
директор Чернігівського регіонального
центру підвищення кваліфікації
(Україна, Чернігів),
volodimir.boyko@gmail.com
<https://orcid.org/0009-0006-1710-8490>

ПОЛЬСЬКІ ПОЛІТИЧНІ ОБ'ЄДНАННЯ НА МУНІЦИПАЛЬНИХ ВИБОРАХ В УКРАЇНІ 1917 РОКУ

DOI: 10.5281/zenodo.17061262

У статті розглядається участь польських політичних партій та об'єднань у перших вільних демократичних виборах до органів місцевого самоврядування на теренах України – до міських дум у 1917 р. Досі про польські списки були лише окремі згадки, а основна увага приділялася політичним силам, які вважались ключовими. На думку автора історичні джерела, що дійшли до нас, містять досить розрізнену інформацію – переважно вони згадують польських соціалістів, причому далеко не завжди розрізняючи їх за фракціями. Ще складніше із непартійними організаціями. На початку статті коротко розглядаються події, що суттєво вплинули на тактику польських об'єднань під час виборів, а саме – III польський з'їзд у Києві, організаційний поділ польського руху на праву (консервативну) та соціалістичну частини (остатня теж не була єдиною). Основна частина матеріалу присвячена безпосередній участі польських політичних об'єднань у муніципальній виборчій, виявленню місцевих особливостей. З 105 досліджених автором міст самостійні польські списки виявлено у 18. З них лише один партійний – ППС-правиця у Києві, решта – різноманітні польські списки, створені насамперед на національній основі. Абсолютна їхня більшість діяла на Правобережжі, саме там вони досягли найкращих результатів (однак – не скрізь). Крім того, існувало 9 списків, складених на основі блоків з різними політичними силами, з них 6 на Правобережжі, ще три – на Чернігівщині. У чотирьох випадках йшлося про українсько-польські об'єднання. Існували також польсько-литовський, польсько-чеський, дві польсько-російських списки. Одного разу польське об'єднання досягло угоди з кадетами та спілкою державних службовців. Автор звернув увагу, що у низці міст поляки не висували своїх списків, хоча об'єктивно мали для цього умови. Висунуто припущення – так могло статися як через слабку організацію, так і через небажання балотуватися до органів місцевого самоврядування та територіях, де поляки не мали наміру залишатися. Втім у низці випадків польські політики могли пройти за іншими списками, не наголошуючи на своїй участі. Крім того. Відповідно до виявленої інформації, польські соціалісти (крім одного разу) створювали блоки із російськими та єврейськими колегами та ніколи окремо – з українськими. Подібних випадків відомо 10. Так практично на місцях було реалізовано формулу співпраці з російським революційним та українським визвольним рухами. Як правило, йшлося про участь ППС-правиці та ППС-лівиці. У деяких містах ці партії воліли виступати не під власним ім'ям, а як польське соціалістичне об'єднання. В статті констатується, що жодному місті під час виборів не зафіксовано негативного ставлення української та польської громад одна до одної, натомість є кілька прикладів, що свідчать про союзницькі чи навіть дружні стосунки. В підсумку виявилось, що позапартійні польські списки зібрали значно більше голосів, ніж подільські ліві політичні партії. Такі результати, на думку автора, засвідчили нераціональність ставлення до різних течій польського руху зі

сторони УЦР, а саме – надання штучної переваги лівим силам. Регіональний розподіл голосів виявився очікуваний – лише в низці міст Правобережжя вони відігравали на виборах провідну роль. В разі утворення блоку польські політичні чинники намагалися вибрати сильного союзника – при цьому ними могли бути об'єднання різного спрямування. В тому числі – національні українські. Вибори продемонстрували позитивний характер відносин між польськими та українськими силами на місцях, втім не без вище зазначених проблем.

Ключові слова: муніципальні вибори 1917 р., міські думи, польські об'єднання.

Volodymyr BOYKO,
Candidate of Historical Sciences,
Director of the Chernihiv
Regional Centre of Advanced Training,
(Ukraine, Chernihiv),
volodimir.boiko@gmail.com
<https://orcid.org/0009-0006-1710-8490>

POLISH POLITICAL ASSOCIATIONS IN THE MUNICIPAL ELECTIONS IN UKRAINE IN 1917

The article examines the participation of Polish political parties and associations in the first free democratic elections to local self-government bodies in Ukraine – to cities and towns councils in 1917. Until now, there have been only isolated mentions of Polish lists, and the main attention has been paid to political forces that were considered key. According to the author, the historical sources that have come down to us contain rather fragmented information – they mainly mention Polish socialists, and not always distinguishing them by factions. It is even more complicated with non-party organizations. At the beginning of the article, the events that significantly influenced the tactics of Polish associations during the elections are briefly considered, namely – the III Polish Congress in Kyiv, the organizational division of the Polish movement into right (conservative) and socialist parts (the latter was also not unified). The main part of the material is devoted to the direct participation of Polish political associations in the municipal elections, identifying local peculiarities. Out of 105 cities studied by the author, independent Polish lists were found in 18. Of these, only one was a party list – the PPS-Right in Kyiv, the rest – various Polish lists, created primarily on a national basis. Their absolute majority operated on the Right Bank, where they achieved the best results (however, not everywhere). In addition, there were 9 lists based on blocs with various political forces, 6 of them on the right bank, and three more in the Chernihiv region. In four cases, these were Ukrainian-Polish associations. There were also Polish-Lithuanian, Polish-Czech, and two Polish-Russian lists. Once, a Polish association reached an agreement with the Cadets and the Union of State Employees. The author noted that in a number of cities, Poles did not put forward their own lists, although objectively they had the conditions for this. An assumption was made – this could have happened both due to weak organization and due to the unwillingness to run for local self-government bodies in territories where the Poles did not intend to stay. However, in a number of cases, Polish politicians could have been elected through other lists, without emphasizing their participation. In addition, according to the information found, Polish socialists (except for one instance) created blocs with Russian and Jewish colleagues and never separately with Ukrainian ones. 10 such cases are known. Thus, the formula of cooperation with the Russian revolutionary and Ukrainian liberation movements was practically implemented on the ground. As a rule, it was about the participation of the PPS-Right and PPS-Left. In some cities, these parties preferred to appear not under their own name, but as a Polish socialist association. The article states that in no city during the elections was there any negative attitude of the Ukrainian and Polish communities towards each other; on the contrary, there are several examples that indicate allied or even friendly relations. As a result, it turned out that non-party Polish lists collected significantly more votes than Podolian left-wing political

parties. Such results, according to the author, demonstrated the irrational attitude towards various currents of the Polish movement on the part of the Central Rada, namely – giving artificial preference to left-wing forces. The regional distribution of votes turned out to be expected – only in a number of cities on the Right Bank did they play a leading role in the elections. In the case of bloc formation, Polish political factors tried to choose a strong ally – and these could be associations of various orientations, including national Ukrainian ones. The elections demonstrated the positive nature of relations between Polish and Ukrainian forces on the ground, although not without the aforementioned problems.

Keywords: *municipal elections of 1917, city/town councils, Polish associations.*

Постановка проблеми. Вибори до земств та міських дум 1917 р. мали два головні завдання: підготувати виборців до участі в обранні Всеросійських Установчих зборів та змінити підвалини організації місцевої влади. Замість вертикального управління за допомогою майже виключно державних інституцій на місцевому, субрегіональному та регіональному рівнях передбачалося запровадити реальне місцеве самоврядування. Про територіальні межі тоді не йшлося (на відміну від реформи з децентралізації, що була проведена в Україні в 1915–2020 рр.) – зміни відбувалися на базі існуючих адміністративно-територіальних одиниць (за невеликим виключенням) шляхом передачі частини повноважень до існуючих уездних та губернських земств, а також міських дум. Принципова новація – місцеве самоврядування запроваджувалося на рівні волості (аналог сучасної сільської територіальної громади), а саме: волосні земства та їхні виконавчі органи – волосні управи, натомість волосні правління та посади волосних старшин ліквідовувалися. В цілому проглядалося прагнення перетворити існуючі на базовому рівні адміністративно-територіальні одиниці на автономні самоврядні громади на чолі з демократично обраними міськими думами та волосними земствами. Тобто – фактично ми маємо справу зі спробою адміністративної реформи регіональних та місцевих влад.

Досягнути бажаного передбачалося за рахунок широкого залучення громадян. Для цього за кілька тижнів навесні 1917 р. було розроблено найдемократичніше в світі виборче законодавство на основі принципу загального, прямого, таємного, рівного голосування. Пропорційна виборча система запроваджувалася для міських дум, мажоритарна з багатомандатними округами – для волосних земств.

І хоч обидва завдання зрештою виявилися недосяжними, але спроба їх реалізації залишила великий матеріал, що дозволяє досліджувати особливості політичних процесів понад сторічної давнини, а також їхній вплив. Причому залежно від регіону чи навіть місцевості. Такий вимір дозволяє краще зрозуміти події та тенденції минулого, тим більше коли йдеться про політичні чинники, позиція яких із українського питання помітно залежала від географії. До таких належали польські політичні об'єднання – через невизначеність меж майбутніх (як вони сподівалися) держав.

Втім участь різних польських угруповань у муніципальній кампанії 1917 р. довгий час фактично не вивчалася, за виключенням окремих згадок. Так на думку Д. Дорошенка, «...поляки в 1917 р. були властиво одинокою національною групою, яка вповні усвідомила своє меншинне становище і старалася шляхом співпраці з українськими політичними чинниками, – Центральною Радою й Генеральним секретаріатом – захистити свої національні й соціальні інтереси, як окрема національна меншість» [1].

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Серед новітніх публікацій, де порушувалися питання польського руху на теренах сучасної України, польсько-українських взаємин (без врахування історіографії українсько-польського союзу 1920 р.) праці: О. Калакури – комплексне етнополітичне дослідження польської меншини на теренах України, в тому числі – під час подій Української революції 1917–1921 рр. [2]; В. Скальського – регіональне дослідження розвитку українського руху в зазначений період, значна увага приділена польському чиннику [3], також автору належить окрема стаття, присвячена місцевим виборам 1917 р. в цілому; О. Довгалець – йдеться про ставлення польських груп до

українського національного-визвольного руху за доби УЦР [4]; М. Потапенко – аналізується діяльність польського демократичного табору за Центральної ради, ставлення до українського питання [5] та ін.

Мета статті. Дослідити регіональні та місцеві особливості виборчої тактики різних польських об'єднань під час перших демократичних виборів на українських теренах, їхніх взаємин із іншими політичними чинниками, насамперед українськими, під час формування виборчих списків та ведення кампанії, а також досягнуті результати.

Виклад основного матеріалу дослідження. Джерела, які дійшли до нас, містять доволі уривчасту інформацію про участь польських об'єднань у муніципальній виборчій кампанії 1917 р. Насамперед, в них згадується про польських соціалістів, причому далеко не завжди вказується приналежність до певної фракції. Менше йдеться про праві політичні сили національно-демократичного гатунку – домінуючі соціалістичні настрої залишали їм значно менше можливостей для популяризації своїх програмних цілей та висвітлення діяльності. Ще складніше – з непартійними організаціями. Про їхні уподобання можна зробити висновок хіба що з гасел, які висувалися, окремих прізвищ, що фігурували у виборчих списках, та з їхніх назв.

На тактику польських об'єднань в Україні різних спрямувань значно вплинула подія, що сталася в розпал муніципальної кампанії, а саме – розкол Польського виконавчого комітету Об'єднання польських організацій (згодом – Польський виконавчий комітет на Русі, ПВК). Від часу свого створення у березні 1917 р. він претендував на представництво інтересів всіх поляків краю, незалежно від ідеологем, що ними сповідувалися. ПВК підтримував ключову вимогу УЦР – національно-територіальної автономії України. 18 – 24 червня 1917 р. в Києві відбувся III Польський з'їзд на Русі. На ньому представники, як тоді казали, демократичних сил, тобто – ліві виступали проти втручання ПВК у діяльність загальнопольських організацій, визнаючи його компетенцію виключно у місцевих справах. В результаті виник Польський демократичний центральний комітет (ПДЦК). Надалі ПВК та ПДЦК створювали власні осередки на місцях конкурували між собою.

Резолюцію з українського питання обидва угруповання встигли ухвалити разом: «З'їзд делегатів організацій на Русі вітає прагнення братнього українського народу до політичного визволення і заявляє, що поляки, почувавши себе споконвічними громадянами цього краю, готові сприяти в улаштуванні основ життя українського народу із забезпеченням прав меншин польського народу на Україні» [6]. Одночасно ліва частина додатково зазначила: «Для поляків на Україні в суто національних питаннях обов'язково солідаризуються з політикою корінної Польщі, а в місцевих питаннях – солідаризуються з російським революційним та українським визвольним рухами» [7]. Тобто ліві польські політичні сили намагалися підкреслити свою спорідненість із політичними партіями відповідного спектра на теренах України, але не корінної Польщі – там мали діяти інші підходи. В цілому, резолюція з'їзду виглядала прийнятнішою для української сторони, ніж ПДЦК.

Зазначені заяви майже співпали у часі з компромісом, якого вдалося досягнути під час переговорів лідерів українського руху та Тимчасового уряду в Києві, появою II Універсалу УЦР. Тоді кожне польське угруповання намагалося забезпечити свій вплив у реорганізованій УЦР, скориставшись поповненням від національних меншин. Остання через домінування соціалістичних переконань штучно надала перевагу представництву польських лівих сил – ПДЦК, польським еседам, ППС та ППС-лівіці. ПВК місць не отримав й у відповідь 7 липня висловив протест. Нагадавши всі свої попередні, дружні до української справи заяви, він попередив: «...Як довго польський загаль не матиме відповідної репрезентації, так довго немає зовсім гарантій, що в постаючій автономії найдуть Поляки справедливе забезпечення своїх культурно-національних прав і потреб» [8]. Тож склалася ситуація, коли праві польські політичні чинники відкрито висловлювали своє незадоволення політикою УЦР, підкреслюючи водночас лояльність до української ідеї як такої. А представники лівих,

соціалістичних партій зайняли позицію, яка могла трактуватися двояко – залежно від розуміння на місцях польських інтересів.

Це загальні підходи, які досить суттєво могли корегуватися на місцях. Отже, самостійні польські списки балотувалися у 18 з 105 досліджених міст України. І лише в одному випадку маємо справу з соціалістами – в Києві окремо йшла ППС-правиця. Її здобуток становив 1709 голосів або 1%, що дозволило провести одного гласного. Інша справа – різного роду польські списки, об'єднані національними гаслами, а саме: «польських виборців», «польська група», «польських громадських організацій», «польського товариства», «польського демократичного клубу», «польського комісаріату», «польський демократичний список», «група осіб польської національності» та інші. Абсолютна їх більшість діяла на Київщині (4), Волині (3), Поділлі (3) та Херсонщині (3). В Катеринославській, Чернігівській, Харківській, Таврійській губерніях балотувалося по одному польському списку, а на Полтавщині – жодного. Тобто, як правило, йдеться про землі, де поляки жили споконвіку, становили суттєву меншість і, вочевидь, так чи інакше пов'язували своє майбутнє з їх долею. Часом вони досягали помітних успіхів.

Фактично перемогу святкували польські сили в центрі Волинської губернії Житомирі – там за список польського комісаріату проголосувало 4214 виборців або ж 17%, що означало друге місце після есерівського блоку та 17 гласних. На думку місцевої соціалістичної преси «немає в місті українських і польських соціалістичних партій, які б привернули на свій бік симпатії українських і польських мас. Ось чим пояснюється успіх їх списків, особливо польського... Відсутність поділу на політичні партії і, особливо, відсутність соціалістичних, не розривало, так би мовити, польські маси на частини» [9].

У Новоград-Волинському польський список отримав 672 голоси – 12% (п'ять гласних). В Проскурові що на Поділлі за двома окремими списками (від «Ради об'єднаних польських організацій» та «групи осіб польської національності») поляки здобули 775 та 110 голосів відповідно або разом 17,3% [10]. В центрі губернії, Вінниці, польський список отримав 1129 голосів – 7,3% та чотири місця в думі [11].

У Києві балотувався список польських виборців. За нього було віддано 8893 голоси або ж 5%. З огляду на частку польського населення серед жителів Києва можемо стверджувати, що саме цей список зібрав переважну більшість голосів етнічних поляків у місті. Шість гласних, які пройшли до міської думи, склали там основу «польського кола».

Майже аналогічний результат виявлено в Умані – 671 голос або 4,8%, що відповідало трьом мандатам. У Бердичеві польська група отримала 1442 голоси – 4,8%, що означало шість гласних. Насправді поляків у думі виявилось дванадцять – решта пройшли по інших списках – ймовірно, за спілкою службовців в урядових та громадських установах [12]. Подібна тенденція простежувалася й в інших містах Правобережжя.

Щоправда, географічна приналежність до Правобережжя для не гарантувала польських списків автоматично успіх. В низці випадків вони, незважаючи на начебто сприятливі обставини, отримали доволі скромні результати. Так у Луцьку польський демократичний список зібрав лише 87 голосів – 1,85%, а абсолютну перемогу святкував соціалістичний блок. Мабуть, що саме він відібрав голоси. В Літині польський список задовольнилися 84 голосами – 3,3% [12]. У Сквирі що на Київщині польська громада провела одно гласного або 2,5% складу думи. Показово, що інструктор Центральної ради схаактеризував кандидатів останнього як «українських перевертнів». На його думку, вони – українці за етнічним світоглядом, але за вірою католики та самоідентифікацією – поляки [13]. Очевидно, що таке явище було притаманне не лише згаданому містечку.

У цілому Правобережжя насамперед Волинська та Подільська губернія. Це територія найбільшого успіху польських списків на муніципальних виборів. При цьому (за виключенням Києва) йшлося виключно про об'єднання, які уникали чіткої політичної ідентифікації.

Досить широке за географією представництво польських списків на півдні України значною мірою обумовлене впливом війни на національний склад міст. В найбільшому місті

України Одесі діяли численні польські організації – «Дім польський», «Огніско», «Благодійне товариство», «Товариство допомоги жертвам війни», «Союз поляків-педагогів», «Польський робочий союз» [14]. Як і в інших губерніях тут спостерігався зазначений вище розкол між лівими та правими у польському стані. Партія народницького спрямування «Сроїта» заявила, що не бажає вступати в блоки з непольськими партіями й уклала угоду з польським виконкомом під національними гаслами. Їх список отримав 2994 голоси – 1,4% (два мандати), а щодо зазначеної реакції – вочевидь, це відповідь на намір польських соціалістів блокуватися з російськими.

У Миколаєві Польське товариство здобуло 1 місце в думі – 1% голосів [15], в Херсоні – 392 голоси або ж 1,45% (один гласний) [16]. Так само одним мандатом задовольнився польський список у Севастополі – 1,4% [17]. Тобто на півдні України польські об'єднання без чіткого визначення політичної приналежності були звичайним явищем, щоправда, помітних успіхів вони не досягали.

В інших регіонах України поява таких об'єднань – скоріше виняток. В Катеринославі 11 травня відбулися організаційні збори Польського союзу незалежності. Він поставив за мету згуртування всіх поляків під гаслом «незалежної та об'єднаної Польщі» та об'єднання польської громадської думки на ґрунті спільних завдань. Саме під такими гаслами на виборах в Катеринославі балотувався польський демократичний клуб. Він здобув два місця в думі або 1,8%. Цікаво, що в Катеринославській міській думі польські гласні утворили разом із українцями коаліцію, яка контролювала 10 з 113 місць. В Харкові список польських громадських організацій отримав 989 голосів або 1,2% [18]. У Шостці на Чернігівщині за польським списком було обрано одного гласного – 2% складу думи [19].

Крім суто польських, виявлено дев'ять списків за участю їхніх об'єднань на основі блокування з іншими політичними чинниками, а саме: на Чернігівщині (3), Волині (3), Київщині (2), Поділлі (1). Серед них – низка українсько-польських. Утворювалися вони там, де польські політичні сили, як правило, самотійно на перемогу чи навіть успіх не претендували, а подібні гасла штовхали їх до спілки з українцями.

У Чернігові польське коло входило, разом з союзом службовців в урядових установах, до блоку демократичних організацій на чолі з відомим українським діячем І.Шрагом. Завдячуючи спілці з українцями польські представники отримали 4 місця в думі – 6,6%, що в два з половиною рази перевищувало відсоток етнічних поляків у місті.

Українці з поляками порозумілися ще в одному місті на Чернігівщині – в Городні (70 км на пінчі від губернського центру). Там 28 травня 1917 р. організувався «Польський громадський клуб» як відділ Чернігівського на чолі з І.Шуреком. У пресі вказується його приналежність до ППС, однак про певне політичне забарвлення самого об'єднання сказати важко. У будь-якому разі домінували національні гасла. Того ж самого дня польське товариство обговорювало питання майбутніх виборів до думи. 2 червня зібралася рада трудової групи під головуванням І.Шурека, до якої входили «Просвіта», «Спілка тих хто навчається», «Союз солдат», Бунд, «Єврейське культурно-просвітницьке товариство», «Польський громадський клуб». Учасники зборів визнали бажаним блок всіх демократичних організацій [20]. Але з того нічого не вийшло і зрештою поляки уклали блок з місцевої «Просвітою», спілкою квартиронаймачів та організацією біженців. «Ця програма співпадає з програмою «Трудової групи»..., крім одного параграфа відносно шкіл національних меншин (згідно з програмою блоку сама нація визначає, яка її рідна і розмовна мова) і зверх цього включає турботу про біженців і солдатах», – зазначалося в газеті. Зрештою, пам'ятаючи про приязні українсько-польські стосунки у Чернігові, такий крок виглядає цілком природним. Між іншим, на появу цього списку досить нервово відреагували російські та єврейські політичні партії, обізвавши його «дивним блоком». На їхню думку: «Діапазон політичних уподобань блоку дуже широкий, починаючи від есерів, соціалістів, демократів-автономістів... і до квартиронаймачів включно» [22]. Список здобув досить пристойний результат – 16,5% [23], до думи пройшов один поляк.

Крім того, в Конотопі, також на Чернігівщині, зустрічаємо унікальне явище – польсько-литовський блок. Він задовольнився 161 голосом (2%) та провів одного гласного. В Ніжині (єдиний випадок в Україні) балотувався список «ПНС і групи польських виборців» [24]. Але кандидат від поляків, з третього місця до думи не потрапив.

Кілька вдалих блокувань українців та поляків виявлено на Правобережжі. У Здолбунові (Волинська губернія) спілка українців та поляків завоювала друге місце після списку ради робітничих і солдатських депутатів – 490 голосів або ж 32%. Шість отриманих мандатів розподілилися порівну. Як відзначалося у пресі, цей список йшов «під федеративно-демократичним прапором» [25]. Власне сам факт його утворення свідчить про союзницькі стосунки між українським та польським рухами в цьому містечку. У Білій Церкві на Київщині, як засвідчує інструктор Центральної ради, українці об'єдналися з поляками на ґрунті спільних національних гасел і отримали 1605 голосів або 21,2%. «Нова Рада», відкинувши звинувачення з боку «Киевской мысли» у «розпалюванні національних пристрастей, наголосила: «українці і поляки винні тільки в тому, що з'єдналися між собою у блок; спроби об'єднатися з іншими елементами не дали нічого, бо ті інші, значна меншість, хотіли давити більшість» [26]. На думку кореспондента «Нової ради» в місті спостерігалось вороже ставлення росіян до українців.

У Звенигородці на Київщині «блок службовців в урядових і громадських установах і польської групи» здобув 405 голосів – майже 12% або ж 5 гласних [27]. У Луцьку польсько-чеський список задовольнився 1 місцем у думі – 2,1%. В Старокостянтинові русько-польський список отримав 479 голосів (шість гласних) – 11%. В Жмеринці однойменний «русько-польський демократичний блок» здобув 776 голосів або 10,5%, що забезпечило йому 4 місця в думі [28]. Таке різноманіття союзників, особливо два останні приклади, засвідчують все ж таки певну невизначеність поляків щодо свого майбутнього місця в українському суспільстві, насамперед – на Правобережжі.

Зустрічаємося також із низкою випадків, коли польські організації в містах існували, суспільну активність проявляли, але не на виборах. Скажімо в Полтаві ще 25 березня пройшов польський мітинг, на якому один з лідерів польської громади Д.Козіолкович зазначив: «Ми святкуємо цю перемогу тут в Полтаві, в серці України, а тому нехай буде дозволено мені приєднатися до сказаного представником України паном головним комісаром Горбачовим і в його особі висловити живі почуття нашої свободній Україні. Хай живе вільна Україна!» [29]. У Сумах у 1917 р. існувала доволі значна, кількатисячна польська колонія. Вони мали свою організацію – Польський дім, яка утворилася на початку липня на чолі з В. Валдою, Я. Домбровським, В. Якушем [30]. Але серпневі вибори пройшли без безпосередньої участі поляків. Відомо про існування в Лубнах спілки у складі: Радикально-демократичного союзу за участю Єврейського політичного комітету, Польського комітету, Союзу народностей, які населяють Литву. Ці організації зійшлися на вимозі національно-територіальної автономії України у складі федеративної Російської республіки [31]. Як правило, в таких випадках переважну більшість польської громади складали біженці. Вони не вважали за можливе, а може й необхідне брати участь у виборах, які проходили на теренах України, що явно не належатимуть до Польщі. Ймовірно, багато що залежало від наявності місцевого лідера. Доволі показовий в цьому контексті є Хмільник – там поляки становили 10% населення, але списку свого не сформували і жодного місця в думі не отримали [32]. Втім, відсутність польського списку ще не означала, що польських діячів не обирали до дум. Так, в Черкасах його не було, але ж один поляк став гласним думи [33].

Польські соціалісти балотувалися (крім одного вищенаведеного випадку в Києві) завжди у блоці з російськими та єврейськими партіями. Всього виявлено 10 таких списків у Катеринославській, Харківській, Херсонській (по два), Київській, Таврійській, Подільській, Полтавській (по одному) губерніях. Так на практиці була отримана відповідь щодо їх солідарності з російською революцією та українським визвольним рухом. У Києві ППС-лівія разом з меншовиками увійшла до складу соціалістичного блоку, що зрештою дозволило їй провести до думи одного гласного. До того ж більшовики у своєму складі мали

польську секцію [34]. Можливість блоку з українськими соціалістами (есерами чи есдеками) в Києві не розглядалася взагалі. Так само як і в інших значних містах.

Під час виборчої кампанії у Катеринославі польські соціал-демократи, які до цього вийшли з соціал-демократичного блоку, погодилися поновити переговори про об'єднавчу угоду [35]. Зрештою уклався блок – меншовики, Бунд, ППС, есдеки-латиші. Катеринославщина відома досить сильним впливом більшовиків, навіть літом 1917 р. Оцінюючи мотиви дій польських політичних чинників лідер українських есерів М.Ковалевський стверджував таке: хоча поляки і виступали проти російської імперії, але бачили на сході Європи лише дві історичні нації – росіян і поляків. Доля України в такому разі залежала від того хто переможе, отже кому вона буде підпорядкована [36]. Теза виглядає аж занадто категоричною, але саме вона, на нашу думку здатна пояснює той факт, що у Луганську склався унікальний альянс – більшовицько-польський. Треба сказати, що перші, в разі існування окремої організації, у блоки практично не вступали. Луганськ, мабуть, єдине в Україні виключення з цього правила. Список отримав 5791 голос або 38,3%, тож польські соціалісти мали отримати своє представництво [37].

У Харкові 27 травня об'єднані польські соціалісти взяли участь у нараді всіх соціал-демократичних організацій міста, де йшлося про можливість спільного списку. Поляки ідею підтримали. Під час виборчої кампанії 4–6 червня в Харкові пройшла друга конференція польського соціалістичного об'єднання. «Конференція постановила йти пліч-о-пліч з соціал-демократією Росії і сприяти в її політичній боротьбі. Конференція найрішучішим чином висловилася проти контрреволюційних спроб польської буржуазії створити польську армію» [38]. В результаті в Харкові зустрічаємо польське «Єднання» (фактично – ППС) у складі блоку з РСДРП та Бундом. Всього до харківської думи потрапило шість поляків, для порівняння українців – дев'ять. У Слов'янську, як стверджувала місцева преса, російські есери «з примикаючими національними об'єднаннями «польське коло тощо» створили соціалістичний блок з есдеками, які в свою чергу мали за союзників Бунд та латишів [39].

У Вінниці ППС-лівиця йшла у складі соціалістичного блоку. На Полтавщині відомо лише про один випадок балотування поляків – в Кременчуці польська група «Єднання», складена з соціал-демократів, ввійшло до блоку, утвореного меншовиками та Бундом [40].

В Одесі ППС заявила, що «вимагає визнання і розповсюдження серед широких мас російських демократичних організацій гасла об'єднаної і незалежної Польщі, а також визнати варшавську міську раду єдиним законним польським урядом... Члени секції ППС не можуть визнати за собою права входити до складу будь-яких російських представницьких органів від імені партії ППС як такої» [41]. Формально ця умова була дотримана – польський робітничий соціалістичний союз, складений з членів та симпатиків ППС, уклав передвиборчий блок з есерами. На кожні 10 кандидатів партії одне місце надавалось поляку [42]. Така спілка виявилася для польських соціалістів надзвичайно вигідною – успіх есерівського списку дав можливість полякам отримати шість мандатів або 5%, тобто більше того, на що реально вони могли розраховувати.

У Маріуполі ППС-лівиця ввійшла до соціал-демократичного блоку разом з меншовиками та Бундом, а ППС-правиця – в есерівський блок у складі ПСР, ОЄСРП, УПСР. На жаль, результати виборів в цьому місті нам невідомі.

В Миколаєві польські соціал-демократи входили до міського РСДРП, де з 19 травня, на спільну вимогу естонської, латиської та польської груп, отримали по одному місцю [43]. Таке само мали представництво українські есдеки. 27 травня естонці, поляки, латиші та українці брали участь у зборах загальноміського комітету РСДРП, де вироблялася загальна платформа на міських виборах. Всі вони, а також Бунд увійшли до об'єданого соціал-демократичного списку [44].

У жодному з міст і містечок під час виборчої кампанії не зафіксовано випадків негативного ставлення української та польської громад одна до одної. Щоправда, певна недовіра та застереження існували. Так в Звенигородську в міську думу «поступила заява, що поляки організують своє військо для того, щоб захопити в свої руки землі, які споконвіку

належать Україні, як Київську, Подільську і Волинську губернії. З цього приводу Міська Дума постановила надіслати телеграму в Центральну Раду і запевнити її, що місто Звенигородка, а також повіт не відступають від інших міст і повітів в боротьбі за незалежність і автономію України» [45].

У деяких випадках маємо справу з вичікувально-нейтральною позицією, якщо йдеться не про декларації, а реальні дії. Скажімо, навесні 1917 р. під час реорганізації міської думи Харкова її голова Д.Багалій пропонував ввести до її складу представників національних організацій, в тому числі польських. Однак під тиском місцевої ради робітничих і солдатських депутатів та за згоди українських есдеків дума всі нові місця віддала останнім. Протест українського товариства підтримали латиші, євреї, мусульмани, про реакцію поляків не йдеться.

Натомість інші приклади численніші. В тому ж Катеринославі поляки підтримали українські гасла на самому початку революції – під час українського віча на день свободи вони демонстративно звернулися до присутніх українською мовою, отримавши зворотне вітання польською. Варто зазначити, що ця підтримка була зовсім не зайва, зважаючи на нечисленність у березні 1917 р. прихильників української ідеї в Катеринославі. З подібного роду вітаннями зустрічаємося й під час наступних подій. Вже в думі українці та поляки без різниці партійної приналежності знову порозумілися якраз на ґрунті національних домагань. Під час формування управи вони запропонували застосувати пропорційний принцип, а згодом висунули спільну кандидатуру на посаду завідувача відділення народної освіти – українського есдека П. Зарембу. Їх підтримали представники об'єднаної єврейської національної фракції. Втім таку ініціативу більшість думи відхилила [46].

Справжнє братання відбулося під час передвиборчого українського віча в Чернігові 4 серпня, впорядкованого українцями разом з поляками. Воно розпочалося з привітання польських союзників, яке польською мовою «сказав од українців Д. Карпинський». На зборах виступив якийсь «теж малорос», звинувативши українців в тому, що вони «ковтнули напою, який затуманив їм голови, і втратили моральне почуття». Відповідь він отримав від голови польського клубу Ретінгера. Нагадавши про розстріл у Києві богданівців промовець «збив протиукраїнські доводи кадетів... Поляки на Україні будуть всіма силами підтримувати українців на шляху до автономії України... Центральна Рада веде мудру політику і йде певним шляхом до відтворення автономних форм, але що ці форми треба зараз таки заповнити українським змістом... і що для цього треба українізувати, між іншим, і городські думи». Наприкінці Ретінгер «закликав всіх українців з'єднати всі сили, без різниці партій, щоб передовсім здобути національну волю, а вже після того взятися за боротьбу класову» [47].

«Братерське щире єднання» на думку сучасника мало місце у Балті що на Поділлі 22 травня, коли до українського свята приєдналася польська маніфестація. Після чого обидві громади разом організували збір коштів [48]. 30 квітня в Ізяславі місцеві організації влаштували українське свято, до якого приєдналися меншини. Збори надіслали циркулярні пропозиції польському комісару та єврейському комітетові увійти до складу ради у відсотковому відношенні [49]. В Умані, як відзначалося у вересні на з'їзді «Просвіти» «відношення поляків – гарне, щире, євреї – становлення байдуже і дійсно вороже відношення стрічаємо від всяких югоросів, малоросів тощо» [50]. Відомо, що з гаслом «За нашу і вашу свободу» поляки взяли участь в українській маніфестації (20 тисяч чоловік), що пройшла у місті Голта Херсонської губернії, а серед промовців були православні і католицькі священники [51]. Під час відзначення 56-ї річниці з дня смерті Т. Шевченка в Одесі українське зібрання привітали делегати переважно від українських же об'єднань, за виключенням Керовничого комітету одеських польських організацій. За твердженням М.Грушка, учасника подій в Одесі з українського боку, вони намагалися порозумітися з поляками, народами Кавказу [52].

Висновки. Отже, за опрацьованими джерелами, у міських виборах на теренах України взяли участь 37 списків, сформованих польськими політичними чинниками або за їх

участю. Соціалістичні польські політичні партії отримали: 1709 голосів в Києві (ППС) або ж 0,14% та (за власними розрахунками пропорційно гласних, які пройшли за списками) 1622 голоси або ж 0,13% у різного роду блоках. Списки, що створені на ґрунті або з використанням польських національних гасел, отримали 27117 голосів або 2,23%. Це відповідь наскільки рішення УЦР щодо позбавлення представництва ПВК у своєму складі було раціональним.

Регіональний розподіл голосів, що були подані за польські списки, очікуваний – лише в низці міст Правобережжя вони відігравали на виборах провідну роль. Всі подібні списки формувалися на національному ґрунті. Як і в випадку з українськими, більшість польських національних списків утворювалися в невеликих і середніх містах, а партійних – в великих містах, насамперед, на сході та півдні України.

Там, де польські політичні чинники вважали за можливе отримати кращі результати, вони вступали у блок із різними політичними силами. Як правило, на виборах польські лідери, насамперед, вибирали сильного союзника. У випадках з соціалістами тут безальтернативну перевагу мали російські меншовики та есери, хоча єдиний союз із більшовиками в цьому сенсі також є показовим. Чотири рази польські організації об'єднувалися з українськими, висувуючи спільні національні гасла (в північній та центральній Україні), причому кожного разу такого роду об'єднання добивалося помітного успіху.

Муніципальна виборча кампанія в цілому засвідчила позитивний характер відносин між польськими та українськими силами, втім не без проблем, що пов'язані з різним розумінням майбутнього країни та її суспільного устрою. За таких обставин визначальною складовою для їх майбутнього ставав розвиток політичної ситуації в Україні.

Список використаних джерел та літератури

1. Дорошенко Д.І. Історія України 1917–1923. – Ужгород, 1932. – Т.1. Доба Центральної ради. – С. 273.
2. Калакура О. Я. Поляки в етнополітичних процесах на землях України у ХХ столітті. – К., 2007. – С. 119
3. Скальський В., Разиграєв О. Волинь у період Української революції 1917–1921 рр.: суспільно-політичний розвиток і воєнна ситуація /В.В.Скальський, О.В.Разиграєв// Український історичний журнал. 2023. № 6 (573). С. 173–191.
4. Довгалець О.М. Ставлення польських політичних сил до українського національного руху в 1917 р. / О.М.Довгалець// Етнічна історія народів Європи. – 2017. – Вип. № 53. – С. 81 – 84.
5. Потапенко М.В. Польський демократичний рух у Наддніпрянській Україні (березень 1917 – квітень 1918 рр.) / М.В. Потапенко // Український історичний журнал. – 2010. – № 6. – С. 90–105.
6. Киевская мысль. – 1917. – 28 июня.
7. 1917 год на Киевщине. – К., 1927. – С. 138.
8. Український національно-визвольний рух. Березень – листопад 1917 року: Док. і матеріали. – К., 2003. – С.549.
9. Трудовая Волинь. – 1917. – 12 августа.
10. Киевская мысль. – 1917. – 31 августа.
11. Подільська воля. – 1917. – 11 вересня.
12. Киевская мысль. – 1917. – 5 августа.
13. Центральний державний архів вищих органів влади управління України (далі – ЦДАВО України), ф.115, спр. 48, арк. 90.
14. ЦДАВО України, ф.115, спр. 46, арк. 14.
15. Одесский листок. – 1917. – 21 апреля.
16. Трудовая газета. – 1917. – 17 августа.
17. Робітнича газета. – 1917. – 9 серпня.

18. Державний архів російської федерації, ф. 1789, оп.1, спр. 20, арк. 19.
19. Южный край. – 1917. – 1 июля.
20. Киевская мысль. – 1917. – 21 сентября.
21. Известия (Городня). – 1917. – 8 июня.
22. Известия (Городня). – 1917. – 22 июня.
23. ЦДАВО України, ф. 115, оп. 1, спр. 48, арк. 110.
24. Известия Нежинского общественного коми тета. – 1917. – 3 июля.
25. Нова Рада. – 1917. – 23 вересня.
26. Нова Рада. – 1917. – 9 серпня.
27. Державний архів Київської області (далі – ДАКО), ф. 9, оп. 33, спр. 16, арк. 18 -19.
28. ЦДАВО України, ф. 1115, оп. 1, спр. 48, арк. 58,59.
29. Полтавский день. – 1917. – 29 марта.
30. Свободное слово (Купянск). – 1917. – 9, 11 июля.
31. Вістник Лубенського городського комітету. – 1917. – 19 червня.
32. ЦДАВО України, ф. 1115, оп. 1, спр. 48, арк. 97.
33. ЦДАВО України, ф. 1115, оп. 1, спр. 46, арк. 22.
34. Майоров М. З історії революційної боротьби на Україні 1914 – 1919. – Харків, 1928. – С. 42.
35. Борьба (Екатеринослав). – 1917. – 10 июня.
36. Ковалевський М. При джерелах боротьби. Спомини, враження, рефлексії. – Інсбрук, 1960. – С. 302.
37. Николаенко Н. Февральская революция в Луганске // Літопис революції. – 1927. – № 4. – С. 32 – 49.
38. Труд и воля (Харьков). – 1917. – 20 июня.
39. Труд и воля (Харьков). – 1917. – 22 июня.
40. Полтавский день. – 1917. – 6 августа
41. Одесские новости. – 1917. – 25 июля.
42. Одесские новости. – 1917. – 14 июля.
43. Известия (Николаев). – 1917. – 21 мая.
44. Известия (Николаев). – 1917. – 27 мая.
45. ДАКО, ф. 9, оп. 33, спр.17, арк. 71.
46. Звезда (Екатеринослав). – 1917. – 31 августа.
47. Черниговская земская газета. – 1917. – 15 августа. – С. 6, Нова рада. – 1917. – 17 серпня.
48. Нова рада. – 1917. – 17 червня.
49. Нова рада. – 1917. – 3 серпня.
50. ДАКО, ф. 1447, оп. 1, спр. 8, арк. 14.
51. Нова рада. – 1917. – 4 травня.
52. Грушко М. 1917 рік в Одесі (спомини з часів визвольних змагань) // Розбудова нації. – 1930. – № 5–6. – С. 185.

References

1. Doroshenko D.I. Istoriiia Ukrainy 1917–1923. – Uzhhorod, 1932. – Т.1. Doba Tsentralnokh rady. – S. 273. [Doroshenko D.I. History of Ukraine 1917–1923. – Uzhhorod, 1932. – Vol.1. The Era of the Central Rada. – P. 273] [in Ukrainian].
2. Kalakura O. Ya. Poliaky v etnopolitychnykh protsesakh na zemliakh Ukrainy u KhKh stolitti. – K., 2007. – S. 119. [Kalakura O. Ya. Poles in ethno-political processes on the lands of Ukraine in the 20th century, K., 2007. – P. 119] [in Ukrainian].
3. Skalskyi V., Razyhraiev O. Volyn u period Ukrainskoi revoliutsii 1917–1921 rr.: suspilno-politychnyi rozvytok i voienna sytuatsiia /V.V.Skalskyi, O.V.Razyhraiev// Ukrainskyi istorychnyi zhurnal. 2023. № 6 (573). S. 173–191. [Skalskyi V., Razyhraiev O. Volyn during the Ukrainian Revolution of 1917–1921: socio-political development and military situation /V.V.

Skalskyi, O.V. Razyhraiev// Ukrainian Historical Journal. 2023. No. 6 (573). P. 173–191] [in Ukrainian].

4. Dovhalets O.M. Stavlennia polskykh politychnykh syl do ukrainskoho natsionalnoho rukhu v 1917 r. / O.M.Dovhalets// Etnichna istoriia narodiv Yevropy. – 2017. – Vyp. № 53. – S. 81 – 84. [Dovhalets O.M. The attitude of Polish political forces towards the Ukrainian national movement in 1917 / O.M. Dovhalets// Ethnic History of the Peoples of Europe. – 2017. – Issue No. 53. – P. 81 – 84.] [in Ukrainian].

5. Potapenko M.V. Polskyi demokratychnyi rukh u Naddniprianskii Ukraini (berezen 1917 – kviten 1918 rr.) / M.V. Potapenko // Ukrainskyi istorychnyi zhurnal. – 2010. – № 6. – S. 90–105. [Potapenko M.V. The Polish democratic movement in Naddniprianska Ukraine (March 1917 – April 1918) / M.V. Potapenko // Ukrainian Historical Journal. – 2010. – No. 6. – P. 90–105.] [in Ukrainian].

6. Kievskaya mysl. – 1917. – 28 iunia [Kievskaya mysl. – 1917. – June 28] [in Russian].

7. 1917 hod na Kievshchene. – K., 1927. – S. 138 [1917 in Kyivshchyna. – K., 1927. – P. 138] [in Russian].

8. Ukrainskyi natsionalno-vyzvolnyi rukh. Berezen – lystopad 1917 roku: Dok. i materialy. – K., 2003. – S.549 [Ukrainian National Liberation Movement. March – November 1917: Documents and materials. – K., 2003. – P.549] [in Ukrainian].

9. Trudovaia Volyn. – 1917. – 12 avgusta [Trudovaia Volyn. – 1917. – August 12] [in Russian].

10. Kievskaya mysl. – 1917. – 31 avgusta [Kievskaya Mysl. – 1917. – August 31] [in Russian].

11. Podilska volia. – 1917. – 11 veresnia [Podilska Volia. – 1917. – September 11] [in Ukrainian].

12. Kievskaiya misl. – 1917. – 5 avgusta [Kievskaya Mysl. – 1917. – August 5] [in Russian].

13. Tsentralnyi derzhavnyi arkhiv vyshchykh orhaniv vlady upravlinnia Ukrainy (dali – TsDAVO Ukrainy), f.1115, op.1, spr. 48, ark. 90 [The Central State Archive of Higher Authorities and Administration of Ukraine (Central State Archive of Ukraine), f. 1115, case description 1, archival file 48, sheet 90] [in Ukrainian]

14. TsDAVO Ukrainy, f.1115, op. 1, spr. 46, ark. 1 [Central State Archive of Ukraine of Ukraine, f. 1115, case description 1, archival file 46, sheet 46] [in Ukrainian].

15. Odesskiy listok. – 1917. – 21 apreliia [Odesskiy listok. – 1917. – April 21] [in Russian].

16. Trudovaia gazeta. – 1917. – 17 avhusta [Trudovaia gazeta. – 1917. – August 17] [in Russian].

17. Robitnycha hazeta. –1917. – 9 serpnia [Robitnycha hazeta. –1917. – August 9] [in Ukrainian].

18. Derzhavnyi arkhiv rosiiskoi federatsii, f. 1789, op.1, spr. 20, ark. 19 [State Archive of the Russian Federation, f. 1789, case description 1, archival file 20, sheet 19.] [in Russian].

19. Juzhnyi kray. – 1917. – 1 iulia [Juzhnyi kray. – 1917. – July 1] [in Russian].

20. Kievskaya mysl. – 1917. – 21 sentiabria [Kievskaya mysl. – 1917. – September 21] [in Russian].

21. Izvestiya (Horodnia). – 1917. – 8 iunia [Izvestiya (Gorodnya). – 1917. – June 8] [in Russian].

22. Izvestiya (Horodnia). – 1917. – 22 iunia [Izvestiya (Gorodnya). – 1917. – June 22] [in Russian].

23. TsDAVO Ukrainy, f. 1115, op. 1, spr. 48, ark. 110 [Central State Archive of Ukraine of Ukraine, f. 1115, case description 1, archival file 48, sheet 110] [in Ukrainian].

24. Izvestiya Nezhynskogo obshchestvennoho komiteta. – 1917. – 3 iulia [Izvestiya Nezhynskogo obshchestvennoho komiteta. – 1917. – July 3] [in Russian].

25. Nova Rada. –1917. – 23 veresnia [Nova Rada. –1917. – September 23] [in Ukrainian].

26. Nova Rada. –1917. – 9 serpnia [Nova Rada. –1917. – August 9] [in Ukrainian].

27. Derzhavnyi arkhiv Kyivskoi oblasti (dali – DAKO), f. 9, op. 33, spr. 16, ark. 18 – 19 [State Archives of Kyiv Oblast (hereinafter – DAKO), f. 9, case description 33, archival file 16, sheet 18 – 19] [in Russian].
28. TsDAVO Ukrainy, f. 1115, op. 1. spr. 48, ark. 58, 59 [Central State Archive of Ukraine of Ukraine, f. 1115, case description 1, archival file 48, sheet 58,59] [in Ukrainian].
29. Poltavskiy den. – 1917. – 29 marta [Poltavskiy den. – 1917. – March 29] [in Russian].
30. Svobodnoe slovo (Kupiansk). – 1917. – 9, 11 iulia [Svobodnoe slovo (Kupiansk). – 1917. – July 9, 11] [in Russian].
31. Vistnyk Lubenskoho horodskoho komitetu. – 1917. – 19 chervnia [Vistnyk Lubenskoho horodskoho komitetu. – 1917. – June 19] [in Ukrainian].
32. TsDAVO Ukrainy, f. 1115, op. 1, spr. 48, ark. 97 [Central State Archive of Ukraine of Ukraine, f. 1115, case description 1, archival file 48, sheet 97] [in Ukrainian].
33. TsDAVO Ukrainy, f. 1115, op. 1, spr. 46, ark. 22 [Central State Archive of Ukraine of Ukraine, f. 1115, case description 1, archival file 48, sheet 22] [in Ukrainian].
34. Maiorov M. Z istorii revoliutsiinoi borotby na Ukraini 1914–1919. – Kharkiv, 1928. – S. 42. [Maiorov M. From the history of the revolutionary struggle in Ukraine 1914–1919. – Kharkiv, 1928. – P. 42.] [in Ukrainian].
35. Borba (Ekaterynoslav). – 1917. – 10 iunia [Borba (Ekaterynoslav). – 1917. – June 10] [in Russian].
36. Kovalevskiy M. Pry dzherelakh borotby. Spomyny, vrazhennia, refleksii. – Insbruk, 1960. – S. 302. [Kovalevskiy M. At the sources of the struggle. Memories, impressions, reflections. – Innsbruck, 1960. – P. 302] [in Ukrainian].
37. Nykolaenko N. Fevral'skaia revoliutsiia v Luhanske // Litopys revoliutsii. – 1927. – № 4. – S. 32 – 49 [Nikolaenko N. The February Revolution in Luhansk // Chronicle of the Revolution. – 1927. – No. 4. – P. 32 – 49] [in Russian].
38. Trud i volia (Kharkov). – 1917. – 20 iunia [Trud i volia (Kharkov). – 1917. – June 20] [in Russian].
39. Trud i volia (Kharkov). – 1917. – 22 iunia [Trud i volia (Kharkov). – 1917. – June 22] [in Russian].
40. Poltavskiy den. – 1917. – 6 avgusta [Poltavskiy den. – 1917. – August 6] [in Russian].
41. Odesskiye novosti. – 1917. – 25 iulia [Odesskiye novosti. – 1917. – July 25] [in Russian].
42. Odesskiye novosti. – 1917. – 14 iulia [Odesskiye novosti. – 1917. – July 14] [in Russian].
43. Izvestiya (Nykolaev). – 1917. – 21 maya [Izvestiya (Nykolaev). – 1917. – May 21] [in Russian].
44. Izvestiya (Nykolaev). – 1917. – 27 maya [Izvestiya (Nykolaev). – 1917. – May 27] [in Russian].
45. DAKO, f. 9, op. 33, spr.17, ark. 71 [State Archives of Kyiv Oblast, f. 9, case description 33, archival file 17, sheet 71] [in Ukrainian].
46. Zvezda (Ekaterinoslav). – 1917. – 31 avgusta [Zvezda (Ekaterinoslav). – 1917. – August 31] [in Russian].
47. Chernihovskaya Zemskaya Gazeta. – 1917. – 15 avhusta. – S. 6, Nova rada. – 1917. – 17 serpnia [Chernigovskaya Zemskaya Gazeta. – 1917. – August 15. – P.6, Nova rada. – 1917. – August 17] [in Russian, in Ukrainian]
48. Nova rada. – 1917. – 17 chervnia [Nova rada. – 1917. – June 17] [in Ukrainian].
49. Nova rada. – 1917. – 3 serpnia [Nova rada. – 1917. – August 3] [in Ukrainian].
50. DAKO, f. 1447, op. 1, spr. 8, ark. 14 [State Archives of Kyiv Oblast, f. 1147, case description 1, archival file 8, sheet 14] [in Ukrainian].
51. Nova rada. – 1917. – 4 travnia [Nova rada. – 1917. – May 4] [in Ukrainian].

52. Hrushko M. 1917 rik v Odesi (spomyny z chasiv vyzvolnykh zmahan) // Rozbudova natsii. – 1930. – № 5–6. – S. 185 [Hrushko M. 1917 in Odessa (memories from the time of the liberation struggle) // Rozbudova Natsii. – 1930. – No. 5–6. – P. 185] [in Ukrainian].

УДК 340.15:343.35

Віталій ГОЛЕЦЬ.

к.і.н., доцент, доцент кафедри права, філософії та політології
Національного університету «Чернігівський колегіум» імені Т.Г. Шевченка
ORCID ID: 0000–0001–9308–1361
v.goletc@gmail.com

ІСТОРИЧНІ АСПЕКТИ СТАНОВЛЕННЯ ЗАКОНОДАВСТВА ПРО КОРУПЦІЙНІ ЗЛОЧИНИ І ПРАВОПОРУШЕННЯ

DOI: 10.5281/zenodo.17061283

У статті зроблено спробу аналізу історичних аспектів становлення законодавства про корупційні злочини в новітній Україні та реалізації державної антикорупційної політики. Оскільки у сучасних умовах війни з росією та прагненням України якомога швидше долучитися до Європейського Союзу та Північноатлантичного Альянсу, корупція стала фактором який не тільки гальмує ці процеси, але й загрожує національній безпеці України, праву на існування незалежної країни взагалі.

Після розпаду Радянського Союзу та утворення незалежної держави на території України новостворені владні структури постали перед дуже складним завданням – побудувати економічну систему держави, зупинити зростання злочинності та фактично підвищити рівень життя громадян. Його реалізація була ускладнена тим, що розпад СРСР супроводжувався розірванням встановлених економічних відносин між суб'єктами господарювання, розташованими в різних регіонах держави, а передача соціалістичної власності приватним комерційним структурам супроводжувалася поширенням корупції та організованої злочинності. В результаті Україна зіткнулася з безпрецедентною загрозою національній безпеці, що вимагало розробки системи рішучих заходів для подолання цих тенденцій соціально-економічного розвитку.

При написанні роботи автором були використані загальнонаукові методи: індукція, дедукція, систематизація, аналіз, синтез, що дозволило узагальнити та систематизувати погляди вчених на проблему становлення антикорупційного законодавства та загальноісторичні: порівняльно-історичний, проблемно-хронологічний, метод періодизації, що дозволило детально вивчити історичну складову законотворчого процесу. Запропоноване власне бачення періодизації становлення антикорупційного законодавства.

Встановлено, що з моменту відновлення незалежності нашою державою було розроблено відповідну законодавчу базу, створено низку нових інституцій, таких як Національне агентство з питань запобігання корупції, Національне антикорупційне бюро України, Спеціалізована антикорупційна прокуратура, Вищий антикорупційний суд; змінено процедурні механізми протидії цьому небезпечному явищу. Зазначені зміни базувались як на використанні попереднього історичного досвіду, так і на передових досягненнях міжнародного співтовариства.

Доведено, що при формуванні антикорупційного законодавства України була порушена логіка, яка передбачала реалізацію схеми «Концепція – стратегія – закон – програма – підзаконний акт». Однак через те, що окремі нормативні акти приймалися в різний час та за відсутності єдиної науково обґрунтованої концепції протидії корупції, вона не була реалізована.

Ключові слова: законодавство, корупція, антикорупційна політика, кримінальні злочини.

Vitalii GOLETS.

Ph.D., Associate Professor, Associate Professor of the Department of Law,
Philosophy and Political Science National University «Chernihiv Collegium»
named after T.G. Shevchenko,
ORCID ID: 0000-0001-9308-1361
v.goletc@gmail.com

HISTORICAL ASPECTS OF THE FORMATION OF LEGISLATION ON CORRUPTION CRIMES AND OFFENSES

The article attempts to analyze the historical aspects of the formation of legislation on corruption crimes in modern Ukraine and the implementation of state anti-corruption policy. Since in the current conditions of the war with Russia and Ukraine's desire to join the European Union and the North Atlantic Alliance as soon as possible, corruption has become a factor that not only slows down these processes, but also threatens the national security of Ukraine, the right to exist as an independent country in general.

After the collapse of the Soviet Union and the formation of an independent state on the territory of Ukraine, the newly created power structures faced a very difficult task - to build the economic system of the state, stop the growth of crime and actually improve the standard of living of citizens. Its implementation was complicated by the fact that the collapse of the USSR was accompanied by the breakdown of established economic relations between business entities located in different regions of the state, and the transfer of socialist property to private commercial structures was accompanied by the spread of corruption and organized crime. As a result, Ukraine faced an unprecedented threat to national security, which required the development of a system of decisive measures to overcome these trends in socio-economic development.

When writing the work, the author used general scientific methods: induction, deduction, systematization, analysis, synthesis, which allowed to generalize and systematize the views of scientists on the problem of the formation of anti-corruption legislation, and general historical methods: comparative-historical, problem-chronological, periodization method, which allowed to study in detail the historical component of the law-making process. His own vision of the periodization of the formation of anti-corruption legislation is proposed.

It has been established that since the restoration of independence, our state has developed an appropriate legislative framework, created a number of new institutions, such as the National Agency for the Prevention of Corruption, the National Anti-Corruption Bureau of Ukraine, the Specialized Anti-Corruption Prosecutor's Office, the High Anti-Corruption Court; procedural mechanisms for combating this dangerous phenomenon have been changed. These changes were based both on the use of previous historical experience and on the advanced achievements of the international community.

It is proven that when forming the anti-corruption legislation of Ukraine, the logic was violated, which provided for the implementation of the scheme "Concept - strategy - law - program - by-law". However, due to the fact that individual regulatory acts were adopted at different times and in the absence of a single scientifically based concept of combating corruption, it was not implemented.

Keywords: legislation, corruption, anti-corruption policy, criminal crimes

Постановка проблеми. Проблеми, пов'язані з таким небезпечним соціальним явищем як корупція, є досить поширеними і можна навіть говорити про їх глобальний характер. Усі країни світу певною мірою постраждали від цього ганебного соціального явища, але в Україні ця проблема постійно загострюється від однієї влади до іншої. І, на жаль, можемо констатувати, що чим більше різні спеціалізовані державні органи з нею борються, тим зростає її рівень та охоплення всіх суспільних відносин.

У сучасних умовах корупція стала фактором, який загрожує національній безпеці, демократичному розвитку держави та суспільства, конституційної системи, а саме: вона підриває авторитет країни, шкодить функціонуванню державного апарату, обмежує права та свободи людини та громадянина, порушує верховенство права, встановлений порядок здійснення повноважень посадовими особами та службовцями органів державної влади, місцевих органів влади, адміністративних структур приватного сектору та руйнує моральні цінності суспільства. Варто звернути вашу увагу на те, що високий рівень корупції в Україні перетворюється на її відповідний «імідж» та змінюється ставлення до держави як корумпованої із нестабільними державними інститутами.

Аналіз останніх джерел та публікацій. Питаннями історичних аспектів протидії корупції та становлення відповідного законодавства досліджували Н.О. Армаш, В.О. Веклич, В.М. Гаращук, С.М. Клімова, О.І. Маложон, П.П. Музиченко, А.О. Мухатаєв, В.В. Нонік, С.В. Омельченко, К.В. Ростовська, І.М. Сопілко, М.О. Ярошенко та інші. Проблеми протидії корупції присвячені наукові праці С.Є. Дідика, А.М. Михненка, О.В. Мудрова, О.І. Нікітенка, О.І. Ревака, А.М. Руснака та інших. Проте історичні аспекти становлення законодавства з протидії корупції в новітній Україні потребують додаткової уваги та аналізу.

Метою статті є прагнення дослідити історичні аспекти становлення законодавства з протидії корупції в новітній Україні

Виклад основного матеріалу дослідження. Корупція належить до таких стародавніх явищ, що і соціальний порядок, який регулює життя людей. Витоки корупції пов'язані з класовою організацією суспільства, виникненням держави і права, внаслідок чого сформувалася окрема соціальна група людей, які почали виконувати владні повноваження (так звана «бюрократія»). Перші згадки про корупцію в системі державних служб знайшли відображення в архівах Стародавнього Вавилону (друга половина XXIV ст. до н. е.) [1, с. 11].

Вона суттєво впливає на найважливіші процеси управління та має свої соціально-економічні, національно-етнічні, психологічні та демографічні особливості. І, очевидним є те, що боротьба, протидія цьому явищу є надзвичайно важливою, а сам аналіз антикорупційної діяльності в ретроспективі може створити основу для побудови правової, соціальної і демократичної держави. Однак, враховуючи те, що після здобуття Україною незалежності в 1991 р. як система органів влади, так і політико-економічна формація суспільства повністю змінилися, досвід становлення законодавства про корупційні злочини і правопорушення окремо та запобігання і протидія корупції в сучасній Україні загалом є особливо актуальними.

Поширення корупції є однією з головних реальних та потенційних загроз національній безпеці України, а її викорінення є довгостроковим завданням органів державної влади і місцевого самоврядування.

Після розпаду Радянського Союзу та утворення незалежної держави на території України новостворені владні структури постали перед дуже складним завданням – побудувати економічну систему держави, зупинити зростання злочинності та фактично підвищити рівень життя громадян. Його реалізація була ускладнена тим, що розпад СРСР супроводжувався розірванням встановлених економічних відносин між суб'єктами господарювання, розташованими в різних регіонах держави, а передача соціалістичної власності приватним комерційним структурам супроводжувалася поширенням корупції та організованої злочинності. В результаті Україна зіткнулася з безпрецедентною загрозою національній безпеці, що вимагало розробки системи рішучих заходів для подолання цих тенденцій соціально-економічного розвитку. Однак, динаміка боротьби з корупцією в нашій країні в останні роки, незважаючи на особливу гостроту та небезпеку, залишалася надзвичайно багатонаправленою і сьогодні, на жаль, поки не принесла жаданих результатів [2, с. 274].

Аналізуючи особливості формування законодавства про корупційні злочини та правопорушення, ми вважаємо за необхідне схарактеризувати нормативно-правові акти,

спрямовані на запобігання та протидію корупційним загрозам в Україні відповідно до хронологічних етапів їх появи.

Перший період (1991–1995 рр.) – «початок боротьби з корупцією». На цьому етапі відбулося формування проблеми боротьби з корупцією та введення її в ранг актуальних. У перші роки незалежності основними документами, що регулювали боротьбу з корупцією, залишалися радянські – Кримінальний кодекс та Кодекс адміністративних правопорушень, які діяли з певними змінами та доповненнями. Це передусім статті 290 та 291 Кримінального кодексу, ухваленого ще 1960 р. Але поступово процес боротьби з корупцією в Україні почав набувати інституційних форм, і згідно з указом № 561/93 від 26 листопада 1993 року, було створено Координаційний комітет по боротьбі з корупцією і організованою злочинністю, на чолі якого став Президент України [3] та прийнято Закон України «Про організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю» від 30 червня 1993 року № 3341-ХІІ [4].

Згодом Президент України підписує такі Укази: «Питання боротьби з корупцією та іншими злочинами у сфері економіки» від 27 серпня 1994 р. № 484/94, «Про невідкладні заходи щодо посилення боротьби зі злочинністю» від 21 липня 1994 р. № 396/94. Варто зазначити, що ці нормативні акти не відповідали реальним потребам та викликам, які стояли перед вітчизняною правовою системою. В них йшла мова про вже відомі факти корупції серед українських чиновників, але не було запропоновано конкретних механізмів протидії цим явищам.

Аналіз боротьби з корупцією в ті часи показав, що подолати її індивідуальними заходами неможливо – нам потрібен комплексний підхід, який включає прийняття пакетів нормативних документів, реорганізацію правоохоронних органів та координацію їх діяльності на державному рівні. Загалом цей етап можна схарактеризувати як етап ідеологічної боротьби.

Другий період (1995–2000 рр.) – це «координація зусиль проти корупції у формі прийняття перших програмних документів». У цей період було ухвалено низку програмних державних нормативних актів: Закон України «Про боротьбу з корупцією» від 5 жовтня 1995 року № 356/95-ВР, Постанову Верховної Ради України «Про концепцію (основи державної політики) національної безпеки України» від 16 січня 1997 р. № 3/97-ВР, Указ Президента України «Про Національну програму боротьби з корупцією» від 10 квітня 1997 року № 319/97, Розпорядження Президента України «Про незадовільний стан виконання заходів щодо боротьби із злочинністю» від 25 лютого 1997 р. № 98/97-рп.

Зауважимо, що саме Законом України «Про боротьбу з корупцією» від 5 жовтня 1995 року № 356/95-ВР, який 16 листопада набув чинності, в національне законодавство було введено визначення поняття корупції та адміністративну процедуру відповідальності за неї. Так, у ст. 7 цього Закону було встановлено, що вчинення особою, уповноваженою на виконання функцій держави, корупційного діяння, якщо воно не містить складу злочину, тягне за собою адміністративну відповідальність у вигляді штрафу [5].

Указ Президента України передбачав анулювання депутатської недоторканності, забезпечення прозорості фінансування політичних партій, контроль за прибутками та витратами лідерів й активістів політичних партій. Серед ключових положень Розпорядження Президента України «Про незадовільний стан виконання заходів щодо боротьби із злочинністю» [6] від 25 лютого 1997 року містилися заходи, спрямовані на обмеження можливостей використання коштів, здобутих шляхом зловживань, передусім це так званий аналіз анонімних валютних рахунків [7, с. 279].

Наступний період (2001–2005 рр.) – можна схарактеризувати як час «законодавчого оформлення кримінальної відповідальності за корупційні правопорушення». Знаменним кроком у становленні законодавства про корупційні злочини стало прийняття 5 квітня 2001 р. Кримінального кодексу України (КК України), який набув чинності 1 вересня 2001 р. [8]. В цьому Кодексі Розділ XVII «Злочини у сфері службової діяльності та професійної

діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг» регламентує відповідальність за корупційні правопорушення.

Звертаємо увагу на те, що в початковій редакції Кримінального кодексу України зберігалася норма про конфіскацію майна, матеріальне покарання у вигляді штрафу до 750 мінімальних заробітних плат. Максимальне кримінальне покарання за хабарництво було передбачено як арешт строком на 10 років. Більше того, було впроваджено статтю «Провокація хабарництва», що стала нововведенням Кодексу. Учасниками (суб'єктами) корупції стали також окремі суб'єкти господарювання (юридичні особи). Водночас залишається побутова корупція у взаємодії громадян України та чиновників. До суб'єктів правопорушень також додалися особи, що не є громадянами України, мігранти.

У 2003 р. Україна також посідала одне з найбільш високих місць за рівнем корумпованості – з індексом сприйняття 2,3 вона займала 106-те місце серед 133 обстежених з приводу рівня корупції країн [9, с. 152]. Варто також зазначити, що в 2003 році Україна приєдналася до Антикорупційної мережі (ACN), що підтримує країни Східної Європи та Центральної Азії у їхніх зусиллях щодо запобігання та боротьби з корупцією. Це приєднання передбачало розробку нового законодавства з великим акцентом на запобіганні корупції з метою виявлення системних недоліків, які створюють сприятливе середовище для корупції.

Четвертий період (2005–2010 рр.) – це «активізація боротьби з корупцією на всіх рівнях». На початку цього періоду відбулися вибори Президента України, повна заміна Кабінету Міністрів України, голів обласних та районних державних адміністрацій. Процес розслідування кримінальних справ проти корумпованих державних службовців просунувся вперед. У вересні 2006 р. було озвучено ряд антикорупційних ініціатив Президента України, було прийнято План дій щодо реалізації Концепції подолання корупції в Україні «На шляху до доброчесності» та державну антикорупційну політику на період до 2011 року.

Варто наголосити, що в цей період до Верховної Ради України було подано проекти законів України «Про засади запобігання та протидії корупції», «Про відповідальність юридичних осіб за вчинення корупційних правопорушень» та «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо відповідальності за корупційні правопорушення». Але їх прийняття відбулося лише 11 червня 2009 р. [11]. Перший із вищезазначених законів передбачав основні принципи запобігання та протидії корупції у державній та приватній сферах суспільних відносин, відшкодування шкоди, заподіяної внаслідок корупційних правопорушень, відновлення порушених прав, свобод чи інтересів осіб, прав або інтереси юридичних осіб, інтереси держави.

Законом України «Про відповідальність юридичних осіб за вчинення корупційних правопорушень» встановлено відповідальність юридичних осіб за вчинення їх уповноваженими особами корупційних правопорушень, а також визначав порядок притягнення їх до відповідальності.

Третій – «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо відповідальності за корупційні правопорушення» – передбачив внесення змін щодо притягнення до кримінальної відповідальності за заявою юридичної особи, корупційних адміністративних правопорушень, злочинів у сфері службової діяльності юридичних осіб приватного права та професійної діяльності, що пов'язана з наданням державних послуг. Однак ці закони набрали чинності і 21 грудня 2010 р. їх визнано недійсним, а тому вони залишилися лише юридичними пам'ятками України.

Не тільки Президент України робив спроби боротьби з корупцією, у Програмі Кабінету Міністрів України «Назустріч людям», затвердженій Верховною Радою України від 4 лютого 2005 року, присвячено окремий розділ «Подолання корупції», що свідчить про розуміння проблеми та спроби боротися з нею з боку виконавчої влади. Варто зазначити, що з погляду інституціональної реформи в структурі Міністерства юстиції України було створено інститут Урядового уповноваженого з питань боротьби з корупцією (ліквідовано 23.08.2016).

Також українська влада вирішила залучити до антикорупційної системи такий важіль, як потенціал громадських організацій та рухів. Це впливає з рекомендацій впливових міжнародних організацій. Наприклад, згідно з міжнародними рекомендаціями Стамбульського плану дій, Україна повинна посилити співпрацю з громадянським суспільством у боротьбі з явищем корупції, посилити моніторинг у громадянському суспільстві та розширити можливості для навчання та досліджень у цій галузі. Тому в цей період було здійснено низку кроків, включаючи як інституційні зміни, так і необхідність співпраці з цивільним сектором, а також імплементацію міжнародних стандартів та інші законодавчі зміни, що свідчить про спроби забезпечити всебічну антикорупційну діяльність [7, с. 279].

П'ятий період (2010–2014 рр.) – «спроби вдосконалення антикорупційного законодавства». В цей період було проголошено кардинальну боротьбу з корупцією.

До основних законодавчих кроків у сфері подолання корупції в Україні в цей час, зокрема, належать такі:

1) утворення Національного антикорупційного комітету, який Президент України очолив особисто;

2) прийняття нових антикорупційних законів («Про засади запобігання і протидії корупції» від 7 квітня 2011 р. № 3206-VI, який визначає підстави, механізм та види заходів примусового характеру, які застосовуються до правопорушника [12]; Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо відповідальності за корупційні правопорушення» від 7 квітня 2011 р. № 3207-VI);

3) ухвалення Національної антикорупційної стратегії на 2011–2015 рр., яка так і не стала ефективним інструментом антикорупційної політики через відсутність чітких індикаторів стану та ефективності її виконання, зокрема, механізму моніторингу та оцінки;

4) створення Національного агентства України з питань державної служби як єдиного органу, що забезпечує формування та реалізацію державної політики у сфері державної служби [7, с. 280].

Варто звернути увагу на таку ознаку нового антикорупційного законодавства як заміна виключно репресивних методів роботи на адаптовану у світі превенційну роботу із залученням інститутів громадянського суспільства, а лише потім передбачалось застосування репресивної складової відповідальності за корупційні злочини.

Головною особливістю як цього, так і попереднього етапу було те, що норми ґрунтувалися на глобальних антикорупційних принципах – положеннях Конвенції ООН проти корупції, Кримінальної конвенції про боротьбу з корупцією від 27.01.1999 р., Цивільної конвенції про боротьбу з корупцією від 04.11.1999 р., Резолюції (97) 24 Комітету міністрів Ради Європи «Про двадцять принципів боротьби з корупцією» від 06.11.1997 р. № R(97)24. Приймаючи національні закони, було враховано рекомендації Групи держав проти корупції (GRECO), а також рекомендації, визначені в рамках впровадження Стамбульського плану дій щодо боротьби з корупцією, спрямованого на боротьбу з корупцією для Східної Європи та Центральної Азії ОЕСР [2, с. 275]. Однак, враховуючи положення міжнародних документів щодо криміналізації корупції, законодавство України визначає наявність системи адміністративної відповідальності за корупційні правопорушення.

Шостий період (з лютого 2014 р.) – «підсилення законодавчого забезпечення боротьби з корупцією». 16 вересня 2014 року було прийнято Закон України «Про очищення влади» № 1682-VII. 14 жовтня 2014 року Верховна Рада України в другому читанні прийняла Закони України «Про прокуратуру» № 1697-VII, «Про Національне антикорупційне бюро України» № 1698-VII, «Про засади державної антикорупційної політики в Україні (Антикорупційна стратегія) на 2014–2017 роки» № 1699-VII, «Про запобігання корупції» № 1700-VII, «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо визначення кінцевих вигодоодержувачів юридичних осіб та публічних діячів» № 1701-VII, «Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення» № 1702-VII.

Закон України «Про запобігання корупції» № 1700-VII хоч і був ухвалений 14 жовтня, проте був введений в дію лише 26 квітня 2015 р. і визначив правові та організаційні засади функціонування системи запобігання корупції в Україні, зміст та порядок застосування превентивних антикорупційних механізмів, правила щодо усунення наслідків корупційних правопорушень [13]. Одними із суб'єктів, на яких поширюється дія цього Закону, є посадові особи юридичних осіб публічного права (підпункт «а» пункту 2 частини першої ст. 3). Ці особи для цілей Закону прирівнюються до осіб, уповноважених на виконання функцій держави або місцевого самоврядування. Закон встановив обмеження щодо використання службових повноважень чи свого становища (ст. 22), щодо одержання подарунків (ст. 23), щодо спільної роботи близьких осіб (ст. 27) [13]. Однією з новел Закону стала норма про те, що особи, які надають допомогу в запобіганні та протидії корупції, перебувають під захистом держави.

Вищезазначене вказує на те, що реформа антикорупційного законодавства ввела у вітчизняне правове поле цілу низку важливих новел: створюються нові органи, які здійснюватимуть діяльність як на стадії запобігання (Національне агентство з питань запобігання корупції), так і на стадії протидії корупції (Національне антикорупційне бюро України); закладаються нові механізми декларування доходів та видатків осіб, на яких поширюється дія антикорупційних норм; у системі органів прокуратури створюється Спеціалізована антикорупційна прокуратура; змінюються шляхи запобігання та врегулювання конфлікту інтересів тощо.

Прийняття нового антикорупційного законодавства знаменує новий етап в антикорупційній політиці держави. Він прямо пов'язаний із необхідністю адаптації національного економіко-соціального та політично-правового простору до європейських стандартів [10, с. 68-69]. Розробка нормативного забезпечення протидії корупції триває, в квітні 2018 р. Уряд України схвалив проєкт Закону України «Про Антикорупційну стратегію на 2018-2020 роки», який, на жаль, так і не був розглянутий Верховною Радою України. У червні 2018 року прийнято Закон України «Про Вищий антикорупційний суд» № 2447-VIII [14], спеціалізований суд, який розглядатиме справи виключно за поданням Національного антикорупційного бюро України, і який врешті має розпочати свою роботу з 05 вересня 2019 р., що є важливим кроком у сфері системної боротьби з корупцією.

Проблема боротьби з корупцією полягає в тому, що це явище саме по собі приховане, тобто його не можна поррахувати чи легко виявити. Тож влада, протидіючи корупційним проявам, має діяти максимально прозоро та оприлюднювати максимум інформації для громадськості.

В Україні органи державної влади зобов'язані публічно звітувати про заходи, які вони вживають для запобігання та протидії корупції. Такі звіти є публічно доступними.

У серпні 2023 р. Національне агентство з питань запобігання корупції (НАЗК) запустило інформаційну систему моніторингу реалізації державної антикорупційної політики. У ній є ключова інформація про результати реалізації антикорупційної політики України, зокрема, про стан та динаміку реалізації Державної антикорупційної стратегії та програми, ухвалених на період до 2025 року. Загально про ці два основні «антикорупційні постулати» можна прочитати на сайті НАЗК [16].

Державна антикорупційна програма містить 3 розділи, 16 напрямків, 73 проблеми, 271 очікуваний стратегічний результат та 1187 заходів, розрахованих на 2023–2025 рр. А виконавцями програми є 109 органів влади, підприємств, установ та організацій. Серед них найчастішими є НАЗК, Мінекономіки, Міноборони, Мін'юст, МОЗ та МОН. Своєю чергою, Антикорупційна стратегія описує досягнення очікуваних стратегічних результатів та розв'язання ключових проблем у 2021–2025 рр.

На головній сторінці моніторингового порталу ви зможете побачити зведену інформацію про прогрес виконання заходів станом на сьогодні. Тобто загальну кількість виконаних, частково виконаних, не виконаних, виконуваних та ще не розпочатих заходів. Додатково відображені заходи, заблоковані ззовні іншими стейкхолдерами та заплановані до

виконання в конкретний термін. А ось у спеціальному модулі ви зможете побачити прогрес уже за кожним окремим заходом у різних сферах [16].

Висновки. Таким чином, з моменту відновлення незалежності нашою державою було розроблено відповідну законодавчу базу, створено низку нових інституцій, таких як Національне агентство з питань запобігання корупції, Національне антикорупційне бюро України, Спеціалізована антикорупційна прокуратура, Вищий антикорупційний суд; змінено процедурні механізми протидії цьому небезпечному явищу. Зазначені зміни базувались як на використанні попереднього історичного досвіду, так і на передових досягненнях міжнародного співтовариства.

Аналізуючи всі антикорупційні нормативно-правові акти, варто зазначити, що всі вони мають спільний підхід щодо відповідальності за корупційні злочини. Однак ці принципи дещо змінювалися під час розробки антикорупційного законодавства, змінювались також поняття та особливості трактування окремих правопорушень.

Звертаємо увагу на те, що при формуванні антикорупційного законодавства України була порушена логіка, яка передбачала реалізацію схеми «Концепція – стратегія – закон – програма – підзаконний акт». Однак через те, що окремі нормативні акти приймалися в різний час та за відсутності єдиної науково обґрунтованої концепції протидії корупції, вона не була реалізована.

Аналіз законодавства про корупційні злочини та правопорушення дає підстави стверджувати, що тут важливу роль відіграє адміністративна відповідальність за корупційні правопорушення, яка передбачається з 1995 р., тобто відповідальність за діяльність з низьким рівнем суспільної небезпеки. Пізніше була передбачена також кримінальна відповідальність, а, отже, співіснування адміністративної та кримінальної відповідальності за однотипні порушення закону можливе лише за наявності чітко визначеного механізму розмежування обох видів відповідальності.

Список використаних джерел та літератури

1. Добровольський О. І. Адміністративно-правове регулювання протидії корупції в органах державної фіскальної служби України: дис. канд. юридичних наук, спец.: 12.00.07. Київ. Відкритий міжнародний університет розвитку людини «Україна», 2015. 16 с.
2. Задирака Н. Ю. Шляхи становлення антикорупційного законодавства в Україні. Форум права. 2012. № 2. С. 274–277.
3. Про Координаційний комітет по боротьбі з корупцією і організованою злочинністю: Указ Президента України від 26 листопада 1993 року № 561/93 URL: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/561/93>. (дата звернення: 09.06.2025).
4. Про організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю: Закон України від 30.06.1993 № 3341-XII. Відомості Верховної Ради України. 1993. № 35.
5. Про боротьбу з корупцією: Закон України від 05.10.1995 № 356/95-ВР. Відомості Верховної Ради України. 1995. № 34 (втратив чинність).
6. Про незадовільний стан виконання заходів щодо боротьби із злочинністю: Розпорядження Президента України від 25 лютого 1997 року № 98/97-рп URL: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/561/93> (дата звернення: 09.06.2025).
7. Горган О. Л. Історичні аспекти боротьби з корупцією в Україні. Порівняльно-аналітичне право. № 2. 2015. С. 277–281.
8. Кримінальний кодекс України: Закон від 05.04.2001 № 2341-III. Відомості Верховної Ради України. 2001. № 25-26.
9. Мельник М. І. Корупція – корозія влади (соціальна сутність, тенденції та наслідки, заходи протидії). Київ: Юр думка, 2004. 400 с.
10. Кіселичник В. П. Новели у законодавстві України про адміністративну відповідальність за вчинення правопорушень, пов'язаних з корупцією. Науковий часопис Національної академії прокуратури України. 2015. № 1. С. 93–100.

11. Про засади запобігання та протидії корупції: Закон України від 11 червня 2009 року № 1506-VI. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1506-17> (дата звернення: 09.06.2025).
12. Про засади запобігання і протидії корупції: Закон України від 07.04.2011 № 3206-VI. Відомості Верховної Ради України. 2011. № 40 (втратив чинність).
13. Про запобігання корупції: Закон України від 14.10.2014 № 1700-VII. Відомості Верховної Ради. 2014. № 49 з наступними змінами і доповненнями.
14. Про Вищий антикорупційний суд: Закон України від 07.06.2018 № 2447-VIII. Відомості Верховної Ради. 2018. № 24.
15. Камлик М. І. Корупція в Україні. Київ: Товариство «Знання», КОО, 1998. 187 с.
16. Національне агентство з запобігання корупції, офіційний сайт, стан виконання Державної антикорупційної програми. URL: <https://dap.nazk.gov.ua/> (дата звернення: 09.06.2025).

References

1. Dobrovolskyi O. I. Administratyvno-pravove rehuliuвання protydyi koruptsii v orhanakh derzhavnoi fiskalnoi sluzhby Ukrainy: dys. kand. yurydychnykh nauk, spets.: 12.00.07. Kyiv. Vidkrytyi mizhnarodnyi universytet rozvytku liudyny «Ukraina», 2015. 16 s. [Dobrovolskyi, O. I. Administrative and Legal Regulation of Anti-Corruption Measures in the State Fiscal Service of Ukraine: PhD Dissertation in Law, Speciality 12.00.07. Kyiv: Open International University of Human Development "Ukraine", 2015. 16 p.] [In Ukrainian]
2. Zadyraka N. Yu. Shliakhy stanovlennia antykoruptsiinoho zakonodavstva v Ukraini. Forum prava. 2012. № 2. S. 274-277. [Zadyraka, N. Yu. The Development of Anti-Corruption Legislation in Ukraine. Law Forum, 2012, No. 2, pp. 274–277.] [In Ukrainian]
3. Pro Koordynatsiinyi komitet po borotbi z koruptsiieiu i orhanizovanoiu zlochynnistiu: Ukaz Prezydenta Ukrainy vid 26 lystopada 1993 roku № 561/93 [On the Coordinating Committee for Combating Corruption and Organized Crime: Decree of the President of Ukraine No. 561/93 of November 26, 1993] URL: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/561/93> (accessed: June 9, 2025) [In Ukrainian]
4. Pro orhanizatsiino-pravovi osnovy borotby z orhanizovanoiu zlochynnistiu: Zakon Ukrainy vid 30.06.1993 № 3341-XII. Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy. 1993. № 35. [On the Organizational and Legal Framework for Combating Organized Crime: Law of Ukraine No. 3341-XII of June 30, 1993. Official Bulletin of the Verkhovna Rada of Ukraine, 1993, No. 35.] [In Ukrainian]
5. Pro borotbu z koruptsiieiu: Zakon Ukrainy vid 05.10.1995 № 356/95-VR. Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy. 1995. № 34 (vtratyv chynnist) [On Combating Corruption: Law of Ukraine No. 356/95-VR of October 5, 1995. Official Bulletin of the Verkhovna Rada of Ukraine, 1995, No. 34 (repealed).] [In Ukrainian]
6. Pro nezadovilnyi stan vykonannia zakhodiv shchodo borotby iz zlochynnistiu: Rozporiadzhennia Prezydenta Ukrainy vid 25 liutoho 1997 roku № 98/97-rp [On the Unsatisfactory Implementation of Measures to Combat Crime: Directive of the President of Ukraine No. 98/97-rp of February 25, 1997.] URL: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/561/93> (accessed: June 9, 2025) [In Ukrainian]
7. Horhan O. L. Istorychni aspekty borotby z koruptsiieiu v Ukraini. Porivnialno-analitychne pravo. № 2. 2015. S. 277-281. [Horgan, O. L. Historical Aspects of the Fight Against Corruption in Ukraine. Comparative and Analytical Law, No. 2, 2015, pp. 277–281] [In Ukrainian]
8. Kryminalnyi kodeks Ukrainy: Zakon vid 05.04.2001 № 2341-III. Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy. 2001. № 25-26. [Criminal Code of Ukraine: Law No. 2341-III of April 5, 2001. Official Bulletin of the Verkhovna Rada of Ukraine, 2001, Nos. 25–26.] [In Ukrainian]
9. Melnyk M. I. Koruptsiia – koroziiia vlady (sotsialna sutnist, tendentsii ta naslidky, zakhody protydyi). Kyiv: Yur dumka, 2004. 400 s. [Melnyk, M. I. Corruption – The Corrosion of

Power (Social Essence, Trends and Consequences, Counteraction Measures). Kyiv: Yurydychna Dumka, 2004. 400 p.] [In Ukrainian]

10. Kiselychnyk V. P. Novely u zakonodavstvi Ukrainy pro administratyvnu vidpovidalnist za vchynennia pravoporushen, poviazanykh z koruptsiieiu. Naukovyi chasopys Natsionalnoi akademii prokuratury Ukrainy. 2015. № 1. S. 93-100. [Kiselichnyk, V. P. Novelty in the Legislation of Ukraine on Administrative Liability for Corruption-Related Offences. Scientific Journal of the National Academy of the Prosecutor's Office of Ukraine, 2015, No. 1, pp. 93–100.] [In Ukrainian]

11. Pro zasady zapobihannia ta protydii koruptsii: Zakon Ukrainy vid 11 chervnia 2009 roku № 1506-VI. [On the Principles of Preventing and Combating Corruption: Law of Ukraine No. 1506-VI of June 11, 2009.] URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1506-17> (accessed: June 9, 2025) [In Ukrainian]

12. Pro zasady zapobihannia i protydii koruptsii: Zakon Ukrainy vid 07.04.2011 № 3206-VI. Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy. 2011. № 40 (vtratyv chynnist). [On the Principles of Preventing and Combating Corruption: Law of Ukraine No. 3206-VI of April 7, 2011. Official Bulletin of the Verkhovna Rada of Ukraine, 2011, No. 40 (repealed).] [In Ukrainian]

13. Pro zapobihannia koruptsii: Zakon Ukrainy vid 14.10.2014 № 1700-VII. Vidomosti Verkhovnoi Rady. 2014. № 49 z nastupnymy zminamy i dopovnenniamy. [On Prevention of Corruption: Law of Ukraine No. 1700-VII of October 14, 2014. Official Bulletin of the Verkhovna Rada of Ukraine, 2014, No. 49, as amended.] [In Ukrainian]

14. Pro Vyshchyi antykoruptsiinyi sud: Zakon Ukrainy vid 07.06.2018 № 2447-VIII. Vidomosti Verkhovnoi Rady. 2018. № 24. [On the High Anti-Corruption Court: Law of Ukraine No. 2447-VIII of June 7, 2018. Official Bulletin of the Verkhovna Rada of Ukraine, 2018, No. 24.] [In Ukrainian]

15. Kamlyk M. I. Koruptsiia v Ukraini. Kyiv: Tovarystvo «Znannia», KOO, 1998. 187 s. [Kamlyk, M. I. Corruption in Ukraine. Kyiv: «Znannia» Society, KOO, 1998. 187 p.] [In Ukrainian]

16. Natsionalne ahentstvo z zapobihannia koruptsii, ofitsiinyi sait, stan vykonannia Derzhavnoi antykoruptsiinoi prohramy. [National Agency on Corruption Prevention, Official Website, Implementation Status of the State Anti-Corruption Program] URL: <https://dap.nazk.gov.ua/> (accessed: June 9, 2025) [In Ukrainian]

УДК 94(470+477):2:316.77

Сергій ДЖЕРДЖ,

*кандидат політичних наук, магістр державного управління,
провідний науковий співробітник науково-дослідного відділу
соціологічних досліджень моніторингу оцінки та гендерного інтегрування,
Комунальна науково-дослідна установа «Науково-дослідний інститут
соціально-економічного розвитку міста», м. Київ*

sergii.dzherdzh@gmail.com

Наталія СВІДЕРСЬКА,

*президентка ГО «Всеукраїнська Демократична Дія»,
м. Київ*

natalka.sviderska@gmail.com

РОСІЙСЬКІ СПЕКУЛЯЦІЇ НА ТЕМІ ІСТОРІЇ ТА РЕЛІГІЇ

DOI: 10.5281/zenodo.17061304

Стаття присвячена викриттю російських пропагандистських маніпуляцій на теми історії та релігії, що використовуються для виправдання збройної агресії проти України.

Автор аналізує, як ці спотворення історичних фактів та релігійних наративів стали інструментом геополітичного тиску, мілітаризації свідомості росіян та дезінформаційного впливу на міжнародну спільноту.

Окрему увагу приділено псевдоісторичним концептам, через які Кремль намагається приписати собі спадщину Київської Русі, заперечуючи тисячолітній поступ української державності. Показано, як ідеологічна платформа путінського режиму базується на історичних міфах, зокрема щодо «єдності трьох братніх народів», «руського міра» та «сакральної ролі» Російської православної церкви.

Аналізується роль УПЦ МП як інструменту внутрішньої дестабілізації в Україні, а також історичне підґрунтя створення РПЦ у 1943 році під контролем Сталіна. Наголошено на необхідності активного протидіяння російській дезінформації через академічну діяльність, популяризацію української історії, підтримку незалежних наукових та релігійних інституцій.

Стаття аргументує, що боротьба за історичну правду є не лише науковим викликом, а й елементом гібридної війни, в якій Росія прагне легітимізувати окупацію українських територій. На основі аналізу праць провідних українських дослідників окреслено сучасні виклики для історичної політики в умовах повномасштабної війни.

Ключові слова: історія, релігія, російська пропаганда.

Serhii DZHERDZH,

PhD in Political Science, Master of Public Administration,
Lead Researcher of the Research Department of Sociological Studies,
Monitoring and Gender Integration,
Municipal Research Institution

«Research Institute of Socio–Economic Development of the City», Kyiv
sergii.dzherdzh@gmail.com

Nataliia SVIDERSKA,

President of the NGO
«All-Ukrainian Democratic Action», Kyiv
natalka.sviderska@gmail.com

RUSSIAN SPECULATIONS ON HISTORY AND RELIGION

The article is devoted to exposing Russian propaganda manipulations on the topics of history and religion, which are used to justify armed aggression against Ukraine.

The author analyzes how these distortions of historical facts and religious narratives have become an instrument of geopolitical pressure, militarization of the consciousness of Russians and disinformation influence on the international community.

Special attention is paid to pseudo-historical concepts through which the Kremlin tries to ascribe to itself the heritage of Kyivan Rus, denying the millennial progress of Ukrainian statehood. It is shown how the ideological platform of the Putin regime is based on historical myths, in particular regarding the «unity of three fraternal peoples», the «Russian world» and the «sacred role» of the Russian Orthodox Church.

The role of the UOC-MP as an instrument of internal destabilization in Ukraine is analyzed, as well as the historical basis for the creation of the ROC in 1943 under Stalin's control. The need for active counteraction to Russian disinformation through academic activity, popularization of Ukrainian history, and support for independent scientific and religious institutions is emphasized.

The article argues that the struggle for historical truth is not only a scientific challenge, but also an element of hybrid warfare, in which Russia seeks to legitimize the occupation of Ukrainian territories. Based on the analysis of the works of leading Ukrainian researchers, modern challenges for historical policy in the conditions of full-scale war are outlined.

Keywords: history, religion, Russian propaganda.

Постановка проблеми. Російська влада створює історичні вигадки, формуючи підґрунтя для претензій на історичну спадщину Київської Русі та початку агресивної загарбницької війни проти України. Кремль систематично фальсифікує історію, використовує псевдо-релігію для ідеологічного зомбування українських громадян та використання УПЦ МП (філіалу РПЦ) як мережі для диверсій всередині української держави.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Серед останніх публікацій найбільш комплексно питання відстоювання історичної правди проаналізовано в працях Володимира Сергійчука, Наталії Яковенко, Володимира В'ятровича та Ярослава Грицака.

Метою цієї розвідки є виявити низку викликів та проблемних питань, з якими зіткнулися українські та міжнародні історики і політологи у відстоюванні історичної правди та протидії російській дезінформації.

Виклад основного матеріалу дослідження. Відоме інтерв'ю Путіна Такеру Карлсону, де диктатор плів якісь нісенітниці та свої історичні вигадки і претензії на Київську Русь. Проте щоб зрозуміти історію походження російської держави то варто прослідкувати її правонаступництво. Російська Федерація є спадкоємцем Радянського Союзу, Радянський Союз є спадкоємцем Російської Імперії, Російська імперія є наступником Московської держави, Московська держава є наступником Московського улусу, а Московському улусу ярлик на князівство дав хан Золотої Орди (татаро-монгольської Імперії) Менгу-Тимур. Це той мінімум який потрібно знати про історію Росії [1] [2] [3].

Кремлівська влада соромиться свого походження і завжди намагалась приклеїти свою спорідненість до європейської історії. Проте початок російської держави від татаро-монгольської Імперії погано «продається» і не вписується в історичний контент суто Європи. Тому з такою розлюченістю Москва прагне завоювати Україну з її історією, з її корінням і вкрати це собі. А примітивно привласнену київську історію видавати за свою [3].

Державність українцям дали ті, хто жив тут століттями, хто будував тут міста, карбував монети, чиї звичаї, обряди і традиції використовують в побуті і сьогодні українці, а не прибульці з півночі, як це трактує російська псевдо-історіографія та Путін.

На території України жили тисячоліттями багато народів, які мали тут свою державність.

Кімерійці – народ, який в 9 ст. до н. е. панував тут упродовж двох століть. Це перший народ на наших землях, назва якого нам відома. Найдавніша згадка про кімерійців міститься в славнозвісній «Одісеї» Гомера, а найдокладніша – у праці «батька історії» Геродота. Гомер називав кімерійців «найсправедливішим народом на землі». Саме кімерійці були першими, хто з мешканців українського Степу навчився виробляти залізо [4].

На території сучасного Миколаєва близько 1250–925 років до н. е. існувало стародавнє місто-порт кімерійців (білозерської культури). Це найстаріше місто на території України, що згадується в писемних джерелах.

Далі відомі скіфи-землероби зі своєю культурою від другої половини 7 ст. до н. е.

Клавдій Птолемей у II ст. н. е. перелічив по обох берегах Дніпра міста скіфів-землеробів: Азагарій, Амадока, Сар, Серім, Сарон та Метрополь. Столицею пізньоскіфського царства у Криму було місто Неаполь Скіфський на території сучасного Сімферополя.

А після скіфів на території України були споріднені з ними сармати, які мали свою державу і своїх царів, і яких українські козаки вважали своїми предками. А далі були на території України держави готів, болгар, гунів, антів [5].

Потім були держави-князівства полян, древлян, сіверян, волинян, білих хорватів, тиверців, уличів, яких недоречно називають племенами, а вони мали свої міста-фортеці Київ, Коростень, Чернігів, Житомир та інші.

Тому державність на територію України принесли не скандинави з чужими для нас тотемами, релігією, мовою, які прийшли з Ладogi і Новгородa, а вона формувалась людьми які жили на цій території.

Щось подібне до викривлення історії відбувається і в царині релігії. Після захоплення влади в 1917 році більшовики-комуністи почали знищення церкви. В 1925 році за загадкових обставин помирає Патріарх Московський Тихон. Багато священників емігрувало, багатьох було вбито, ще більше вислано на заслання в Сибір, де життя тривало недовго. Церковні будівлі в кращому випадку закривались, а часто підривались вибухівкою і знищувались. «Російська правовірна церква грецького канону» (таку назву мала церква) припинила своє існування.

Проте під час Другої Світової війни, щоб приховати свою анти-людяність перед західними союзниками, позбутись критики світових релігійних об'єднань, мотивувати віруючих солдатів які гинули на війні, Сталін вирішив відновити церкву під надійним контролем спецслужб. Контрольована релігійна карта вигідний чинник у внутрішній та зовнішньополітичній кон'юктурі для сталінського режиму. 8 вересня 1943 року в СРСР створили Російську православну церкву (РПЦ). Духовне начало надано сучасній РПЦ не Вселенським Патріархом, а кривавим диктатором Сталіним [6] [7].

Через те, що РПЦ завжди контролювалась НКВД-КГБ-ФСБ, то це проявляється і під час російсько-української війни. В монастирях, що були під контролем росіян в Україні, переховували зброю та диверсантів, вели антиукраїнську пропаганду. Тепер коли Константинопольський Вселенський Патріарх надав Томос про автокефалію Православній Церкві України (ПЦУ), пропагандисти з Кремля в різний спосіб розганяють істерію довкола захисту псевдо релігійної російської церкви в Україні.

Висновки. Таким чином, сучасна російська держава намагається приховати своє реальне, азійсько-ординське походження, нав'язуючи світові міф про свою нібито пряму спадковість від Київської Русі. Ці історичні маніпуляції не є новими – вони є логічним продовженням імперської політики Росії, спрямованої на привласнення чужої історії, культурної спадщини та духовної ідентичності. Москва з люттю зазіхає на Україну не лише як на територію, а насамперед як на джерело справжньої європейської історичної тяглості, яку сама Росія ніколи не мала.

Історія української державності – глибока, багатоплоскова, справжня. Вона коріниться не в ханських ярликах і не в кремлівських міфах, а в реальних цивілізаційних процесах, що відбувалися на українських землях тисячоліттями: від кімерійців, скіфів і сарматів – до руських князівств і сучасної незалежної України. Так само й духовна традиція українського народу бере свій початок із хрещення Русі, а не з підконтрольної спецслужбам радянсько-сталінської псевдоцеркви, якою є сучасна Російська православна церква.

Росія не має ні морального, ні історичного права претендувати на спадок Русі. Цей спадок – український. І саме тому Україна є об'єктом ненависті й зазіхань московських режимів, що бояться правди. Але саме ця правда, підкріплена історичними фактами та тяглістю державності, є однією з головних підвалин української національної стійкості в боротьбі за свою свободу і майбутнє.

Список використаних джерел та літератури

1. Московське князівство було засновано ханом Менгу-Тимур у 1277 р. Про який спадок Київської Русі теребеньть росіяни? URL: <https://surl.li/czexul> (дата звернення: 09.06.2025).
2. Звідки йти Москва та Московія? URL: <http://ukrkniga.org.ua/ukrkniga-text/161/5/> (дата звернення: 09.06.2025).
3. Росія спекулює на історії та релігії. URL: <https://surl.li/qcwxho> (дата звернення: 09.06.2025).
4. Кімерійці. URL: <https://surl.li/pgpudc> (дата звернення: 09.06.2025).
5. Скіфи. URL: <https://surl.li/cc/tdznht> (дата звернення: 09.06.2025).
6. 80 років тому Сталін створив Московський патріархат та відновив діяльність РПЦ під своїм началом URL: <https://mukachevo.net/post/80-rokiv-tomu-stalin-stvoryv-moskovskyy->

[patriarkhat-ta-vidnovyv-diialnist-rpts-pid-svoyim-nachalom_5567375.html](https://www.radiosvoboda.org/a/stalin-rpts-moskovskyy-patriarkhat/32586492.html) (дата звернення: 09.06.2025).

7. 80 років тому Сталін «більшовицькими темпами» відновив патріаршество в РПЦ. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/stalin-rpts-moskovskyy-patriarkhat/32586492.html> (дата звернення: 09.06.2025).

Reference

1. Moskovske kniazivstvo bulo zasnovano khanom Menhu-Tymur u 1277 r. Pro yakyi spadok Kyivskoi Rusi terebeniat rosiiany? [The Principality of Moscow was founded by Khan Mengu-Timur in 1277. What kind of Kievan Rus' legacy are the Russians babbling about?] URL: <https://surl.li/czexul> (accessed: June 9, 2025) [In Ukrainian]

2. Zvidky yty Moskva ta Moskoviiia? [Where do Moscow and Muscovy actually come from?] URL: <http://ukrkniga.org.ua/ukrkniga-text/161/5/> (accessed: June 9, 2025) [In Ukrainian]

3. Rosiia spekuliuie na istorii ta relihii. [Russia manipulates history and religion] URL: <https://surl.li/qcw xho> (accessed: June 9, 2025) [In Ukrainian]

4. Kimeriitsi [The Cimmerians] URL: <https://surl.li/pgpudc> (accessed: June 9, 2025) [In Ukrainian]

5. Skifi [The Scythians.] URL: <https://surli.cc/tdznht> (accessed: June 9, 2025) [In Ukrainian]

6. 80 rokiv tomu Stalin stvoryv Moskovskyy patriarkhat ta vidnovyv diialnist RPTs pid svoim nachalom [80 years ago, Stalin created the Moscow Patriarchate and restored the Russian Orthodox Church under his control.] URL: https://mukachevo.net/post/80-rokiv-tomu-stalin-stvoryv-moskovskyy-patriarkhat-ta-vidnovyv-diialnist-rpts-pid-svoyim-nachalom_5567375.html (accessed: June 9, 2025) [In Ukrainian]

7. 80 rokiv tomu Stalin «bilshovytskymy tempamy» vidnovyv patriarshestvo v RPTs. [80 years ago, Stalin restored the patriarchate in the Russian Orthodox Church at «Bolshevik speed».] URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/stalin-rpts-moskovskyy-patriarkhat/32586492.html> (accessed: June 9, 2025) [In Ukrainian]

УДК 321.7(477)»1976/2014»+316.42+323.3

Наталія ЗУБАР,

Голова правління

Інформаційний центр «Майдан Моніторинг»,

(Україна, Харків),

panimaidan@gmail.com

Віталій ОБЧАРЕНКО,

кандидат історичних наук,

голова Донецького осередку

Інформаційний центр «Майдан Моніторинг»,

(Україна, Київ),

vitaliys007@gmail.com

ДЕМОКРАТИЧНІ РУХИ УКРАЇНИ: ВІД ІНАКОДУМСТВА ДО СВОБОДИ ВІД СТРАХУ.

DOI: 10.5281/zenodo.17061438

У статті досліджено трансформацію демократичного руху в Україні – від інакодумства радянського періоду до утвердження свободи від страху як ключової цінності сучасного українського суспільства. Особливу увагу зосереджено на аналізі репресивної політики Радянського Союзу, яка не лише переслідувала інакодумців, а й цілеспрямовано

руйнувала горизонтальні зв'язки всередині суспільства, формуючи атмосферу недовіри, страху та пасивності.

Автор підкреслює, що обмеження свободи слова, контроль за інформаційними потоками та інституціоналізація насильства як елемента державного управління сприяли придушенню передумов для колективної дії. У цьому контексті страх розглядається не лише як емоційна реакція, а як соціальний механізм контролю й управління.

У центрі дослідження – еволюція горизонтальних соціальних мереж, що виникли у відповідь на виклики авторитарного режиму. Починаючи з діяльності Української Гельсінської групи (1976) і до подій Євромайдану (2013–2014), ці мережі формували нову політичну культуру, засновану на діалозі, солідарності та опорі страху. Акцент зроблено на здатності таких мереж об'єднувати громадян попри ідеологічні розбіжності, сприяючи становленню української політичної нації.

Демократичний рух розглядається як важливий чинник сталого розвитку та національної безпеки.

Ключові слова: соціальні мережі, політичні трансформації, свобода від страху, демократія, насильство, соціальні норми

Nataliya ZUBAR,
Maidan Monitoring Information Centre, Chair,
(Ukraine, Kharkiv),
panimaidan@gmail.com
Vitalii OVCHARENKO,
PhD in History,
Head of the Donetsk branch of Maidan Monitoring Information Centre,
(Ukraine, Kyiv),
vitaliys007@gmail.com

DEMOCRATIC MOVEMENTS IN UKRAINE: FROM DISSENT TO FREEDOM FROM FEAR

The article explores the transformation of the democratic movement in Ukraine, from dissent during the Soviet period to the establishment of freedom from fear as a core value of contemporary Ukrainian society. Particular attention is paid to the analysis of the repressive policies of the Soviet Union, which not only persecuted dissidents but also systematically destroyed horizontal social ties, fostering an atmosphere of distrust, fear, and passivity.

The author emphasizes that the restriction of freedom of speech, control over information flows, and the institutionalization of violence as a tool of state governance contributed to the suppression of the very conditions necessary for collective action. In this context, fear is examined not only as an emotional state but as a social mechanism of control and governance.

At the center of the study is the evolution of horizontal social networks that emerged in response to the challenges posed by authoritarianism. From the activities of the Ukrainian Helsinki Group (1976) to the events of the Euromaidan (2013–2014), these networks contributed to the development of a new political culture based on dialogue, solidarity, and resistance to fear. Emphasis is placed on their ability to unite citizens across ideological differences and to foster the formation of a Ukrainian political nation.

The democratic movement is viewed as a key factor in sustainable development and national security.

Keywords: social networks, political transformations, freedom from fear, democracy, violence, social norms

Постановка проблеми. Первісне значення слова «майдан» в українській і кримськотатарській мовах це площа, де проводяться ярмарки та інші збори.

У 1990 році, до того, як Україна стала незалежною державою, центральна площа Києва називалися «Площею Жовтневої революції». Під час студентського голодування 1990 М. Канафоцький написав на аркуші паперу «Майдан Незалежності», і цей аркуш використовувався як табличка для протестного табору [1].

Після проголошення незалежності України, 26 серпня 1991 року міська влада Києва узаконила назву «Майдан Незалежності». Усі подальші демократичні рухи в Україні розвивалися навколо цієї локації.

На початку акції протесту «Україна без Кучми» у грудні 2000 року для того, щоби прорвати інформаційну блокаду уряду, лідери протесту створили вебсайт для мирного протесту. Лінгвіст О. Богомолів (на момент написання статті – директор Національного інституту стратегічних досліджень) придумав назву для вебсайту та термін для опису протесту – «Майдан». Згідно з його визначенням, «Майдан» – це окупаційний страйк на центральній площі міста [2].

Інші визначення і скорочення.

Революція на граніті (РГ) – голодування студентів у Києві, пізніше назване «Революція на граніті», 2–17 жовтня 1990 року.

«Україна без Кучми» (УБК) – акція протесту, розпочата вбивством журналіста Георгія Гонгадзе, яка тривала з 15 грудня 2000 року до 9 березня 2001 року.

Помаранчева революція (ПО) – протест проти фальсифікацій виборів Президента України, який тривав з 22 листопада 2004 року до 23 січня 2005 року.

Євромайдан (ЄМ) – протест проти спроби чинної влади змінити геополітичний вектор України, який тривав з 21 листопада 2013 року до 22 лютого 2014 року.

Соціальні мережі – це соціальні структури, що складаються з окремих осіб або організацій... (так званих вузлів)... Ці вузли обмінюються інформацією або через особисту взаємодію, або за допомогою комунікаційних технологій [3].

Безмасштабні мережі – це ті, де є багато вузлів з невеликою кількістю з'єднань та невеликою кількістю вузлів, але з високим рівнем зв'язку. Безмасштабні мережі зазвичай забезпечують кращу координацію та стійкі до збоїв [3].

Радянський Союз розірвав соціальну тканину українського народу, руйнуючи суспільство, обмежуючи потік інформації.

Комунізм нав'язав штучну спільність і соціальні норми, яку мала контролювати репресивні органи. До таких соціальних норм належать нормалізація насильства, нормалізація страждань та знецінення людського життя.

Тривалий опір нав'язаним суспільним нормам спричинив розвиток децентралізованих соціальних мереж. Ці мережі відіграли ключову роль у послідовній еволюції демократичного руху в Україні, починаючи з заснування Української Гельсінської групи у 1976 році та завершуючи Євромайданом у 2014 році.

Такі мережі стали основою українського демократичного руху та органічно розвинулися як альтернатива радянським ієрархічним структурам, довівши стійкість до репресій та провокацій. Мережі розвивалися, долаючи страх, загрозу життю, без планування перемоги, ставлячи цілі, які на той час могли сприйматися як недосяжні.

Соціальна мобілізація під час «Майданів» характеризувалася сплесками залученості, а не постійною присутністю. Відносно невеликі мережі почали функціонувати під час «Майданів», і розпадалися між протестними подіями. Однією з характерних рис цих подій була тенденція стимулювати та підтримувати діалоги попри політичні та ідеологічні розбіжності.

Безмасштабні мережі, що розвивалися під час демократичних трансформацій, будували спільність української нації і вплинули на появу нових соціальних норм.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Представлений бібліографічний масив охоплює широкий спектр джерел, що відображають як академічне, так і публіцистичне осмислення тем, пов'язаних із українськими революціями, формуванням громадянського суспільства, впливом російської пропаганди та релігійно-історичних маніпуляцій. У центрі

досліджень – Майдан як феномен, соціальні трансформації, що виникли внаслідок революцій та війни, а також виклики, пов'язані з інформаційною безпекою та ідентичністю.

Значну частину джерел становлять інтерв'ю з учасниками та свідками подій, що дозволяє поглибити розуміння суспільних настроїв, а також контексту війни.

Паралельно представлено праці зарубіжних авторів (Pentland, Kahneman, Praszquier, Burt), які надають інструменти для аналізу соціальних мереж, поширення ідей та психології рішень. Особливу цінність становлять результати соціологічних досліджень (КМІС, Центр Разумкова, IRI, Фонд «Демократичні ініціативи»), що дають уявлення про динаміку громадської думки.

Загалом, джерела створюють комплексне тло для розуміння сучасної політики пам'яті, дезінформаційної боротьби, історичного ревізіонізму з боку Росії та спротиву українського суспільства цим викликам.

Метою статті є проаналізувати трансформацію демократичного руху в Україні як шлях від репресованого інакодумства радянської доби до формування сучасної культури свободи від страху. Автор досліджує, як у відповідь на авторитарне насильство й політику роз'єднання сформувалися горизонтальні соціальні мережі, що стали основою нової політичної культури, діалогу й солідарності, та зробили внесок у становлення української політичної нації.

Виклад основного матеріалу дослідження. Наше дослідження базується на аналізі інтерв'ю міжнародного проєкту «Три українські революції» [4], у якому брали участь співавтори в 2016–2018 роках. Набір даних 1 (НД1) було складено з усіх інтерв'ю доступних на вебсайті архіву проєкту та всіх інтерв'ю, проведених В. Овчаренко для проєкту. Набір даних містить глибинні напівструктуровані інтерв'ю 30 громадян України та 8 громадян інших європейських країн.

Похідні таксономічні набори даних були витягнуті з НД1: місця (назви країн, міст, сіл, адміністративних і історичних регіонів, згаданих в інтерв'ю), організації (партії, неурядові організації, рухи, асоціації, національні та міжнародні установи), впливи (люди, явища), події (історичні події, згадані в текстах, за винятком трьох революцій – Революція на граніті, Помаранчева революція та Євромайдан, яким і був присвячений проєкт).

Для включення до наборів таксономічних даних термін мав бути згаданий щонайменше 8 особами в НД1 (більше 20%). Аналіз наборів даних таксономії було виконано за допомогою програм Gephi 0.9.1 та Microsoft Excel. Математичні моделі, створені на основі НД1, були використані для перевірки попередніх припущень щодо історичних подій.

Було створено два додаткові набори даних. Набір даних 2 (НД2) з інтерв'ю учасників студентського голодування 1990 року, доступних онлайн (21 особа, 17 онлайн-публікацій з 2000 по 2015 рік), імена учасників були відібрані за згадками в інтерв'ю з НД1. Набір даних 3 (НД3) містив спогади учасників 38 учасників Євромайдану 2013–2014 років з двох книг «Майдан від першої особи. 45 історій Революції Гідності» [5] та «Майдан. Революція духу» [6].

Для подальшої перевірки результатів було проведено дискурс та контекст аналізу НД1. НД2 і НД3 використовувалися для перевірки припущень.

Таблиця 1. Кількість згадок організацій у 38 інтерв'ю в наборі даних 1

Назва	Кількість інтерв'ю зі згадками
Народних Рух України	25
Партія Регіонів	17
Українська Повстанська Армія (УПА)	11
Партія «Наша Україна»	10

Щонайменше 4 особи згадували такі організації як Студентське братство, Блок Юлії Тимошенко, ПОРА, Українська студентська спілка, УНСО, партія «Свобода», Українська Гельсінська спілка, Товариство Лева.

В інтерв'ю принаймні один раз згадуються й інші мережі: дисиденти, екологи, радіоаматори, дискусійні клуби, клуби української мови, «Просвіта», туристи, профспілки шахтарів, військові братства, групи захисту тварин, студентські об'єднання, неурядові організації.

Ці мережі об'єднувалися під час Майданів, деякі продовжували спілкуватися одна з одною між Майданами, тим самим збільшуючи кількість соціальних контактів їхніх учасників. Люди залишали кожен Майдан з багатьма новими контактами. Ці сплески творення нових зв'язків призвели до впровадження нових соціальних норм.

Це підтверджує гіпотезу Пентленда про те, що «вища щільність соціальних зв'язків забезпечує більший потік ідей, що призводить до підвищення продуктивності та інновацій» [7].

Таблиця 2. Кількість згадок установ у 38 інтерв'ю в наборі даних 1

Назва	Кількість інтерв'ю зі згадками
Верховна Рада України	18
Європейський Союз	16
КДБ	15

КДБ це комітет державної безпеки СРСР. Згадується у всіх трьох наборах даних.

Ми провели контент-аналіз термінів «міліція» та «поліція» і виявили, що люди схильні говорити про людей, а не про цю інституцію в цілому. У деяких інтерв'ю згадується співчуття до поліцейських (тоді міліціонерів), які чергували під час Майданів.

Суди рідко згадуються в усіх трьох наборах даних.

В інтерв'ю КДБ згадується як машина репресій, а український парламент згадується як головна державна інституція, яка мала б запровадити зміни, яких вимагали протестувальники.

Європейський Союз згадується в контексті європейської інтеграції України або у зв'язку з європейськими політиками, які брали участь у переговорах між українськими політиками у 2004 та 2014 роках.

Таблиця 3. Кількість згадок про події у 38 інтерв'ю в наборі даних 1

Подія	Кількість інтерв'ю зі згадками
Україна без Кучми	20
Перебудова	18
Сталінські репресії	16
Примусові переселення	11
Голодомор	9
Серпневий путч	8
Друга Світова Війна	8

Викладемо ці події в історії, що передували демократичній трансформації України у хронологічному порядку:

- Голодомор – штучний голод 1932–1933 років;
- Сталінські репресії 1930-х років;
- Примусове переселення людей радянським режимом (1930-ті – 1950-ті роки);

- Друга світова війна 1939–1945 років, у деяких інтерв'ю також звана «Великою Вітчизняною війною»;
 - Перебудова – процес демократизації СРСР у 1985-1991 роках.
- Події в історії, що відбулися в рамках демократичної трансформації:
- Державний переворот у СРСР, який невдало спробував усунути Горбачова, 19 серпня 1991 року;
 - Рух «Україна без Кучми», 15 грудня 2000 року – 9 березня 2001 року.
- Нижче наведено події, згадані щонайменше 3 особами, які варті уваги:
- Радянське вторгнення до Чехословаччини в 1968 році та протести в Москві, пов'язані з ним;
 - Війна в Афганістані, 1979–1989;
 - Аварія на Чорнобильській атомній електростанції 1986 року;
 - Насильницьке придушення радянськими військовими повстань у національних республіках СРСР у 1986–1990 роках у Грузії, Литві, Латвії;
 - Страйки шахтарів у різних регіонах СРСР у 1989 році;
 - Масові збори для перепоховання українських дисидентів Стуса, Литвина, Тихого, політичних в'язнів радянського режиму у 1989 році;
 - Вибори до Верховної Ради СРСР 1989 року, що сприймалися, як перші демократичні вибори в СРСР;
 - Різанина на площі Тяньаньмень, придушення протестів військовою силою в Пекіні, Китай, 1989;
 - Революція троянд у Грузії, 2003;
 - Податковий Майдан, 2010;
 - Згвалтування у Врадіївці, 2013.

До списку впливових осіб увійшли лідери українського дисидентського руху, політв'язні радянського режиму, поет Василь Стус та політик В'ячеслав Чорновіл, а також журналіст Георгій Гонгадзе. Усі троє були жорстоко вбиті, вбивства сприймалися опитаними як політично мотивовані.

11 осіб назвали дисидентів як осіб, які вплинули на них. У списку на додаток до Чорновола і Стуса названі Олекса Тихий, Левко Лук'яненко, Андрій Сахаров, Іван Дзюба, Михайло та Богдан Горині. 9 респондентів згадали, що вони є нащадками людей, репресованих радянським режимом.

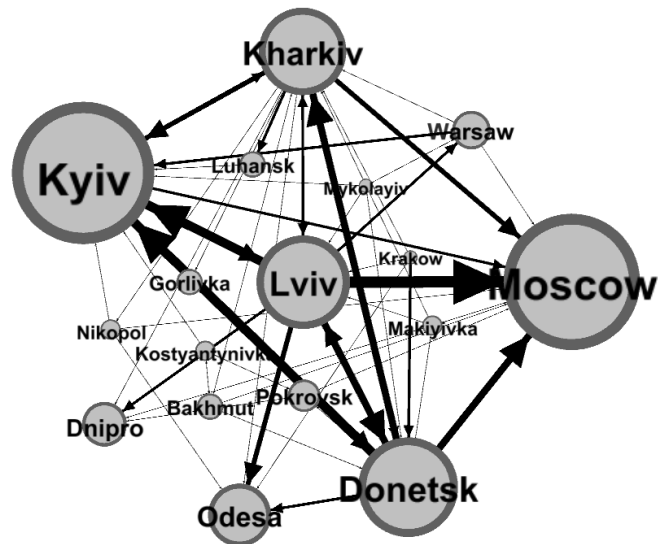
11 респондентів згадали українські пісні як сімейні традиції або визначні елементи протестів. Інтерв'юери не ставили запитань про пісні.

9 респондентів пригадали іноземні радіостанції, які радянська пропаганда називала «ворожими голосами» – «Голос Америки», «Радіо Свобода», ВВС та «Німецька хвиля».

8 осіб згадали про читання підпільних видань радянських часів, відомих як «самвидав». Найчастіше згадували книгу «Архіпелаг ГУЛАГ» (6 респондентів), у якій описувалася система радянських концтаборів.

Набір даних «Місця» має 218 вузлів (назв локацій). 24 місця згадали 8 і більше людей, на основі цих даних ми побудували мережеві графіки. Ці графіки демонструють центральне місце Києва (34 згадки) та Росії/Москви (по 21) в історії. Найпростіше кажучи, наступний граф показує, хто про кого говорить.

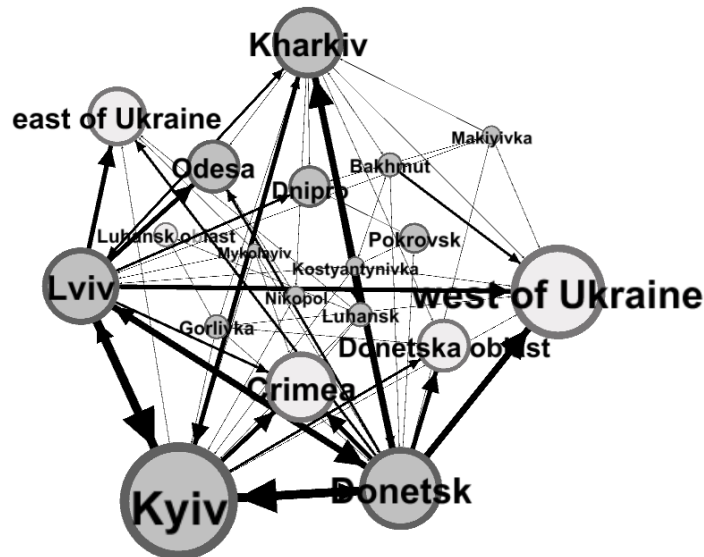
Малюнок 1. Мережевий граф згадок про 17 міст, де проживали люди з набору даних 1.

Граф орієнтований, стрілки означають, що «людина, яка проживала в Києві на момент подій, згадала Москву». Чим товще ребро, тим більше згадок. Розміри вузлів визначають відносну кількість згадок. Зважений ступінь входження (weighted indegree) коригується товщиною кожного ребра.

Також ми згенерували граф мережі українських міст з українськими регіонами. Вона показує діалоги з іншими регіонами України.

Малюнок 2. Мережа згадок про міста та регіони.

Процес соціального навчання. Форми протестів спочатку розвивалися в результаті перегляду подібних подій за кордоном. Ідея використання туристичних наметів для протестного табору в РГ була сформована під впливом антикомуністичних протестів болгарських студентів, свідками яких були українці. На ідею голодування вплинули новини радянського телебачення, які висвітлювали подібні протести в західних країнах.

«Тоді була дуже ефективна всеохопна радянська пропаганда, яка показувала, як голодують і страйкують на Заході. Тому всі знали, що голодують тільки хороші люди. Погані – не голодують». – Т. Прохасько [8].

«Нас підтримували політ'язні та репресовані – люди, які уже відсиділи у таборах до того моменту. Вони вміли голодувати». - В. Рог [8].

Однак ідея того, що багато людей зібралися на центральній площі міста для голодування, була новою та унікальною.

РГ досягла успіху; багато її вимог було задоволено. Це була одна з перших великих історій успіху громадянського руху в Україні.

«Голодування продемонструвало людям, що можна боротися за свої права. Що є люди, які готові за це віддати своє життя.» – Л. Петренко. [9]

Уся демократична трансформація продемонструвала не лише можливість боротися за свої права, але й як це робити.

На методи організації подальших заходів також вплинули протести в Сербії 1999 року та Грузії 2003 року. Учасники та лідери обох «кольорових революцій» брали участь у підготовці «Помаранчевої революції».

Подальше навчання після 2004 року майже виключно відбувалося під впливом українського досвіду.

«Пізніше, під час Революції Гідності, ми зустріли хлопця з Донецька, з яким познайомилися ще під час Помаранчевої революції... Він пожартував: «Привиди першого Майдану повстають з могил, щоб запобігти загибелі другого». – В. Шепеля [10].

«Це як бути ветераном війни, ти брав участь у якомусь конфлікті, маєш досвід, бачиш, що виникає схожий конфлікт, і в цей конфлікт вступають недосвідчені люди, хочеш поділитися своїм досвідом, якось допомогти». – М. Касьянов [11].

Перегляд подій на Майдані по телебаченню спричинив соціальне навчання навіть у його опонентів. В.Овчаренко задокументував на сайті «Майдан» 150 протестів у Донецькій області у 2010–2013 роках, де більшість людей не підтримували ідею Майданів, проте вони копіювали гасла, риторику та форми протестів, які вони бачили під час Майданів.

У 2014–2016 роках рідкісні спонтанні протести на окупованих територіях Криму та Донецької області, адресовані місцевій владі, продовжували за формою копіювати Майдани.

Застосовуючи підхід соціальної фізики до цього явища можна підтвердити висновки Пентленда: «випадкове спостереження за поведінкою інших людей може стимулювати потік ідей так само добре, а в деяких випадках і краще, ніж більш прямі взаємодії, такі як розмови, телефонні дзвінки та соціальні мережі. Потік ідей іноді більше залежить від того, щоб бачити, що люди бачать, що інші насправді роблять, ніж від того, щоб вони кажуть, що роблять» [7].

Майдани як платформи для швидкого соціального навчання.

«Шлях від правди до історичних підручників, на жаль, надто довгий. Він був коротким під час Євромайдану». – О. Меланченко [12].

Усі Майдани в рамках демократичної трансформації були подіями, де люди з різних регіонів України проводили разом тижнями та мали час для розмов, які інакше були б логістично неможливі. Хоча учасниками РГ були переважно молоді люди, учасники всіх інших Майданів були різного віку, різного соціального походження та з дуже різним досвідом та пам'яттю.

Розмови з дуже різними людьми, швидке вивчення історії інших регіонів та груп є дуже виразними в інтерв'ю. На всіх Майданах помітна одна закономірність – люди усвідомлювали брак знань про події, які вважали важливими в інших місцях або групах, і негайно розпочинали діяльність, щоб поділитися відсутніми знаннями, намагаючись виступати «містками до структурних дірок» [13]. У цих транзакціях є видимий географічний вектор, оскільки знання передавались переважно із заходу на схід. Під час РГ згадувалися центральні та південні регіони України, але пізніше ні. Спочатку починалися обміни знаннями з історії України, а пізніше з базової громадянської освіти.

«Перш за все, потрібно знати, що Україна – дуже велика держава. Але ... навіть якби вона була меншою, до акції долучається весь соціальний спектр: туристи, військові, підрозділи спецпризначенців, ветерани. Усі, хто має особливий досвід, якого немає у більшості». – Л. Захарчишин [14].

Різниця в попередніх знаннях та їх джерелах дуже помітна в інтерв'ю людей зі східної та західної частин України. Окрім різних мов, української та російської, та сімейних традицій, люди отримували інформацію з дуже різних каналів зв'язку: західна частина – із заходу, особливо з Польщі, та від української діаспори в Америці; а решта України – з радянських джерел. Іноземні радіостанції були єдиними спільними джерелами інформації для розділеної України.

Вплив надзвичайного насильства спричинив усі Майдани.

Люди зібралися на Майданах, щоб разом протистояти страху, який вони відчували як екзистенційний.

У 1990 році поштовхом стало звичне насильство з боку радянського режиму. Учасники та спостерігачі РГ очікували насильства від влади. Це спонукало людей підтримати РГ. «Вони прийшли, щоб запобігти насильницькій боротьбі. Тисячі їх». – А. Салюк [15].

У 2000 році поштовхом протесту стало жорстоке вбивство журналіста.

У 2004 році факторами масової мобілізації стало отруєння Віктора Ющенка та страх перед поширенням насильницьких традицій донецьких політиків і злочинців на всю Україну. Ці побоювання підтвердилися десятиліттям пізніше.

У 2013 році спусковим гачком для масової мобілізації стало побиття студентів.

«Тут є поєднання того, що беззахисних дітей неможливо бити, і потреба в змінах, що зміни мають рухатися вперед. Я думаю, що це важливе питання для всього суспільства, це те, що я б вважав колективною підсвідомістю». – Є. Магда [16].

«Україна протягом століть була територією кровопролиття та геноциду... головним почуттям для українців є безпека. Вони хочуть мати безпеку. Тому головною рушійною силою є безпека. Якщо ви захищаєте та забезпечуєте таку безпеку, вони можуть трохи ненавидіти вас, але вони вас терплять – і навпаки. ./ Героїзм полягає в боротьбі зі своїм страхом. Йдеться не про ворога. Йдеться про боротьбу зі своїм страхом, яка спонукає вас до героїзму». – Я. Грицак [17].

Найяскравішим спогадом про ЄМ є насильство над людьми з боку «Беркуту» (підрозділу міліції, який було розформовано).

Демократичний рух можна описати як безперервний процес звільнення українців від страху, досягнення свободи від страху як базового компонента людської безпеки.

Свобода від страху є фундаментальним правом людини згідно із Загальною декларацією прав людини. Усім людям потрібен достатній рівень життя, де задовольняються основні потреби, але також потрібні громадянські та політичні свободи, зокрема свобода від страху.

Історія насильства.

Аналіз довів центральну роль насильства в історичному процесі демократичних трансформацій.

«У нас (як нації) є дуже глибокий посттравматичний стресовий розлад, починаючи з кріпацтва і до сьогодення. І у нас є кілька десятків таких посттравматичних стресових розладів». – Т. Златкін [18].

Більшість даних у наборі «Події» були надзвичайно кривавими та пов'язаними з насильницьким та репресивним характером радянського режиму. Перебудова дозволила розпочати публічну дискусію про історію та масштаби попередніх масових вбивств. 9 респондентів зізналися, що були шоковані, дізнавшись про історію репресій. Водночас радянська держава продовжувала застосовувати грубу силу проти повстанців у «національних республіках», і ці події швидко стали відомі завдяки популярним «ворожим голосам» – іноземним радіостанціям.

Іноземне радіо повідомило український народ про аварію на Чорнобильській АЕС за кілька днів до того, як офіційні особи визнали це. Після цієї події довіра українського народу до іноземного радіо різко зросла, а в той час радіо було найшвидшим поширювачем інформації.

Перебудова уможливила вільне публічне обговорення, яке раніше було заборонено в СРСР. В інтерв'ю згадується про численні дискусійні клуби та асоціації, що виникли в той час. Дискусії в рамках цих новостворених мереж дозволили поширювати інформацію з радіо серед ширшої аудиторії.

Радянське телебачення висвітлювало розгін протестів в Китаї на площі Тяньаньмень, і учасники РГ згадували цю подію у своїх інтерв'ю.

Процес соціального пізнання масового насильства в минулому та сьогоденні, а також масштабів репресій у СРСР був порівняно швидким і сформував стереотип про те, що лиходії використовують насильство проти мирних зібрань. Цей стереотип присутній у розповідях усіх учасників демократичних трансформацій. І учасники, і свідки очікували насильства з боку поліції, в 11 інтерв'ю згадується страх бути побитими поліцією. Ненасильницький, мирний характер усіх Майданів підкреслюється в більшості інтерв'ю.

Підхід соціальної фізики намагається пояснити насильство з погляду інформаційного обміну. Пентленд вважає, що «насильство, по суті, пов'язане з дуже низьким рівнем потоку ідей: високий рівень залученості всередині спільноти в поєднанні з низьким рівнем дослідження поза спільнотою зазвичай призводить до жорстких та замкнутих суспільств»[7]. Автор визначає «дослідження» так: це коли члени команди взаємодіють з іншими командами, а «залученість»: коли вони взаємодіють один з одним.

СРСР систематично обмежував обіг інформації; цензура згадувалася у 5 інтерв'ю. Свобода пересування була суворо обмежена. Об'єднання в СРСР або повністю контролювалися урядом, або були знищені.

СРСР цілеспрямовано атакував комунікаторів, інформаційних брокерів, людей, здатних переносити інформацію чи культуру між різними спільнотами, яких не могла контролювати держава. Насильство саме по собі було державною системою, а атомізоване суспільство побудовалося свідомо та раціонально. Саме так була побудована самодостатня система насильства.

«Радянське життя навчило людей безкорисливо ненавидіти, компенсувати брак зовнішньої свободи внутрішнім насильством один щодо одного. Ми вміємо сваритися, лаятися, ненавидіти; ми не вміємо досягати згоди і навіть зневажаємо це як прояв слабкості; ми вміємо створювати конфлікт буквально з повітря, з нічого. Накопичено безмежні запаси насильства, як і навички його виробництва. Ми виробляємо те, чого нас навчила радянська влада – недовіру та агресію» [19]. Це пише російський публіцист про сучасну Росію та СРСР, і це стосувалося і України на початку демократичних рухів.

І саме це зрештою і змінили протести в Україні.

Вибори.

34 з 38 осіб згадують вибори у своїх інтерв'ю. Вибори згадувалися навіть у контексті ЕМ, який не був протестом, безпосередньо пов'язаним з виборами. У наборі даних 3, присвяченому ЕМ, 7 з 45 осіб згадали про попередні вибори.

Нові вибори були вимогами РГ та УБК, а ПР безпосередньо стосувалася фальсифікації виборів.

Однією з причин ЄМ був невдалий електоральний вибір громадян України, які проголосували за Януковича та Партію регіонів. Дебати щодо того, як робити кращий електоральний вибір, тривають і є центральними для всієї демократичної трансформації.

Як зазначив Канеман: «для поведінкових економістів свобода має свою ціну, яку несуть як окремі особи, що роблять поганий вибір, так і суспільство, яке відчуває себе зобов'язаним допомогти їм» [20].

Ідеї просвітництва, освіти, покращення інформаційного обміну були присутні в усій трансформації і можуть бути інтерпретовані як прагнення активної частини суспільства допомогти тим, хто робить неправильний вибір.

Недосяжні цілі та несподівані перемоги.

Ми не можемо перемогти, але в нас немає іншого вибору, окрім як боротися – цей мотив дуже часто зустрічається в наративах РГ та ЄМ. Він був присутній також під час УВК та про нього повідомляли учасники ПР зі сходу України та особливо з Донбасу.

Таке ставлення відобразилося в популярному тості дисидентів 1970-х років «За успіх нашої безнадійної справи!» [21].

Описуючи події РГ, учасники згадували про недосяжні цілі.

«Ми не очікували такого ліберального ставлення, ми не очікували, що це (РГ) закінчиться саме так, з відносним успіхом чи перемогою». – М. Іващишин [22].

«Більшість із нас знала, що ми нікуди не підемо, що ми тут помremo». – М.Свистович[22].

«Я був дуже здивований, що студенти досягли успіху». – О. Меланченко [12].

Таке ж ставлення було описано поляком, свідком подій ЄМ.

«Це була песимістична революція, адже для багатьох із цих людей це була спроба існувати з усвідомленням того, що, можливо, з цього нічого не вийде, але вони все ж мушили це зробити». – Д. Вільдштейн [23].

«Як на мене, Майдан народив новий тип ідентичності нового політичного українця, який не тільки співчуває і солідаризується, а який здатен серед ночі вдягнутись, вдягнути наколінники, шолом, взяти біту або медичну сумку, або торбу з бутербродами, і вирушити в безвість, тому, що так треба. Тому що там будуть невідомі люди, яких ти не знаєш, які тобі не родичі, але яким, можливо, буде потрібна твоя допомога.» – С. Федорчук [24].

Феномен сприйняття недосяжних цілей можна пояснити з погляду небажання втрат. Згідно з логікою поведінкової економіки, уникнення насильства та запобігання повторенню масових вбивств, добре відомих з історії України, для більшості людей є важливішою метою, ніж досягнення здобутків. Канеман зазначає, що результати такого поганого вибору, заснованого на небажанні втрат, іноді порушують економічну логіку, і спроби масштабних реформ зазнають невдачі [20].

Для феномена «досягнення недосяжних цілей» Прашкієр запропонував термін *possibilitivity*, який ми перекладаємо як «можливістність», він визначає це як поєднання «можливості» та «креативності». Він вважає «можливістність» пізнавальною властивістю, притаманною лідерам змін, і описує її в тому числі на прикладі ЄМ [25].

Інші цілі демократичного руху були орієнтовані на права людини. Люди згадували свободу мирних зібрань, свободу виборів, свободу слова, свободу пересування – колективного, політичні свободи. Демократична трансформація суттєво покращила рівень цих свобод в Україні.

Ідею прав людини як універсальної цінності почала впроваджувати в Україні Українська Гельсінська група, створена в 1976 році. Перше покоління українських правозахисників виросло з цієї організації. Члени цієї організації створили Народний Рух, підтримували всі Майдани та формували правозахисний фокус трансформації, особливо на ранніх етапах.

Активіст усіх демократичних рухів М. Свистович, відповідаючи на запитання під час історичного семінару I симпозіуму «Три революції – Портрети України» у Варшаві 28 лютого 2017 року, сказав: «Усі Майдани зрештою були успішними, оскільки головною метою була незалежність України від Росії». Це твердження не було оскаржено під час дискусії та в підсумкових публікаціях проєкту.

Люди, які свідомо прагнули цих цілей – незалежності від Росії та політичних свобод – в інтерв'ю не повідомляли про розчарування результатами трансформацій.

Ось що пише один із таких людей: «Треба насолоджуватися тим, що ти навчив і змусив владу працювати». – Є. Шаповалов [26].

Є.Шаповалов, голова Товариства пам'яті Олекси Тихого в Донецькій області, вважає мету своєї організації виконаною. Метою було вшанування пам'яті Олекси Тихого – співзасновника Української Гельсінської групи, політв'язня радянського режиму, який народився та жив у Донецькій області. Після 3 років переговорів його організації з 5

місцевими органами влади, які спочатку виступали проти цієї ідеї, в Україні з'явилася перша автодорога, названа на честь людини – «Проспект Олексі Тихого» [27], яка простягається на 50 кілометрів і охоплює 5 населених пунктів від Слов'янська до Костянтинівки. Центральні вулиці цих міст, що нині об'єднані в цей проспект, називалися на честь Леніна.

Натомість респонденти, які згадують як мету Майданів кращу якість управління або менш корумпованих політиків, повідомляли про розчарування результатами трансформації. Найбільше розчаровані ті, хто бачив правосуддя головною метою.

Правосуддя не згадувалося в більшості інтерв'ю ні прямо, ні опосередковано. Тільки в одному інтерв'ю з правозахисником з Луганська детально розглядається правосуддя.

«У нас багато спільного з російським менталітетом, треба це визнати. Однак, українці мають це ядро, тобто особливе почуття несправедливості, певну готовність до самопожертви, готовність протестувати проти несправедливості. Це те, що відрізняє нас від росіян. Революція на граніті, і Україна без Кучми, і Помаранчева революція – це зовнішні прояви цих якостей, які ми маємо». – К. Реуцький [28].

Аналіз НДЗ, спогадів про ЕМ, показав, що правосуддя в будь-якій формі згадали лише 7 з 45 осіб.

Заклики до справедливості були популярними та часто повторюваними гаслами всіх Майданів з 2000 року, і брак згадок справедливості варта уваги. Ми можемо запропонувати дві протилежні інтерпретації: справедливість може бути чимось самоочевидним, або ж це не те, що люди пам'ятають як важливе питання.

Розбудова української спільноти.

«Це не було схоже на Французьку революцію, де одні різали інших. Майдан проявлявся як єдине ціле. Навіть коли було сто тисяч людей, коли вони реагували чи співали – вони відчували єдність». – Кардинал Л. Гузар [5].

Майже в кожному інтерв'ю з усіх наборів даних згадується дух єдності та солідарності всіх Майданів.

«У тих революціях 1991, 2004, 2013–14 років брали участь звичайні українці. Решта ж або не були українцями, або були ненормальними. Тому що люди, які ідентифікували себе як справжні українці, не могли просто сидіти і спостерігати за тим, що відбувається. І вони вийшли на вулиці та стали частиною спільного руху, і це було народженням нової України». – В. Березін [29].

«Головним досягненням цього Майдану була самоорганізація людей, і потім, якщо в 2004 на Помаранчевому майдані ми стали відчувати себе одним народом, то тут (на Євромайдані) ми себе почали відчувати нацією». – О. Арбузов [30].

Однак, Майдани були не єдиними подіями, де люди відчували те саме. Наприклад, люди пам'ятають чемпіонат з футболу Євро–2012.

«Донецьк у 2012 році (під час проведення Євро–2012) був просто взірцем українського міста та єдності громадян України як єдиної цілісної нації... І люди були об'єднані не лише футболом, а й спілкуванням з різними, так би мовити, менталітетами, націями» [18].

У 2005 та 2017 роках Київ приймав пісенний конкурс Євробачення, і туристи повідомляли про ті ж настрої, як і ті, що згадані вище.

Євро–2012, Євробачення в Києві та Майдани були місцями зустрічі дуже різних людей з різних регіонів та країн, які інакше не зустрілися б разом. Можна припустити, що велика різноманітність та швидке соціальне навчання в Україні створюють ефект, який описує О. Скрипка:

«Коли люди об'єднуються навколо прекрасної ідеї (а це, в принципі, є ідеї хіпі, чи ідеї парадизу, рая, вірю, які дуже сильні в українському суспільстві), коли ти знаходишся у цій спільноті, то у тебе відбувається катарсис, ти відкриваєшся, переживаєш соціальний оргазм, який триває досить довго. Ти знаходиш духовних побратимів, і просто відкриваєшся цим людям.» [31].

Виникнення української нації в результаті ЄМ є популярним наративом в українській політиці, науці та мистецтві. Однак це був лише епізод у безперервному процесі, який тривав щонайменше з 1990 року, і триває й надалі.

«Як міг би сказати лауреат Нобелівської премії Даніель Канеман, ми можемо свідомо міркувати про те, в якому потоці ідей ми хочемо плавати, але потім вплив цих ідей підсвідомо формуватиме наші звички та переконання» [7].

У цьому сенсі, вплив ідей Майдану формує підсвідомість української нації. З погляду соціальної фізики, це можна пояснити так.

«Спільнота соціальних учнів спонтанно формує те, що називається безмасштабною фрактальною мережею — мережу, зв'язки якої систематично різноманітніші, ніж просто випадкові, — і, крім того, ці зв'язки в мережі змінюються з часом таким самим безмасштабним фрактальним чином. Коли схема зв'язків між учнями стає оптимальною, продуктивність усієї групи різко покращується» [7].

Інституційна слабкість

«З ким об'єднані люди? Вони прийшли на Майдан, залишилися там, а потім пішли. Що вони можуть зробити інституційно?» – О. Базар [32].

«Як написано в наших давніх літописах, «зібralися кияни та вигнали князя»... Проблема в тому, що народ зібрався та вигнав одного мудака, а інші мудаци прийшли» [30].

У наративах громадян України в наборах даних помітно бракує згадок про інституції; цей контраст помітний у порівнянні з наративами європейських громадян. Історія трансформації помітно орієнтована на людей, а не на інституції.

Основною інституційною традицією, згаданою в інтерв'ю, є Козацька республіка XVI-XVII ст.

«З погляду історичної перспективи, ми все ще стаємо сильнішими. Це вже стає нашим геномом, нашою спадщиною, яку ми передаємо з покоління в покоління. Ми не терпимо диктаторів. Ми народ, здатний скинути владу, якщо це не по-нашому. Саме так повертається наш козацький дух». – С. Фурманюк [33].

«Тут є елемент козацької традиції, ця базова демократія. Ось чому не буде протестів, якщо нам вдасться створити ефективну політичну систему. Або, можливо, просто в якісь кризові моменти, коли політична еліта зазнає невдачі...» [14].

«Важливими для нас елементами козацької традиції були – поняття Конституції, виборів, вільної країни, прав і свобод» [9].

У 15 інтерв'ю з НД1, у 2 з НД2 та лише в 1 з НД3 згадується Конституція. Однак всі революції не вимагали явно зміни в Конституції, і жодного такого руху не розвинулося.

Одна з найвідоміших «конституційних ідей була» запропонована Л.Подерв'янським під час ЄМ. «Я вже пропонував додати Майдан до Конституції. Коли на Майдані справді багато людей, вводиться юридична ідея «занадто багато». Якщо люди кажуть, що людей точно зібралось «занадто багато», то вони мають право викликати найвищу владу та виставити їм свої вимоги. Як це було на Запорізькій Січі. Це наша традиція. Її слід повернути та легалізувати.» [6].

Ідея запровадити можливість народу відкликати обраних посадовців була єдиною конституційною ідеєю, озвученою в трансформаціях.

Однак, інституційні зміни в Україні як наслідок демократичних рухів, відбулися.

Найбільш помітною зміною є реформа правоохоронних органів. Після ЄМ протоколи дій під час заворушень для поліції та Національної гвардії були змінені, і з того часу серед правоохоронних органів було більше жертв, ніж серед протестувальників під час нечисленних протестів, які переростали в насильство. Найгучніший інцидент стався біля Верховної Ради України 31 серпня 2015 року, коли загинули 4 національних гвардійців і жодного цивільного.

Правоохоронні органи навчені та проінструктовані утримуватися від насильства щодо людей, і вони здебільшого дотримуються цих інструкцій, навіть коли їх провокують.

Найбільш помітною та успішною інституційною реформою в Україні на сьогодні є реформа війська. Перші добровольчі батальйони пішли воювати на Донбас в 2014 році з Майдану в Києві, формуючись із соціальних мереж, що розвинулися під час ЄМ. Багато волонтерських об'єднань, що допомагають армії, чий внесок є вирішальним у деяких логістичних ланцюгах на різних етапах війни Росії проти України, були сформовані або зі спільнот ЄМ, або людьми, які спостерігали за процесами самоорганізації ЄМ та копіювали ці практики.

«Збирачі коштів скопіювали прозорі процедури фінансової звітності (запроваджені Євромайдан-Харків) і таким чином започаткували нову тенденцію, яка поширилася по всій Україні. Збирачі коштів публікували список потреб, витрат і навіть копії рахунків-фактур, що зміцнювало довіру та гарантувало, що пожертви покривають необхідні речі, такі як чоботи, біноклі, пальне та шини» [34].

Волонтери активно беруть участь у процесі реформування українського війська. Вони серйозно вплинули на процеси покращення харчування, спорядження, зв'язку та змінили військову форму. Ці зміни є дуже вагомими, враховуючи, що військо традиційно є установою з дуже обмеженим доступом.

Нові ідеї, новий досвід, який люди здобували на Майданах – далеко від свого повсякденного життя з погляду географії та розпорядку дня – були численними, проте відносно мало з цих нових ідей було впроваджено в місцевих громадах та піднесено до статусу соціальних норм.

Енергійні соціальні мережі – життєво важливі та продуктивні структури – розвиваються у чотири етапи [3]: 1. Сприятлива структура, 2. Корисний зміст, 3. Мережева ідентичність, 4. Соціальний капітал.

У демократичних рухах ми можемо знайти і структуру, так і зміст. Однак ідентичність формується лише тимчасово під час Майданів, її можна описати як «Ми, Майдан», як зазначав кардинал Гузар. Однак ця ідентичність зникала між Майданами. Деякі респонденти вважали цю «ідентичність Майдану» рівнозначною ідентичності «українського народу». Однак опитування громадської думки доводили їхню неправоту. Не всі громадяни України поділяли ці настрої.

Зміни в соціальних нормах.

Підсумуємо, які зміни соціальних норм можна пов'язати з демократичною трансформацією:

- Волонтерські мережі, що розвинулися після Євромайдану, запровадили взаємодопомогу як нову соціальну норму. Волонтерські організації є найбільш надійними українськими інституціями на сьогоднішній день [35];

- Здатність людей самоорганізуватися для масових протестів стала свідомим та популярним інструментом забезпечення людської безпеки та основних прав людини [36]; Масові протести сприймаються суспільством як ефективний інструмент змін [37];

- Вибори в Україні стали справді вільним та демократичним інститутом;

- Насильство як соціальна норма перестало існувати у відносинах між громадянами.

Ці зміни в соціальних нормах сприймалися більшістю українців як несуттєві, не усвідомлювані та не зрефлексовані. Це можна підтвердити опитуваннями громадської думки, які висловлювали стійке невдоволення загальною ситуацією в Україні [37]. Ми спробуємо використати підхід соціальної фізики, щоб зрозуміти, чому.

«Ефект соціальної мережі: ідентифікація з групою людей підвищує як довіру членів групи, так і соціальний тиск, який група може чинити... Підхід соціальної фізики до побудови соціальних норм спирається на вплив на соціальну мережу. Існує три типи втручання: 1. Соціальна мобілізація, 2. Налаштування соціальної мережі, 3. Використання соціальної залученості» [7].

У процесі трансформації ми спостерігали як соціальну мобілізацію, так і посилення соціальної залученості, але налаштування соціальних мереж було здебільшого відсутнє.

Більшість українського суспільства була роз'єднана; регіони України все ще розділені; недостатня різноманітність та ехокамери перешкоджали поширенню нових соціальних норм. Учасники Майданів, які вважали трансформацію історією успіху (які вважають, що ідеї Майдану перемогли), і ті, хто не вважає її такою (які вважають, що ідеї Майдану були зражені), схильні були спілкуватися з однодумцями у власних ехокамерах між Майданами.

До подолання цього поділу ми вважаємо за доцільне спонукати людей більше взаємодіяти з іншими та досліджувати світ поза межами своїх поточних контактів.

Налаштування соціальних мереж означає, що «ми зосереджуємося на зміні зв'язків між людьми, а не на тому, щоб змусити кожного окремо змінити свою поведінку» [7].

У процесі трансформації головною рушійною силою була індивідуальна зміна поведінки людей, а не створення нових зв'язків.

На нашу думку, саме відсутність налаштування соціальних мереж перешкоджала інституційному зростанню.

Що змінилося після 2022 року?

Наше дослідження було закінчене в січні 2018 року і представлене на конференціях проєкту «Три революції» [4], але не публікувалося. Широкомасштабне вторгнення Росії в Україну у 2022 році є проявом екстремального насильства з боку Росії, і зафіксовані соціологами зміни в настроях українського суспільства, зараз дозволяють перевірити наші гіпотези.

У 2015 році більшість (63%) розглядала Євромайдан як народний виступ за проєвропейський курс, тоді як п'ята частина (20%) вважала його боротьбою націоналістів за владу, підтриманою західними спецслужбами. Ще 17% не мали певної позиції. У лютому 2025 року розподіл думок щодо Євромайдану майже не зазнав змін [38].

Відчуття належності до української нації.

Однак суттєво змінилося відчуття належності до української нації. На початку 2000-х років 40% населення ідентифікували себе як громадяни України. Цей показник зріс до 51% у період до 2014 року та до 60% у період до 2022 року. Після 2022 року в середньому 80% українців вважають себе громадянами України. «Фактично має місце «взаємне визнання»: більшість мешканців Заходу вважають мешканців Сходу (які люблять Україну і засуджують Росію) частиною української нації і серед мешканців Сходу більшість вважають те саме щодо мешканців Заходу. Серед українськомовних українців більшість вважають російськомовних українців частиною української нації, і навпаки» [39].

На нашу думку, саме реакція на екстремальне насильство Росії під час війни, яке загрожує існуванню як громадян, так і української нації, спонукає людей на визначення себе як громадян України, тим самим продовжуючи тяглість демократичної трансформації.

Довіра до інституцій.

Станом на 2025 рік в Україні рівень довіри до волонтерів сягає 81%, а підтримка Сил Оборони залишається на дуже високому рівні – 92%. Службі безпеки України довіряють 54% громадян [40].

Війна зробила дуже авторитетною Державну службу з надзвичайних ситуацій - 85,5% довіри, високою залишається довіра до громадських організацій (60,5%) [41].

Всі соціологічні опитування показують, що дуже низькою і була залишається довіра до судів і прокуратури, а також до парламенту та уряду.

Свобода від страху.

Попри постійні терористичні атаки Росії на українців, серед яких на найбільшу кількість людей впливає акустичний терор [42], переважна більшість українців висловлюють стійке небажання капітулювати перед ворогом і вірять в перемогу України. [43] Водночас, велика кількість зовнішніх спостерігачів вважає перемогу України над Росією вважає недосяжною ціллю [44].

Висновки. Демократичний рух в Україні був проявом безперервного процесу звільнення українців від страху, як базового компонента людської безпеки.

Цей процес не завершений; його успіх залежить від появи нових інституцій та активних мереж.

Без розвитку нових активних мереж з ідентичністю та соціальним капіталом – та зміцнення нових інституцій та організацій – демократичні трансформації можуть не стати об'єднавчою ідеєю всієї української нації.

Картування мережевої зв'язності та динаміки демократичних змін може бути корисним для налаштування нових активних мереж, які могли б закріпити демократичні перетворення в Україні.

З урахуванням важливості «можливістності» у розв'язанні людських проблем важливо готувати нових лідерів і молодь працювати з «неможливими цілями» з використанням досвіду демократичних рухів України.

Дослідження і опис впливу «можливістності» в історії демократичних трансформацій в Україні може допомогти в роботі дипломатів з закордонними партнерами.

Список використаних джерел та літератури

1. Салюк, Андрій. «Розраховували ми виключно на власні сили». Збруч. URL: <https://zbruc.eu/node/42191> (дата звернення: 09.06.2025).
2. Zubar, Nataliya. «Ukrainian Maidans are 25 Years Old. URL: <https://maidan.org.ua/en/2015/04/ukrainian-maidans-are-25-years-old/> (дата звернення: 09.06.2025).
3. Praszkie, Ryszard, and Andrzej Nowak. Social Entrepreneurship. Theory and Practice. Cambridge University Press, 2011.
4. College of Europe. Three Ukrainian Revolutions. URL: <https://www.coleurope.eu/study/european-interdisciplinary-studies/european-civilization-chair/3r-project> (дата звернення: 09.06.2025).
5. УІНП. Майдан від першої особи. 45 історій Революції гідності. Редакторська робота: Тетяна Привалко Тетяна Ковтунович. Київ: К.І.С., 2015
6. Мухарський, Антін. Майдан (Р)еволюція духу. Київ: Наш Формат, 2014
7. Pentland, Alex. Social Physics: How Good Ideas Spread-The Lessons from a New Science. Penguin Books, 2014
8. Історична Правда (ІП). «Революція на граніті: нас можна назвати циніками, які готові загинути за ідею.» Редактор: Олександр Зінченко. URL: <http://www.istpravda.com.ua/articles/2015/10/2/148579/> (дата звернення: 09.06.2025).
9. Петренко, Любомир, інтерв'юер Олеся Яремчук. 2016. URL: <https://maidan.org.ua/wp-content/uploads/2025/05/Petrenko.pdf> (дата звернення: 09.06.2025).
10. Шепеля, Віктор, інтерв'юер Віталій Овчаренко. 2016. URL: <https://maidan.org.ua/wp-content/uploads/2025/05/SHepelia.pdf> (дата звернення: 09.06.2025).
11. Касьянов, Максим, інтерв'юер Віталій Овчаренко. 2016. URL: <https://maidan.org.ua/wp-content/uploads/2025/05/Kasianov.pdf> (дата звернення: 09.06.2025).
12. Меланченко, Олександр, інтерв'юер Віталій Овчаренко. 2016. URL: <https://maidan.org.ua/wp-content/uploads/2025/05/Melachenko.pdf> (дата звернення: 09.06.2025).
13. Burt, Ronald. «Structural holes and good ideas». American Journal of Sociology, no.110 2004: 349–399.
14. Захарчишин, Лев, інтерв'юери Івона Рейхардт і Катерина Прищепа. 2016. URL: <https://maidan.org.ua/wp-content/uploads/2025/05/Zakharchyshyn.pdf> (дата звернення: 09.06.2025).
15. Салюк, Андрій, інтерв'юер Олеся Яремчук. 2016. URL: <https://maidan.org.ua/wp-content/uploads/2025/05/Salyuk.pdf> (дата звернення: 09.06.2025).
16. Магда, Євген, інтерв'юер Мар'яна Прокоп. 2016. URL: <https://maidan.org.ua/wp-content/uploads/2025/05/Mahda.pdf> (дата звернення: 09.06.2025).
17. Грицак, Ярослав, інтерв'юери Адам Рейхардт і Івона Рейхардт. 2016. URL: <https://maidan.org.ua/wp-content/uploads/2025/05/Hrytsak.pdf> (дата звернення: 09.06.2025).

18. Златкін, Тимофій. Інтерв'ю для 3R Project. 2017. URL: <https://maidan.org.ua/wp-content/uploads/2025/05/Zlatkin.pdf> (дата звернення: 09.06.2025).
19. Архангельский, Андрей. «Майнинг конфликта и катастрофы. Чем путинский человек отличается от советского.» Московский центр Карнеги. URL: <http://carnegie.ru/commentary/75408> (дата звернення: 09.06.2025).
20. Kahneman, Daniel. Thinking, Fast and Slow. Kindle vols. New York: Farrar, Straus and Giroux, 2011.
21. Венцлова, Томас, та Леонідас Донскіс. Передчуття і пророцтва Східної Європи. Київ: Дух і Літера, 2016. С.27
22. Contemporary Ukraine II: Theoretical Aspects and Analyses on Religion, Memory, and Identity. Edited by Pawel Kowal, Georges Mink, Iwona Reichardt, Adam Reichardt. Stuttgart, Ibidem Press, 2019. Post-Soviet Politics and Society Book 210.
23. Вільдштейн, Давід, інтерв'юер Пшемислав Пазік. 2016. URL: <https://maidan.org.ua/wp-content/uploads/2025/05/Wildstein.pdf> (дата звернення: 09.06.2025).
24. Станіслав Федорчук, інтерв'юер Віталій Овчаренко. 2016. URL: <https://maidan.org.ua/wp-content/uploads/2025/05/Fedorchuk.pdf> (дата звернення: 09.06.2025).
25. Praszkie, Ryszard. The Meaning of Paradoxes and Paradoxical Thinking. Cambridge University Press, 2025.
26. Шаповалов, Євген, інтерв'юер Віталій Овчаренко. 2016 URL: <https://maidan.org.ua/wp-content/uploads/2025/05/SHapovalov.pdf> (дата звернення: 09.06.2025).
27. Укрінформ. «На честь Олекси Тихого утворять 50-кілометровий проспект через кілька міст Донеччини.» URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/2203811-na-cest-oleksi-tihogo-utvorat-50kilometrovij-prospekt-cerez-kilka-mist-doneccini.html> (дата звернення: 09.06.2025).
28. Реуцький, Костянтин, інтерв'юер Віталій Овчаренко. 2016. URL: <https://maidan.org.ua/wp-content/uploads/2025/05/Reutskyy.pdf> (дата звернення: 09.06.2025).
29. Березін, Володимир, інтерв'юер Віталій Овчаренко 2016. URL: <https://maidan.org.ua/wp-content/uploads/2025/05/Berezyn.pdf> (дата звернення: 09.06.2025).
30. Арбузов, Олександр, інтерв'юер Віталій Овчаренко. 2016. URL: <https://maidan.org.ua/wp-content/uploads/2025/05/Arbyzov.pdf> (дата звернення: 09.06.2025).
31. Скрипка, Олег, інтерв'юер Ірина Міняйло. 3R Project. 2016. URL: <https://maidan.org.ua/wp-content/uploads/2025/05/Skrypka.pdf> (дата звернення: 09.06.2025).
32. Базар, Олег, інтерв'юер Роман Кабачій. 3R Project. 2016. URL: <https://maidan.org.ua/wp-content/uploads/2025/05/Bazar.pdf> (дата звернення: 09.06.2025).
33. Фурманюк, Сергій, інтерв'юер Віталій Овчаренко 2016. URL: <https://maidan.org.ua/wp-content/uploads/2025/05/Furmaniuk.pdf> (дата звернення: 09.06.2025).
34. Zubar, Nataliya, and Vitalii Ovcharenko. «The Art of Revolution.» New Eastern Europe Issue, no. 1 (2017): 38-45.
35. Фонд «Демократичні ініціативи» імені Ілька Кучеріва . «Громадська думка, грудень-2017: виборчі рейтинги і рейтинги довіри.» January 23, 2018. URL: <http://dif.org.ua/article/rejtingijfojseojoej8567547>(дата звернення: 09.06.2025).
36. International Republican Institute's (IRI). «Public Opinion Survey of Residents of Ukraine. November 15 – December 14, 2017.» URL: http://www.iri.org/sites/default/files/2018-1-30_ukraine_poll_presentation.pdf (дата звернення: 09.06.2025).
37. International Republican Institute (IRI). «Public Opinion Survey of Residents of Ukraine. September 14 – October 10, 2017». URL: http://www.iri.org/sites/default/files/2017-11-28_ukraine_poll_presentation.pdf.
38. КМІС. «Сприйняття Революції Гідності». 5.3.2025 URL: <https://www.kiis.com.ua/?%20lang=ukr&cat=reports&id=1500&page=5> (дата звернення: 09.06.2025).
39. КМІС. «Сприйняття належності до української нації».10.12.2024 URL: <https://www.kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=1458&page=1> (дата звернення: 09.06.2025).

40. КМІС. «Динаміка довіри соціальним інституціям у 2021-2024 роках» 9.1.2025 URL: <https://www.kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=1467&page=7> (дата звернення: 09.06.2025).
41. Разумков центр. «Оцінка ситуації в країні, довіра до соціальних інститутів, політиків, посадовців та громадських діячів, ставлення до виборів під час війни, віра в перемогу (лютий–березень 2025р.)» URL: <https://razumkov.org.ua/napriamky/sotsiologichni-doslidzhennia/otsinka-sytuatsii-v-kraini-dovira-do-sotsialnykh-institutiv-politykiv-posadovtsiv-ta-gromadskykh-diiachiv-stavlennia-do-vyboriv-pid-chas-viiny-vira-v-peremogu-liutyiberezen-2025r> (дата звернення: 09.06.2025).
42. Разумков центр. «Червоні лінії України»: громадська думка і національні переконання (квітень–травень 2025р.) 08 травня 2025 URL: <https://razumkov.org.ua/napriamky/sotsiologichni-doslidzhennia/chervoni-linii-ukrainy-gromadska-dumka-i-natsionalni-perekonannia-kviten-traven-2025r> (дата звернення: 09.06.2025).
43. Ігор Рущенко. Військовий акустичний терор як новий різновид міжнародного тероризму. «сайт Майдан» URL: <https://maidan.org.ua/2025/01/ihor-rushchenko-viyskovyy-akustychnyy-teror-iak-novyy-riznovyd-mizhnarodnoho-teroryzmu/> (дата звернення: 09.06.2025).
44. Ukraine 'cannot win war', JD Vance claims in chilling statement. MSN. 30 April 2025 URL: <https://www.msn.com/en-us/news/world/ukraine-cannot-win-war-jd-vance-claims-in-chilling-statement/ar-AA1DTZJr> (дата звернення: 09.06.2025).

References

1. Saliuk, Andrii. «Rozrakhovuvaly my vykliuchno na vlasni syly». Zbruch. [Saliuk, Andrii. «We Relied Exclusively on Our Own Strengths» Zbruc.] URL: <https://zbruc.eu/node/42191> (accessed: June 9, 2025) [In Ukrainian]
2. Zubar, Nataliya. «Ukrainian Maidans are 25 Years Old. URL: <https://maidan.org.ua/en/2015/04/ukrainian-maidans-are-25-years-old/> (accessed: June 9, 2025) [In English]
3. Praszquier, Ryszard, and Andrzej Nowak. Social Entrepreneurship. Theory and Practice. Cambridge University Press, 2011. [In English]
4. College of Europe. Three Ukrainian Revolutions. URL: <https://www.coleurope.eu/study/european-interdisciplinary-studies/european-civilization-chair/3r-project> (accessed: June 9, 2025) [In English]
5. UINP. Maidan vid pershoi osoby. 45 istorii Revoliutsii hidnosti. Redaktorska robota: Tetiana Pryvalko Tetiana Kovtunovych. Kyiv: K.I.S., 2015 [Ukrainian Institute of National Memory. Maidan in the First Person: 45 Stories of the Revolution of Dignity. Edited by Tetiana Pryvalko and Tetiana Kovtunovych. Kyiv: K.I.S., 2015.] [In Ukrainian]
6. Mukharskyi, Antin. Maidan (R)evoliutsiia dukhu. Kyiv: Nash Format, 2014 [Mukharskyi, Antin. Maidan: (R)evolution of the Spirit. Kyiv: Nash Format, 2014.] [In Ukrainian]
7. Pentland, Alex. Social Physics: How Good Ideas Spread-The Lessons from a New Science. Penguin Books, 2014 [In English]
8. Istorychna Pravda (IP). «Revoliutsiia na hraniti: nas mozha nazvaty tsynikamy, yaki hotovi zahynuty za ideiu.» Redaktor: Oleksandr Zinchenko. [Istorychna Pravda (Historical Truth). «Revolution on Granite: We Can Be Called Cynics Ready to Die for the Idea». Editor: Oleksandr Zinchenko.] URL: <http://www.istpravda.com.ua/articles/2015/10/2/148579/> (accessed: June 9, 2025) [In Ukrainian]
9. Petrenko, Liubomyr, interv'iuier Olesia Yaremchuk. 2016.[Petrenko, Liubomyr, interviewed by Olesia Yaremchuk. 2016.] URL: <https://maidan.org.ua/wp-content/uploads/2025/05/Petrenko.pdf> (accessed: June 9, 2025) [In Ukrainian]
10. Shepelia, Viktor, interv'iuier Vitalii Ovcharenko. 2016. [Shepelia, Viktor, interviewed by Vitalii Ovcharenko. 2016.] URL: <https://maidan.org.ua/wp-content/uploads/2025/05/SHepelia.pdf> (accessed: June 9, 2025) [In Ukrainian]

11. Kasianov, Maksym, interviuer Vitalii Ovcharenko. 2016. [Kasiianov, Maksym, interviewed by Vitalii Ovcharenko. 2016.] URL: <https://maidan.org.ua/wp-content/uploads/2025/05/Kasianov.pdf> (accessed: June 9, 2025) [In Ukrainian]
12. Melanchenko, Oleksandr, interviuer Vitalii Ovcharenko. 2016. [Melanchenko, Oleksandr, interviewed by Vitalii Ovcharenko. 2016.] URL: <https://maidan.org.ua/wp-content/uploads/2025/05/Melachenko.pdf> (accessed: June 9, 2025) [In Ukrainian]
13. Burt, Ronald. «Structural holes and good ideas». American Journal of Sociology, no.110 2004: 349–399. [In English]
14. Zakharchyshyn, Lev, interviuery Ivona Reikhardt i Kateryna Pryshchepa. 2016. [Zakharchyshyn, Lev, interviewed by Iwona Reichardt and Kateryna Pryshchepa. 2016.] URL: <https://maidan.org.ua/wp-content/uploads/2025/05/Zakharchyshyn.pdf> (accessed: June 9, 2025) [In Ukrainian]
15. Saliuk, Andrii, interviuer Olesia Yaremchuk. 2016. [Saliuk, Andrii, interviewed by Olesia Yaremchuk. 2016.] URL: <https://maidan.org.ua/wp-content/uploads/2025/05/Salyuk.pdf> (accessed: June 9, 2025) [In Ukrainian]
16. Mahda, Yevhen, interviuer Mariana Prokop. 2016. [Mahda, Yevhen, interviewed by Maryana Prokop. 2016.] URL: <https://maidan.org.ua/wp-content/uploads/2025/05/Mahda.pdf> (accessed: June 9, 2025) [In Ukrainian]
17. Hrytsak, Yaroslav, interviuery Adam Reikhardt i Ivona Reikhardt. 2016. [Hrytsak, Yaroslav, interviewed by Adam Reichardt and Iwona Reichardt. 2016.] URL: <https://maidan.org.ua/wp-content/uploads/2025/05/Hrytsak.pdf> (accessed: June 9, 2025) [In Ukrainian]
18. Zlatkin, Tymofii. Interviu dlia 3R Project. 2017. [Zlatkin, Tymofii. Interview for the 3R Project. 2017.] URL: <https://maidan.org.ua/wp-content/uploads/2025/05/Zlatkin.pdf> (accessed: June 9, 2025) [In Ukrainian]
19. Arkhanhelskyi, Andrei. «Mainynh konflykta y katastrofy. Chem putynskiy chelovek otlychaetsia ot sovetskoho.» Moskovskiy tsentr Karneyh. [Arkhangelsky, Andrei. «Mining Conflict and Catastrophe: How the Putinist Person Differs from the Soviet One» Carnegie Moscow Center.] URL: <http://carnegie.ru/commentary/75408> (accessed: June 9, 2025) [In Ukrainian]
20. Kahneman, Daniel. Thinking, Fast and Slow. Kindle vols. New York: Farrar, Straus and Giroux, 2011. [In English]
21. Ventslova, Tomas, ta Leonidas Donskis. Peredchuttia i prorotstva Skhidnoi Yevropy. Kyiv: Dukh i Litera, 2016. C.27 [In Ukrainian]
22. Contemporary Ukraine II: Theoretical Aspects and Analyses on Religion, Memory, and Identity. Edited by Pawel Kowal, Georges Mink, Iwona Reichardt, Adam Reichardt. Stuttgart, Ibidem Press, 2019. Post-Soviet Politics and Society Book 210. [In English]
23. Vildshtein, David, interviuer Pshemyslav Pazik. 2016. [Wildstein, Dawid, interviewed by Przemysław Pazik. 2016.] URL: <https://maidan.org.ua/wp-content/uploads/2025/05/Wildstein.pdf> (accessed: June 9, 2025) [In Ukrainian]
24. Stanislav Fedorchuk, interviuer Vitalii Ovcharenko. 2016. [Fedorchuk, Stanislav, interviewed by Vitalii Ovcharenko. 2016.] URL: <https://maidan.org.ua/wp-content/uploads/2025/05/Fedorchuk.pdf> (accessed: June 9, 2025) [In Ukrainian]
25. Praszquier, Ryszard. The Meaning of Paradoxes and Paradoxical Thinking. Cambridge University Press, 2025.
26. Shapovalov, Yevhen, interviuer Vitalii Ovcharenko. 2016 [Shapovalov, Yevhen, interviewed by Vitalii Ovcharenko. 2016.] URL: <https://maidan.org.ua/wp-content/uploads/2025/05/SHapovalov.pdf> (accessed: June 9, 2025) [In Ukrainian]
27. Ukrinform. «Na chest Oleksy Tykhoho utvoriat 50-kilometrovyy prospekt cherez kilka mist Donechchyny.» [Ukrinform. «In Honor of Oleksa Tykhy, a 50-Kilometer Avenue Will Be Created Through Several Cities of Donetsk Region.»] URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/2203811-na-cest-oleksi-tihogo-utvorat-50kilometrovij-prospekt-cerez-kilka-mist-doneccini.html> (accessed: June 9, 2025) [In Ukrainian]

28. Reutskyi, Kostiantyn, interviiu Vitalii Ovcharenko. 2016. [Reutskyi, Kostiantyn, interviewed by Vitalii Ovcharenko. 2016.] URL: <https://maidan.org.ua/wp-content/uploads/2025/05/Reutskyy.pdf> (accessed: June 9, 2025) [In Ukrainian]
29. Berezyn, Volodymyr, interviiu Vitalii Ovcharenko. 2016. [Berezyn, Volodymyr, interviewed by Vitalii Ovcharenko. 2016.] URL: <https://maidan.org.ua/wp-content/uploads/2025/05/Berezyn.pdf> (accessed: June 9, 2025) [In Ukrainian]
30. Arbuzov, Oleksandr, interviiu Vitalii Ovcharenko. 2016 [Arbuzov, Oleksandr, interviewed by Vitalii Ovcharenko. 2016.] URL: <https://maidan.org.ua/wp-content/uploads/2025/05/Arbuzov.pdf> (accessed: June 9, 2025) [In Ukrainian]
31. Skrypka, Oleh, interviiu Iryna Miniailo. 3R Project. 2016 [Skrypka, Oleh, interviewed by Iryna Miniailo. 3R Project. 2016.] URL: <https://maidan.org.ua/wp-content/uploads/2025/05/Skrypka.pdf> (accessed: June 9, 2025) [In Ukrainian]
32. Bazar, Oleh, interviiu Roman Kabachii. 3R Project. 2016 [Bazar, Oleh, interviewed by Roman Kabachii. 3R Project. 2016] URL: <https://maidan.org.ua/wp-content/uploads/2025/05/Bazar.pdf> (accessed: June 9, 2025) [In Ukrainian]
33. Furmaniuk, Serhii, interviiu Vitalii Ovcharenko. 2016. [Furmaniuk, Serhii, interviewed by Vitalii Ovcharenko. 2016] URL: <https://maidan.org.ua/wp-content/uploads/2025/05/Furmaniuk.pdf> (accessed: June 9, 2025) [In Ukrainian]
34. Zubar, Nataliya, and Vitalii Ovcharenko. «The Art of Revolution.» New Eastern Europe Issue, no. 1 (2017): 38-45. [In English]
35. Fond «Demokratychni initsiatyvy» imeni Ilka Kucheriva . «Hromadska dumka, hruden-2017: vyborchi reitynhy i reitynhy doviry.» January 23, 2018. [Ilko Kucheriv Democratic Initiatives Foundation. «Public Opinion, December 2017: Electoral Ratings and Trust Ratings». January 23, 2018.] URL: <http://dif.org.ua/article/rejtingijfojseojoej8567547> (accessed: June 9, 2025) [In Ukrainian]
36. International Republican Institute's (IRI). «Public Opinion Survey of Residents of Ukraine. November 15 – December 14, 2017.» URL: http://www.iri.org/sites/default/files/2018-1-30_ukraine_poll_presentation.pdf (accessed: June 9, 2025) [In English]
37. International Republican Institute (IRI). «Public Opinion Survey of Residents of Ukraine. September 14 – October 10, 2017.» URL: http://www.iri.org/sites/default/files/2017-11-28_ukraine_poll_presentation.pdf. (accessed: June 9, 2025) [In English]
38. KMIS. «Spryiniattia Revoliutsii Hidnosti». 5.3.2025 [KIIS (Kyiv International Institute of Sociology). «Perceptions of the Revolution of Dignity». March 5, 2025.] URL: <https://www.kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=1500&page=5> (accessed: June 9, 2025) [In Ukrainian]
39. KMIS. «Spryiniattia nalezhnosti do ukrainskoi natsii».10.12.2024 [KIIS. «Perceptions of Belonging to the Ukrainian Nation». December 10, 2024.] URL: <https://www.kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=1458&page=9> (accessed: June 9, 2025) [In Ukrainian]
40. KMIS. «Dynamika doviry sotsialnym instytutu u 2021-2024 rokakh» 9.1.2025 [KIIS. «Dynamics of Trust in Social Institutions in 2021–2024». January 9, 2025.] URL: <https://www.kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=1467&page=7> (accessed: June 9, 2025) [In Ukrainian]
41. Razumkov tsentr. «Otsinka sytuatsii v kraini, dovira do sotsialnykh instytutiv, politykiv, posadovtsiv ta hromadskykh diiachiv, stavlennia do vyboriv pid chas viiny, vira v peremohu (liutyi–berezen 2025r.)» [Razumkov Center. «Assessment of the Situation in the Country, Trust in Institutions, Politicians, Officials, and Civic Leaders, Attitudes to Elections During the War, Faith in Victory (February–March 2025).] URL: <https://razumkov.org.ua/napriamky/sotsiologichni-doslidzhennia/otsinka-sytuatsii-v-kraini-dovira-do-sotsialnykh-instytutiv-politykiv-posadovtsiv-ta-gromadskykh-diiachiv-stavlennia-do-vyboriv-pid-chas-viiny-vira-v-peremohu-liutyiberezen-2025r> (accessed: June 9, 2025) [In Ukrainian]
42. Razumkov tsentr. «Chervoni linii Ukrainy»: hromadska dumka i natsionalni perekonannia (kviten–traven 2025r.) 08 travnia 2025 [Razumkov Center. «Red Lines of Ukraine:

Public Opinion and National Convictions (April–May 2025).» May 8, 2025.] URL: <https://razumkov.org.ua/napriamky/sotsiologichni-doslidzhennia/chervoni-linii-ukrainy-gromadska-dumka-i-natsionalni-perekonannia-kviten-traven-2025r> (accessed: June 9, 2025) [In Ukrainian]

43. Ihor Rushchenko. Viiskovyi akustychnyi teror yak novyi riznovyd mizhnarodnoho teroryzmu. «sait Maidan» [Rushchenko, Ihor. «Military Acoustic Terror as a New Type of International Terrorism». Maidan Website.] URL: <https://maidan.org.ua/2025/01/ihor-rushchenko-viyskovyy-akustychnyy-teror-iak-novyy-riznovyd-mizhnarodnoho-teroryzmu/> (accessed: June 9, 2025) [In Ukrainian]

44. Ukraine 'cannot win war', JD Vance claims in chilling statement. MSN. 30 April 2025 URL: <https://www.msn.com/en-us/news/world/ukraine-cannot-win-war-jd-vance-claims-in-chilling-statement/ar-AA1DTZJr> (accessed: June 9, 2025) [In English]

УДК 9+352.075

Назар КОТЕЛЬНИЦЬКИЙ,
член-кореспондент Української Академії Наук,
кандидат історичних наук, доцент кафедри права
Чернігівського інституту інформації, бізнесу і права
Міжнародного науково-технічного університету
імені академіка Ю.Бугая
subton7@gmail.com

ПИТАННЯ ОРГАНІЗАЦІЇ ДІЯЛЬНОСТІ ІНСТИТУТІВ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ У ПРАКТИЧНІЙ РОБОТІ ЗЕМСЬКОЇ ЛІБЕРАЛЬНОЇ ПАРТІЇ ПІВНІЧНОЇ УКРАЇНИ (70-ТІ РР. ХІХ СТ.)

DOI: 10.5281/zenodo.17061495

У публікації висвітлюється практична робота земської ліберальної партії північної України щодо належної організації діяльності інститутів місцевого самоврядування у 70-ті рр. ХІХ ст. Автор прийшов до висновку про те, що питання організації діяльності інститутів місцевого самоврядування займали помітне місце у практичній роботі земської ліберальної партії північної України на етапі 70-ті рр. ХІХ ст. Ліберали забезпечили повну автономність установ земського самоврядування у галузі інформаційної політики, шляхом придбання у власність Чернігівського губерньського земства типографії Чернігівського Іллінського монастиря. Це дозволило опозиційним земцям та прогресивній громадськості регіону не тільки здійснювати широкомасштабну, відносно незалежну видавничу діяльність, а й проводити самостійну публічну політику демократичного спрямування на території Північного Лівобережжя у рамках земських виборчих кампаній та відповідної агітації основного електорату – селянства, при цьому не втрачаючи можливостей комерційних заробітків для земського бюджету на основі передачі в оренду потужностей типографії. Вже у першій декаді своєї діяльності земські ліберали ініціювали придбання у власність органів місцевого самоврядування будівель та приміщень для постійної дислокації інститутів провінційного управління. З метою нейтралізації можливих політичних конфліктів, маніпуляцій, спекуляцій та різноманітних проявів зловживань і корупції під час виборчих кампаній до інституцій корпоративного та земського самоврядування, представники ліберальної партії звертали увагу на принципову важливість належної юридичної реєстрації кандидатів на виборні посади та формування комплексу виборчої документації. Члени опозиційної аристократичної фронди краю особливо наголошували на необхідності правової та політичної просвіти населення провінції, шляхом широкомасштабного поширення видавничої продукції ідеологічного змісту, яка б

забезпечила обізнаність соціуму громад відносно комплексу своїх прав, грамотного їх використання та належного захисту. Велику увагу прогресисти приділяли організаційним, процедурним та дисциплінарним питанням в організації роботи інститутів місцевого самоврядування, шляхом захисту юридичних прав кандидатів на виборні посади; неухильного дотримання імперативів законодавства про функціонування виборних установ; системного виконання правових норм, які регулювали обрання, формування та життєдіяльність відповідних установ; стенографічної фіксації засідань земських та дворянських зібрань; забезпечення публічності роботи органів місцевого самоврядування, шляхом поширення серед населення комплексу друкованої звітної документації. Історичні джерела засвідчують сталу і доволі активну зацікавленість репрезентантів земської ліберальної партії північної України до питань функціонування інститутів місцевого самоврядування у період 70-ті рр. XIX ст. та помітну діяльність у згаданій сфері.

Ключові слова: земська ліберальна партія, інститути місцевого самоврядування, північна Україна, організаційне забезпечення діяльності.

Nazar.KOTELNYTSKYI,

Corresponding Member of the Ukrainian Academy of Sciences,

Candidate of Historical Sciences,

Associate Professor of the Department of Law

Chernihiv Institute of Information, Business and Law

International Scientific and Technical University

named after Academician Yu. Bugai

subton7@gmail.com

THE ISSUE OF ORGANIZING THE ACTIVITIES OF LOCAL SELF- GOVERNMENT INSTITUTIONS IN THE PRACTICAL WORK OF THE ZEMSTVO LIBERAL PARTY OF NORTHERN UKRAINE (1870S)

The publication highlights the practical work of the Zemstvo Liberal Party of Northern Ukraine on the proper organization of the activities of local government institutions in the 1870s. The author came to the conclusion that the issues of organizing the activities of local government institutions occupied a prominent place in the practical work of the Zemstvo Liberal Party of Northern Ukraine at the stage of the 1870s. The Liberals ensured the full autonomy of the Zemstvo self-government institutions in the field of information policy by acquiring the Chernihiv provincial zemstvo printing house of the Chernihiv Ilyinsky Monastery. This allowed the opposition Zemstvo and the progressive public of the region not only to carry out large-scale, relatively independent publishing activities, but also to conduct an independent public policy of a democratic direction in the territory of the Northern Left Bank within the framework of Zemstvo election campaigns and the corresponding agitation of the main electorate – the peasantry, while not losing the opportunities for commercial earnings for the Zemstvo budget on the basis of leasing printing facilities. Already in the first decade of their activity, the Zemstvo liberals initiated the acquisition of buildings and premises by local self-government bodies for the permanent location of provincial government institutions. In order to neutralize possible political conflicts, manipulations, speculation and various manifestations of abuse and corruption during election campaigns to institutions of corporate and Zemstvo self-government, representatives of the liberal party drew attention to the fundamental importance of proper legal registration of candidates for elected positions and the formation of a set of election documentation. Members of the opposition aristocratic front of the region particularly emphasized the need for legal and political education of the population of the province, through the widespread distribution of ideologically-content publications that would ensure the awareness of the community society regarding the complex of its rights, their competent use and proper protection. The progressives paid great attention to organizational, procedural and disciplinary issues in organizing the work of local government institutions, through the protection

of the legal rights of candidates for elected positions; strict adherence to the imperatives of the legislation on the functioning of elected institutions; systematic implementation of legal norms that regulated the election, formation and activities of relevant institutions; stenographic recording of meetings of zemstvo and noble assemblies; ensuring the publicity of the work of local government bodies, through the distribution among the population of a complex of printed reporting documentation. Historical sources testify to the constant and quite active interest of representatives of the Zemstvo Liberal Party of Northern Ukraine in the functioning of local self-government institutions in the 1870s and their notable activity in this area.

Keywords: Zemstvo Liberal Party, local self-government institutions, Northern Ukraine, organizational support of activities.

Постановка проблеми. Серед спектру різноманітних питань історії земського лібералізму на півночі Лівобережної України у 60–80 рр. XIX ст. важливою, але все ще малодослідженою проблемою залишається участь членів опозиційної аристократичної фронди регіону у забезпеченні стабільного функціонування органів місцевого самоврядування.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Автор цих рядків вже зробив декілька кроків у справі вивчення вказаної тематики [1]. Однак, поза увагою дослідників залишилося ще кілька історичних сюжетів, які потребують належної уваги.

Метою пропонованої праці є висвітлення головних імперативів подвижницької діяльності земської ліберальної партії північної України у сфері організації діяльності інститутів місцевого самоврядування на території Північного Лівобережжя у досліджуваний період.

Виклад основного матеріалу дослідження. Серед багатьох питань, які були пов'язані з організацією діяльності системи місцевого самоврядування краю, не останнє місце у діяльності ліберальної опозиції займала проблема автономного функціонування земських установ як виборних громадських інституцій. Скажімо, вагомим питанням для прогресистів була інформаційна незалежність органів земського самоврядування від бюрократичних інститутів регіональної влади та офіційних засобів масової інформації.

Так, зокрема, на надзвичайній сесії Чернігівського губернського земського зібрання 1870 р., було розглянуто питання про придбання у власність губернського земства типографії Чернігівського Іллінського монастиря – складової частини Троїцько – Іллінського кафедрального собору, однієї з святинь Чернігова та усієї Лівобережної України. Губернська земська управа підготувала доповідь з цього питання і внесла її на розгляд депутатського корпусу зборів.

25 червня 1870 р., лідер опозиційної аристократичної фронди Північного Лівобережжя – І. Петрункевич у своєму виступі відзначив, що перехід Іллінської типографії у власність губернського земства принесе очевидну користь, бо мова йде не тільки про питання громадської комунікації, а й про бюджетний кошторис комерційних операцій та прибутків губернського земства. Так, йдеться про доходи земства від постійного інституту підписки на профільні періодичні земські видання, прибутки від надання в оренду типографії у неробочий час та вільні дні для репрезентантів галузі торгівлі, фінансових надходжень від комерційної роботи типографії для різних представників системи місцевого, міського та корпоративного самоврядування регіону.

Губернське земство прислухалось до аргументів І. Петрункевича і постановило: 1) затвердити доповідь губернської управи; 2) асигнувати з бюджету губернського земства 7425 рублів для придбання у власність земства Іллінської типографії [2, №2, с. 47–52].

Опозиційні земці займались політикою автономізації функціонування органів земського самоврядування і на повітовому рівні. Наприклад, 27 жовтня 1871 р., на засіданні чергової сесії Борзнянського повітового земського зібрання член ліберальної фракції – Н. Волк-Карачевський запропонував публікувати усі необхідні матеріали повітової земської управи не тільки у технічно необхідній кількості, а й для кожного депутата зібрання окремо,

оскільки це суттєво підвищить якість обговорення та підготовку оптимальних рішень зборами. Виходячи з того, що губернська типографія у Чернігові друкувала матеріали повітової управи безкоштовно, прогресист ініціював подання клопотання до видавництва від повітового земства про необхідність друку документації для кожного гласного земства, але на комерційних умовах, з урахуванням можливого цінового дисконту [3, №3, с.42].

28 жовтня 1871 р., на засіданні Борзнянського повітового земства був оприлюднений офіційний лист представника ліберальної аристократії – М. Імшенецького, який виступив з ініціативою про купівлю у власність установи місцевого самоврядування будинку, де можна б було розмістити повітову земську управу та органи повітового мирового суду – принципово важливого виборного інституту місцевого самоврядування. З метою реалізації проєкту ліберальний аристократ запропонував повітовому земству узяти урядовий кредит у сумі 10 тисяч рублів, а тимчасові будівлі для дислокації вказаних органів не винаймати більше, ніж на один рік. Земські збори підтримали ідею опозиціонера й обрали спеціальну комісію, якій було доручено опрацювати усі питання, які будуть пов'язані з придбанням у власність земства власного приміщення. До комісії від ліберальної партії, крім М.Імшенецького, був обраний Н. Волк-Карачевський [4, №4, с.53–54].

В умовах посилення політичної та ідеологічної боротьби між консервативними та ліберальними силами під час земських виборчих кампаній на півночі Лівобережної України, члени опозиційної аристократичної фронди регіону робили усе можливе для запобігання, уникнення можливих адміністративних таткорупційних зловживань, системної роз'яснювальної роботи серед населення провінції – безпосередніх виборців про принципи проведення виборчих кампаній до земських інститутів.

24 вересня 1874р., на засіданні чергової сесії Чернігівського повітового земського зібрання, представник ліберальної партії – О. Карпинський виступив з промовою, у якій запропонував повітовому земству, з метою недопущення можливих непорозумінь та конфліктів на політичному ґрунті, доручити повітовій земській управі звернути пильну увагу на своєчасне та належне формування виборчої документації, реєстрацію та створення списків виборців, що є дуже важливим як для кандидатів у депутати, так і прошарку виборців та їх уповноважених, з метою нейтралізації різного роду маніпуляцій та спекуляцій.

Окремо, О. Карпинський просив повітову управу підготувати друковану продукцію ідеологічного спрямування, наприклад серію газетних пам'яток чи брошур, з доступним для провінційного населення викладом положень земського виборчого законодавства, правилами і порядком виборчих процедур та процесів у виборчих з'їздах, з метою широкомасштабного поширення серед електорату провінції інформації політичного значення та всебічного правового просвітництва населення. Опозиціонер наполягав на тому, що широкий суспільний загал та члени громад повинні детально вивчили свої політичні права, адекватно користуватись ними та вміли захищати їх [5, №1, с. 3].

У ході своєї подвижницької праці земські ліберали краю захищали політичні права кожного, хто мав право балотуватися та обиратися до земських зібрань. Так, 10 грудня 1874 р., на засіданні чергової сесії Чернігівського губернського земського зібрання була розглянута проблема процедури виборів земських представників до селянських комітетів присутствія. З цього приводу керманич земських лібералів – І. Петрункевич заявив, що уряд Російської імперії, прекрасно розуміючи великий вплив мирових посередників та прогресивних земських гласних на селянський соціум, усіма можливими способами і методами ліквідує можливості для обрання згаданих представників прогресивної громадськості у ці органи. На думку політика, у такий спосіб уряд прагнув нівелювати усі можливості захисту приватних інтересів виборців представниками земських установ. Відтак, земство повинно усіма законними способами захищати як свої права, так і права кожного члена громади [6, №5, с.128]. На засіданні губернських зборів 11 грудня 1874 р. І. Петрункевич зауважив, що виборчий закон, надаючи зібранню певний порядок обрання, дозволяє визначити терміни, у які повинні бути надані заяви охочуючих балотуватися до складу зібрання. У разі, якщо вибори на території будь-якого повіту не відбудуться, то у який

би спосіб вони не проходили, все одно потрібно буде провести додаткову виборчу кампанію [7, №6, с. 138].

5 жовтня 1875 р., на засіданні чергової сесії Борзнянського повітового земського зібрання була розглянута ініціатива консервативних депутатів щодо можливості прийняття рішень земством на другий чи третій день після розгляду, з урахуванням консультацій поза сесійною залю. Представники опозиційної аристократичної фронди категорично відкинули пропозицію.

Очільник лібералів – І. Петрункевич у своєму виступі однозначно заявив, що подібні пропозиції неприйнятні, оскільки зібрання повинно ухвалювати рішення після розгляду усіх аргументів та джерел інформації. Консультації поза сесійною залю можуть внести великий суб'єктивний фактор у вирішення питань, що є перешкодою для неупередженої діяльності земських зборів. Н.Волк-Карачевський повністю підтримав позицію оратора і закликав зібрання не змінювати затверджений формат ухвалення постанов. Губернські земські збори постановили: залишити без змін існуючий порядок прийняття рішень у зібранні [8, №1, с.5-6].

18 вересня 1875 р., на черговій сесії Городнянського повітового земського зібрання, за наполяганням члена ліберальної партії О. Ліндфорса, було прийнято рішення: доручити повітовій земській управі при підготовці звітів про свою діяльність, публічно оприлюднювати у друкованому вигляді усі матеріали з метою ознайомлення громадою і доповідати земському зібранню по усім проблемам діяльності структурних органів, особливо пов'язаних з так званими «необов'язковими» галузями земського господарства [9, №4, с.77].

24 вересня 1876 р., на засіданні Городнянського повітового земства з подачі О.Ліндфорса було ухвалено: доручити повітовій земській управі в обов'язковому порядку перед кожною сесією земського зібрання друкувати і персонально розсилати усі публічні матеріали для обговорення питань порядку денного кожному депутату повітових зборів [10, №3, с.39].

11 січня 1877 р., на засіданні чергової сесії Чернігівського губернського земського зібрання І.Петрункевич звернув увагу зібрання на організаційні та процедурні проблеми функціонування зборів. Під час дискусії з приводу стенографічної фіксації виступів депутатів І.Петрункевич висловив переконання, що буквально усе, що сказано у сесійній залі, повинно бути внесено до протоколу засідання. На погляд діяча – це єдиний шлях, який дозволяє виборцям дізнатись, як їх обрані та делеговані представники відносяться до своїх обов'язків. Усе сказане публічно, на думку політика, є суспільним досягненням і земські інституції, як органи місцевого самоврядування, не мають жодного права зазіхати на священний принцип гласності [11, №4, с.131; 363-365; №7, с.249-251].

21 січня 1878 р., на засіданні чергової сесії Чернігівського губернського земського зібрання І. Петрункевич звернув увагу зібрання на дисциплінарний аспект роботи гласних земств. Політик зауважив, що згідно діючих законодавчих норм, будь-який депутат зборів має право висловлювати свої думки, як усно, так і письмово, а тим більше у сесійній залі. Депутатський корпус зобов'язаний його вислухати. Однак, діяч відзначив й те, що він не знає такого права, по якому гласний має право поїхати з сесії губернського зібрання до закінчення усіх пленарних засідань, і вже на своєму шляху додому надсилати зібранню вираження своїх почуттів і сподівань стосовно земської роботи. Такий спосіб діяльності згідно з законодавством не передбачений, адже депутат, на своєму шляху додому, на кожній поштовій станції може писати свої заяви і змушувати зібрання їх читати. Відтак, діяч протестував проти таких процедур, зокрема оприлюднення листів представників консервативних сил, і зажадав дотримання встановлених законодавством норм функціонування земських інституцій від головуючого на засіданні. Вимога І.Петрункевича не була прийнята зібранням і за наполяганням реакційних депутатів губернські збори постановили: додавати листи будь-якого гласного зібрання до журналу засідання земства та вносити їх до комплексу документального обігу губернської управи [12, №15, с.466].

Значну увагу члени опозиційної аристократичної фронди приділяли проблемам корпоративної організації нобілітету північної України, зокрема питанням умов участі

дворян у повітових та губернському зібраннях, пов'язаними з цим процесами і процедурами внесення аристократів Північного Лівобережжя до династичних родових книг.

На засіданні Чернігівського губернського дворянського зібрання 31 травня 1878 р. І. Петрункевич звернув увагу предводителів дворянства і депутатів зборів на те, що дружина дворянина С. Ляцького уповноважила сторонню персону на участь не тільки у дворянських виборах, а й у безпосередній діяльності у дворянському зібранні, не пояснивши при цьому, чому сам С. Ляцький не прибув до зібрання. Політик зауважив, що є приклади, коли подібні доручення юридично можуть бути не визнані корпорацією нобілітету. Предводитель дворянства Чернігівської губернії пояснив І. Петрункевичу, що нотаріальне доручення було визнано зібранням тому, що С. Ляцький не внесений до родовідної книги дворянства Чернігівської губернії, а тому, власне, і не прибув на чергову сесію зібрання [13, №6, с.40-41].

На цьому ж засіданні губернської корпорації нобілітету була розглянута скарга дворянина М. Солонини, який був незадоволений обсягом фінансового забезпечення, яке йому виплачувалось як запрошеному члену повітових межових комісій Чернігівського, Козелецького і Ніжинського повітів, оскільки він був повноважним представником Остерського повітового зібрання дворянства. І. Петрункевич відзначив, що скарга М. Солонини не підлягає розгляду у губернському зібранні дворянства, оскільки згідно діючих правових норм Російської імперії, подібні документи розглядаються Правлячим Сенатом, або відповідними судовими інстанціями у столиці держави. Відтак, місце і роль аристократичної корпорації Чернігівської губернії у конкретному випадку є лише суто символічною. Дворянське зібрання прислухалось до аргументів І. Петрункевича і відхилило скаргу М. Солонини, оскільки до компетенції губернських зборів нобілітету не входив розгляд подібних документів [14, №6, с.42-43].

Після цього губернський предводитель дворянства визнав правоту тверджень І. Петрункевича у випадку з дворянином С. Ляцьким. Головуючий на сесії доповів, що при перевірці виявилось, що він внесений до родовідної книги Чернігівської губернії, а тому його дружина не мала юридичного права надавати уповноваженим персонам представляти його у станових виборах, а тим більше надавати їм право голосу у зборах нобілітету. І. Петрункевич, після інформації предводителя зазначив, що у даному випадку вже не має сенсу змінювати чи скасовувати минулі постанови зібрання, але, на перспективу, слід вказати повітовим предводителям дворянства і депутатам як повітових, так і губернського дворянського зібрань на нагальну необхідність ретельної і прискіпливої перевірки усього комплексу документації, які стосуються виборних процедур та процесів до дворянських зібрань і юридичних прав аристократів, які прибувають на сесії корпорації нобілітету [15, №6, с.44-45].

Висновки. Резюмуючи викладене можемо стверджувати, що питання організації діяльності інститутів місцевого самоврядування займали помітне місце у практичній роботі земської ліберальної партії північної України на етапі 70-ті рр. XIX ст. Аналіз історичних джерел свідчить про те, що у полі зору ліберальних земців регіону перебували вагомі проблеми функціонування та життєдіяльності виборних інституцій земського та корпоративного самоврядування.

Зокрема, ліберали забезпечили повну автономність установ земського самоврядування у галузі інформаційної політики, шляхом придбання у власність Чернігівського губернського земства типографії Чернігівського Іллінського монастиря. Це дозволило опозиційним земцям та прогресивній громадськості регіону не тільки здійснювати широкомасштабну, відносно незалежну видавничу діяльність, а й проводити самостійну публічну політику демократичного спрямування на території Північного Лівобережжя у рамках земських виборчих кампаній та відповідної агітації основного електорату – селянства, при цьому не втрачаючи можливостей комерційних заробітків для земського бюджету на основі передачі в оренду потужностей типографії. Вже у першій декаді своєї діяльності земські ліберали ініціювали придбання у власність органів місцевого самоврядування будівель та приміщень для постійної дислокації інститутів провінційного управління.

З метою нейтралізації можливих політичних конфліктів, маніпуляцій, спекуляцій та різноманітних проявів зловживань і корупції під час виборчих кампаній до інституцій корпоративного та земського самоврядування, представники ліберальної партії звертали увагу на принципову важливість належної юридичної реєстрації кандидатів на виборні посади та формування комплексу виборчої документації. Члени опозиційної аристократичної фронди краю особливо наголошували на необхідності правової та політичної просвіти населення провінції, шляхом широкомасштабного поширення видавничої продукції ідеологічного змісту, яка б забезпечила обізнаність соціуму громад відносно комплексу своїх прав, грамотного їх використання та належного захисту.

Велику увагу прогресисти приділяли організаційним, процедурним та дисциплінарним питанням в організації роботи інститутів місцевого самоврядування, шляхом захисту юридичних прав кандидатів на виборні посади; неухильного дотримання імперативів законодавства про функціонування виборних установ; системного виконання правових норм, які регулювали обрання, формування та життєдіяльність відповідних установ; стенографічної фіксації засідань земських та дворянських зібрань; забезпечення публічності роботи органів місцевого самоврядування, шляхом поширення серед населення комплексу друкованої звітної документації.

У цілому можемо констатувати, що історичні джерела засвідчують сталу і доволі активну зацікавленість репрезентантів земської ліберальної партії північної України до питань функціонування інститутів місцевого самоврядування у період 70-ті рр. XIX ст. та помітну діяльність у згаданій сфері.

Список використаних джерел та літератури

1. Див., наприклад: Котельницький Н. Проблеми функціонування земських установ та земський лібералізм Північного Лівобережжя (60–80-ті рр. XIX ст.). Історична пам'ять. 2018. №1. С. 78 - 87; Він же. Взаємовідносини міського та місцевого самоврядування у діяльності земських лібералів Північної України (60–80-ті рр. XIX ст.). Розумовські зустрічі: збірник наукових праць. Випуск 6. Чернігів: Сіверський центр післядипломної освіти, 2019. С. 141 – 147; Він же. Земська ліберальна партія Північного Лівобережжя та проблема взаємин між міським та земським самоврядуванням (80-ті рр. XIX ст.). Розумовські зустрічі: збірник наукових праць. Чернігів: Сіверський центр післядипломної освіти, 2023. Вип. 10. С. 147–152 та інші.
2. Журнали заседаний чрезвычайного Черниговского губернского земского собрания 1870 года. Земский сборник Черниговской губернии. Чернигов: Губернская типография, 1870. №6. 198с.
3. Журнали заседаний очередного Борзенского уездного земского собрания 1871 года. Чернигов: Земская типография, 1872. 164 с.
4. Там само.
5. Журнали заседаний очередного Черниговского уездного земского собрания 1874 года. Чернигов: Земская типография, 1875. 100с.
6. Журнали заседаний Черниговского губернского земского собрания очередной сессии 1874 года. Чернигов: Земская типография, 1875. 356с.
7. Там само.
8. Журнали заседаний очередного Борзенского уездного земского собрания 1875 года. Чернигов: Земская типография, 1876. 127с.
9. Журнали Городницкого очередного и чрезвычайного уездного земского собрания 1875 року. Гомель: Типография Ш. Фридланда, 1876. 135 с.
10. Журнали очередного Городницкого уездного земского собрания 1876 года. Гомель: Типография Ш. Фридланда, 1877. 141 с.
11. Журнали заседаний Черниговского губернского земского собрания очередной сессии 1876 г., состоявшейся в 1877 г. Чернигов: Земская типография, 1877. 380с.

12. Журналы Черниговского очередного губернского земского собрания 1877 года, состоявшегося в январе 1878 года. Земский сборник Черниговской губернии. Чернигов: Типография губернской земской управы, 1878. № 1-4. 602с.

13. Постановления Черниговского губернского собрания дворянства за 1878 год. Чернигов: Типография Губернского правления, 1878. 248с.

14. Там само.

15. Там само.

References

1. Dyv.,napryklad: Kotelnytskyi N. Problemy funktsionuvannia zemskykh ustanov ta zemskyi liberalizm Pivnichnoho Livoberezhzhia(60-80rr.KhIKhst.). Istorychna pamiat. 2018. №1. S. 78 - 87; Vin zhe. Vzaïemovidnosyny miskoho ta mistsevoho samovriaduvannia u diïalnosti zemskykh liberaliv Pivnichnoi Ukrainy(60-80rr.KhIKhst.). Rozumovski zustrichi: zbirnyk naukovykh prats. Vypusk 6. Chernihiv: Siverskyi tsentr pisliadyplomnoi osvity, 2019. S. 141 - 147; Vin zhe. Zemska liberalna partiia Pivnichnoho Livoberezhzhia ta problema vzaïemyn mizh miskym ta zemskym samovriaduvanniam(80-ti rr. KhIKh st.). Rozumovski zustrichi: zbirnyk naukovykh prats. Chernihiv: Siverskyi tsentr pisliadyplomnoi osvity, 2023. Vyp. 10. S. 147 - 152 ta inshi. [See, for example: Kotelnytskyi, N. Problems of the Functioning of Zemstvo Institutions and Zemstvo Liberalism in the Northern Left Bank (1860s–1880s). Historical Memory, 2018, No. 1, pp. 78–87. Idem. Relations Between Urban and Local Self-Government in the Activities of Zemstvo Liberals in Northern Ukraine (1860s–1880s). Rozumovsky Meetings: Collection of Scientific Works, Issue 6. Chernihiv: Siversky Center for Postgraduate Education, 2019, pp. 141–147. Idem. The Zemstvo Liberal Party of the Northern Left Bank and the Issue of Relations Between Urban and Zemstvo Self-Government (1880s). Rozumovsky Meetings: Collection of Scientific Works, Issue 10. Chernihiv: Siversky Center for Postgraduate Education, 2023, pp. 147–152, et al.][In Ukrainian]

2. Zhurnaly zasedanij chrezvychnogo Chernigovskogo gubernskogo zemskogo sobraniya 1870 goda. Zemskij sbornik Chernigovskoj gubernii. Chernigov: Gubernskaya tipografiya, 1870. №6. 198s. [Minutes of the Sessions of the Extraordinary Chernihiv Provincial Zemstvo Assembly of 1870. Zemstvo Bulletin of the Chernihiv Province. Chernihiv: Provincial Printing House, 1870. No. 6. 198 p.] [In Russian]

3. Zhurnaly zasedanij ocherednogo Borzenskogo uezdnogo zemskogo sobraniya 1871 goda. Chernigov: Zemskaya tipografiya, 1872. 164 s. [Minutes of the Sessions of the Regular Borzna Uyezd Zemstvo Assembly of 1871. Chernihiv: Zemstvo Printing House, 1872. 164 p.] [In Russian]

4. Tam samo [Ibid.] [In Russian]

5. Zhurnaly zasedanij ocherednogo Chernigovskogo uezdnogo zemskogo sobraniya 1874 goda. Chernigov: Zemskaya tipografiya, 1875. 100s. [Minutes of the Sessions of the Regular Chernihiv Uyezd Zemstvo Assembly of 1874. Chernihiv: Zemstvo Printing House, 1875. 100 p.] [In Russian]

6. Zhurnaly zasedanij Chernigovskogo gubernskogo zemskogo sobraniya ocherednoj sessii 1874 goda. Chernigov: Zemskaya tipografiya, 1875. 356s. [Minutes of the Sessions of the Chernihiv Provincial Zemstvo Assembly, Regular Session of 1874. Chernihiv: Zemstvo Printing House, 1875. 356 p.] [In Russian]

7. Tam samo [Ibid.] [In Russian]

8. Zhurnaly zasedanij ocherednogo Borzenskogo uezdnogo zemskogo sobraniya 1875 goda. Chernigov: Zemskaya tipografiya, 1876. 127s [Minutes of the Sessions of the Regular Borzna Uyezd Zemstvo Assembly of 1875. Chernihiv: Zemstvo Printing House, 1876. 127 p.] [In Russian]

9. Zhurnaly Gorodnickogo ocherednogo i chrezvychnogo uezdnogo zemskogo sobraniya 1875 roku. Gomel: Tipografiya Sh. Fridlanda, 1876. 135 s. [Minutes of the Regular and Extraordinary Sessions of the Horodnia Uyezd Zemstvo Assembly of 1875. Homel: Printing House of Sh. Fridland, 1876. 135 p.] [In Russian]

10. Zhurnaly ocherednogo Gorodnickogo uezdnogo zemskogo sobraniya 1876 goda. Gomel: Tipografiya Sh. Fridlanda, 1877. 141 s. [Minutes of the Regular Session of the Horodnia Uyezd Zemstvo Assembly of 1876. Homel: Printing House of Sh. Fridland, 1877. 141 p.] [In Russian]
11. Zhurnaly zasedaniy Chernigovskogo gubernskogo zemskogo sobraniya ocherednoj sessii 1876 g., sostoyavshejsya v 1877 g. Chernigov: Zemskaya tipografiya, 1877. 380s. [Minutes of the Sessions of the Chernihiv Provincial Zemstvo Assembly, Regular Session of 1876 (Held in 1877). Chernihiv: Zemstvo Printing House, 1877. 380 p.] [In Russian]
12. Zhurnaly Chernigovskogo ocherednogo gubernskogo zemskogo sobraniya 1877 goda, sostoyavshegosya v yanvare 1878 goda. Zemskij sbornik Chernigovskoj gubernii. Chernigov: Tipografiya gubernskoj zemskoj upravy, 1878. № 1-4. 602s. [Minutes of the Chernihiv Regular Provincial Zemstvo Assembly of 1877 (Held in January 1878). Zemstvo Bulletin of the Chernihiv Province. Chernihiv: Printing House of the Provincial Zemstvo Board, 1878. Nos. 1–4. 602 p.] [In Russian]
13. Postanovleniya Chernigovskogo gubernskogo sobraniya dvoryanstva za 1878 god. Chernigov: Tipografiya Gubernskogo pravleniya, 1878. 248s. [Resolutions of the Chernihiv Provincial Assembly of Nobility for the Year 1878. Chernihiv: Printing House of the Provincial Administration, 1878. 248 p]. [In Russian]
14. Tam samo [Ibid] [In Russian]
15. Tam samo [Ibid] [In Russian]

УДК 94(477) «1917/1921»

Олександра КУДЛАЙ,
кандидат історичних наук,
старший науковий співробітник,
Інститут історії України НАН України
Україна (Київ),
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6196-8590>
ozhegovskay@ukr.net

ГЕНЕРАЛЬНЕ СЕКРЕТАРСТВО МІЖНАЦІОНАЛЬНИХ СПРАВ УКРАЇНСЬКОЇ ЦЕНТРАЛЬНОЇ РАДИ: СКЛАД, ЗАВДАННЯ, ГОЛОВНІ НАПРЯМИ ДІЯЛЬНОСТІ

DOI: 10.5281/zenodo.17061544

У статті розглянуто процес інституалізації Генерального секретарства міжнаціональних справ Української Центральної Ради. Проведено аналіз його завдань та основних напрямів роботи. Акцентовано увагу на порядку входження представників національних меншин, що проживали на території України, до Центральної Ради та її органів влітку 1917 р. А також на будові відомства та процесі виокремлення з його складу самостійних генеральних секретарств з єврейських, польських та великоруських справ на базі адміністративних апаратів трьох товаришів (заступників) секретаря міжнаціональних справ. Означено головні напрями діяльності відомства - з підготовки та проведення З'їзду поневолених народів у Києві у вересні 1917 р. та розробці проекту про національно-персональну автономію, який був ухвалений Центральною Радою 9 січня 1918 р. Методологія ґрунтується на принципах історизму, системності, структурності.

У висновках зазначено, що Генеральне секретарство міжнаціональних справ, створене рішенням Малої Ради 15 червня 1917 р., працювало до 22 грудня того ж року, коли постановою Генерального Секретаріату на базі міжнаціонального відомства утворювалося зовнішньополітичне, тобто секретарство міжнародних справ. Це було пов'язано із зміною

його завдань та повноважень після проголошення III Універсалом Центральної Ради Української Народної Республіки – контакти з представниками іноземних держав, зносини з державними утвореннями на теренах колишньої Російської імперії та ін. Окрім них закордонне відомство залишило за собою функції залагодження національних непорозумінь на території Української Народної Республіки. Одночасно підрозділи міжнаціонального секретарства, що опікувалися єврейськими, польськими і великоруськими справами, офіційно ставали самостійними відомствами у складі Генерального Секретаріату.

Ключові слова: Українська Народна Республіка, Українська Центральна Рада, Генеральний Секретаріат, Рада Народних Міністрів, Генеральне секретарство міжнаціональних справ.

Alexandra KUDLAI,
candidate of historical sciences, Senior research fellow,
Institute of history of Ukraine, NAS of Ukraine
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6196-8590>
ozhegovskay@ukr.net

GENERAL SECRETARIAT OF INTERETHNIC AFFAIRS OF THE UKRAINIAN CENTRAL RADA: COMPOSITION, TASKS, MAIN ACTIVITIES

The article deals with the process of institutionalization of the General Secretariat of International Affairs of the Ukrainian Central Rada. The author analyzes its tasks and main areas of work. Attention is focused on the procedure for the entry of representatives of national minorities living in Ukraine into the Central Rada and its bodies in the summer of 1917, as well as on the structure of the department and the process of separating from it independent general secretariats for Jewish, Polish and Great Russian affairs on the basis of the administrative offices of three comrades (deputies) of the Secretary of Interethnic Affairs. The main activities of the department are outlined: the preparation and holding of the Congress of Enslaved Peoples in Kyiv in September 1917 and the development of a draft law on national and personal autonomy, which was adopted by the Central Rada on January 9, 1918. The methodology is based on the principles of historicism, systematicity, and structure.

The conclusions state that the General Secretariat of Interethnic Affairs, established by the decision of the Minor Rada on June 15, 1917, operated until December 22 of the same year, when a resolution of the General Secretariat established a foreign policy department, i.e., the Secretariat of International Affairs, on the basis of the interethnic department. This was due to a change in its tasks and powers after the proclamation of the Third Universal by the Central Rada of the Ukrainian People's Republic: contacts with representatives of foreign states, relations with state entities in the former Russian Empire, etc. In addition, the foreign ministry retained the functions of settling ethnic disputes on the territory of the Ukrainian People's Republic. At the same time, the divisions of the Interethnic Secretariat that dealt with Jewish, Polish, and Great Russian affairs officially became independent departments within the General Secretariat.

Keywords: Ukrainian People's Republic, Ukrainian Central Rada, General Secretariat, Council of People's Ministers, General Secretariat of Interethnic Affairs.

Постановка проблеми. Розвиток українського національного руху, розпочатий з вибухом Лютневої революції у Петрограді, досяг своєї кульмінації виданням Українською Центральною Радою (УЦР) I Універсалу 10 червня 1917 р. Його головним гаслом стало: «Не одділяючись від всієї Росії, не розриваючи з державою Російською, хай народ український на своїй землі має право сам порядкувати своїм життям» [5, с.101]. Через 5 днів, 15 червня, Мала Рада ухвалила рішення про створення Генерального Секретаріату - виконавчого органу УЦР.

Перший його склад включав посади 8 генеральних секретарів та генерального писаря. Увійшов до нього й секретар міжнаціональних справ.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Треба зазначити, що етнонаціональна політика української влади доби Української революції висвітлена досить ґрунтовно і системно. Найбільш серйозним та повним дослідженням з цієї проблематики є монографія М. Лазаровича [7], у якій аналізується соціальна структура інонаціонального населення України, його етнічна самоідентифікація, політично-правовий статус. Докладно вивчається процес доповнення складу Центральної Ради та її органів представниками національних меншин, а також стисло окреслюється робота Генерального секретарства міжнаціональних справ та ін. питання. Політико-правові аспекти формування державної етнонаціональної політики, етапи формування її ідейно-теоретичних засад, джерела та розвиток інституту національно-персональної автономії, формування етнонаціонального курсу України та здійснення політики національного порозуміння аналізуються у роботах Н. Чеботок, Т. Макаренка, В. Котюка [13, 8, 5]. Універсали Центральної Ради, робота З'їзду поневолених народів, закон про національно-персональну автономію у контексті державної національно-культурної політики розглядається Н. Ставицькою [11]. Окремим аспектам цієї проблеми присвячено статті: Г. Гуляновича, А. Євтуха, В. Гусєва [2, 4, 3]. Цікавою є невеличка публікація Б. Куцмані [6] про перетікання ідей австромарксизму про національно-персональну автономію через єврейський Бунд у законодавчу практику української влади.

У ґрунтовній дисертації Т. Щетініної [24] найбільш повно викладено матеріал про становлення громадських організацій національних меншин; аналізується формування засад національної політики УЦР, практична діяльність представників меншин в українських органах влади. Викладено обставини підготовки та обговорення закону про національно-персональну автономію. Окремі розділи роботи присвячено складу, завданням та діяльності міністерств єврейських, польських та великоруських справ.

Таким чином, засади формування національної політики України, ставлення меншин до українського руху та співпраця національних організацій з українською владою є досить докладно вивченою.

Проте, тематика, пов'язана з процесом інституціонального становлення, визначенням функцій та практичною діяльністю Генерального секретарства міжнаціональних справ, як окремого відомства, що мало стати інструментом впровадження у життя відповідної політики Центральної Ради не стали предметом спеціального дослідження. Відтак, вона залишається актуальною.

Мета статті полягає у реконструкції процесу інституційного оформлення Генерального секретарства міжнаціональних справ як складової виконавчого органу Української Центральної Ради, Генерального Секретаріату. Висвітити його внутрішню будову, з'ясувати персональний склад, надати коротку характеристику діячам, які здійснювали керівництво відомством. А також дослідити його головні завдання, повноваження та основні напрями діяльності. .

Виклад основного матеріалу дослідження. Згідно Статуту виконавчого органу, затвердженому 15 липня, при ньому уряджувалися посади товаришів (заступників) з польських, єврейських та великоруських справ, які отримували право виступу на засіданнях Генерального Секретаріату та право дорадчого голосу. Їх кандидатури затверджувалися Малою Радою [15, с. 181]. При кожному заступникові утворювалася рада представників національних партій.

Першим генеральним секретарем міжнаціональних справ став Сергій Єфремов, відомий український громадсько-політичний діяч, юрист за фахом, член УПСФ, який до революції був активним діячем різних політичних українських організацій, у т. ч. Старої громади у Києві [1, с. 44–50].

Через місяць у другому розширеному складі Секретаріату (15 липня) цю посаду зайняв Олександр Шульгин (УПСФ), який очолював секретарство до часу перетворення його на Генеральне секретарство міжнародних справ у грудні 1917 р. О. Шульгин здобув освіту у

Санкт-Петербурзькому університеті, де був залишений для підготовки дисертації та педагогічної роботи. Після Лютневої революції був делегований до місцевої Ради робітничих і солдатських депутатів від Української національної ради у Петрограді. Вже з кінця березня перебував у Києві, де увійшов до ЦК УПСФ. На Всеукраїнському Національному конгресі виступив з доповіддю «Федералізм та домагання російської демократичної республіки». Став членом УЦР та Малої Ради [14, с. 751]. Отже, міжнаціональне секретарство очолювали два представники партії українських есефів.

Протягом першого місяця його роботи відбулися переговори з представниками національних меншин, що проживали в Україні, щодо досягнення домовленостей з національного представництва у Центральній Раді та її органах. 28 червня 1917 р. на засіданні V сесії УЦР О. Шульгин доповів про спільну нараду під головуванням Миколи Суковкіна, Київського губернського комісара Тимчасового уряду, у справі відносин між Центральною Радою та національними меншинами й утворення крайового органу. Нарада мала приватний характер, тож її постанови не мали обов'язкового характеру. Представники УЦР вказали, що нема сенсу зараз утворювати окремий крайовий орган, оскільки Центральна Рада мала авторитет і довір'я серед населення. Умовою входження національних представників до складу Ради було визначено визнання принципу національно-територіальної автономії України. Подальші дебати з'ясували принципову згоду на участь в роботі УЦР національних меншин. Дехто з учасників наради вимагав збільшення національного представництва в Раді до 50 %, однак Центральна Рада передбачала надати представникам останніх не більше 25 %. Це питання погодити не вдалося й було ухвалено провести ще одне засідання. Після обговорення доповіді О. Шульгина члени УЦР узгодили позицію входження делегатів від національних організацій до свого складу, а ідея створення нового крайового органу була відкинута [15, с. 140].

Питання доповнення УЦР, Малої Ради та Генерального Секретаріату представниками національних меншин неодноразово розглядалося Малою Радою в липні 1917 р. 3-го числа вона заслухала звіт Михайла Ткаченка (УСДРП) про спільну нараду з представниками різних національних організацій, які наполягали на 46-відсотковому представництві в УЦР. Зважаючи на важливість цього питання, було вирішено протягом 10 днів скликати чергову сесію Центральної Ради [15, с. 169].

У II Універсалі (3 липня 1917 р.) УЦР повідомила, що незабаром її склад доповниться представниками народів, що живуть в Україні, і вона набуде статусу «вищого органу революційної демократії України», представляючи інтереси всього народу. 4 липня Мала Рада визначила представництво національних меншин у 30 % та доручила Генеральному Секретаріату підготувати проєкт доповнення свого складу [15, с. 166, 171].

Перше засідання Малої Ради за участі національних представників, яких привітав голова Ради, відбулося 11 липня. У своїх виступах члени єврейських та польських партій, робітничих організацій висловили підтримку українській національній справі, відзначивши порозуміння та згоду між «демократіями України» [15, с. 542]. Таким чином, УЦР перетворювалася на представницький орган всієї України. За визначенням П. Христюка, вона стала тим центром, «де довгий час бився один нерв всіх тих мас, без різниці національностей» [17, с. 95].

11 липня на засіданні Малої Ради голова Секретаріату Володимир Винниченко (УСДРП) порушив питання про національне представництво у виконавчому органі та потребу у його негайному вирішенні [15, с. 175–176]. Наступного разу він доповів про кандидатури на посади товаришів секретаря міжнаціональних справ у середині липня. Від росіян пропонувалося призначити Олександра Зарубіна, або Абрама Гінзбурга, від поляків – В. Редліха, від євреїв – висунутого Бундом Мойсея Рафеса. З приводу останньої кандидатури виникла довга суперечка й було вирішено утворити в цій справі особливу комісію. Затвердження товаришів Малою Радою відбулося 15 липня: з єврейських справ - Мойсея Зільберфарба (Єврейська об'єднана соціалістична партія), польських – Мечислава Міцкевича (Польський демократичний централ). Посада товариша з великоруських справ залишилася

вакантною. М. Зільберфарб та М. Міцкевич продовжили працю у третьому складі Генерального Секретаріату (21 серпня). Тільки 16 жовтня був призначений товариш з великоруських справ. Ним став Дмитро Одинець (Народно-соціалістична партія (трудовиків)) [15, с. 179, 345].

Після жовтневого перевороту у Петрограді (25 жовтня 1917 р.) відбулася чергова реорганізація Генерального Секретаріату (склад затверджений VII сесією УЦР 1 листопада), але керівне ядро секретарства міжнаціональних справ не змінилося. Товариші секретаря отримали на засіданнях виконавчого органу право вирішального голосу та статус комісарів у справах польської, єврейської та великоруської національностей. Відзначимо також, що в новому Секретаріаті передбачалися також дві посади без портфелів для представників національних меншин [15, с. 381].

Стосовно загальних завдань секретарства у I Універсалі УЦР вказувалося, що в тих містах і селах, де українці живуть разом з іншими народами, треба «прийти до згоди і порозуміння з демократією... національностей і разом з ними розпочинати підготовку нового правильного життя» [15, с. 104]. У декларації Генерального Секретаріату від 27 червня 1917 р. головний напрям роботи визначався об'єднанням роботи всіх національностей Росії для боротьби за автономно-федеративну Російську Республіку та порозуміння українців на цій платформі з іншими народами. Перед секретарством також ставилося амбітне завдання провести підготовчу роботу зі скликання з'їзду представників народів та областей Росії [15, с. 159].

У наступній декларації виконавчого органу УЦР від 29 вересня функції секретарства прописувалися більш конкретно – забезпечення юридичних, політичних і громадянських прав національних меншин; сприяння реформуванню та утворенню нових організацій на демократичних засадах для задоволення потреб національного життя; налагодження добрих стосунків між народами України та захист інтересів українців поза межами краю. Декларувалося створення при ньому інформаційного відділу для розповсюдження відомостей про національне життя в Україні [15, с. 326].

Окремим документом, наказом секретаря міжнаціональних справ від 27 липня 1917 р., окреслювалося коло обов'язків його товаришів - захист прав національних меншин в Україні та охорона вільного розвитку їх внутрішнього національного життя. Йшлося про захист від обмежень у громадянських та політичних правах; створення відповідних умов діяльності національних організацій та формування нових. Передбачався щотижневий звіт товаришів про проведену роботу [22, арк. 2].

В іншому документі, «Положенні про генеральне секретарство з національних справ», розробленому вірогідно у серпні 1917 р., детально окреслювалися головні завдання, структура та порядок роботи секретарства. У ньому вказувалося, що воно створене з метою представництва «національних інтересів та охорони прав українського народу», а також інших народів, що мешкали в Україні, й для узгодження національних інтересів населення України [22, арк. 2]. До компетенції секретарства належали: розробка відповідних законопроектів та їх втілення у життя, проведення спільних заходів з місцевими урядовими інституціями для підтримки взаємин між національностями, підготовка та публікація матеріалів щодо розв'язання національного питання в Україні.

Структура секретарства включала посади генерального секретаря, трьох його товаришів (з великоруських, єврейських, польських справ) та загальну канцелярію. Остання поділялася на два відділи - інформаційний та загальних справ. При кожному товариші утворювалася канцелярія. Передбачалася діяльність спеціальної наради та національної ради, а також трьох національних рад при товаришах секретаря. Останні мали право вирішального голосу в засіданнях Генерального Секретаріату при вирішенні питань, що входили до сфери їх компетенції. Окремим пунктом обумовлювалося, що всі розпорядження Секретаріату та його органів, що торкалися внутрішнього життя та прав національних меншин, видаватимуться тільки після їх візування відповідними заступниками генерального секретаря

з міжнаціональних справ. Окремо слід зауважити, що для внутрішнього вжитку у канцеляріях товаришів впроваджувалися мови національних меншин.

Нарада, у складі секретаря та трьох його товаришів, створювалася з метою розгляду спірних питань та справ неукраїнських національностей. У випадку, коли їх неможливо було вирішити силами секретарства, воно виносилося на розгляд Генерального Секретаріату. Національною радою обговорювалися найбільш важливі заходи секретарства за участю членів Малої Ради, політичних партій та організацій.

Для здійснення керівництва роботою на місцях впроваджувалися посади місцевих комісарів з національних справ, а також повітові та місцеві комітети - для узгодження заходів та обговорення нагальних питань [22, арк. 1–1 зв.].

Разом з визначенням завдань, компетенції та структури відомства формувалися його штати. Відповідно до списку на утримання співробітників міжнаціонального секретарства за вересень 1917 р. у ньому працювали генеральний секретар О. Шульгин; канцелярія з трьох службовців на чолі з директором Михайлом Корчинським; інформаційне бюро, у якому виконував обов'язки завідувача Артем Галіп (у його підпорядкуванні на цей час був лише один службовець).

Діяли канцелярії товаришів секретаря. «Канцелярію єврейського відділення» очолював М. Зільберфарб, керуючим справами був Ісая Хургін. У підрозділі працювали 3 службовці [18, арк. 177–177 зв.].

На жаль, документи, що більш докладно відображають структуру єврейського відділення восени 1917 р. не збереглися, Як повідомляло його керівництво 26 березня 1918 р. Державному контролю, під час більшовицької окупації Києва взимку 1918 р. були знищені папери, рахунки та касові книги [20, арк. 16].

«Канцелярією польського відділення» керував М. Міцкевич. У ній працювали начальник бюро або товариш директора Роман Кнолль, діловоди, урядник, всього 6 співробітників. Надалі при ній утворилися відділи освіти, економічний та загальних справ. На чолі кожного з них працювали референти [18, арк. 177 зв., 180; 24, арк. 84–85].

Як свідчать документи, у жовтні канцелярії відділень трансформувалися у «віце-секретарства», а у листопаді – на окремі секретарства. Так, стосовно канцелярії з єврейських справ є свідчення про його перетворення на «осібний уряд» генерального секретаря єврейських справ 7 листопада [19, арк. 1]. У списку на виплату заробітної плати співробітникам польського відомства за листопад 1917 р. воно означене як Генеральне секретарство польських справ, а посада М. Міцкевича – як генерального секретаря. У цей час у ньому працювали також директор канцелярії – Р. Кнолль, завідувач відділу освіти – Станіслав Калиновський (із 5 співробітниками [10, с. 195]), відділом економіки – З. Петкевич, загальним – Іван Старчевський. У штаті також були перекладач Франц Яворський, машиністка, діловод та кур'єр [18, арк. 197].

Найбільш ранній документ про адміністрацію товариша з великоруських справ датований листопадом 1917 р. У ньому вона означена як Генеральне секретарство великоруських справ, що складалося з генерального секретаря Д. Одинця й канцелярії, директором якої працював Віктор Горбачов. У його підпорядкуванні було 10 службовців (діловоди, машиністки, канцеляристи). Всього у штаті числилося 11 осіб [18, арк. 15–15 зв.].

Отже, протягом осені відбувався процес формування та виокремлення апаратів товаришів генерального секретаря з єврейських, польських та великоруських справ у самостійні відомства, що офіційно було оформлено у грудні 1917 р. Загалом відомство міжнаціональних справ було досить компактним, а кількість співробітників невеликою.

Про практичну діяльність секретарства влітку-восени 1917 р. свідчить лист російського Міністерства внутрішніх справ з повідомленням про утворення у складі останнього національного відділу, одним із завдань якого було ознайомлення Тимчасового уряду з національними рухами серед народів Росії. У ньому містилося прохання до О. Шульгина надати матеріали та списки організацій і діячів, до яких уряд міг звернутися за інформацією, необхідною при розгляді Петроградом відповідних питань [23, арк. 5].

Протягом другої половини літа – початку осені 1917 р. секретарство було долучено до роботи зі скликання З'їзду народів Росії.

Форум відбувся у Києві 8–15 вересня 1917 р. у приміщенні Педагогічного музею за участю 93 представників татар, грузинів, латишів, литовців, поляків, євреїв, білорусів, естонців, молдаван, донських козаків, союзу козацьких військ та бурятів. Делегації від великоросів на з'їзді не було [9, с. 8]. Замість неї у його роботі взяв участь представник Тимчасового уряду кадет Максим Славинський. Результатом восьмиденної роботи делегатів, що, за словами його почесного голови Михайла Грушевського, продемонстрували пошук «спільного ґрунту, порозуміння й одностайності» [9, с. 10], стало ухвалення низки постанов. Головними з них були: про національно-персональну автономію; загальнодержавну і крайові мови; про Установчі Збори (окрім загальноросійських мали бути скликані крайові збори); про майбутню мирну конференцію та ін. На думку Г. Гуляновича, обґрунтування у відповідній постанові принципу національно-персональної автономії визначив гнучкий механізм, що давав можливість вдовольнити інтереси національних спільнот, «не порушуючи територіальної цілісності держави і не перешкоджаючи прогресивним інтеграційним процесам». З'їзд одностайно підтримав ідею побудови Росії на федеративних й демократичних засадах. Було обрано Раду народів, що мала працювати в Києві, здійснюючи керівництво роботою з формування Російської федерації. 24–27 жовтня у Києві відбулася перша сесія Ради, яка ухвалила низку постанов, у т. ч. й про участь у роботі Всеросійських Установчих зборів [2, с. 86, 88].

Важливим напрямом роботи генерального секретарства стала розробка закону про національно-персональну автономію. III Універсал УЦР від 7 листопада 1917 р. декларував право всіх народів України на власний розвиток, а міжнаціональному секретарству доручалося підготувати відповідний законопроект. Одночасно Універсалом визнавалися національно-персональні автономії великоруського, єврейського та польського народів в Україні «для забезпечення їм права і свободи самоврядування в справах їх національного життя» [15, с. 401].

Через півтора місяця, 19 грудня, Генеральний Секретаріат заслухав, розроблений, головним чином силами віце-секретарства єврейських справ, законопроект про національно-персональну автономію. Після внесення низки правок він був погоджений та переданий на затвердження УЦР. 2 січня 1918 р. Мала Рада присвятила своє засідання його обговоренню. Ухвалення відбулося 9 січня. Головні положення документа зводилися до наступного. Кожна нація Української Народної Республіки (УНР) мала право на національно-персональну автономію, тобто самостійний устрій свого внутрішнього життя, що здійснюється через органи національного союзу. Єврейська, великоруська та польська нація одразу отримували автономію. Білоруси, чехи, молдавани, німці, татари, греки та болгары могли отримати автономію шляхом відповідного подання до Генерального суду, підписаного не менше як 10 тис. громадян. Представники інших народів мали право зробити те саме, подаючи прохання до українського парламенту. Для здійснення права на автономію мали утворитися національні союзи, діяльність яких визначалася національними установчими зборами, рішення яких затверджувалися Установчими зборами або парламентом УНР. Національні союзи мали представляти інтереси своїх націй у державних і громадських органах та установах. Вищим представницьким органом ставали національні збори, вищим виконавчим органом – національні ради. Законом також визначався порядок складання бюджетів національних рад, утворення національних установчих зборів та розв'язання суперечок національних союзів з органами державного управління та місцевого самоврядування [16, с. 47, 87–88, 99–101]. Оцінюючи значення цієї події, М. Грушевський у своїй промові на засіданні Малої Ради 9 січня відзначив, що документ став одним з перших цінних внесків у побудову вільного життя УНР та спробою «винести національну боротьбу за межі України» [16, с. 98].

Треба зауважити, що за визначенням Б. Куцмані, зміст закону певним чином відповідав теоретичним напрацюванням австро-марксизму Карла Реннера і Отто Бауера [6,

с. 264]. А. Ю. Мурата відзначає, що ідея національно-персональної автономії, «породжена австрійськими марксистами на зламі століть, була... імпортована в контекст російської політичної теорії Єврейським Бундом» [25, с. 92]. Отже, це був перший у світовій практиці законодавчий акт, який впроваджував поняття національно-персональної автономії у загальні конституційні рамки [12, с. 87].

8 грудня 1917 р. секретарство підготувало та відправило до канцелярії УЦР лист, яким пропонувало розглянути проєкт постанови про перейменування секретарства міжнаціональних справ на Генеральне секретарство справ міжнародних [21, арк. 18–19]. Це було пов'язане із зміною напрямку діяльності відомства після проголошення Української Народної Республіки III Універсалом Центральної Ради. Якщо секретарство міжнаціональних справ створювалося виключно для розв'язання національних проблем в межах України і в ньому діяли окремі відділи у справах польських, російських, єврейських, то у грудні до його завдань увійшли також зносини з представниками іноземних держав, державними утвореннями колишньої Російської імперії та захист прав українських підданих за кордоном й іноземців в Україні. Постанова була ухвалена 22 грудня 1917 р. Зазначимо, що серед вище перерахованих завдань утворюваного секретарства залишалася функція владнання національних непорозумінь у межах УНР [16, с. 62].

Документом про утворення Генерального секретарства міжнародних справ окремі підрозділи секретарства міжнаціональних, що відали польськими, єврейськими і великоруськими справами перетворювалися на відповідні секретарства. 22 грудня останнім було асигновано авансом по 10 тис. крб. на внутрішні потреби [16, с. 61, 62]. Таким чином, було офіційно зафіксовано та легалізовано фактично існуючі та працюючі з листопада три національні секретарства.

Висновки. Таким чином, Центральна Рада та Генеральний Секретаріат проводили послідовну національну політику. Було створене спеціальне секретарство, що опікувалося питаннями національних відносин в Україні. УЦР та її органи були доповнені представниками трьох найбільших за чисельністю національностей України, що мали представляти інтереси та захищати права своїх спільнот. В Україні, єдиний з учасниць З'їзду народів, був розроблений та ухвалений закон про національно-персональну автономію, про що йшлося в окремій постанові форуму. Зауважимо також, що своїм IV Універсалом (11 січня 1918 р.) УЦР підтвердила право народів на національно-персональну автономію.

Генеральне секретарство міжнаціональних справ проіснувало до 22 грудня 1917 р., коли постановою Секретаріату воно було переформовано на секретарство справ закордонних. Відтак, його діяльність офіційно тривала близько шести місяців. Протягом цього часу було закладено фундамент роботи зовнішньополітичного відомства, а також секретарства польських, єврейських і великоросійських справ. Головними заходами міжнаціонального секретарства стала підготовка та проведення З'їзду народів та розробка й підготовка до ухвалення закону про національно-персональну автономію.

Список використаних джерел та літератури

1. Верстюк В., Осташко Т. Діячі Української Центральної Ради. Біографічний довідник. К., 1998.
2. Гулянович Г. З'їзд народів Росії у Києві (вересень 1917 р.) // Український історичний журнал. 1994. № 6. С. 82–88.
3. Гусев В. Закон Центральної Ради «Про персональну-національну автономію»: передумови прийняття, історія, уроки // Наукові записки Ін-ту політ. та етно-нац. досліджень ім. І. Кусара. Курасівські читання – 2006. К., 2007. Вип. 34. С. 356–368.
4. Євтух В. Закон про національно-персональну автономію: проєкція на сучасність // Київська старовина. 2002. № 6 (348). С. 165–170.
5. Котюк В.О. Етнонаціональна політика Центральної Ради та Директорії Української Народної Республіки. Автореф. дис. ... к. і. н. Спец. 07.00.01 – історія України. Київський ун-т ім. Б. Грінченка. К., 2011.

6. Куцмані Б. «Перехресна історія» закону про національно-персональну автономію УНР; перетікання ідеї від австро-марксистів через єврейський Бунд до революційної України // *Революція, державність, нація: Україна на шляху самоствердження (1917–1921 рр.)*. Матеріали Міжнар. наук. конф. (м. Київ, 1-2 червня 2017 р.) / упоряд. В. Верстюк. Київ-Чернігів: Сіверський центр післядипломної освіти, 2017. С. 263-269.
7. Лазарович М. Етнополітика української влади доби національно-визвольних змагань 1917–1921 років: компаративний аналіз. Тернопіль: ТНЕУ, 2013.
8. Макаренко Т.П. Політика Української Центральної Ради щодо національних меншин (березень 1917 – квітень 1918 рр.). Автореф. дис. ... к. і. н. Спец. 07.00.01 – історія України. Східноукраїнський нац. ун-т ім. В. Даля. Луганськ, 2008.
9. Реєнт О.П., Андрусишин Б.І. З'їзд поневолених народів (8-15 вересня 1917 р.) / 21–28 вересня н. ст.). Історичні зошити. К.: 1 Інститут історії України НАН України, 1994.
10. Скальський В. Політичне життя польської громади під час Української революції (березень 1917 – квітень 1918 рр.) // *Український історичний збірник*. 2008. Вип. 11. С. 185–201.
11. Ставицька Н. Державна національно-культурна політика серед національних меншин в добу Української революції // *Наук. зап. / Ін-т політ. і етнонац. досліджень*. 1999. Вип. 9.
12. Устименко В. Формування правничої бази для регулювання міжетнічних відносин у період Української Центральної Ради // *Український історичний журнал*. 2012. № 1.
13. Чеботок Н.В. Державна етнонаціональна політика в Україні у 1917-1921 рр. Дис. ... к. юр. н. Спец. 12.00.01 – теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень. Нац. академія внутр. справ України. К., 2005.
14. Українська дипломатична енциклопедія. У 2-х т. / Редкол.: Л.В. Губерський (гол.) та ін. Т. 2. К.: Знання України, 2004.
15. Українська Центральна Рада. Документи і матеріали: у 2-х т. / Упорядн.: В.Ф. Верстюк (керівник), О.Д. Бойко, Ю.М. Гамрецький та ін. Ін-т іст. Укр. НАНУ. Т. 1. К.: Наукова думка, 1996.
16. Українська Центральна Рада. Документи і матеріали: у 2-х т. / Упорядн.: В.Ф. Верстюк (керівник), О.Д. Бойко, Ю.М. Гамрецький та ін. Ін-т іст. Укр. НАНУ. Т. 2. К.: Наукова думка, 1997.
17. Христюк П. Замітки і матеріали до історії української революції. 1917-1920 рр. Т. 1. Wien, 1921.
18. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (ЦДАВО України), ф. 1434, оп. 1, спр. 4.
19. ЦДАВО України, ф. 1748, оп. 1, спр. 1.
20. ЦДАВО України, ф. 1854, оп. 1, спр. 9.
21. ЦДАВО України, ф. 2592, оп. 1, спр. 12.
22. ЦДАВО України, ф. 2592, оп. 1, спр. 67.
23. ЦДАВО України, ф. 2592, оп. 4, спр. 2.
24. Щетітіна Т.О. Національні меншини України: створення та діяльність центральних органів виконавчої влади у добу Центральної Ради (1917-1918 рр.). Дис. ... к. і. н. Спец.: 07.00.01 – історія України. Вищий начальний заклад Укоопспілки «Полтавський ун-т економіки і торгівлі». Полтава, 2012.
25. Murata Y. Inverting National Hierarchy: Great-Russian Autonomy in Revolutionary Ukraine from Historical Perspective // *Часопис дослідження війн та революцій*. 2021. № 1. С. 80-124.

References

1. Verstiuk V., Ostashko T. Diiachi Ukrainskoi Tsentralnoi Rady. Biohrafichnyi dovidnyk. K., 1998. [Verstiuk, V., Ostashko, T. Figures of the Ukrainian Central Rada: A Biographical Reference Book. Kyiv, 1998.] [In Ukrainian]

2. Hulianovych H. Zizd narodiv Rosii u Kyievi (veresen 1917 r.) // Ukrainskyi istorychnyi zhurnal. 1994. № 6. S. 82–88. [Hulianovych, H. The Congress of the Peoples of Russia in Kyiv (September 1917). Ukrainian Historical Journal, 1994, No. 6, pp. 82–88.] [In Ukrainian]
3. Husiev V. Zakon Tsentralnoi Rady «Pro personalno-natsionalnu avtonomiiu»: peredumovy pryiniattia, istoriia, uroky // Naukovi zapysky In-tu polit. ta etno-nats. doslidzhen im. I. Kusara. Kurasivski chytannia – 2006. K., 2007. Vyp. 34. S. 356–368. [Husiev, V. The Law of the Central Rada «On National-Personal Autonomy»: Preconditions for Adoption, History, Lessons. Scientific Notes of the Institute of Political and Ethno-National Studies Named After I. Kuras. Kuras Readings – 2006. Kyiv, 2007, Issue 34, pp. 356–368.] [In Ukrainian]
4. Yevtukh V. Zakon pro natsionalno-personalnu avtonomiiu: proektsiia na suchasnist // Kyivska starovyna. 2002. № 6 (348). S. 165–170. [Yevtukh, V. The Law on National-Personal Autonomy: Projection onto Modernity. Kyivska Starovyna, 2002, No. 6 (348), pp. 165–170.] [In Ukrainian]
5. Kotiuk V.O. Etnonatsionalna polityka Tsentralnoi Rady ta Dyrektorii Ukrainskoi Narodnoi Respubliky. Avtoref. dys. k. i. n. Spets. 07.00.01 – istoriia Ukrainy. Kyivskyi un-t im. B. Hrinchenka. K., 2011. [Kotiuk, V.O. Ethno-National Policy of the Central Rada and the Directory of the Ukrainian People's Republic. Extended abstract of PhD thesis in History, Specialty 07.00.01 – History of Ukraine. Borys Hrinchenko Kyiv University. Kyiv, 2011.] [In Ukrainian]
6. Kutsmani B. «Perekhresna istoriia» zakonu pro natsionalno-personalnu avtonomiiu UNR; peretikannia idei vid avstro-marksystiv cherez yevreyskyi Bund do revoliutsiinoi Ukrainy // Revoliutsiia, derzhavnist, natsiia: Ukraina na shliakhu samostverdzhennia (1917–1921 rr.). Materialy Mizhnar. nauk. konf. (m. Kyiv, 1-2 chervnia 2017 r.) / uporiad. V. Verstiuk. Kyiv-Chernihiv: Siverskyi tsentr pisliadyplomnoi osvity, 2017. S. 263–269. [Kutsmani, B. «Cross-History» of the Law on National-Personal Autonomy of the UNR: The Transfer of the Idea from Austro-Marxists through the Jewish Bund to Revolutionary Ukraine. In: Revolution, Statehood, Nation: Ukraine on the Path to Self-Determination (1917–1921). Proceedings of the International Scientific Conference (Kyiv, June 1–2, 2017). Comp. by V. Verstiuk. Kyiv-Chernihiv: Siversky Center for Postgraduate Education, 2017, pp. 263–269.] [In Ukrainian]
7. Lazarovych M. Etnopolityka ukrainiskoi vlady doby natsionalno-vyzvolnykh zmahan 1917-1921 rokiv: komparatyvnyi analiz. Ternopil: TNEU, 2013. [Lazarovych, M. Ethnopolitics of the Ukrainian Government During the National Liberation Struggles of 1917–1921: A Comparative Analysis. Ternopil: TNEU, 2013.] [In Ukrainian]
8. Makarenko T.P. Polityka Ukrainiskoi Tsentralnoi Rady shchodo natsionalnykh menshyn (berezen 1917 – kviten 1918 rr.). Avtoref. dys. k. i. n. Spets. 07.00.01 – istoriia Ukrainy. Skhidnoukrainskyi nats. un-t im. V. Dalia. Luhansk, 2008. [Makarenko, T.P. The Policy of the Ukrainian Central Rada Toward National Minorities (March 1917 – April 1918). Extended abstract of PhD thesis in History, Specialty 07.00.01 – History of Ukraine. East Ukrainian National University Named After Volodymyr Dahl. Luhansk, 2008.] [In Ukrainian]
9. Reient O.P., Andrusyshyn B.I. Zizd ponevolenykh narodiv (8-15 veresnia 1917 r.) / 21–28 veresnia n. st.). Istorychni zoshyty. K.: 1 Instytut istorii Ukrainy NAN Ukrainy, 1994. [Reient, O.P., Andrusyshyn, B.I. Congress of the Subjugated Nations (September 8–15, 1917 / September 21–28, New Style). Historical Notebooks. Kyiv: Institute of History of Ukraine, NAS of Ukraine, 1994.] [In Ukrainian]
10. Skalskyi V. Politychne zhyttia polskoi hromady pid chas Ukrainiskoi revoliutsii (berezen 1917 – kviten 1918 rr.) // Ukrainskyi istorychnyi zbirnyk. 2008. Vyp. 11. S. 185–201. [Skalskyi, V. Political Life of the Polish Community During the Ukrainian Revolution (March 1917 – April 1918). Ukrainian Historical Collection, 2008, Issue 11, pp. 185–201.] [In Ukrainian]
11. Stavytska N. Derzhavna natsionalno-kulturna polityka sered natsionalnykh menshyn v dobu Ukrainiskoi revoliutsii // Nauk. zap. / In-t polit. i etnonats. doslidzhen. 1999. Vyp. 9. [Stavytska, N. State National-Cultural Policy Among National Minorities During the Ukrainian Revolution. Scientific Notes / Institute of Political and Ethno-National Studies, 1999, Issue 9.] [In Ukrainian]

12. Ustymenko V. Formuvannia pravnychoi bazy dlia rehuliuвання mizhetnichnykh vidnosyn u period Ukrainskoi Tsentralnoi Rady // Ukrainnyi istorychnyi zhurnal. 2012. № 1. [Ustymenko, V. Formation of the Legal Basis for Regulating Interethnic Relations During the Period of the Ukrainian Central Rada. Ukrainian Historical Journal, 2012, No. 1.] [In Ukrainian]
13. Chebotok N.V. Derzhavna etnonatsionalna polityka v Ukraini u 1917-1921 rr. Dys. k. yur. n. Spets. 12.00.01 – teoriia ta istoriia derzhavy i prava; istoriia politychnykh i pravovykh uchen. Nats. akademiia vnutr. sprav Ukrainy. K., 2005. [Chebotok, N.V. State Ethno-National Policy in Ukraine in 1917–1921. PhD dissertation in Law, Specialty 12.00.01 – Theory and History of State and Law; History of Political and Legal Thought. National Academy of Internal Affairs of Ukraine. Kyiv, 2005.] [In Ukrainian]
14. Ukrainska dyplomatychna entsyklopediia. U 2-kh t. / Redkol.: L.V. Huberskyi (hol.) ta in. T. 2. K.: Znannia Ukrainy, 2004. [Ukrainian Diplomatic Encyclopedia. In 2 volumes. Ed. by L.V. Huberskyi (chief editor) et al. Vol. 2. Kyiv: Znannia Ukrainy, 2004.] [In Ukrainian]
15. Ukrainska Tsentralna Rada. Dokumenty i materialy: u 2-kh t. / Uporiadn.: V.F. Verstiuk (kerivnyk), O.D. Boiko, Yu.M. Hamretskyi ta in. In-t ist. Ukr. NANU. T. 1. K.: Naukova dumka, 1996. [Ukrainian Central Rada: Documents and Materials. In 2 volumes. Comp. by V.F. Verstiuk (editor-in-chief), O.D. Boiko, Yu.M. Hamretskyi et al. Institute of History of Ukraine, NAS of Ukraine. Vol. 1. Kyiv: Naukova Dumka, 1996.] [In Ukrainian]
16. Ukrainska Tsentralna Rada. Dokumenty i materialy: u 2-kh t. / Uporiadn.: V.F. Verstiuk (kerivnyk), O.D. Boiko, Yu.M. Hamretskyi ta in. In-t ist. Ukr. NANU. T. 2. K.: Naukova dumka, 1997. [Ukrainian Central Rada: Documents and Materials. In 2 volumes. Comp. by V.F. Verstiuk (editor-in-chief), O.D. Boiko, Yu.M. Hamretskyi et al. Institute of History of Ukraine, NAS of Ukraine. Vol. 2. Kyiv: Naukova Dumka, 1997.] [In Ukrainian]
17. Khrystiuk P. Zamitky i materialy do istorii ukrainskoi revoliutsii. 1917-1920 rr. T. 1. Wien, 1921. [Khrystiuk, P. Notes and Materials on the History of the Ukrainian Revolution. 1917–1920. Vol. 1. Vienna, 1921.] [In Ukrainian]
18. Tsentralnyi derzhavnyi arkhiv vyshchykh orhaniv vlady ta upravlinnia Ukrainy (TsDAVO Ukrainy), f. 1434, op. 1, spr. 4. [Central State Archive of Supreme Bodies of Power and Government of Ukraine (CSASBPGU), fond 1434, inventory 1, case 4.] [In Ukrainian]
19. TsDAVO Ukrainy, f. 1748, op. 1, spr. 1. [CSASBPGU, fond 1748, inventory 1, case 1.] [In Ukrainian]
20. TsDAVO Ukrainy, f. 1854, op. 1, spr. 9. [CSASBPGU, fond 1854, inventory 1, case 9] [In Ukrainian]
21. TsDAVO Ukrainy, f. 2592, op. 1, spr. 12. [CSASBPGU, fond 2592, inventory 1, case 12.] [In Ukrainian]
22. TsDAVO Ukrainy, f. 2592, op. 1, spr. 67. [CSASBPGU, fond 2592, inventory 1, case 67.] [In Ukrainian]
23. TsDAVO Ukrainy, f. 2592, op. 4, spr. 2. [CSASBPGU, fond 2592, inventory 4, case 2.] [In Ukrainian]
24. Shchetitina T.O. Natsionalni menshyny Ukrainy: stvorennia ta diialnist tsentralnykh orhaniv vykonavchoi vlady u dobu Tsentralnoi Rady (1917-1918 rr.). Dys.... k. i. n. Spets.: 07.00.01 – istoriia Ukrainy. Vyshchyi nachalny zaklad Ukoopspilky «Poltavskiy un-t ekonomiky i torhivli». Poltava, 2012. [Shchetitina, T.O. National Minorities of Ukraine: Establishment and Activities of Central Executive Authorities During the Central Rada Period (1917–1918). PhD dissertation in History, Specialty 07.00.01 – History of Ukraine. Higher Educational Institution of the Ukrainian Cooperative Union "Poltava University of Economics and Trade". Poltava, 2012.] [In Ukrainian]
25. Murata Y. Inverting National Hierarchy: Great-Russian Autonomy in Revolutionary Ukraine from Historical Perspective // Chasopys doslidzhennia viin ta revoliutsii. 2021. № 1. S. 80-124. [Murata, Y. Inverting National Hierarchy: Great-Russian Autonomy in Revolutionary Ukraine from a Historical Perspective. Journal of War and Revolution Studies, 2021, No. 1, pp. 80–124.] [In Ukrainian]

Олександр ПИЛИПЕНКО,
доктор історичних наук, професор, професор
кафедри гуманітарних дисциплін, Національний університет
харчових технологій (Україна, Київ)
ORCID ID: 0000-0002-6096-9433
pylypenko08@ukr.net

АКТУАЛЬНІСТЬ ПОЛІТИЧНИХ ТА ФІЛОСОФСЬКИХ ІДЕЙ Т. Г. ШЕВЧЕНКА ДЛЯ СУЧАСНОЇ УКРАЇНИ

DOI: 10.5281/zenodo.17061593

У статті досліджено політичні та філософські ідеї Тараса Григоровича Шевченка, які залишаються надзвичайно актуальними для сучасної України, особливо в умовах війни, кризи національної ідентичності та боротьби за державність. Проаналізовано еволюцію світогляду поета, зокрема його бачення справедливого державного устрою, ролі громадян у творенні майбутнього республіки, а також його рішуче несприйняття кріпосного права, імперського гноблення та соціальної несправедливості. Особливу увагу приділено гуманістичному підходу Шевченка, його філософському осмисленню боротьби між Добром і Злом, свободи людини, рівності, гідності та духовної самореалізації особистості.

У центрі філософських роздумів Шевченка перебуває людина – носій високих моральних ідеалів і національної гідності. Поєднуючи елементи матеріалізму та ідеалізму, поет одночасно звертається до Бога й піддає релігію критичному аналізу як інструмент соціального контролю. У його творах закладено глибоку історіософську рефлексію над долею українського народу, що надає його ідеям особливої цінності для сучасного державотворення.

У статті також підкреслено роль Шевченка як культурного та філософського феномена, який об'єднав літературну майстерність із глибоким філософським змістом.

Автор обґрунтовує тезу, що Шевченкова творчість – це не лише літературна спадщина, а й повноцінне філософське джерело, що продовжує формувати національну свідомість, зміцнювати патріотичні настрої й надихати на опір у боротьбі за свободу. Ідеї поета становлять важливий ресурс у формуванні ціннісних орієнтирів сучасного українського суспільства та слугують моральним дороговказом у протистоянні російській агресії, у відстоюванні незалежності та людської гідності..

Ключові слова: філософські, політичні погляди, українська національна ідея, поезія Т.Г. Шевченка, політичний устрій.

Oleksandr PYLYPENKO,
doctor of historical sciences, professor,
Department of Humanities of the National University
of food technologies (Ukraine, Kyiv).,
ORCID ID: 0000-0002-6096-9433
pylypenko08@ukr.net

THE REVELANCE OF THE POLITICAL AND PHILOSOPHICAL IDEAS OF T. G. SHEVCHENKO TO MODERN UKRAINE

The article explores the political and philosophical ideas of Taras Hryhorovych Shevchenko, which remain profoundly relevant to contemporary Ukraine – especially in the context of war, the crisis of national identity, and the ongoing struggle for statehood. It examines the evolution of the poet's worldview, particularly his vision of a just political system, the role of

citizens in shaping the future of the republic, and his staunch rejection of serfdom, imperial oppression, and social injustice. Special attention is given to Shevchenko's humanistic approach, his philosophical reflection on the struggle between Good and Evil, human freedom, equality, dignity, and personal spiritual self-realization.

At the core of Shevchenko's philosophical thought is the individual – a bearer of high moral ideals and national dignity. Combining elements of materialism and idealism, the poet simultaneously appeals to God while critically analyzing religion as a tool of social control. His works are imbued with a deep historiosophical reflection on the fate of the Ukrainian people, which lends his ideas exceptional significance for modern state-building.

The article also emphasizes Shevchenko's role as a cultural and philosophical phenomenon who fused literary mastery with profound philosophical content.

The author argues that Shevchenko's work is not only a literary legacy but also a fully-fledged philosophical source that continues to shape national consciousness, strengthen patriotic sentiments, and inspire resistance in the struggle for freedom. The poet's ideas serve as an important resource for defining the value system of modern Ukrainian society and as a moral compass in confronting Russian aggression, defending independence, and upholding human dignity..

Keywords: *philosophical, political views, Ukrainian national idea, poetry of T.H. Shevchenko, political system.*

Постановка проблеми. Українська філософія є органічною складовою загальноєвропейського філософського процесу. Вона виражає, консолідує та виводить на рівень усвідомлення важливі риси національного характеру й світосприйняття українців. У XIX ст. в Україні філософія національної ідеї представлена в історіософських, соціально-філософських і націософських поглядах широкого кола діячів українського відродження – митців, мислителів, літераторів та ін. Усвідомлення національної ідентичності та особливостей народу було головною суспільно-світоглядною проблемою філософії Т.Г. Шевченка. Відбувалось це, в першу чергу, шляхом філософського осмислення національної ідеї. Загалом цей процес відбувався як складова частина загальнослов'янського, і, навіть, всеєвропейського руху, спрямованого на пізнання минулого з метою досягнення сутності й сенсу існування свого народу, усвідомлення «самості» етносу.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Дослідженням даної проблематики займалися вітчизняні вчені Дзюба І., Бутич М., Глизь І., Франко О., Кониський О., Степовик Д., Ткачук О., Холоша Т., Горський В., Тараненко О.Г., Кравець В., Бандура О., Сімон Ю. та ін. У працях вказаних вчених вивчалася творчість Тараса Шевченка, філософське осмислення ним української національної ідеї та основні філософські та політичні ідеї Т.Г. Шевченка

Метою статті є вивчення філософських та політичних поглядів Т.Г. Шевченка є одним з основних завдань для істориків філософії. Його вирішення вимагає мудрої вираженості вченого. Філософія Т.Г. Шевченка невичерпна. Оскільки Шевченко насамперед був поетом, то і дослідження філософської приналежності поета проводилось через аналіз його творчості.

Виклад основного матеріалу дослідження. Нові, прийдешні покоління знаходитимуть у ній синтез народного і вселюдського досвіду, як ми знаходимо в книгах древніх. Ця особливість визначається домінантою етико-морального спрямування. Український народ створює філософію, у центрі якої є людина з її внутрішнім світом, який перебуває в органічній єдності з умовами її самореалізації. Це не просто людина, а передусім людина Землі, яка критерієм істини має свою власну діяльність, розглядає своє буття через єдність чуттєвого і раціонального. Українська філософія – це оригінальна система, в основі якої постає філософський дух українського народу як органічна єдність віри, надії і любові у вічному прагненні до втілення їх у свободі. Аналіз розвитку філософії України XX ст. – одне з основних завдань для майбутніх істориків філософії. Його вирішення вимагає мудрої вираженості і певного часу. Однак уже сьогодні можна із впевненістю сказати, що філософія в Україні жила і буде жити. Розробку філософії української національної ідеї започатковують

в Україні члени Кирило-Мефодіївського братства – таємної політичної організації, заснованої в Києві, яка існувала впродовж грудня 1845 – березня 1847 р. Основними його представниками були В. Білозерський, М. Гулак, М. Костомаров, П. Куліш, О. Навроцький, Т. Шевченко та ін. Тарас Шевченко справив великий вплив на політичні погляди членів Кирило-Мефодіївського братства. У його творах немає цілісної політичної концепції щодо окремих проблем державності, соціально-політичних відносин, суспільного ладу тощо.

Політичний світогляд Т.Г. Шевченка у своєму розвитку пройшов кілька етапів. Перший етап позначається романтизмом та певною ідеалізацією козацького минулого. Але вже й тоді він намагається з'ясувати причини тяжкого становища українського народу. В поемі «Гайдамаки» серед таких причин він називав, зокрема, внутрішній розбрат і чвари. У другий, найплідніший період творчості, який тривав з часу повернення в Україну після звільнення з кріпацтва й до розгрому Кирило-Мефодіївського братства, Т. Шевченко пристрасно працює над проблемою відсутності єдності українського народу [9, с. 264]. Він різко засуджує не тільки самодержавство, а й класове розшарування всередині самого українського народу. Значне місце в політичних поезіях Т.Г. Шевченка посідає проблема боротьби народів за національне визволення. Сутність колонізаторської політики царизму глибоко ним розкрита, зокрема, в поемі «Кавказ». У цьому творі симпатії поета однозначно на боці поневолених кавказьких народів. Різко засуджуючи самодержавство, кріпаччину, соціальне розшарування, колонізаторство, Т.Г. Шевченко мріяв про утвердження соціальної рівності й політичної свободи:

*Ви любите на братові
Шкуру, а не душу!
Та й лупите по закону
Дочці на козушок,
Байстрюкові на придане,
Жінці на патинки.
Собі ж на те, що не знають
Ні діти, ні жінка!
[«Кавказ», 13, с. 346].*

Віддаючи перевагу буржуазній республіці перед самодержавством, він, однак, не розглядав її як ідеальний суспільний лад, бо і в ній є соціальна нерівність і насильство. Політичним ідеалом Т.Г. Шевченка була демократична республіка – суспільство із самоврядуванням народу, колегіальною формою реалізації влади як гарантією від її сваволі. Вирішальна роль у такому суспільстві мала належати трудівникам, що працюють на своїй землі. Т.Г. Шевченко не тільки різко засуджував кріпаччину, самодержавство, а й закликав народні маси до його повалення насильницьким, революційним шляхом:

*Борітеся - поборете,
Вам Бог помагає!
За вас правда, за вас слава
І воля святая!
[«Кавказ», 13, с.347].*

Він виступав як послідовний революційний демократ, творчість якого справила величезний вплив на боротьбу українського народу за своє соціальне й національне визволення. Не останню роль творчість Т.Г. Шевченка та інших революціонерів-демократів відіграла у скасуванні в Російській імперії 1861 р. кріпосного права. До найвидатніших постатей романтичного періоду осмислення української ідеї належить Т.Г. Шевченко. Його творчість справедливо вважається проголошенням літературної й інтелектуальної

незалежності українців. Поет твердо відстоював ідею самостійності України, єдності всіх її земель наперекір історичним обставинам.

У творах поета виокремлюється ідея глибинної спорідненості людини з природою (у його творах людина і природа існують синхронно, людина вкорінена в природу, а природа є одухотвореною, напр., у «Думці» («Рече та стогне Дніпр широкий...»)); ідея народу як творця своєї історії й життєвої долі (ніхто не може вирішувати його долі, він – єдина рушійна сила власної історії, напр., «Заповіт», «Кавказ» та ін.); ідея віри в справедливого Бога (у поезіях чітко розрізняється Бог, т. зв., релігійний, і справжній Бог – гарант здійснення вищої справедливості, напр., «Подражаніє 11 псалму», «Ісаїя. Глава 35» та ін.); ідея народної революції (наприклад, «Заповіт», «Гайдамаки») [9, с. 265].

Розглядаючи особистісні проблеми та прагнення людини, Шевченко змальовував їх в обставинах кріпосницького ладу та монархічної влади. У творах, що надихали кирило-мефодіївців та їх послідовників, поет закликав до знищення цих ганебних явищ, акцентуючи на самовизначенні й визволенні, як соціальному, так і національному: «...вставайте, кайдани порвіте і вражою злою кров'ю волю окропіте!» [12].

Характерною ознакою політико-правових поглядів Т.Г. Шевченка є глибоке несприйняття, засудження самодержавства. Для нього немає «добрих» царів. У поемі «Сон», яку сам поет назвав комедією, він із нищівним сарказмом розвінчує образ царя як помазаника божого на землі, у творі «Юродивий» називає його верховодою зграї насильників і кровожерних поміщиків-нелюдів. За умов жорстокої реакції Т.Г. Шевченко сміливо поставив питання про скасування влади. В історії експлуататорських держав він бачив сатрапів, тиранів-царів, цезарів, імператорів, які правила, спираючись на церкву, що освячувала свавілля й насильство над людиною.

У творі «Царі» поет розкриває й рішуче засуджує злочинну сваволю самовладців-деспотів. Феодально-самодержавна Росія змальовується в творах Т.Г. Шевченка поділеною на два соціальні полюси: визискуване селянство й визискувачі-поміщики з царями на чолі. Ненависть і рішуче політичне неприйняття в Т. Г. Шевченка було не лише до російського царизму, а й до українських експлуататорів. Поряд із різко критичним ставленням Т.Г. Шевченка до абсолютної монархії він не абсолютизує й буржуазно-республіканський лад, кваліфікує його як далекий від інтересів трудящого люду, кріпаків-трудівників, того стану, з якого вийшов сам. У своїх творах він докоряв французьким енциклопедистам 18 ст., які проголосили гасло «Свобода, рівність і братерство», в тому, що вони почали та не закінчили ліквідацію престолів і корон [1].

Світле майбутнє України поет, якого сучасники назвали «пророком», пов'язував не з буржуазно-правовим ладом, а з самоуправлінням народу, з громадською, колегіальною формою реалізації влади як гарантією від свавілля властителів. В основу самоуправління народу він поклав суспільну власність і, насамперед, власність на землю. Його ідеалом була трудова демократична республіка. Для Т.Г. Шевченка ідеалом є свобода людини, суспільства, держави. Говорячи про політичний ідеал Т.Г. Шевченка, слід підкреслити його увагу до сили закону. «Праведний» закон уже за своєю суттю збігається з традиційними поняттями правда, воля, справедливість. Говорячи про ці погляди Т.Г. Шевченка та інших демократів, слід мати на увазі одну характерну особливість тогочасного суспільного розвитку. Перехід від феодально-кріпосницьких основ економічного життя до буржуазних пов'язаний зі зміною форм власності, а відповідно й мотивації праці, себто відмову від позаекономічного примусу й впровадження натомість економічного стимулу. Рабовласницька й феодально-кріпосницька форми виробництва базувалися на позаекономічному примусі, тоді як буржуазний лад мав і має економічні методи залучення до праці, а отже – право приватної власності.

Т.Г. Шевченко, як ніхто інший, дав глибоку й нищівну критику російського законодавства, організації суду та судочинства, першим в історії революційної думки в Україні показав злочинну суть тодішніх законодавчих актів, висловив рішучий протест проти царських законів та юридичного їх трактування як способу пригнічення трудової людини. Т.Г. Шевченко чітко показав, що закон, прийнятий владою, не можна сприймати як справедливий,

тому що він не відповідає людським цінностям. Для Т.Г. Шевченка соціально справедливим є рівномірний розподіл землі між членами суспільства, ліквідація станового поділу громадян, уведення юридичної рівності, обов'язкова праця всіх членів суспільства, усунення експлуатації. У творах Т.Г. Шевченка поряд з антикріпосницькими, антицарськими ідеями червоною ниткою проходить думка про самостійність України. Уся його творчість проіннята безмежною любов'ю до України, її народу. У вірші «Чи ми ще зійдемося знову?», написаному в заслання, він закликав своїх співвітчизників любити свою Україну і молити за неї господа[6]. Отже, у творчості Т.Г. Шевченка, в його політичних поглядах поєднувались ідеї революційності, демократизму і самостійності України. Його творчість справила великий вплив на розвиток визвольних ідей, національної самосвідомості українського народу, на формування української інтелігенції, здатної до боротьби за ідеали соціальної і національної свободи.

Зазначимо деякі найбільш характерні риси образу України, що вимальовуються в поезії Т.Г. Шевченка і які зумовлюють той фундаментальний прообраз, до якого зверталася філософська думка, здійснюючи теоретичне осмислення української ідеї за часів Шевченка. Гострий біль за минуле рідного краю переповнює поезію Шевченка. «Мій краю прекрасний, розкішний, багатий! Хто тебе не мучив? Якби розказати про якого-небудь одного магната історію-правду, то перелякати саме б пекло можна». Відчуття злої долі, що нависла над Україною, – одна з провідних тем творчості Шевченка. Вона, з одного боку, є результатом дії зовнішніх ворогів, а з іншого – фальшивих і злих синів власної країни. У щойно згаданому творі поет доходить гіркої висновку, що коріння зла лежить всередині – воно у втраті національної пам'яті й національної гідності.

Отже, і в минулому, і в сучасній Україні поет не бачить «золотого віку». Але образ «золотого віку», ідеального світу не зникає остаточно з поля зору історіософського бачення поета. Він переноситься в жадане майбутнє, з яким пов'язано центральний предмет Шевченкової поезії. Поет свідомо осмислює себе у функції пророка, який творить картину прийдешнього золотого віку порятунку як проєкт українського майбутнього. Саме в цій функції поета-пророка й сприйняла Шевченка українська суспільна думка. Єдність і відсутність диференціації в ідеальній спільноті втілюється в образі нації як одного дому. Ідеальна спільність виростає зсередини, вона не може ствердитися шляхом запозичень «з чужого поля»:

*«У чужому краю
Не шукайте, не питайте
Того, що немає
І на небі, а не тільки
На чужому полі.
В своїй хаті своя й правда,
І сила, і воля» [14, с. 45].*

Лише шляхом внутрішнього преображення, яке дасть простір для розквіту ідеальних сил, закладених у глибинах українського світу, можливе досягнення жаданого майбуття. Ідеальний омріяний стан, що визріває в серці України, – це грізна суспільна сила, здатна привести до кривавої розправи. Передчуттям цієї розправи сповнено кілька поезій Шевченка, починаючи від «Гайдамаків», «Заповіту» й аж до написаного 1860 р. «Світе ясний! Світе тихий!», що завершується картиною нищення існуючого ладу.

І все ж ці й подібні їм місця з поетичного доробку Т. Шевченка не дають підстав вважати, що він вбачав у революції шлях до перебудови суспільства на нових засадах. Це – світ, звільнений від сил зла, що визначили конфлікт з ідеальним началом у дотеперішній історії. Головні ознаки його – звільнення від закріпачення людини людиною, від національної і політичної залежності. Образ ідеалу малоється Шевченкові як стан, де пануватиме братерське ставлення вільної людини до людини. На противагу суспільству, де люди

розділені з огляду на суспільний статус, багатства, ранги, привілеї, де панує фальшива наука і фальшива філософія, що обґрунтовує цей ненормальний стан речей, він закликав до звільнення та об'єднання. Шевченко щиро вірить у «силу і дух живий», в те, що ріки крові перестануть текти, коли всі помоляться одному Богові. Разом з тим образ Бога в поезії Шевченка зберігає сліди ставлення, характерного для селянства його часів. Це не всевладний Господар, відносно якого всі люди – раби Господні. Якщо Бог є, то люди повинні бути рівні з ним як вільні істоти [6]. Поет сформулював свою концепцію гуманізму: це активне людинолюбство, це заперечення зла у світі, перебудова світу на засадах християнської любові, віри, надії [8, с. 397]. Після Г. Сковороди вперше з новою силою зазвучала філософія українського духу у творчості Великого Українця, Генія і Пророка Т.Г. Шевченка. Ця філософія глибоко індивідуальна, особиста і, разом з тим, ґрунтувалась на національній ідеї українського народу, його ментальності.

У філософії Шевченка – відображення щирої і беззахисної у своїй відкритості душі мислителя, розвитку відтвореного розуму, інтелекту, що простежує життя людське у все об'ємності: і в конкретній долі сестри-кріпачки, і в історичній долі цілих народів. Улюблений герой Шевченкових поезій і картин – лицар народний, повстанець-гайдамака, козак-запорожець, що виступає оборонцем рідного краю, носієм народної правди і честі. Гнів мислителя спрямований передовсім проти різних утискувачів, прийшлих і доморощених. Філософський подвиг Т. Шевченка, вся вибухова сила його творчості полягає в тому, що він зумів серед мертвої тиші, яка покірливо мовчала задихом страху, ненависті, підозри, загальної заціпенілості, посіяти надію. Життя цієї надії починається з оспівування свободи. Шевченко показує, що нездоланність людського духу виявляється і в тому, що безстрашних співців свободи народжують найпохмуріші часи, бунтівний голос покривджених соціальних низів. Вінець Шевченкової творчості – це спів свободі, уславлення свободи, цієї першої й неодмінної передумови людського поступу, добробуту й щастя. До найволелюбніших книг усіх часів належить «Кобзар», він наскрізь просякнутий прагненням свободи, передчуттям її неминучості. Шевченківська творчість пронизана вірою в незнищенність людини, вірою в те, що людина ніколи не змириться з безправством і рабство ніколи не визнає за норму існування.

Філософський характер творчості Т.Г. Шевченка відображає її народність, коли кожне явище життя розглядається мовби очима народу, з позицій народу, кожна подія минувшини чи сьогодення вимірюється мірою народної моралі, чистотою й цнотливістю душі трудової людини. Завдяки народності виявляє себе оригінальність шевченківського бачення світу, інтенсивність його світосприймання [11]. Для філософії Т. Шевченка характерне нове, мистецько-поетичне розуміння співвідношення стихійного і закономірного. Так, поезія Т.Г. Шевченка багато в чому зобов'язана фольклорній стихії, в якій синтезувались в єдине ціле безпосередні враження життя і символіка народної пісні, буйна уява народної міфології і надбання світової культури, скарби знань, що відкрились художникові-професіоналові.

Шевченкова філософія багата емоційною наснагою образів, широтою і діяльністю асоціативного мислення. В ній крізь людський біль, крізь індивідуальне раз у раз проступає вселюдське: біблійна далеч історії тут мудро перегукується із сьогоденням, досвід минувшини – з сучасним життям і прагненням народів світу. У цьому розумінні філософія Т. Г. Шевченка невичерпна. Нові, прийдешні покоління знаходять у ній синтез народного і вселюдського досвіду, як ми знаходимо його в книгах древніх, що вік їхній вимірюється тисячоліттями [10].

Філософія українського духу у творчості Т.Г. Шевченка глибоко індивідуальна, особиста і, разом з тим, ґрунтується на національній ідеї українського народу, його ментальності. Ця філософія виростає насамперед з конкретно-узагальненого ставлення до любові, надії і віри. Саме з любові до України виникає шевченківська філософія пробудження людської гідності, смутку-жалю знівченого життя, сили протесту і бунтарства. Т.Г. Шевченко, як ніхто інший, влучно та переконливо репрезентував ідею соборності України,

єдності усіх її земель всупереч історичній долі, що роз'єднала різні частини колись єдиного краю, розкидавши їх по різних державах. Вчені виділяють наступні філософські ідеї поета:

➤ ідея глибинної спорідненості людини із природою: у творах поета людина і природа живуть єдиним диханням та єдиними почуттями; людина вкорінена в природу, а природа, своєю чергою, є не мертвою, а одухотвореною. Ідея народу як єдиного суверенна своєї історії та своєї життєвої долі: ніхто не може вирішувати його долі, він є єдина животворча сила історії;

➤ ідея віри у справедливого Бога, як гаранта здійснення вищої справедливості [12].

У творах Шевченка досить виразно проведена думка про важливу роль у суспільному житті та історії прогресу знань, науки, освіти. Світоглядні ідеї, втілені у творчості Шевченка, суттєвим чином визначають характер підходу до осмислення сутності людини та світу, обґрунтування етичного ідеалу, розроблення філософії української національної ідеї, питань естетики та ін., репрезентовані у філософській культурі України з середини ХІХ ст. Попри неоднозначність інтерпретацій багатоманітного образного світу Шевченка представниками різних ідейних течій, жодну з останніх не обминув вплив його творчості. Особливістю світорозуміння Шевченка є притаманний його життєвій позиції "антропоцентризм". У центрі світу, змалюваного Шевченком, перебуває не абстрактна людина, а він сам у співвіднесенні з світом його народу. Усе, про що б ішлося у творах Шевченка, осяяне особистим ставленням автора і є результатом відображення побаченого, осмисленого й пережитого крізь призму його особистого етичного ідеалу. Панетизм, характерний для життєвої позиції й творчості Шевченка, погляд на людину та її світ через призму глобального конфлікту Добра і Зла позначені в його творчості гострим відчуттям дисгармонії, що панує у світі, в якому живе митець.

Відтак глобальний трагізм є ще однією рисою, характерною для світовідчуття Шевченка. Трагедія сприймається ним як власна доля, зумовлена не лише обставинами особистого життя, а й прийняттям на себе трагедії буття рідного народу, України, що утворює центр, навколо якого будується світорозуміння Шевченка. Його творчість передає біль мільйонів розчавлених історією, їхню гостру ненависть, любов і надію. Сказане увиразнює значення творчості Шевченка в історії філософської думки України. Він – не філософ і не намагається у своїх творах дати однозначну відповідь на смислові та життєві питання людини. Він – не резонер, яким часто змальовують його численні інтерпретатори, що вишукують у його творах однозначну відповідь на питання, які повинен розв'язувати політик, історик, філософ. Шевченко – поет, геніальність якого полягає в тому, щоб дослухатися серця руху глибинних течій, прихованих за зовнішнім плином буття, течій, що не вкладаються в жодну логічну схему й можуть бути лише відчутими. Але це відчуття має суттєве значення, зумовлюючи напрям і глибини власне філософського осягнення дійсності. Творчість Шевченка та його світоглядні ідеї мали визначальний вплив на подальший розвиток української культури. Водночас традиція філософського шевченкознавства посідає вагомe місце в історії української філософської думки.

Після Г. Сковороди вперше з новою силою зазвучала філософія українського духу у творчості Т.Г. Шевченка. Ця філософія глибоко індивідуальна, особиста і, разом з тим, ґрунтувалась на національній ідеї українського народу, його ментальності. Філософія Т.Г. Шевченка виростає насамперед з конкретно-узагальненого ставлення до любові, надії і віри. Саме з любові до України виникає шевченківська філософія пробудження людської гідності, сили протесту і бунтарства. Гнів мислителя спрямований передовсім проти різних утискувачів, прийшлих і доморощених. Життя цієї надії починається з оспівування свободи. Шевченко показує, що нездоланність людського духу виявляється і в тому, що безстрашних співців свободи народжують найскладніші часи, бунтівний голос покривджених соціальних низів. Вінець Шевченкової творчості – уславлення свободи, першої й неодмінної передумови людського поступу, добробуту й щастя. До найволелюбніших книг належить «Кобзар».

Поезія Т.Г. Шевченка багато чим зобов'язана фольклорній стихії, в якій синтезувались в єдине ціле безпосередні враження життя і символіка народної пісні, буйна уява народної

міфології і надбання світової культури. В ній крізь людський біль, крізь індивідуальне раз у раз проступає вселюдське, досвід минувшини мудро перегукується із сьогоденням, із сучасним життям. Християнський світогляд Шевченка був і залишається однією з найбільших контраверсій у шевченкознавстві. Не тільки змістом, але й ритмікою, особливим молитовним настроєм, ніжним звертанням, проханням, щедрим, але делікатним і щиро українізованим використанням церковнослов'янizmів – це православне прославлення Марії, справжня молитва великої поетичної сили. На відміну від переважної більшості людей, які у своїх молитвах просять про індивідуальну допомогу, національний поет-християнин молиться до Богородиці за свій народ, за все людство. Олександр Кониський відзначав, що Шевченко «зі своєї природи був людиною високо ввічливою і доброю» [10, с. 488]. Великого значення набуває у наш час питання міжцерковних взаємин. Тоді, як і тепер, Російська Православна Церква вважала себе «найсвятішою» і не соромилася в паплюженні інших церков і віросповідань. Чудово розумів деструктивну роль російського православ'я у Християнському світі й Шевченко. Біблійна тематика посідає дуже помітне місце в літературній і мистецькій творчості Шевченка [5, с. 8-9]. Хотілося б наголосити на ретельному причитанні й інтерпретації Шевченком книг Старого Заповіту. Ці прочитання є глибокі, повні символів і звернені у майбуття [8, с. 6].

Висновки. Політичним ідеалом Т.Г. Шевченка була демократична республіка, суспільство із самоврядуванням народу, колегіальною формою реалізації влади як гарантією від її сваволі. Вирішальна роль у такому суспільстві мала належати трудівникам, що працюють на своїй землі. Т.Г. Шевченко не тільки різко засуджував кріпацчину, самодержавство, а й закликав народні маси до його повалення насильницьким, революційним шляхом: «...вставайте, кайдани порвіть вражою злою кров'ю волю окропите!». Він виступав як послідовний революційний демократ, творчість якого справила величезний вплив на боротьбу українського народу за своє соціальне й національне визволення.

Не останню роль творчість Т.Г. Шевченка та інших революціонерів-демократів відіграла у скасуванні в Росії 1861 р. кріпосного права. Кріпацтво і самодержавство він вважав основною причиною соціальних і економічних проблем у Російській Імперії. Протягом усього свого життя він був непримиримим противником царського режиму, національного і соціального гноблення, рішуче відстоював почуття людської гідності, боровся за національну свободу. Поет високо цінував волелюбний дух українського народу, уособленням якого вважав Запорізьку січ. Ідея свободи – центральна в його творчості. Оригінальні погляди Шевченка, що стосується проблем соціального прогресу, пов'язаного з прогресом техніки, промисловості.

Філософські погляди поета дуже різноманітні. В центрі його уваги перебуває людина, її багатий духовний світ, її свобода, щастя, доля. Елементи матеріалізму переплітаються з ідеалізмом, звернення до Бога – з критикою релігії. Шевченко відіграв велику роль у розвитку української літератури і мистецтва, в поширенні революційно-демократичної ідеології в Україні. Творчість Шевченка є важливим внеском у розвиток української національної самосвідомості, що мав істотний вплив на зміст філософської думки XIX ст. Його ідеї є актуальними і в наші дні, коли Україна бореться за збереження нашої держави і нації.

Список використаних джерел та літератури

1. Дзюба І. Тарас Шевченко. Життя і творчість. Київ: Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2008. 716 с.
2. Кирило-Мефодіївське товариство: У 3 т. Т.3. Джерела з історії суспільно-політичного руху на Україні у XIX – на початку XX ст. / Упорядн.: М.І. Бутич, І.І. Глизь, О.О. Франко. Київ: Наукова думка, 1990. 415 с.
3. Кониський О.Я. Тарас Шевченко-Грушівський: Хроніка його життя / Упор. В.Л. Смілянська. К.: Дніпро, 1991. 702 с.
4. Митрополит Іларіон. Релігійність Тараса Шевченка : іст. монографія. Вінніпег : [б. в.], 1964. 280 с.

5. Протоіерей, д-р Іван Стус. Релігійні мотиви у творчості Тараса Шевченка. Едмонтон, Альберта, 1989. С. 14 URL: <file:///C:/Users/user/Downloads/osoblyvosti-hrystyyanskoho-svitohlyadu-shevchenka.pdf> (дата звернення: 09.06.2025).
6. Політичні погляди Т. Г. Шевченка. URL: <http://politics.ellib.org.ua/pages-1843.html> (дата звернення: 09.06.2025).
7. Степовик Д. Особливості християнського світогляду Т. Шевченка // Патріярхат. 21 травня 2019 р. С. 6. URL: <https://studfile.net/preview/7855537/page/6/> (дата звернення: 09.06.2025).
8. Ткачук, О. Філософія та етика Тараса Шевченка в літературно-критичному дискурсі Володимира Винниченка // Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Сер. Літературознавство : присвяч. 200-річному ювілею від дня народж. Т. Шевченка / редкол.: М. П. Ткачук, Р. Т. Гром'як, Т. П. Вільчинська [та ін.] ; [за ред. М. П. Ткачука]. Тернопіль : ТНПУ, 2014. Вип. 40. С. 394–398.
9. Холоша Т. Філософське осмислення національної ідеї в творчості Тараса Шевченка. URL: http://dspace.tnpu.edu.ua/bitstream/123456789/19880/1/40_KhOLOShA.pdf (дата звернення: 09.06.2025).
10. Філософська думка в Україні. Біобібліографічний словник. К., 2002. С. 218-219. URL: <http://litopys> (дата звернення: 09.06.2025).
11. Філософсько-політичні ідеї у світогляді Т.Г. Шевченка. URL: <https://filosofsko-politichni-idei-u-svitogljadi-t-g-shevchenka/> (дата звернення: 09.06.2025).
12. Філософські ідеї українського духу у творчості Т.Г. Шевченка. Бібліотека Українська література. URL: <http://kimo.univ.kiev.ua/Phil/30.htm> (дата звернення: 09.06.2025).
13. Шевченко Т. Г. Зібрання творів у 6-ти томах. Київ: Наукова думка, 2003. Т. 1 : Поезія 1837–1847 рр. 779 с.
14. Шевченко Т. Г. Зібрання творів у 6-ти томах. Київ: Наукова думка, 2003. Т. 2 : Поезія 1847–1861. С. 44-46; 577- 580 с.

References

1. Dziuba I. Taras Shevchenko. Zhyttia i tvorchist. Kyiv: Vyd. dim «Kyievo-Mohylianska akademii», 2008. 716 s [Dziuba, I. Taras Shevchenko. Life and Work. Kyiv: Kyiv-Mohyla Academy Publishing House, 2008. 716 p] [In Ukrainian]
2. Kyrylo-Mefodiivske tovarystvo: U 3 t. T.3. Dzherela z istorii suspilno-politychnoho rukhu na Ukraini u KhKh – na pochatku KhKh st. / Uporiadn.: M.I. Butych, I.I. Hlyz, O.O. Franko. Kyiv: Naukova dumka, 1990. 415 s. [The Cyril and Methodius Brotherhood: In 3 vols. Vol. 3: Sources on the History of the Socio-Political Movement in Ukraine in the 19th – Early 20th Century / Comp. by M. I. Butych, I. I. Hlyz, O. O. Franko. Kyiv: Naukova Dumka, 1990. 415 p.] [In Ukrainian]
3. Konyskyi O.Ia. Taras Shevchenko-Hrushivskyi: Khronika yoho zhyttia / Upor. V.L. Smilianska. K.: Dnipro, 1991. 702 s. [Konysky, O. Ya. Taras Shevchenko-Hrushivsky: A Chronicle of His Life / Comp. by V. L. Smilianska. Kyiv: Dnipro, 1991. 702 p.] [In Ukrainian]
4. Mytropolyt Ilarion. Relihiinist Tarasa Shevchenka : ist. monohrafiia. Vinnipeh : [b. v.], 1964. 280 s. [Metropolitan Ilarion. The Religiousness of Taras Shevchenko: A Historical Monograph. Winnipeg: [n.p.], 1964. 280 p.] [In Ukrainian]
5. Protoiieri, d-r Ivan Stus. Relihiini motyvy u tvorchosti Tarasa Shevchenka. Edmonton, Alberta, 1989. S. 14 [Protoiereus, Dr. Ivan Stus. Religious Motifs in the Works of Taras Shevchenko. Edmonton, Alberta, 1989. p. 14.] URL: <file:///C:/Users/user/Downloads/osoblyvosti-hrystyyanskoho-svitohlyadu-shevchenka.pdf> (accessed: June 9, 2025) [In Ukrainian]
6. Politychni pohliady T. H. Shevchenka. [Political Views of T. H. Shevchenko] URL: <http://politics.ellib.org.ua/pages-1843.html> (accessed: June 9, 2025) [In Ukrainian]
7. Stepovyk D. Osoblyvosti khrystyianskoho svitohliadu T. Shevchenka // Patriiarkhat. 21 travnia 2019 r. S. 6. [Stepovyk, D. Features of the Christian Worldview of T. Shevchenko // Patriiarkhat. 21 May 2019. p. 6.] URL: <https://studfile.net/preview/7855537/page/6/> (accessed: June 9, 2025) [In Ukrainian]

8. Tkachuk, O. Filosofiia ta etyka Tarasa Shevchenka v literaturno-krytychnomu dyskursi Volodymyra Vynnychenka // Naukovi zapysky Ternopilskoho natsionalnoho pedahohichnoho universytetu imeni Volodymyra Hnatiuka. Ser. Literaturoznavstvo : prysviach. 200-richnomu yuvileiu vid dnia narodzh. T. Shevchenka / redkol.: M. P. Tkachuk, R. T. Hromiak, T. P. Vilchynska [ta in.] ; [za red. M. P. Tkachuka]. Ternopil : TNPU, 2014. Vyp. 40. S. 394–398. [Tkachuk, O. Philosophy and Ethics of Taras Shevchenko in the Literary and Critical Discourse of Volodymyr Vynnychenko // Scientific Notes of Ternopil National Pedagogical University named after Volodymyr Hnatyuk. Series: Literary Studies, dedicated to the 200th Anniversary of T. Shevchenko / Eds.: M. P. Tkachuk, R. T. Hromiak, T. P. Vilchynska [et al.]; [edited by M. P. Tkachuk]. Ternopil: TNPU, 2014. Issue 40. pp. 394–398.] [In Ukrainian]
9. Kholosha T. Filosofske osmyslennia natsionalnoi idei v tvorchosti Tarasa Shevchenka. [Kholosha, T. Philosophical Understanding of the National Idea in the Works of Taras Shevchenko] URL: http://dspace.tnpu.edu.ua/bitstream/123456789/19880/1/40_KhOLOShA.pdf (accessed: June 9, 2025) [In Ukrainian]
10. Filosofska dumka v Ukraini. Biobibliohrafichni slovnyk. K., 2002. S. 218–219. [Philosophical Thought in Ukraine: A Biobibliographical Dictionary. Kyiv, 2002. pp. 218–219.] URL: <http://litopys> (accessed: June 9, 2025) [In Ukrainian]
11. Filosofsko-politychni idei u svitohliadi T.H. Shevchenka. [Philosophical and Political Ideas in the Worldview of T. H. Shevchenko] URL: <https://filosofsko-politichni-idei-u-svitogljadi-t-g-shevchenka/> (accessed: June 9, 2025) [In Ukrainian]
12. Filosofski idei ukrainskoho dukhu u tvorchosti T.H. Shevchenka. Biblioteka Ukrainska literatura. [Philosophical Ideas of the Ukrainian Spirit in the Works of T. H. Shevchenko. Ukrainian Literature Library.] URL: <http://kimo.univ.kiev.ua/Phil/30.htm> (accessed: June 9, 2025) [In Ukrainian]
13. Shevchenko T. H. Zibrannia tvoriv u 6-ty tomakh. Kyiv: Naukova dumka, 2003. T. 1 : Poeziia 1837–1847 rr. 779 s. [Shevchenko, T. H. Collected Works in 6 Volumes. Kyiv: Naukova Dumka, 2003. Vol. 1: Poetry 1837–1847. 779 p.] [In Ukrainian]
14. Shevchenko T. H. Zibrannia tvoriv u 6-ty tomakh. Kyiv: Naukova dumka, 2003. T. 2 : Poeziia 1847–1861. S. 44–46; 577–580 s. [Shevchenko, T. H. Collected Works in 6 Volumes. Kyiv: Naukova Dumka, 2003. Vol. 2: Poetry 1847–1861. pp. 44–46; 577–580.] [In Ukrainian]

УДК 94(477)(930) «1918»

Руслан ПИРИГ

доктор історичних наук, професор,
головний науковий співробітник Інституту історії
України НАНУ (Україна, Київ)

ruslan_pyrih@ukr.net

<https://orcid.org/0000-0001-6232-2>

ПОСТАТЬ ПАВЛА СКОРОПАДСЬКОГО В СПОГАДАХ НАЧАЛЬНИКА ГЕТЬМАНСЬКОГО ШТАБУ Б. СТЕЛЛЕЦЬКОГО: СПРОБА СУЧАСНОЇ ВЕРИФІКАЦІЇ

DOI: 10.5281/zenodo.17061680

У статті як історичне джерело аналізуються спомини одного із військових діячів періоду правління гетьмана Української Держави Павла Скоропадського, а саме – начальника гетьманського штабу полковника Бориса Стеллецького. Відзначаються його проросійські монархічні та українофобські погляди, впливовість в оточенні гетьмана. Автор статті наводить структуру споминів та наголошує на двоєдиному завданні дослідження, а саме: аналіз текстів спогадів Б. Стеллецького, що містять

характеристики, оцінки особи гетьмана П. Скоропадського, та верифікація вірогідності викладених у них фактів. З огляду на формат журнальної статті вивчається лише візія мемуариста щодо свого безпосереднього начальника: ділових і людських якостей, відносин з міністрами, німецькими військовими та дипломатами. Серед іншого відзначається таке: в споминах детально описується робочий графік гетьмана, дається характеристика якості матеріалів що готувалися для нього (переважно критична), взаємини з міністрами. Автор статті ставить під сумнів категоричність твердження Б. Стеллецького щодо недовіри П. Скоропадського до членів уряду. На думку дослідника, мемуарист подає ставлення до них через власні переконання. Також автор статті вважає, що автор споминів помилявся стосовно монархізму та слабкої волі гетьмана – із тих же причин. На підтвердження своїх слів дослідник згадує оцінки самого П. Скоропадського, що містяться в тогочасному його листуванні, а саме – бачення України як складової майбутньої федерації. Так само критично дослідник ставиться до закидів Б. Стеллецького про невміння розбиратися в людях, що впливало на його призначення. На думку автор статті наявні промахи – наслідок умов, за яких здійснювалася кадрова політика, а не особисті якості гетьмана, зокрема згадує в зв'язку з цим німецький вплив. Водночас, на думку дослідника генерал Б. Стеллецький справедливо зауважує, що земельне питання було капітальним питанням того часу і, коли б воно було успішно розв'язане, то зовсім по-іншому повернулося б і колесо гетьманської долі. Також у статті аналізується реакція мемуариста на поїздку гетьмана до Німеччини в вересні 1918 р. – в статті наводяться факти, що заперечують викладене Б. Стеллецьким бачення стосовно зміни відносин із німецьким генералітетом та дипломатами та їхньої начеб то зверхності. На думку дослідника це вигадки. Тому, робить висновок автор статті, спомини генерала Б. Стеллецького складають досить цікаве, хоч і суперечливе історичне джерело. Воно вимагає критичного підходу та наукової верифікації викладених автором фактів, оцінок політичних подій і постатей.

Ключові слова: Борис Стеллецький, українофоб, монархіст, начальник штабу.

Ruslan PYRIH,

Doctor of Historical Sciences, Professor,
Chief Research Fellow at the Institute of History of Ukraine of
the National Academy of Sciences of Ukraine
(Ukraine, Kyiv)

ruslan_pyrih@ukr.net

<https://orcid.org/0000-0001-6232-210X>

PAVLO SKOROPADSKYI IN THE MEMOIRS OF B. STELLECKY: HISTORICAL SOURCE AND CONTEMPORARY VERIFICATION

The article analyzes the memoirs of one of the military figures during the rule of Hetman of the Ukrainian State, Pavlo Skoropadskyi, namely Colonel Borys Stellecky, Chief of the Hetman's Staff, treating them as a historical source. The memoirist's pro-Russian monarchist and Ukrainophobic views, as well as his influence in Skoropadskyi's circle, are highlighted. The author outlines the structure of the memoirs and emphasizes the dual purpose of the study: analyzing B. Stellecky's texts that contain descriptions and evaluations of Hetman P. Skoropadskyi, and verifying the reliability of the facts presented therein.

Given the format of a journal article, the focus is limited to the memoirist's vision of his direct superior—his professional and personal qualities, relations with ministers, German military leaders, and diplomats. Among other things, the article notes that the memoirs contain a detailed description of the Hetman's work schedule, a mostly critical assessment of the quality of materials prepared for him, and insights into his relations with ministers.

The author questions the categorical assertion by B. Stellecky about Skoropadskyi's alleged distrust of government members, suggesting that the memoirist projected his own beliefs onto these

evaluations. The author also argues that Stellecky was mistaken in portraying the Hetman as a monarchist with a weak will – again, likely due to the memoirist's personal bias. To support this, the article references Skoropadskyi's own correspondence of the time, which reveals his vision of Ukraine as part of a future federation.

Similarly, the author treats Stellecky's accusations that the Hetman was poor at judging people with skepticism, attributing personnel errors not to personal flaws but to the broader circumstances of the time, including German influence. Nonetheless, the article agrees with Stellecky's observation that the land question was the key issue of the era and that its successful resolution could have radically altered the course of Hetmanate history.

The article also examines the memoirist's reaction to Skoropadskyi's visit to Germany in September 1918. It provides evidence contradicting Stellecky's claim about the change in relations with German generals and diplomats and their alleged condescension – claims the researcher views as fictional.

In conclusion, the author asserts that General B. Stellecky's memoirs represent a fascinating yet contradictory historical source. They require a critical approach and scholarly verification of the facts, political assessments, and historical figures presented by the author.

Keywords: Borys Stellecky, Ukrainophobe, monarchist, chief of staff.

Постановка проблеми. Визначається першою в українському джерелознавстві спробі верифікації мемуарів одного з найвищих посадовців гетьманської адміністрації в червні – жовтні 1918 р. Висвітлюється бачення мемуаристом ділових і людських якостей П. Скоропадського, його відносин з урядовцями, німецькими військовими і дипломатами.

Аналіз останніх досліджень і публікацій спирається на ґрунтовні праці, присвячені постаті Павла Скоропадського та контексту державотворчих процесів 1918 р. Мемуари самого гетьмана, дослідження Петра Гая-Нижника й Романа Пирога, а також архівні матеріали й сучасні історико-біографічні розвідки, дозволяють простежити, як особистість діяча формувалася під тиском внутрішніх викликів і зовнішніх обставин. Особливу цінність становлять публікації, що зосереджуються на еволюції управлінських структур, впливі німецького чинника та особистісному виборі гетьмана в критичні моменти української історії.

Метою статті є дослідження є аналіз тексту спогадів генерала Б.С. Стеллецького для визначення достовірності наведених у них оцінок постаті гетьмана П. Скоропадського.

Виклад основного матеріалу дослідження. Борис Семенович Стеллецький (23.08.1872 – 25.02.1939) – офіцер російської армії, випускник Академії Генерального штабу, полковник. Військову службу в основному проходив на штабних посадах, зокрема при штабі Київського військового округу. В 1909–1911 рр. був редактором часопису Київського відділу Російського військово-історичного товариства «Военно-исторический вестникъ» (Київ). Учасник Першої світової війни – начальник військових сполучень Дунайської армії Румунського фронту. Бойових нагород не мав [1].

З 27 червня до 24 жовтня 1918 р. – начальник Штабу гетьмана України. П. Скоропадський у спогадах визнавав, що призначення Б. Стеллецького було великою помилкою [2]. Однак дослідники діяльності гетьманської адміністрації стверджують, що саме йому вдалося регламентувати функціональні обов'язки структурних підрозділів штаб-квартири і стати однією з найвпливовіших фігур в оточенні глави держави. Мав сталі проросійські монархічні погляди, під час жовтневої урядової кризи солідаризувався з кадетською більшістю, рішуче виступив проти українізації кабінету міністрів та звільнення з в'язниці С. Петлюри, що й вважав головною причиною своєї відставки [3].

Про мемуари Б. Стеллецького. Спогади написані в Белграді й датовані жовтнем 1923р. Автор відносить себе до «русских беженцев», які ставилися до «Украины» байдуже або негативно і бажали знати тільки Велику Росію. У передмові він наголошує: «Ці записки стосуються лише тих подій, які відбувалися на незначній території великої Російської

імперії, а саме в її південно-західній частині, так званій Україні, і головним чином зосередяться на часах гетьманства генерала П. П. Скоропадського» (с. 645).

Рукопис спогадів Б. Стеллецького становить досить об'ємний матеріал – понад 300 аркушів. Текст структурований, має вступ, кілька тематичних блоків: життя і діяльність П. Скоропадського; гетьманський уряд; військове міністерство; церковне питання на Україні; діяльність Петлюри і Винниченка; останні дні гетьманства. Вступ до спогадів датований жовтнем 1923 року і, очевидно, означає їх завершення саме в цей час у Белграді. Транзит рукопису до України був досить складним і тривалим: Російський закордонний історичний архів в Празі (РЗІА) (до 1928) – Державний архів Чехословаччини (1928–1945) – ЦДАЖР СРСР (1945–1964) – ЦДАЖР УРСР, спецфонд (1964–1991). Нині рукопис спогадів зберігається в ЦДАВО України: ф. 4547, оп. 1, спр. 1, арк. 1-170; спр. 2, арк. 1-135. Вперше були опубліковані в 2014 р. у збірнику «Гетман П.П. Скоропадский. Украина на переломе. 1918 год» [4].

Дана публікація ставить двоєдине завдання: аналіз текстів спогадів Б. Стеллецького, які містять характеристики, оцінки особи гетьмана П. Скоропадського, і верифікація вірогідності викладених в них фактів. Безперечно, рамки журнальної статті не дозволяють детально розглянути всі сюжети, пов'язані з іменем гетьмана, тому обмежимося вивченням лише візій мемуариста щодо свого безпосереднього начальника: ділових і людських якостей, відносин з міністрами, німецькими військовими і дипломатами. При цитуванні текстів мемуарів посилання зроблені на відповідні сторінки згаданої публікації 2014 р.

Будучи безпосереднім свідком найбільшого піднесення державотворчої діяльності П. Скоропадського у червні-жовтні 1918 р. Б. Стеллецький досить детально описує напружений робочий графік гетьмана, який був розрахований точно по годинах, розпочинався о 10-ій з доповідей міністрів і завершувався за північ розглядом поточних матеріалів. При цьому автор спогадів вважає необхідним віддати данину працелюбству П. Скоропадського (с. 690).

Водночас Б. Стеллецький таку напруженість праці гетьмана пояснює тим, що міністри були для нього «зовсім чужі за суспільним становищем, освітою і вихованням». Як людина спостережлива, гетьман бачив, що кадетська більшість уряду має на увазі й партійні плани, а окремі урядовці подавали замість доповідей сирі матеріали, які він соромився повертати і змушений був їх доопрацьовувати з начальником штабу. До того ж до гетьманської канцелярії йшов потік записок, проєктів, листів, розгляд яких забирав багато часу.

Поза сумнівом, Б. Стеллецький явно перебільшує, що П. Скоропадський нікому з міністрів не довіряв. Найбільш близьким до гетьмана був глава МЗС Д. Дорошенко, міністр охорони здоров'я В. Любинський, цінував міністра фінансів А. Ржепецького, який залишався у складі всіх урядів. Був незадоволений прем'єром Ф. Лизогубом, але відстояв його на чолі другої каденції у жовтні. Довіряв міністру освіти М. Василенку, підтримував його помірковану українізацію освіти, утворення Української академії наук.

Стосунки П. Скоропадського з окремими членами уряду автор спогадів подає в залежності від власного ставлення до них. Зокрема, міністра юстиції М. Чубинського звинувачує в тому, що той «відразу забув російську мову і наполегливо вимагав від всіх підпорядкованих йому судових установ справи велися виключно українською мовою» (с. 710–711). Дійсно, міністр був одним з небагатьох вищих урядовців, які вільно володіли українською мовою, але українізацію судової системи проводив досить помірковану. Постановою уряду дозволялося надалі до перекладу законів українською мовою зберегти в судочинстві і судововленні мову російську [5]. Більше того, він домігся заміни Генерального суду, утвореного Центральною Радою, Державним сенатом за взірцем Російського правительствующого сенату, сподіваючись стати його президентом.

Б. Стеллецький стверджує, ніби гетьман, намагаючись позбавитися від нудного доповідача, «з радістю призначив Чубинського головою Державного сенату». Насправді ж гетьман віддав перевагу міністрові освіти М. Василенку. У спогадах він так пояснював своє рішення: «Коли настав час призначити голову Сенату, Чубинському дуже хотілося самому

бути на цьому місці. Я його не призначив. Сенат у моїх очах був вищою державною установою, яка в критичний момент життя могла, якщо б вона була на висоті, відіграти велику роль. Я шукав в головуючі людину, яка ні за яких умов не зронить цю висоту, хоча б довелося йти проти гетьмана. Я вважав, що Чубинський не така людина, і призначив Василенка. Правий я був чи ні, це інша справа» [6].

Б. Стеллецький, характеризуючи гетьмана, пише: «Скоропадський, аристократ, монархіст, багатий, гетьманського походження слабовольний, але досить честолубний» (С. 667). Безперечно, він належав до вищої верстви імперської аристократії, походив з українського гетьманського роду і був людиною багатого. А от щодо монархізму і слабкої волі гетьмана автор явно помиляється, або ж чинить свідомо в унісон з оцінками деяких білоемігрантських мемуаристів.

Очевидно, Б. Стеллецький – ідейний монархіст вважав, що колишній юний паж Олександра III і флігель-ад'ютант Миколи II не може не бути монархістом. Однак аналіз фронтових листів генерала П. Скоропадського до дружини навесні 1917 р. дозволяють стверджувати, що крах самодержавства Романових не став для нього трагедією. Зокрема, 12 березня генерал досить однозначно викладає своє ставлення до царської родини: «Государ і Олександра Федорівна, про яку, я зізнаюсь, не можу тепер без огиди згадувати, самі винуваті. Государ – бідний Государ, через властиву йому безхарактерність, а Олександра Федорівна з багатьох інших причин, головне, через її бажання володарювати і зарозумілість, поза сумнівом вона є головною причиною наших нещасть» [7].

П. Скоропадський, розмірковуючи про майбутню форму державного правління у Росії, досить скептично оцінював можливості відродження монархії, оскільки «Романови всім остогидли». Він вважав, що скоріше за все в Росії не буде конституційної монархії, а ліберальна республіканська форма правління. Проте досить прозорливо передбачив, що коли новий уряд провалиться, то влада перейде в руки натовпу і почнеться анархія, яка швидко виродиться в якусь форму диктатури, найдеспотичнішої [8].

Для розуміння еволюції політичних поглядів П. Скоропадського важливе інше місце в листі: «Я повинен повідомити по совісті, звичайно, я вдячний государю за його відречення, оскільки ніколи не зрадив би йому, якби він не зрікся. Але з моменту відречення я відчув себе вільним, і звичайно, хоч мені його особисто жаль, але я тепер дихаю повними грудьми і щасливий, хоч ми переживаємо часи як ніколи важкі» [9].

Врешті П. Скоропадський у спогадах, написаних відразу після гетьманування, виклав однозначне бачення майбутнього Росії, яка «може відродитися тільки на федеративних засадах, а Україна може існувати, тільки будучи рівноправним членом федеративної держави» [10]. Це й були тогочасні переконання гетьмана, а вже пізніше під впливом В. Липинського він став адептом «дідичної трудової української монархії».

Ставити на карб П. Скоропадському слабовольність, на наш погляд, не зовсім коректно. Адже йдеться про військового, учасника російсько-японської і Світової воєн, відзначеного бойовими нагородами. Командир корпусу Скоропадський, який на війні демонстрував і мужність, і сильну волю. Врешті, чи могла слабохарактерна людина відважитися взяти на себе відповідальність за «долю вітчизни». Поза сумнівом, однієї шляхетної амбітності для цього замало. Скоріше тут можна закинути генералові відсутність прогностичного бачення долі його гетьманства в умовах невизначеності завершення війни. І настільки щирими були постфактумні запевнення, що він незмінно вірив у перемогу Антанти, ставши фактично союзником/сателітом Центральних держав.

Далі Б. Стеллецький беззастережно заявляє, що Скоропадський зовсім не вмів розбиратися в людях і деякі особи діяли на нього фатально (с. 669). Слід визнати, що гетьман на початку правління дійсно зробив ряд невдалих призначень: поміщика і конезаводчика М. Устимович – Сахна на посаду Отамана (Голови) Ради Міністрів, кандидатуру якого відхилив не тільки штаб Оберкомандо, але заперечували й полтавські діячі; державним секретарем – М. Гіжицького, який відразу виявився професійно недієздатним: заступниками міністра внутрішніх справ – київського поміщика О. Вишневецького і М. Вороновича, колишнього

царського губернатора Бесарабії, організаторів хліборобського з'їзду та проголошення його гетьманом. Тривалий час мирився з суміщенням прем'єром Ф. Лизогубом (за прикладом Столипіна) й посади глави МВС, що фактично віддало добір кадрів губернських і повітових старост в руки українофоба Вороновича.

Однак слід взяти до уваги умови, в яких робилися ці призначення. Тільки ввечері 24 квітня генерал В. Гренер зустрівся П. Скоропадським і заявив про підтримку його кандидатури на чолі нового правління в разі успішного перевороту. Хліборобський з'їзд, який мав легімітизувати зміну влади українськими силами, був призначений на 29–30 квітня. Майбутній глава держави опинився в жорсткому цейтноті. Потрібно було підготувати інаугураційну гетьманську грамоту, розробити конституцію, визначити склад нового уряду.

Головним середовищем, з якого П. Скоропадський мав можливість брати кадри майбутніх міністрів, була очолювана ним політична організація «Українська народна громада». Перелічені вище особи невдалим урядовцям належали саме до її основного ядра. Тільки залучення до добору міністрів одного з лідерів партії кадетів М. Василенка дозволило скласти фаховий кабінет з діячів ліберально-консервативного спрямування. Треба також мати на увазі, що штаб Оберкомандо і посольство, враховуючи важкий досвід співпраці з малокерованим урядом УНР, взяли під власний контроль формування нового уряду, погоджуючи кожну кандидатуру обох складів уряду Ф. Лизогуба, і тільки третій, повністю проросійський уряд, гетьман сформував особисто відразу після капітуляції Німеччини.

І нарешті про самого Б. Стеллецького, призначення якого начальником гетьманського штабу П. Скоропадський у спогадах визнав помилковим. Дійсно це був невідомий полковник російської армії, без жодної бойової нагороди. Звання генерал-хорунжого йому присвоїв вже гетьман. Водночас в оточенні П. Скоропадського було чимало заслужених генералів – Б. Стеллецький пише, що його прихід на цю посаду пролобіювали «найближчі друзі Скоропадського і Палтов» (с. 689). Невідомо як вплинули друзі гетьмана, але вибір нового начальника штабу О. Палтовим, найближчим і найавторитетнішим дорадником гетьмана, цілком вірогідний.

Б. Стеллецький – переконаний монархіст і українофоб, який не визнавав ні України, ні українців, отримавши високу посаду, змушений був миритися з досить поміркованою державною національною політикою. Однак восени, коли позначилася перемога Антанти, а відтак й перспектива відродження Росії, вже відкрито виявив свої антиукраїнські погляди, і був гетьманом звільнений.

Генерал цілком справедливо зауважує, що земельне питання було капітальним питанням того часу і, коли б воно було успішно розв'язане, то зовсім по-іншому повернулося б і колесо гетьманської долі. Однак він стверджує, що «Скоропадський був людиною далекою від земельного законодавства» (с. 720–721). Тут генерал явно кривить істиною, адже за його присутності у червні – серпні гетьман розглядав, затримував, радився з німцями і врешті затвердив низку важливих законів, які мали скласти основну базу планованої ним земельної реформи.

На наш погляд, серед першочергових завдань державного будівництва П. Скоропадський найбільш підготовленим був до проведення земельної реформи. На час проголошення гетьманом він вже мав певну програму трансформації земельних правовідносин, реалізація якої б дала можливість створити верству працездатних, самодостатніх, ініціативних власників землі. Саме ефективні фермерські господарства мали підняти продуктивність сільськогосподарського виробництва і водночас стати потужною соціально-політичною базою нової української державності.

Принципові положення земельної реформи були оприлюднені П. Скоропадським в інаугураційній Грамоті до всього українського народу, на зустрічах з представниками землевласників і політичних партій, інтерв'ю німецьким виданням. Однак скупчення внутрішніх і зовнішніх, об'єктивних і суб'єктивних чинників негативно вплинули на реалізацію реформи. І не останнім був брак політичної волі гетьмана і уряду ухвалити

імперативний закон про відчуження поміщицької власності з метою створення державного земельного фонду і продажу наділів малоземельним селянам [11].

У першій половині вересня відбувся офіційний візит гетьмана П. Скоропадського до Німеччини. З міркувань безпеки від'їзд делегації з Києва здійснювався в умовах повної секретності. Навіть начальник штабу Б. Стеллецький про це не знав і, очевидно був дуже ображений, бо в спогадах досить злостиво написав: «Дійсно, цей від'їзд скоріше нагадував відправку якогось важливого злочинця, а не відбуття зі своєї резиденції глави держави (С.703). Слід підкреслити, що підготовка поїздки делегації здійснювалася штабом Оберкомандо у повній таємниці навіть від гетьманської контррозвідки (Освідомчий відділ). Взагалі після теракту проти фельдмаршала Г. Айхгорна і спроб замахів на гетьмана німецькі військові і дипломатичні високопосадовці вживали надзвичайних заходів безпеки.

Б. Стеллецький розлого пише, що зустріч з імператором Вільгельмом II, який величав гетьмана «Ваша Світлість», «сильно відбилася на самому Скоропадському. Він ніби відчув ґрунт під ногами, перестав бути простою працюючою людиною, яким був до цих пір. Влада і почесні стали йому крутити голову, він, вірогідно, став вірити в свій розум і силу, а головне непогрішність» (с. 705). Однак, щоб підкреслити новоявлену «пихатість» гетьмана, Б. Стеллецький пише як це майже магічно вплинуло на ставлення до нього керівництва штабу Оберкомандо і посольства.

Мемуарист стверджує: «Негайно після повернення гетьмана командувач німецьких військ прислав дізнатися коли він може явитися до гетьмана, це була новина, оскільки до поїздки німецький командувач сам призначав гетьманові час побачення. Дійсно, наступного дня у встановлений час німецький командувач у парадній формі, з своїм начальником штабу явились до Скоропадського і, за словами Скоропадського вели себе як підлеглі» (С.705).

Насправді нічого подібного не сталося. Командувач німецьких військ генерал Г. Кірхбах постійно перебував у своїй штаб-квартирі у Вільно. Київ відвідав 1 вересня 1918 р. і був присутній на параді, сформованій у Німеччині з військовополонених – українців Сірожупанної дивізії. Потім П. Скоропадський поїхав до Німеччини, а Г. Кірхбах невдовзі відбув до Вільно. Завершивши евакуацію німецьких військ з Прибалтики, він приїхав до Києва в кінці грудня 1918 р., коли санітарний поїзд вже віз П. Скоропадського під виглядом пораненого німецького солдата до Берліна. Тільки в середині січня 1919 р. він зі своїм штабом через Брест виїхав до Німеччини [12].

Начальник штабу генерал В. Гренер не допускав зверхнього ставлення до П. Скоропадського, оскільки в особі гетьмана бачив рівного собі у воєнному статусі, обидва генерал-лейтенанти, командували корпусами. Німецький генерал – виходець з середнього класу, вихований на традиціях пруського ієрархізму, поважав шляхетне походження і належність гетьмана до свити колишнього російського імператора. А в повоєнних спогадах відзначав, що йому особисто гетьман був симпатичний, а «у всіх німецьких діячів, з якими він спілкувався, викликав увагу і повагу. Він був надійний і чесний».

Після від'їзду П. Скоропадського В. Гренер залишився в Берліні аж до початку жовтня і став свідком важливих політичних змін: канцлером був призначений ліберал М. Беденський, до кабінету ввійшли соціал-демократи, новим міністром закордонних справ став В. Зольф, військові втратили вплив на визначення зовнішньої політики. Після повернення до Києва В. Гренер не став одягати парадний мундир і просити аудієнцію в П. Скоропадського. Навпаки, гетьман порадився з ним щодо залишення німецьких військ в Україні по завершенні війни. У кінці жовтня В. Гренер був призначений першим генерал-квартирмейстером Генштабу. Він тепло попрощався з П. Скоропадським і виїхав на батьківщину, де йому дісталася важка місія провести капітуляцію німецької армії і вмовити імператора Вільгельма зректися престолу [13].

Так само Б. Стеллецький пише й посла А. Мумма, якому під час відвідання берлінської опери «в імператорській ложі дісталася місце за кріслом гетьмана, що «зовсім збило з толку старого дипломата, і він різко змінив свій колись погордливий тон, перейшовши в раболіпний» (с. 704). Насправді посол вважав посаду гетьмана чимось

середнім між президентом та монархом і ніколи публічно не допускав зверхнього ставлення до нього. Саме він рекомендував МЗС форму звертання до гостя – «Ясновельможний». Змінити своє ставлення до гетьмана він не міг фізично. На завершення візиту П. Скоропадський влаштував прийом на честь В. Гренера і А. Мумма, де посол аж ніяк не міг виявити неповагу до господаря бенкету. Того ж дня він розпрощався з гетьманом і більше в Україну не повернувся [14]. Невідомо, чого домагався Б. Стеллецький цими вигадками: підкреслити зарозумілість гетьмана чи принизити представників Німеччини в Українській Державі?

На жаль, окремі українські дослідники, некритично сприйнявши спогади генерала, в своїх працях стверджують, що після зустрічі П. Скоропадського з імператором Вільгельмом II ставлення німецьких представників в Україні до гетьмана було майже раболіпським [15]. Однак подібні вимисли, перекручення і неточності, якими насичений текст спогадів, не отримали значного поширення в українській історіографії через їх тривалу закритість і відносно пізнє оприлюднення в зарубіжному виданні.

Висновки. Начальник Штабу гетьмана України Б. Стеллецький належав до кола представників правлячої еліти Української Держави 1918 р., чий світоглядні переконання привели до військового Білого руху і російського емігрантського середовища в міжвоєнній Європі. На початку 1920-х рр. вони намагалися осмислити пережиті події революції і громадянської війни в Росії і власне місце в їх перебігу. Спогади Б. Стеллецького – одного з найближчих співробітників П. Скоропадського, фактичного управителя внутрішнім життям палацу, складають досить цікаве, хоч і суперечливе історичне джерело. Характеристики П. Скоропадського, подані через призму відвертої українофобії і особистої образи на гетьмана, складають симбіоз певних об'єктивних оцінок, напівправди і явних вигадок, обумовлених як пробілами пам'яті, так й ідеологічними імперативами автора. Взагалі чітким маркером оцінок Б. Стеллецьким діяльності П. Скоропадського виступає теза про українське гетьманство 1918 р. як авантюру [16].

Виходячи з викладеного, можна стверджувати, що спогади Б. Стеллецького як історичне джерело вимагають критичного підходу і наукової верифікації викладених автором фактів, оцінок політичних подій і постатей.

Список використаних джерел та літератури

1. Литвин М., Науменко К. Стеллецький Борис Семенович. Збройні сили України першої половини ХХ ст. Генерали і адмірали. Львів-Харків, 2007. С.188–189; Федорова Л. Стеллецький Борис Семенович – маловідомий діяч пам'яткоохоронного руху в Україні // Краєзнавство. 2011. №2. С.263–274; Гай - Нижник П. Начальники особистого штабу гетьмана П. Скоропадського // Військово-історичний альманах. 2010. №2. С.45–56.
2. Скоропадський П. Спогади. Кінець 1917 – грудень 1918. Київ-Філадельфія, 1995. С.214.
3. Гай-Нижник П. Власний штаб гетьмана П. Скоропадського: структура, штати, завдання. Гілея. Історичні науки. Вип. 53. С.78.
4. Гетман П.П. Скоропадский. Украина на переломе. 1918 год. Москва. Росспен, 2014. С.638 – 752.
5. ЦДАВО України. Ф.1064. Оп.1. Спр.6. Арк.3-3зв
6. Скоропадський П. Спогади. Кінець 1917- грудень 1918. Київ-Філадельфія, 1995. С.170. Права рішення Скоропадського невдовзі підтвердилася. М. Чубинський став обер-прокуром денікінського сенату, а потім відомим діячем російської еміграції.
7. Папакін Г. Павло Скоропадський: патріот, державотворець, людина. Історико-архівні нариси. Київ, 2003. С.254. Листування подружжя Скоропадських зберігається в ЦДАК України (Ф.1219. Оп.2. Спр. 694).
8. Там само. С.255.
9. Там само. С.257.

10. Скоропадський П. Спогади. Кінець 1917– грудень 1918. Київ-Філадельфія, 1995. С.307.
11. Див.: Пиріг Р., Тимченко Р. Земельна реформа гетьмана Павла Скоропадського: історичні нариси, документи і матеріали. Київ, 2025.
12. Пиріг Р. Генерал Гюнтер Кірхбах - командувач армійської групи «Київ». В кн.: Відносини України і Центральних держав: нетипова окупація 1918 року. Київ. Ін-т історії України НАН України, 2018. С.184–189.
13. Пиріг Р. Генерал Вільгельм Гренер – начальник штабу армійської групи «Київ Там само. С.144–183.
14. Пиріг Р. Барон Альфонс Мумм – глава німецької дипломатичної місії. Там само. С.248-286.
15. Гай-Нижник П. Павло Скоропадський і Власний штаб гетьмана всієї України: боротьба за владу і державність. Київ. Крок, 2019. С.162; Гай-Нижник П. Візит гетьмана Павла Скоропадського до Німеччини у контексті політичного життя України 1918 року // Україна дипломатична. Вип. XV. Київ, 2014. С.605–615.
16. Гетман П.П. Скоропадский. Украина на переломе. 1918 год. Москва. Росспен, 2014. С.694.

References

1. Lytvyn M., Naumenko K. Stelletsnyi Borys Semenovich. Zbroini syly Ukrainy pershoi polovyny KhKh st. Heneraly i admiraly. Lviv-Kharkiv, 2007. S. 188–189; Fedorova L. Stelletsnyi Borys Semenovich – malovidomyi diiach pamiatkookhoronnoho rukhu v Ukraini // Kraieznavstvo. 2011. №2. S.263-274; Hai - Nyzhnyk P. Nachalnyky osobystoho shtabu hetmana P. Skoropadskoho // Viiskovo-istorychnyi almanakh. 2010. №2. S. 45–56. [Lytvyn, M., Naumenko, K. Stellecky Borys Semenovich. Armed Forces of Ukraine in the First Half of the 20th Century: Generals and Admirals. Lviv-Kharkiv, 2007. pp. 188–189.] [In Ukrainian]
2. Skoropadskyi P. Spohady. Kinets 1917 – hruden 1918. Kyiv-Filadelfiia, 1995. S. 214. [Skoropadskyi, P. Memoirs. The End of 1917 – December 1918. Kyiv–Philadelphia, 1995, p. 214.] [In Ukrainian]
3. Hai-Nyzhnyk P. Vlasnyi shtab hetmana P. Skoropadskoho: struktura, shtaty, zavdannia. Hileia. Istorychni nauky. Vyp. 53. S.78. [Hai-Nyzhnyk, P. The Personal Staff of Hetman P. Skoropadskyi: Structure, Composition, Tasks. Hileia. Historical Sciences, Issue 53, p. 78.] [In Ukrainian]
4. Getman P.P. Skoropadskij. Ukraina na perelome. 1918 god. Moskva. Rosspen, 2014. S.638 – 752. [Hetman P.P. Skoropadskii. Ukraine at the Turning Point. The Year 1918. Moscow: ROSSPEN, 2014, pp. 638–752.] [In Russian]
5. TsDAVO Ukrainy. F.1064. Op.1. Spr.6. Ark.3-3zv [Central State Archives of Supreme Bodies of Power and Government of Ukraine (TsDAVO). F. 1064. Op. 1. D. 6. Folios 3–3v.] [In Ukrainian]
6. Skoropadskyi P. Spohady. Kinets 1917 – hruden 1918. Kyiv-Filadelfiia, 1995. S.170. Pravota rishennia Skoropadskoho nevdozvi pidtverdylasia. M. Chubynskyi stav ober-prokurom denikinskoho senatu, a potim vidomym diiachem rosiiskoi emihratsii. [Skoropadskyi, P. Memoirs. The End of 1917 – December 1918. Kyiv–Philadelphia, 1995, p. 170. Skoropadskyi's decision was soon proven right. M. Chubynskyi became the Ober-Procurator of Denikin's Senate and later a prominent figure in Russian emigration.] [In Ukrainian]
7. Papakin H. Pavlo Skoropadskyi: patriot, derzhavotvorets, liudyna. Istoryko-arkhivni narysy. Kyiv, 2003. S. 254. Lystuvannia podruzzhzhia Skoropadskykh zberihaietsia v TsDIAK Ukrainy (F.1219. Op.2. Spr. 694). [Papakin, H. Pavlo Skoropadskyi: Patriot, State Builder, Human Being. Historical and Archival Essays. Kyiv, 2003, p. 254. The correspondence of the Skoropadskyi couple is preserved at the Central State Historical Archives of Ukraine (TsDIAK), F. 1219. Op. 2. D. 694.] [In Ukrainian]
8. Tam samo. S.255. [Ibid, p. 255.] [In Ukrainian]

9. Tam samo. S. 257. [Ibid, p. 257.] [In Ukrainian]
10. Skoropadskyi P. Spohady. Kinets 1917- hruden 1918. Kyiv-Filadelfiia, 1995. S. 307. [Skoropadskyi, P. Memoirs. The End of 1917 – December 1918. Kyiv–Philadelphia, 1995, p. 307.] [In Ukrainian]
11. Dyv.: Pyrih R., Tymchenko R. Zemelna reforma hetmana Pavla Skoropadskoho: istorychni narysy, dokumenty i materialy. Kyiv, 2025. [See: Pyrih, R., Tymchenko, R. The Land Reform of Hetman Pavlo Skoropadskyi: Historical Essays, Documents and Materials. Kyiv, 2025.] [In Ukrainian]
12. Pyrih R. Heneral Hiunter Kirkhbakh - komanduvach armiiskoi hrupy «Kyiv». V kn.: Vidnosyny Ukrainy i Tsentralnykh derzhav: netypova okupatsiia 1918 roku. Kyiv. In-t istorii Ukrainy NAN Ukrainy, 2018. S. 184-189. [Pyrih, R. General Günther von Kirchbach – Commander of Army Group "Kyiv". In: Relations between Ukraine and the Central Powers: Atypical Occupation of 1918. Kyiv: Institute of History of Ukraine, NAS of Ukraine, 2018, pp. 184–189.] [In Ukrainian]
13. Pyrih R. Heneral Vilhelm Hrener – nachalnyk shtabu armiiskoi hrupy «Kyiv Tam samo. S.144–183. [Pyrih, R. General Wilhelm Groener – Chief of Staff of Army Group "Kyiv". Ibid., pp. 144–183.] [In Ukrainian]
14. Pyrih R. Baron Alfons Mumm – hlava nimetskoi dyplomatychnoi misii. Tam samo. S. 248–286. [Pyrih, R. Baron Alfons Mumm – Head of the German Diplomatic Mission. Ibid., pp. 248–286.] [In Ukrainian]
15. Hai-Nyzhnyk P. Pavlo Skoropadskyi i Vlasnyi shtab hetmana vsiiei Ukrainy: borotba za vladu i derzhavnist. Kyiv. Krok, 2019. S.162; Hai-Nyzhnyk P. Vizyt hetmana Pavla Skoropadskoho do Nimechchyny u konteksti politychnoho zhyttia Ukrainy 1918 roku // Ukraina dyplomatychna. Vyp. XV. Kyiv, 2014. S.605–615. [Hai-Nyzhnyk, P. Hetman Pavlo Skoropadskyi's Visit to Germany in the Context of Ukraine's Political Life in 1918. Ukraina Dyplomatychna, Vol. XV, Kyiv, 2014, pp. 605–615.] [In Ukrainian]
16. Getman P.P. Skoropadskij. Ukraina na perelome. 1918 god. Moskva. Rosspen, 2014. S.694. [Hetman P.P. Skoropadskii. Ukraine at the Turning Point. The Year 1918. Moscow: ROSSPEN, 2014, p. 694] [In Russian]

УДК 323.94 (477)

Лариса РЕВА,
кандидат філологічних наук,
член-кореспондент Національної Академії наук
Вищої освіти України,
член Національної Співки краєзнавців України
(Україна, Київ)
orcid.org/0000-0002-6623-362x
LesyaReva7@gmail.com

ЛІТЕРАТУРНІ РОЗДУМИ ПРО ПРИЧИНИ РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ ТА РОЛЬ ОСОБИ

DOI: 10.5281/zenodo.17061722

У науковій статті здійснено літературознавче осмислення причин повномасштабної війни Росії проти України крізь призму постаті Людини – особистості, яка найбільше потерпає в умовах політичних катастроф, імперської агресії та глобальних трансформацій. Автори наголошують, що війна, розв'язана Росією, стала найбільшою гуманітарною катастрофою Європи ХХ–ХХІ століть, завдавши українському народові непоправних втрат. У фокусі дослідження – не лише історичний і політичний бекграунд

конфлікту, а й глибокий аналіз еволюції української та російської ідентичностей, зокрема в пострадянський період, а також впливу літературного дискурсу на формування особистості.

Стаття розглядає довготривалий процес децентралізації влади в Україні, який розпочався з розпадом СРСР у 1991 році, і контрастує його з централізаторською політикою росії, що продовжує трактувати Україну як колонію, ігноруючи сучасні реалії. Особлива увага зосереджена на тому, як крізь історію особистість реагує на політичні зміни, репресії та агресію, намагаючись зберегти гідність, свободу та національну самоідентифікацію.

Аналіз сучасних публікацій, зокрема статей у тижневиках «Літературна Україна», «Бульвар Гордона», газеті «Україна молода», дозволив простежити актуальні настрої в українському суспільстві, миттєву реакцію інтелігенції на події війни, а також роль літератури в інтерпретації національної трагедії.

Ключові слова: особистість, еволюція, війна, шістдесятники, бібліографія, спогади, репресії.

Larisa REVA,
candidate of philological sciences,
corresponding member of the National Academy
of Higher Education of Ukraine,
member of the National Union of Local History of Ukraine
(Ukraine, Kyiv)
orcid.org/0000-0002-6623-362x
LesyaReva7@gmail.com

LITERARY REFLECTIONS ON THE CAUSES OF THE RUSSIAN-UKRAINIAN WAR AND THE ROLE OF THE INDIVIDUAL

The article presents a literary analysis of the causes of Russia's full-scale war against Ukraine through the lens of the Human being – the individual who suffers most amid political disasters, imperial aggression, and global transformations. The authors emphasize that the war launched by Russia has become the greatest humanitarian catastrophe in Europe of the 20th–21st centuries, inflicting irreparable losses on the Ukrainian people. The focus of the study lies not only in the historical and political background of the conflict, but also in a deep examination of the evolution of Ukrainian and Russian identities, particularly in the post-Soviet period, as well as the influence of literary discourse on the formation of the individual.

The article examines the long-term process of decentralization in Ukraine, which began with the collapse of the Soviet Union in 1991, and contrasts it with Russia's centralizing policies, which continue to perceive Ukraine as a colonial territory, disregarding contemporary geopolitical realities. Special attention is given to how the individual, throughout history, responds to political change, repression, and aggression-seeking to preserve dignity, freedom, and national self-identification.

The analysis of contemporary publications – particularly articles in the weekly Literaturna Ukraina, Bulvar Gordona, and the newspaper Ukraina Moloda – has allowed the authors to trace the prevailing sentiments in Ukrainian society, the immediate intellectual response to the events of the war, and the vital role literature plays in interpreting national tragedy.

Keywords: personality, evolution, war, sixties, bibliography, memories, repressions.

Постановка проблеми. Стаття є дослідницьким експериментом на сучасні виклики агресивної політики Росії до України, що спричинилися до найбільшої катастрофи XX–XXI століття в Європі. Як наслідок, українці втратили ціле покоління на війні, захищаючи кожен дюйм своєї землі. Ми прагнули виявити і проаналізувати причини, шукаючи відповіді, як

могло це все статися. Як це нам удалося – звісно, не все охоплено, але наскрізним поглядом усе ж щось прояснили.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Ми спиралися на об'ємний арсенал сучасних дослідів українських та зарубіжних учених, а також акцентувалися на публіцистичних статтях тижневиків «Літературна Україна» та «Бульвар Гордона», газети «Україна молода» як таких, що миттєво реагують на сучасні виклики в плані еволюції особи.

Мета публікації. Повертаючись до наших студій, ми, відкидаючи усталені радянські стереотипи, переглянули багато документів, хронік, занурилися в літературу класичного жанру, фольклорні начала із тим, щоб побачити зародки розбіжностей двох народів – у титульної нації України і змішаної російської, яка за імперських амбіцій окупувала чимало великих і малих народностей, створивши т.зв. федерацію. Це явило централізацію влади, де все було підконтрольним

Розпочнемо з того, що українці все життя виборювали свою незалежність. Нашою кров'ю омиті усі століття, уже від Середньовіччя. Прагнення до волі, свобод завжди були в домінуючій ролі. Найпершим нашим ворогом в усіх державотворчих, культурних та просвітницьких процесах виступали експансійні сили, зокрема – царизм і Росія. Закликаючи до незворотності обраного нами шляху, І. Франко свого часу говорив: «Маємо стати організмом, здатним до суверенного політичного й культурного життя... живою одиницею між інших народів». І якщо у XIX ст. культивувалася глибока освіченість, шанобливе ставлення до родовитості, то в XX ст. – різке знищення людської гідності, розчинення в масовості, малокультурності, випинання сірості, аж до фізичної розправи над українською елітою. Важкий чобіт більшовизму безцеремонно топтався перш за все Україною.

Виклад основного матеріалу дослідження. Децентралізація влади в Україні, спричинена розпадом СРСР в 1991 році, відколи Україна здобула незалежність, посутньо, триває і зараз. Коли Росія не хоче миритися з реаліями сьогодення, уважаючи нашу країну колоніальною від імперської політики. Особа, особистість як об'єкт досліджуваного матеріалу є найбільш вразливою. І дійшли висновку: «шістдесятництво» як окремішнє явище в літературі України найяскравіше увиразнило в собі незгоду до правлячого російського режиму, воно припадає на кінець 1950–1960-х років. Це покоління, народжене в 1930-ті роки (1930–1939), яке в шістдесятництві (1960–1969) заявило про себе як про нову творчу та ідеологічну силу, продемонструвало свою опозицію до норм літературно-мистецького життя, встановлених тоталітаризмом, системі, політичному та мистецькому дисидентстві, опозиції або критиці панівної комуністичної ідеології та всієї радянської політичної системи і є початком, нехай прихованим на той момент, однак уже наявним, в майбутньому децентралізації влади. М. Мацківський у статті «Згадаймо всіх – поіменно» (ЛІУ, №№ 44 – 46, 2008) писав, що передісторія шістдесятництва починається з 1956 році, коли розворушилися світові суспільно-політичні процеси антикомуністичного характеру, які врешті завершилися крахом міжнародного комуністичного руху та розпадом СРСР у 1991 році. Однак він зазначав, що всім досі написаним статтям про шістдесятництво бракувало конкретності, проникнення в суть явища, шкодили поверховість, надмірна тенденційність, зациклення лише на кількох найпомітніших іменах.

Літературу поділяли на ту, що була дозволена до друку, і ту, що була заборонена з різних причин. У віршах, які писалися «за ґратами» («Заґратовані сонети» І. Світличного, «Палімпсести» В. Стуса...), виразно відмічаємо зміну світогляду авторів. Жорстока розлука з родиною, своєю землею, окрім особистого горя та страждань через понівечене життя Батьківщини, зумовили появу поетичних текстів (а поезія за своїм громадянським накалом почасти замінювала публіцистику), у яких митці шукали самоствердження шляхом поетичного відтворення свого філософського бачення Всесвіту як духовного джерела людини. «Ти знаєш, що ти – людина, ти знаєш про це, чи ні?» (В. Симоненко).

Типову лінію поведінки шістдесятників у плані еволютивного розвитку особи описує книга І. Кульської та І. Мойсеїва «Щоденники XX-го століття» [6], у якій ідеться про «всі події України (насамперед Києва) XX-го століття, як вони відбилися в житті конкретної

людини і родини. Моральний і художній вимір суперечливого часу крізь душу, серце і долю жінки (oral history)». Книга, за висловом авторів, – «не літопис...», а «ліричний щоденник особистості ХХ століття... Це духовний портрет доби... Власне – габітусу кількох діб упродовж складного сторіччя» [8, с. 5]. І найбільш вразливими у людини завжди були і є Правда, Краса, Любов, Гідність, Людяність, які опинялися під найпершим ударом від ідеології та облудної політики. А особливістю «портрета» свідомо обрано жіночий «пензель», ключ, підхід. ХХ ст., – за книгою, – завжди «дуже конспіративне». Ззовні – «парад позірностей», а справжнє сховане «у скрині на дні», «у валізі з подвійним дном... Письменники писали «в шухляду». Інші ховали «кінці у воду»... Проблема розсекречення – прояв загальної потреби кризьчасового спілкування (зокрема, історичної та родовідної ідентифікацій, завбачення майбутнього). Тут діє джерело енергії, здатної долати смерть. Мати живила натхнення з пекучої пам'яті. «Мене, – зізнається один із авторів книги, – (під час роботи) проймало дивне враження співприсутності, неймовірне й ошелешливе «ніщо не зникає»! Вони продовжують існувати...» [8, с. 5].

Болісно переживаючи знову усі події минулого, автори «Щоденників» ставили за мету «збагнути ХХ століття в його «людиновимірній конкретиці», «живій екзистенції», oral history. З іншого боку, – зізнавалися, – типові суперечності доби (конспірація, двомовність, «атеїстична релігійність», «матеріалістичний ідеалізм», «міфопрагматика», самострим та ін.), закликають дослідити цю шалену антропологічну сполуку»... Це «самовидець – «документалістика недремного духу» в його переживанні «ось-цього»: взаємин, стану природи, викликів буття» [8, с. 5].

Водночас, сплеск відроджувальних позицій у культурі спричинився до нових терористичних проявів, репресій (заборона «Собору» О. Гончара, арешт В. Стуса та ін.) тощо.

Цікавими є спогади про той період шістдесятника В. Коротича. Опосередковано аналізуючи все те, що відбувалося довкола, він поринув у спогади вересня 1963 року, коли відбувся літературний вечір російського опозиційного поета Є. Євтушенка в Жовтневому палаці в Києві: «За результатами поетичного вечора Є.Євтушенка чимало хто задумувався над тим, що такі зустрічі варто проводити і з українськими письменниками, але жоден не ризикував брати на себе таку відповідальність. З іншого боку, на наш письменницький бомонд шалений Женін успіх справив гнітюче враження, а в ЦК просто перелякалися. Невдовзі партійні чиновники спробували знайти оптимальний вихід: вирішено було показати, що й нас не пальцем роблено, але стало ясно, що зібрати повний Жовтневий палац навколо існуючих офіційних класиків української літератури не вдасться. Тоді вирішили заризикувати й «заварили» цей вечір: Рильський (дивна річ, на фото він молодший, як я зараз – йому ще лишався рік життя), Малишко (наступне після Максима Тадейовича, вже радянське, фронтове, покоління) й ми троє [Р.Л.: В. Коротич, І. Дзюба та М. Вінграновський]...

Вести вечір доручили Леонідові Новиченку, який не дуже давно керував у ЦК культурою, а тепер став одним зі спілчанських вождів. Читати нам веліли з трибуни, яку викотили на центр сцени і не забуду, як величний Максим Тадейович щось бубнів з товстої книжки, яку не випускав з рук. Свого власного виступу не можу згадати – все було наче уві сні – читання, оплески. Перед вечором нас вишикували на тлі завіси, сфотографували, але згодом передумали робити якесь «паблісіті» вечорові. До речі, Л. Новиченко називав цих молодих поетів «новобранцями поезії», а М. Рильський присвятив їм свої «Вечірні розмови»[11, с. 67–77]...

Стоїмо ми на сцені в Жовтневому палаці, який був колись Інститутом благородних дівиць, а в тридцятих – катівнею, там в підвалах і розстрілювали. Згодом палац вже не буде Жовтневим, а унизу, під ним, розстелиться Майдан Незалежності, той самий...». Вечір, на який назбиралося повно народу, став до певної міри не тільки вибуховим, але й етапним: творчістю молодих поетів почали по-справжньому цікавитися, їх почали пізнавати на вулиці, шукати їх книжки, а тим часом партійні чиновники не втрачали можливості

вдаватися до критики: «нас того року зіпили докупі і якийсь час – Драча, його і мене – били й хвалили сукупно...»

Говорячи про інших письменників, В. Коротич указує, що кістяк шістдесятництва в першу чергу все-таки складали «кияни», які в результаті кількох згаданих подій опинилися в епіцентрі літературного життя 1960-х років: «Був ще Симоненко, але десь збоку, в Черкасах, була ще Ліна [Р.Л. Костенко], але вона то в московському навчанні, то у польському заміжжі, а ми були в Києві. Всі троє абсолютно різні. Я – вчитаний у свої книги і заглиблений у свій Київ – міщух, місто моє, мене тут всі кицьки знають. Іван [Р.Л. Дзюба], який пильно придивлявся, шукав контактів, закріплювався, обростав столичним м'ясцем». Тим часом життя у кожного з молодих поетів складалося по-різному: В. Коротич продовжував працювати лікарем в Інституті кардіології імені М.Д. Стражеско, де писав дисертацію на здобуття наукового ступеня кандидата медичних наук, а «Микола Вінграновський ходив довкруги студії ім. Довженка. Від нього просто таки пахтіло «Повістю полум'яних літ», Юлією Солнцевою й Довженковими уроками. Іван Дзюба приживався у Києві, шукав за стабільністю – житлом, роботою. До того ж, Іван і Микола ще холостякували, а в мене вже були дружина й син...». До речі, працюючи лікарем-кардіологом, В. Коротич фактично врятував від смерті М. Рильського, а також А. Малишка, з яким вони здружилися по нещастю – «він двічі прибував уночі (одного разу сам прийшов, своїм ходом) до клініки ім. Стражеска, якраз тоді, коли я вночі чергував. Так що обидва Малишкових інфаркти були в мене у палаті, під моїм наглядом. Ми з ним набалакалися доволі – розумний був, талановитий чоловік, з переламаною долею й покаліченою душею. Після виписки, після суворої заборони випивок, він запрошував мене додому, садовив під великим полотном Труша (мода пішла тоді на закарпатця Труша, в Гончара теж було кілька картин, а найбільша колекція – в співака Дмитра Гнатюка), ставив пляшку, склянку й просив хильнути за його здоров'я» [7].

Спогади спогадами, а в офіційній культурі – під керівництвом О. Білецького було здійснено декілька двотомних видань «Історії української літератури» (1950, 1956, 1957, 1959), які унаочнюють дозволений підхід до затаврованих імен. Причому кожне – за своїм місцем. Отже, перший том присвячувався дожовтневому періоду, другий – радянському. Одне з основних місць в академічних «Історіях» – аналіз життєвого і творчого шляху окремих письменників та їх внесок в загальнолюдський соціально-культурний розвиток. В усіх цих «Історіях» спостерігалася поступова деполітизація видань і розширювався список імен, репрезентованих у виданнях. Це були переважно нові імена, які з'являлися на літературному обрії, а також включалися повернені призабуті чи зумисне вилучені і недооцінені персоналії. Поступово змінюється структура видань. Відбувається відхід від вузько портретного характеру студій – до узагальненої теоретичної інформації про літературний процес, на тлі якого подаються розвідки про окремих діячів літератури. Попередні видання «Історії української літератури» зберегли, донесли до нас чимало цінних фактів, проклали шлях до осмислення сучасної історії української літератури.

В «Історії української літератури ХХ ст.» історія літератури поділяється на три етапи (чи підперіоди): перший – період після 1916–1917 роках, але тією чи іншою мірою – і попереднього півтора десятиліття; другий – 1940–1950 роки; третій – 1960–1980-ті роки [2, с. 6]. Причому шістдесятництво окремо не виділене, а примикає до 1980-х років. Автори ставили своєю метою представити «Історію» цілісною, не покращуючи на класові та інші «табори», на «дві культури» в одній культурі, разом з іншими досягненнями, які має діаспора різних країн і континентів. Автори зізнаються, що їм «ще не вдалося ґрунтовно проаналізувати увесь великий художній і літературознавчий доробок, який надбала за сім десятиліть українська еміграція Австрії, Польщі, Чехії і Словаччини, Німеччини, США, Канади, Франції, Бразилії та багатьох інших країн» [2, с.7], які почасти на свої плечі виносили «племін'я української літератури, коли в Україні воно ставало вкрай нестерпним». Також авторський колектив прагнув представити «Історію» без «білих плям». До видання

вперше було введено сотні раніше замовчуваних імен: від Миколи Хвильового – до Василя Стуса, Богдана-Ігоря Антонича – до Василя Барки.

Атмосферу початку 1980-х років, тобто, за поділом «Історії української літератури» шістдесятників, становлять поетичні твори, в яких поети виразніше стали усвідомлювати вартісність власного існування, безкомпромісність і неповторність особистісного відчуття і сприймання життєвих перипетій. В поезії з'являються нові імена: В. Герасим'юк, С. Короненко, П. Гірник – лауреат Шевченківської премії 2009 року, І. Римарук, І. Малкович та інші. Виходять збірки поетів, які не друкувалися протягом майже двох десятиліть: В. Кордуна, М. Воробйова, В. Голобородька... [10, 164 с.].

Шістдесятництво живе й сьогодні. Не тільки фізично, а й своїми естетичними й ідейними напрацюваннями, без яких не могли б розвиватися наступні покоління літераторів. За словами В. Стуса, їх, шістдесятників, була «малесенька шопта». Доля В. Стуса стала прикладом послідовного втілення «Мужності бути» як «здатності збереження і розвитку можливостей власного духу», душевного захисту... Для В. Стуса теми й мотиви – тільки виходи у внутрішній світ, у щоденник душі, у невислані листи до інших про власне внутрішнє» [18, с. 227]. Лише 1990 року побачила світ поетична книжка В. Стуса «Дорога болю». Його творчість стала «документом не тільки людської мужності й непримиренності перед лицем зла й несправедливості, а й документом великої художньої сили» [2, с. 43].

Не лише відчайдушна поетична струна забриніла. За новим, відмінним од московського трактування, поезія та література інших жанрів почала зривати завіси недозволеного. Тарас Шевченко, Іван Франко, Леся Українка, чий твори вивчалися в школі, і закликали до войовничого атеїзму та поетичного демократизму в почасті переписаних і підігнаних для піонерського вуха творах. Ідеологія комунізму, як повалений звір, поступово падала.

До останніх своїх днів продовжував боротися з тенденціонізмом у царині шевченкознавства шістдесятник І. Дзюба. У статті «Довіку насущний» [17, с. 19–68], він подав цілісний літературно-критичний портрет Тараса Шевченка, який має бути орієнтиром для читача щодо провідних статей енциклопедії Шевченкознавства, що побачила світ у 2000 році: «Хроніка життя і творчості Шевченка», «Літературна спадщина Шевченка», «Поезія Шевченка», «Проза Шевченка», «Драматичні твори Шевченка», «Поетика», «Віршування», «Жанри літературні в Шевченка», «Мова художня Шевченка», «Жанри в образотворчому мистецтві Шевченка», «Живопис Шевченка», «Рисунки Шевченка», «Офорт у творчості Шевченка», «Альбоми Шевченка», «Вшановування та увічнення пам'яті Шевченка», розташованих, як і всі інші статті, за абеткою. Переважна їх більшість супроводжувалася списком літератури до теми, поданої у хронологічному порядку. Ми безмежно вдячні п. Івану за схвальну рецензію до нашої скромної книги «Тарас Григорович Шевченко: Людина, Поет, Пророк, Символ України»: до 200-ліття від дня народження [14, 112 с.].

Шістдесятник І. Калинець порадував громадськість статтею «І стеком, і шаблею, і піснею!», в якій презентував книгу Р. Ковалю «Михайло Гаврилко: і стеком, і шаблею», ім'я якого у колах галицького горожанства добре знає. Проте, в Україні про нього мало хто чув. Керамічні й металеві медальйони і плакетки із зображенням Тараса Шевченка були не в одному помешканні. Навіть харківський пам'ятник Кобзареві, творчо використаний Манізером, теж «із Гаврилка». Монументальна постать Митця і Воїна (старшини-добровольця з УСС, згодом офіцера в Сірій дивізії Армії УНР і в кінці – отамана-повстанця), пристрасне життя Михайла Гаврилка (1882–1920) поєднувало визвольні прагнення українців і стало полум'яним символом воюючої України – її Соборності. Онук його, нині – професор Львівського університету Орест Абрагамович у «Передньому слові» наголосив на тому, що подібні біографії актуальні в наші ганебні роки. Образ гордої і сильної Людини вибудовується в кількох розділах книги: в біографії та семи додатках. Перший додаток – це єдина поетична збірка «На румовищах» (Краків, 1910). Інші – хронологічно подані документи і матеріали з усіх періодів яскравого, хоч і недовгого життя М. Гаврилка. Книга,

скромно названа «історичним нарисом», «виповнила насущну із сотень лакун нашого минулого, яку можна читати з гордістю і без брому» [3].

«Шевченко породив Гаврилка, а той як митець не тільки творив образ Батька нації, він доказав усім грядущим поколінням, і діяльним, і ледачим, що можна жити, творити і боротися – і навіть вмерти згідно з наукою свого духовного Патрона» [3].

Г. Гусейнова, якого Л. Голота називає степовим українським Гомером, ми згадали не випадково. Видаючи журнал «Кур'єр Кривбасу», не нарікаючи на долю і злі часи, Г. Гусейнов є справжнім патріотом України. «Коли Бог подорожував Україною в шістдесяті роки ХХ комуністичного століття й побачив, як нищать українське слово, як нищать українську еліту, як спопеляють у степах український козацький вольний дух, він, Бог, непомітно поклав у руки натоді ще студента-заочника філологічного факультету Одеського університету свої «господні зерна», аби сьогодні ми, українці, вчилися в українського Гусейнова служити Україні, дбати про неї, аби ми розкошували від читання Гусейнівських творів» [4]. Оповідючи в книзі про унікальність особи бібліографа Григорія Дем'яновича Зленка – на сьогодні одного із найкращих шевченкознавців в Україні, який має енциклопедичні знання й зберіг для України стільки фактів та імен, що має право ще за життя на встановлення пам'ятника в Одесі.

В. О. Коротич зараз у Москві. Нагадаємо, 1986 року йому запропонували посаду головного редактора «Огонек», який одразу збільшив свій наклад, і буквально «розлітався». Потім викладав у американських університетах [13, с. 251–265], тобто, втретє змінив аудиторію спілкування. А 2014 року він люб'язно написав передмову до нашої книги «Платон Микитович Воронько: 1913–1988»: До 100-ліття від дня народження [12, 204 с.]. І дякуємо І. Драчу, який подав свій спомин про П. Воронька, виголошений на погребі майстра-ковпаківця у 1988 році, до нашої книги. 2012 рік, коли М. Стельмахові виповнилося 100 років від дня народження, спільнота згадувала перебіг подій навколо його останнього роману «Чотири броди». «Чотири броди», за М. Стельмахом – це «своєрідна філософія життя. Кожен має свої чотири броди: блакитний, як світанок – дитинство; як сон – хмільний брід любові, брід праці і житейських турбот; брід онуків і прощання... Від того, як людина переправляється через ці броди, стає зрозуміло, чого вона варта» [9].

Нам стирали пам'ять, засекречували істину, переписували історію. Так, Л. Дрофань у статті «Олена Пчілка з нами і за нас» (ЛУ, 11.07.2013), порушила питання про дату смерті письменниці. Вона говорить, що це сталося 17 червня (29 червня) 1849 року, згідно з молитовником її батька, Петра Якимовича Драгоманова. В інших джерелах щодо цього – розбіжності. І це не поодинокий приклад.

М. Ільницький ще 1998 році перевидав теоретичну працю Л. Білецького «Основи української літературно-наукової критики. Спроба літературно-наукової методології», що вийшла в Празі 1925 року, і також була малодоступною в Україні.

Сьогодні, болісно повертаючи не лише історію, забуті імена, ми шукаємо і відстоюємо істину. Книга «Погашений спалах» – це хрестоматія творів репресованих літераторів, розстріляного Відродження і українського письменства доби Незалежності, над якою І. Качуровський (+ 18.07.2013, Мюнхен) (ЛУ. – 11.07. 2013) працював останні роки. Вона розкриває багато цікавих сторінок з недозволеної радянщиною спадщини.

Першою серйозною працею стала систематизована «Енциклопедія українознавства», репрезентована Науковим товариством ім. Т. Шевченка, видана українською діаспорою в Сарселі (Франція) за ред. В. Кубійовича (1949–1952 рр.). У 1993–2003 роках усі 14 томів було перевидано як «репринтові видання» в Україні у Львові.

Як приклад, взяли за основу письменницький арсенал, який найбільше розкриває обличчя нації. Це – в Україні. Ось таким, здебільшого, неоднозначним постає перед світом українець. Чого у ньому більше – плюсів чи мінусів – часом, ми й самі утрудняємося в такій оцінці. Тому працюємо над собою далі і наполегливо.

Що ж у Росії? Цікавий погляд на сьогоднішнього героя одіозного російського політолога, соратника диктатора Путіна, О. Дугіна [1]. Це без перебільшення колективний

портрет сучасного російського покоління. Примітивне мислення й зациклення на одному вожакові прямо зациклює. Не змінюючи ходу думки, пропонуємо матеріал без наших тлумачень і вкраплень. Тут увиразнюються проблеми й надії країни-агресорки. Отже, – за словами Дугіна, – ті, хто очікував на якусь новизну чи й перебудову у передвоєнний час, на жаль, розбив усілякі надії. Автор пов'язує сучасний стан доби з кончиною Березовського, котрий уважався символічною фігурою, а його кінець ніби втілював безславний кінець безславного періоду, проходив опосередковано крізь свідомість і підсвідомість усього нашого мистецького арсеналу. Смерть Березовського – ніби смерть цілого комплексу афектів, пафосу. Насправді, його покоління – це досить посередні пізньорадянські люди, які володіли певною мірою радикального хуліганства, – мішугини такі («мішугене», «мішугин» походить від івритського слова «нешуга», що означає божевільний). 1990-ті роки – це час мішугиних. Не можна сказати, що дурачків, але таких дивакуватих атипових людей, які не вписуються в суспільство. В школі бувають люди, які періодично пританцьовують на уроках, вигукують... Як правило, вони потім поступово стають звичайними людьми. Або маргіналами. В 1990-ті роки вони задали економічний, політичний, естетичний, культурний порядок денний. До цього племені належать і інші мішугини – від Полонського до Жириновського: також галасують, падають, б'ються в істериці, діють на грані фола і навіть поза його межами. Вони можуть змінити стат'ю, можуть кинути якусь справу, всіх обікрасти, вбити – їм усе сходить з рук. До певного моменту...

Березовський хоча й був впливовим російським політиком, але поступово за роки його боротьби з Путіним (вона теж дуже символічна) з'ясувалось, що час такого типу людей уже відходить. Це були дві епохи: епоха мішугиних і епоха більш осудних, можливо, більш передбачуваних, більш практичних, відповідно, і більш раціональних, без зіпсованих генів чиновників – прагматиків та реалістів. Мішугини програли. І обставини смерті Березовського символічні в цьому сенсі. Його покаяння в листах, його розорення, його смуток. Все йшло до того, що він визнав свою поразку. Епоха визнала свою поразку. Звідси й той факт, що він помер, практично ні на що вже не впливає. Він же останні роки ні на що вже не впливав, нічому вже не шкодив, він нічого не міг зробити. Всі його ініціативи закінчувалися повним крахом. Вся його двірня, яку він фінансував і підтримував, від нього розбіглась. Доренко, Білковський, навіть Лимонов – всі, кого він годував, його підлеглі, кинулися в різні боки, побігли хто до Суркова, хто до Путіна, хто шукав просто якихось нових людей. Березовський помер лузером.. Це дуже важливо. І, відповідно, він помер, бо ця епоха скінчилась. А далі найцікавіше. Путін у цій історії виграв насправді, як нуль виграв у мінуса. Відбувся такий собі перехід від цілком буйної фази до не те щоб м'якої, а просто нормальної, банальної.

Причини обезславлення і втрати гідності у здоланні в собі раба наявні. Російську натуру досить точно описав Ф. Достоєвський і 50 відсотків російського населення, прочитавши його «Злочин і кару», мали б зрозуміти значення цієї війни, і її, взагалі напевне, не було б. Але суспільство російське сьогодні не читає. «Записки із Мертвого дому» Достоєвського ніхто не читає. «День опричника» В. Сорокіна ніхто не читає. Не читають В. Аксьонова, О. Твардовського. Не читають класики.

За словами російського письменника, філософа М. Веллера, уродженця Кам'янець-Подільського, в російському культурному просторі натомість з'явилася інша література, яка уславлює Сталіна, репресії тощо. Причому інколи написана сучасними авторами, які не знають достеменно сталінської доби, але багато читали про це. Подеколи книги написані майстерно, навіть талановито. І що головне: ця субкультура, близька до табірної, формується уже в школі. А почалася вона із часів опричнини, ще за Івана Грозного. Панування сили, свавілля, сувора табірня ієрархія, коли є наглядчак, пахани, і є мужики, що працюють, і є «опущені». Усі ці фактори складають сукупність російського населення і на сьогодні становлять модель розвитку суспільства сусідньої країни. І російські еліти також природно підпадають під ці лекала. Там присутні сувора ієрархія: хто під ким, хто кого кришує, хто за ким стоїть і т.д. Це ж саме стосується і прошарку інтелігенції. Навіть зараз у

нас, в Україні, в деяких державних інституціях радянського зразка, які ще не зазнали реформації, присутні всі ці закони. І нині ми, українці, в російському панівному розумінні є тими, кого потрібно опустити (даруйте за сленг). Тому, цілком очевидним є те, що ми й надалі маємо знаходитися, за їхнім сценарієм, під сильним гнітом, впливом, а натомість українці виявилися непокірними, зуміли знайти силу протистояння, протидії, очищення.

Всі ці фактори, а до того ж і запущена на всі спроможності пропагандистська машина засобів масової інформації, розмаху якої позаздрив би й Геббельс, знаходиться на такому високому витку розвитку, що людина потрапляє в полон дезінформації та одурманення. Століттями російське суспільство знаходилося під впливом табірної конгломерації і ставилося до українців, як до недонації. Ми були для росіян рабами. І цілком очевидним є факт, що за нашої перемоги денационалізації російського народу, його геноциду не буде, а в разі переваги Росії України – кінець як державі.

Напередодні війни, 2022 року, з'явилася грізна заява кремлівського інформресурсу РИА новости за підписом якогось Тимофія Сергійцева, себто, їх маніфест: «Ще в квітні минулого року ми писали про неминучість денацифікації України. Нацистська, бандерівська Україна, ворог Росії і інструмент Заходу зі знищення Росії нам не потрібна. Сьогодні питання денацифікації перейшло до практичної площини. Денацифікація необхідна, коли значна частина народу – найімовірніше за все, її більшість – освоєна і втягнута нацистським режимом у свою політику. Тобто тоді, коли не працює гіпотеза «народ хороший – влада погана». Визнання цього факту – основа політики денацифікації, усіх її заходів, а сам факт і складає її предмет. Україна перебуває саме в такій ситуації».

Сайт РИА Новости також опублікував список забороненої, себто, шкідливої літератури в Росії. Там фігурують знакові книги, серед яких: «Декамерон» Боккаччо Джованні, «Прекрасний новий світ» Олдоса Гакслі, «Мадам Боварі» Гюстава Флобера, «На Західному фронті без змін» Еріх-Марії Ремарка, навіть «Тихий Дон» Михайла Шолохова, а також книги Ернеста Хемінгуей, «Колгосп тварин», «Думки в дорозі. Публіцистика, есеїстика, критика Оруелла Джорджа як шкідливі. І знову – війна в аналогіях: нацистська Німеччина періоду Другої Світової війни спалювала книги Е.М. Ремарка, забороняла незгідну літературу і контролювала стан своїх мешканців.

Чи могли б ми оминати російсько-українську війну? Подеколи нам видається, що вона була неминучою, хоч як це страшно не звучить. Імперські наративи досягли найвищого щабелю накалу подій. Україна все більше віддалялася від вектора політичного розвитку, за яким розвивалася Росія. По суті, країна-агресорка втрачала свій вплив на нашу державу. І тут ми знову повернемося до аналогій. 2021 року, коли відзначали 35-ті сумні роковини Чорнобильської трагедії, за нашим авторством з'явилася стаття «У нас у всіх навіки змінено ДНК» [16, с.144–152]. Аналізуючи еволюційний шлях розвитку нашої країни – України за пострадянський період (а стаття подекуди й автобіографічна, зі вкрапленнями аналогій), ми звернулися до спогадів Л. Кравчука, першого Президента України. Дозволю собі повторити їх, оскільки вони стосуються і сьогоденної кровопролитної визвольної війни: «імперія нагадувала смертельно пораненого звіра, який через безнадійну, а від того пристрасну, жагу до життя став набагато жорсткішим, набагато небезпечнішим. Карабах, Фергана, Сумгаї, Баку, Тбілісі, Вільнюс це довели. Треба було дати звірові сконати. Й водночас ретельно підготуватися до захисту від можливого нападу смертельно пораненого хижака. Чи мав Радянський Союз шанс устояти? Не думаю. Але припускаю, деякий час він ще міг протриматися» [5, с.77]. Такі ствердження повною мірою можна віднести і до російського сценарію. Карфаген гине. І гине неминуче.

У 2015 році в Москві відбувся Конгрес бібліографів світу (збір матеріалів провадився ще до анексії Криму), де ми виступили з доповіддю «Художественная литература. Библиография. Библиотека. Их роль в социокоммуникационной культуре на современном этапе» (у співавт. з Н. Ревою [15, с.133–148]. Стаття мала б попередити події, які насуваються, і загалом носила тлумачне значення.

Висновки. Отже, таким чином, заторкнуті нами питання є лише початковим періодом досліджень еволютивної парадигми особи в історії нашої країни періоду російсько-української війни. Вони неминуче тягнуть за собою первинний етап розпаду імперських зазіхань, коли руйнується російська послідовна шкала централізації узурпованої влади. Вона, ця парадигма розвитку держав та особи в них, наявно свідчить про різницю українців та росіян, і вже точно спростовує тезу про те, що ми – єдиний народ, і що в нас єдине коріння. Ю. Шевельов – автор численних мовознавчих і славістичних досліджень. Його праці з проблем української літературної мови, діалектології, історичної морфології..., що свого часу протистояли ідеологічній залежності радянського мовознавства, сьогодні набувають непересічної наукової вартості. В англомовних монографіях «A Prehistory of Common Slavic : The historical phonology of common Slavic» («Передісторія слов'янської мови : Історична фонологія загальнослов'янської мови» (1964, друге вид., 1965) та «A historical phonology of the Ukrainian language» («Історична фонологія української мови» (1979, український переклад, 2002), Ю. Шевельов показав розвиток фонологічної системи української мови від праслов'янської на широкому тлі – до сьогодення, представивши історичні, діалектні, міжмовні та текстуальні площини, дослідив глибинно-причинові зв'язки між окремими фонетичними змінами, тобто, науково обґрунтував засади української мови з початку VII ст., завершивши її формування приблизно в XVI ст. Він абсолютно заперечив концепцію прасхіднослов'янської лінгвістичної єдності трьох братніх народів у доісторичні часи, при тому розвинув концепцію конфігурації та діалектних груп (київсько-поліської, галицько-подільської, полоцько-смоленської, новгородсько-тверської, муромо-рязанської говірок), що дали початки російській та українській мовам, і вийшов переможцем в дискусійних тенденційних процесах радянщини, довівши автохтонність української мови.

Між тим, у Росії і до сьогодні працюють кафедри давньоруської писемності, які продовжують обстоювати радянську концепцію походження східнослов'янських мов і так само привласнюють пам'ятки давньоруської літератури, як це було за часів СРСР. Такий підхід є особливо небезпечним, оскільки збігається з панівною доктриною Кремля про те, що Україна – це історично російські території, а ми єдиний народ, а наша мова – давньоруська. Протистояти цьому не лише в культурницькій сфері, і не лише на полі бою, а, перш за все, в освіті та науці, щоб ці напрацювання посіяли зерно в кожній родині.

Список використаних джерел та літератури

1. Дугин А. То, что мы имеем сей час в Украине и России – приговор всем надеждам, которые были у людей в эпоху перестройки. Вечерние вести, 1913, 8–14 квіт.
2. Історія української літератури ХХ ст., 1994 // Історія української літератури ХХ ст.»: В 2 кн.–Кн.1: 1910–1930-ті рр.: Навч. посібник / За ред. В.Г. Дончика, 2-е вид. К., 1994, 784 с., с. 43.
3. Калинець І. «І стеком, і шаблею, і піснею!». Літературна Україна. 2014. № 3 (5532). 16 січ.
4. Кіраль С. Три зозулі з поклоном для Григорія Гусейнова: Враження від презентації нової книжки письменника «Між часом і морем. Колекція невігаданих історій» («Ярославів Вал», 2013). Літературна Україна. 2013. № 41 (5520). 24 жовт.
5. Кравчук Л. Маємо те, що маємо: Спогади і роздуми. К., 2002. 392 с.: іл., с. 77.
6. Кульська І., Мойсеїв І. Щоденники ХХ-го століття: Першодруки з фондів Центрального державного архіву-музею літератури і мистецтва України; Невідомий театр авангарду; Конспіративна «захалявна»; Недрукабельна творчість. К., 2013, 352 с.; іл.
7. Матеріали використано з приватного листування.
8. Мойсеїв І. Вступ: Мамо, живи знову! // Кульська І., Мойсеїв І. Щоденники ХХ-го століття. К., 2013, с.5.
9. Олтаржевська Л. «Моя тема в літературі – любов до людини». Україна молода, 2012. 24 трав.

10. Поезія Радянської України (1981 – 1985): Бібліогр. покажч. /Упоряд.: Рева Н.М., Рева Л.Г.; Добр. т-во любителів кн. Укр. РСР. К., 1987, 164 с.
11. Рева Л. «В житті ні разу неправді не служив»... // Максим Рильський. Проблеми українського державотворення: історія і сучасність: матеріали Міжнар. наук-краєзнав. конф., присвяч. 100-річчю від дня народж. О. Ольжича та 90-річчю УНР : у 2 т. / Управління культури і туризму Житомир. облдержадмін., Житомир. наук.-краєзнав. т-во дослідників Волині, Житомир. обл. ін-т післядиплом. пед. освіти, Житомир. обл. краєзнав. музей ; [голов. ред. М. Ю. Костриця]. Т.2. Житомир, 2007, с. 67–77. (Наук. зб. «Велика Волинь» : праці Житомир. наук.-краєзнав. т-ва дослідників Волині ; вип. 35.
12. Рева Л. Платон Микитович Воронько: 1913 – 1988: До 100-ліття від дня народження: Монографія. К., 2014, 204 с.
13. Рева Л. Спроба біографічного дискурсу Віталія Коротича — письменника та публіциста // Світова література на перехресті культур і цивілізацій: Збірник наук. праць. Вип. 7. Част. II. Сімферополь, 2013. 368 с., с. 251–265.
14. Рева Л. Тарас Григорович Шевченко: Людина, Поет, Пророк, Символ України: до 200-ліття від дня народження: Збірник наукових статей. К., 2014, 112 с.
15. Рева Л. Художественная литература. Библиография. Библиотека. Их роль в социокоммуникационной культуре на современном этапе (в соавт. с Н. Ревой // Библиографическое обеспечение свободного развития личности. Краеведческая библиография : Материалы II Междунар. библиогр. Конгресса «Библиография : взгляд в будущее» (М., 6–8 окт., 2015) / РГБ / Редкол. : А.Ю. Самарин (пред.), А.В. Теплицкая (науч. ред.), Г.Л. Левин и др. М., 2015, с.133–148.
16. Розумовські зустрічі : зб. наук. праць / Сіверський центр післядипломної освіти ; Сіверський ін-т регіон. досліджень. Вип. 9. Чернівці, 2022. 192 с. С. 144–152.
17. Шевченківська енциклопедія : у 6 т. / Редкол.: М. Г. Жулинський (голова) та ін. ; НАН України, Ін-т л-ри ім. Т. Г. Шевченка, т.1. К., 2012, с.19–68.
18. Шерех, 1993 –Шерех Ю. Третя сторожа. К.,1993. 590 с., с. 227.

References

1. Dugin A. To, chto my imeem sej chas v Ukraine i Rossii – prigorov vsem nadezhdam, kotorye byli u lyudej v epohu perestrojki. Vechernie vesti, 1913, 8–14 kvit. [Dugin, A. What We Have Now in Ukraine and Russia Is a Verdict on All the Hopes People Had During the Perestroika Era. Vecherni Visti, 1913, April 8–14.] [In Russian]
2. Istoriiia ukrainskoi literatury KhKh st., 1994 // Istoriiia ukrainskoi literatury KhKh st.: V 2 kn.–Kn.1: 1910–1930-ti rr.: Navch. posibnyk / Za red. V.H. Donchyka, 2-e vyd. K., 1994, 784 s., s. 43. [History of Ukrainian Literature of the 20th Century, 1994. In: History of Ukrainian Literature of the 20th Century. In 2 books – Book 1: 1910s–1930s: Textbook / Ed. V.H. Donchyk. 2nd ed. Kyiv, 1994, 784 p., p. 43.] [In Ukrainian]
3. Kalynets I. «I stekom, i shableiu, i pisneiu!». Literaturna Ukraina. 2014. № 3 (5532). 16 sich. [Kalynech, I. «With a Burin, a Sabre, and a Song!». Literaturna Ukraina, 2014, No. 3 (5532), January 16.] [In Ukrainian]
4. Kiral S. Try zozuli z poklonom dlia Hryhoriia Huseinova: Vrazhennia vid prezentatsii novoi knyzhky pysmennyka «Mizh chasom i morem. Kolektsiia nevyhadanykh istorii» («Yaroslaviv Val», 2013). Literaturna Ukraina.2013. № 41 (5520). 24 zhovt. [Kiral, S. Three Cuckoos with a Bow for Hryhorii Huseinov: Impressions from the Presentation of the Writer's New Book Between Time and the Sea. A Collection of True Stories («Yaroslaviv Val», 2013). Literaturna Ukraina, 2013, No. 41 (5520), October 24.] [In Ukrainian]
5. Kravchuk L. Maiemo te, shcho maiemo: Spohady i rozдумы. К., 2002. 392 s.: il., s. 77. [Kravchuk, L. We Have What We Have: Memoirs and Reflections. Kyiv, 2002. 392 p.: ill., p. 77.] [In Ukrainian]
6. Kulska I., Moiseiv I. Shchodennyky KhKh-ho stolittia: Pershodruky z fondiv Tsentralnoho derzhavnoho arkhivu-muzeiu literatury i mystetstva Ukrainy; Nevidomyi teatr

avanhardu; Konspirativna «zakhaliavna»; Nedrukabelna tvorchist. K., 2013, 352 s.; il. [Kulska, I., Moiseiev, I. Diaries of the 20th Century: First Publications from the Collections of the Central State Archive-Museum of Literature and Art of Ukraine; Unknown Avant-Garde Theater; Conspiratorial «Pocket Notes»; Unprintable Works. Kyiv, 2013, 352 p.; ill.] [In Ukrainian]

7. Materialy vykorystano z pryvatnoho lystuvannia. [Materials were used from private correspondence.] [In Ukrainian]

8. Moiseiv I. Vstup: Mamo, zhyvy znovu! // Kulska I., Moiseiv I. Shchodennyky KhKh-ho stolittia.K., 2013, s.5. [Moiseiev, I. Introduction: Mother, Live Again! // In: Kulska, I., Moiseiev, I. Diaries of the 20th Century. Kyiv, 2013, p. 5.] [In Ukrainian]

9. Oltarzhevska L. «Moia tema v literaturi – liubov do liudyny». Ukraina moloda, 2012. 24 trav. [Oltarzhevska, L. «My Theme in Literature is Love for Humanity». Ukraina Moloda, 2012, May 24.] [In Ukrainian]

10. Poeziia Radianskoi Ukrainy (1981 – 1985): Bibliohr. pokazhch. /Uporiad.: Reva N.M., Reva L.H.; Dobr. t-vo liubyteliv kn. Ukr. RSR. K., 1987, 164 s. [Poetry of Soviet Ukraine (1981–1985): Bibliographic Index / Comp. N.M. Reva, L.H. Reva; Dobrovolne Tovarystvo Liubyteliv Knyhy URSR. Kyiv, 1987, 164 p] [In Ukrainian]

11. Reva L. «V zhytti ni razu nepravdi ne sluzhyv»... // Maksym Rylskyi. Problemy ukrainskoho derzhavotvorennya: istoriia i suchasnist: materialy Mizhnar. nauk.-kraiezn. konf., prysviach. 100-richchiu vid dnia narodzh. O. Olzhycha ta 90-richchiu UNR : u 2 t. / Upravlinnia kultury i turyzmu Zhytomyr. obld. zhadmin., Zhytomyr. nauk.-kraiezn. t-vo doslidnykiv Volyni, Zhytomyr. obl. in-t pisliadyplom. ped. osvity, Zhytomyr. obl. kraiezn. muzei ; [holov. red. M. Yu. Kostrytsia]. T.2. Zhytomyr, 2007, s. 67—77. (Nauk. zb. «Velyka Volyn» : pratsi Zhytomyr. nauk.-kraiezn. t-va doslidnykiv Volyni ; vyp. 35. [Reva, L. «Never in My Life Did I Serve Falsehood»... // In: Maksym Rylskyi. Problems of Ukrainian Statehood: History and Present: Materials of the International Scientific and Local History Conference Dedicated to the 100th Anniversary of O. Olzhych and the 90th Anniversary of the Ukrainian National Republic. In 2 volumes. / Zhytomyr Regional State Administration, Zhytomyr Scientific-Local History Society of Volyn Researchers, Zhytomyr Regional Institute of Postgraduate Pedagogical Education, Zhytomyr Regional Local History Museum; [Chief Editor: M.Yu. Kostrytsia]. Vol. 2. Zhytomyr, 2007, pp. 67–77. (Scientific collection The Great Volyn: Works of the Zhytomyr Society of Volyn Researchers, Issue 35).] [In Ukrainian]

12. Reva L. Platon Mykytovych Voronko: 1913 – 1988: Do 100-littia vid dnia narodzhennia: Monohrafiia. K., 2014, 204 s. [Reva, L. Platon Mykytovych Voronko: 1913–1988: On the 100th Anniversary of His Birth: A Monograph. Kyiv, 2014, 204 p.] [In Ukrainian]

13. Reva L. Sproba biohrafichnoho dyskursu Vitaliia Korotycha — pysmennyka ta publitsysta // Svitova literatura na perekhresti kultur i tsyvilizatsii: Zbirnyk nauk. prats. Vyp. 7. Chast. II. Simferopol, 2013. 368 s., s. 251–265. [Reva, L. An Attempt at a Biographical Discourse on Vitalii Korotych – Writer and Publicist // World Literature at the Crossroads of Cultures and Civilizations: Collection of Scientific Works, Issue 7, Part II. Simferopol, 2013. 368 p., pp. 251–265.] [In Ukrainian]

14. Reva L. Taras Hryhorovych Shevchenko: Liudyna, Poet, Prorok, Symvol Ukrainy: do 200-littia vid dnia narodzhennia: Zbirnyk naukovykh statei. K., 2014, 112 s. [Reva, L. Taras Hryhorovych Shevchenko: Man, Poet, Prophet, Symbol of Ukraine: On the 200th Anniversary of His Birth: Collection of Scientific Articles. Kyiv, 2014, 112 p.] [In Ukrainian]

15. Reva L. Hudozhestvennaya literatura. Bibliografiya. Biblioteka. Ih rol v sociokommunikatsionnoy kulture na sovremennom etape (v soavt. s N. Revoj // Bibliograficheskoe obespechenie svobodnogo razvitiya lichnosti. Kraevedcheskaya bibliografiya : Materialy II Mezhdunar. bibliogr. Kongressa «Bibliografiya : vzglyad v budushee» (M., 6–8 okt., 2015) / RGB / Redkol. : A.Yu. Samarin (pred.), A.V. Teplickaya (nauch. red.), G.L. Levin i dr. M., 2015, s.133–148. [Reva, L., Reva, N. Fiction. Bibliography. Library. Their Role in Socio-Communicative Culture at the Present Stage // In: Bibliographic Support of the Free Development of the Individual. Local History Bibliography: Materials of the 2nd International Bibliographic Congress

Bibliography: A Look into the Future (Moscow, Oct. 6–8, 2015) / RGB / Editorial Board: A.Yu. Samarin (Chair), A.V. Teplytskaia (Scientific Editor), H.L. Levin et al. Moscow, 2015, pp. 133–148.] [In Russian]

16. Rozumovski zustrichi : zb. nauk. prats / Siverskyi tsentr pislidyplomnoi osvity ; Siverskyi in-t rehion. doslidzhen. Vyp. 9. Chernihiv, 2022. 192 s. S. 144–152. [Rozumovsky Meetings: Collection of Scientific Papers / Siversky Center for Postgraduate Education; Siversky Institute for Regional Research. Issue 9. Chernihiv, 2022. 192 p., pp. 144–152.] [In Ukrainian]

17. Shevchenkivska entsyklopediia : u 6 t. / Redkol.: M. H. Zhulynskyi (holova) ta in. ; NAN Ukrainy, In-t l-ry im. T. H. Shevchenka, t.1. K., 2012, s.19–68. [Shevchenko Encyclopedia: In 6 vols. / Ed. Board: M.H. Zhulinskyi (Head) et al.; NAS of Ukraine, Institute of Literature named after T.H. Shevchenko, Vol. 1. Kyiv, 2012, pp. 19–68.] [In Ukrainian]

18. Sherekh, 1993 –Sherekh Yu. Tretia storozha. K.,1993. 590 s., s. 227 [Sherekh, Yu. The Third Watch. Kyiv, 1993. 590 p., p. 227.] [In Ukrainian]

Список скорочень

- ЄС – Європейський Союз
ТГ – Територіальна громада
КМ України – Кабінет Міністрів України
ОМС – Органи місцевого самоврядування
ЗСУ – Збройні Сили України
ВПО – Внутрішньо переміщені особи
ЗЗСО – Заклад загальної середньої освіти
РТ ЦК та СП – Рухомий територіальний центр комплектування та соціальної підтримки
(іноді скорочено — військкомат)
ТРО – Територіальна оборона
ПЦУ – Православна Церква України
УПЦ МП – Українська Православна Церква Московського Патріархату
ДС – Дослідна станція
ДНР і ЛНР – так звані «Донецька Народна Республіка» і «Луганська Народна Республіка» (терористичні організації, визнані окупаційними адміністраціями РФ)
НАТО – Організація Північноатлантичного договору (North Atlantic Treaty Organization)
ЗМІ – Засоби масової інформації
КУпАП – Кодекс України про адміністративні правопорушення
ТПВ – Тверді побутові відходи
ПВК – Польський виконавчий комітет
ПДЦК – Польський демократичний центральний комітет
УЦР – Українська Центральна Рада
НАЗК – Національне агентство з питань запобігання корупції
МОЗ – Міністерство охорони здоров'я України
МОН – Міністерство освіти і науки України
РПЦ – Російська Православна Церква
ВРУ – Верховна Рада України
РНБО – Рада національної безпеки і оборони України
ЗМІ – Засоби масової інформації
СРСР – Союз Радянських Соціалістичних Республік
ЄМ – Євромайдан
ЦПІ – Центром протидії дезінформації
ООН – Організація Об'єднаних Націй
ОПК – Оборонно-промисловий комплекс
ЦРУ – Центральне розвідувальне управління США
ДСРР – Державна стратегія регіонального розвитку

This image shows a full page of blank, lined paper. It features approximately 30 horizontal blue or grey lines spaced evenly apart, typical of notebook paper. The lines extend across the entire width of the page, leaving small margins at the top and bottom. There are no vertical lines, text, or other markings on the page.